

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№4 (116)

Алматы
«Қазақ университеті»
2025

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 4 (116) желтоқсан

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Ахатов У.А., з.ғ.к. (бас редактор) (Қазақстан)
Алимкулов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Байдельдинов Д.І., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Омарова А.Б., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к. (Қазақстан)
Жанибеков А.К., PhD (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Лю Сяохун, профессор (Қытай)
Минина В., проректор (Ресей)
Гаврилов В.В., з.ғ.д. (Ресей)
Мажорина М.В., з.ғ.к., доцент (Ресей)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР

Нұрбақытова Ж.Н., з.ғ.магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 17007

Пішімі 60x84/8. Көлемі 16,1 б.т. Тапсырыс № 3081.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

МРНТИ 10.19.51; 28.23.02

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511641>

С.А. Сартаев^{1*}, **А.Т. Берекенов²**,
А.К. Мереке¹, **М.Ж. Калшабаева³**

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

³Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан

*e-mail: sartayev1976@gmail.com

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И БЛОКЧЕЙН В СИСТЕМЕ ПРАВА: К ВОПРОСУ О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРАВОВЫХ НОРМ

В современных условиях цифровой трансформации всё более актуальным становится исследование правового регулирования технологий искусственного интеллекта и блокчейна. Цель данной работы заключается в анализе действующего законодательства Республики Казахстан в указанных сферах, выявлении его пробелов и противоречий, а также формулировании предложений по совершенствованию правовых норм. В статье рассматриваются ключевые направления регулирования, включая защиту персональных данных, гражданско-правовой статус смарт-контрактов и функционирования цифровых активов. Научная значимость исследования состоит в комплексном подходе к изучению двух взаимосвязанных технологий и их правовых рисков. Практическая значимость проявляется в разработке конкретных предложений, направленных на формирование целостной нормативной базы. Методология исследования опирается на анализ действующих законов Республики Казахстан, подзаконных актов и материалов Международного финансового центра «Астана», а также сопоставление с зарубежной практикой. Основные результаты показывают необходимость принятия специального закона об искусственном интеллекте, обновления законодательства о персональных данных и признания юридической силы смарт-контрактов.

Научная статья подготовлена в рамках реализации грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2025–2027 годы (Комитет науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан), направленная на реализацию проекта ИРН АР26199757 «Правовые проблемы трансформации Казахстана в условиях интеграции искусственного интеллекта и блокчейн технологий».

Ключевые слова: искусственный интеллект, блокчейн, цифровые активы, правовое регулирование, технологии.

S.A. Sartayev^{1*}, A.T. Berekenov², A.K. Mereke¹, M.J. Kalshabayeva³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Almaty, Kazakhstan

³Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: sartayev1976@gmail.com

Artificial intelligence and blockchain in the legal system: on the issue of improving legal norms

In the current context of digital transformation, research into the legal regulation of artificial intelligence and blockchain technologies is becoming increasingly relevant. The aim of this paper is to analyze the current legislation of the Republic of Kazakhstan in these areas, identify its gaps and contradictions, and formulate proposals for improving legal norms. The article discusses key areas of regulation, including personal data protection, the civil law status of smart contracts, and the functioning of digital assets. The scientific significance of the study lies in its comprehensive approach to the study of two interrelated technologies and their legal risks. The practical significance is manifested in the development of specific proposals aimed at forming a comprehensive regulatory framework. The research methodology is based on an analysis of the current laws of the Republic of Kazakhstan, subordinate legislation, and materials from the Astana International Financial Center, as well as a comparison with foreign practice. The main results show the need to adopt a special law on artificial intelligence, update legislation on personal data, and recognize the legal force of smart contracts.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP 26199757 "Legal problems of transformation of Kazakhstan in the conditions of integration of artificial intelligence and blockchain technologies."

Keywords: artificial intelligence, blockchain, digital assets, legal regulation, technology.

С.А. Сартаев^{1*}, А.Т. Берекенов², А.Қ. Мереке¹, М.Ж. Қалшабаева³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

³Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: sartayev1976@gmail.com

Құқық жүйесіндегі жасанды интеллект пен блокчейн: құқықтық нормаларды жетілдіру мәселесі туралы

Қазіргі цифрлық трансформация жағдайында жасанды интеллект пен блокчейн технологияларын құқықтық реттеуді зерттеу барған сайын өзекті болып келеді. Осы жұмыстың мақсаты көрсетілген салалардағы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау, оның олқылықтары мен қайшылықтарын анықтау, сондай-ақ құқықтық нормаларды жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдау болып табылады. Мақалада дербес деректерді қорғауды, смарт-келісімшарттардың азаматтық-құқықтық мәртебесін және цифрлық активтердің жұмыс істеуін қоса алғанда, реттеудің негізгі бағыттары қаралады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы өзара байланысты екі технологияны және олардың құқықтық тәуекелдерін зерделеудің кешенді тәсілінен тұрады. Практикалық маңыздылығы тұтас нормативтік базаны қалыптастыруға бағытталған нақты ұсыныстарды өзірлеуден көрінеді. Зерттеу әдіснамасы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдарын, «Астана» халықаралық қаржы орталығының заңға тәуелді актілері мен материалдарын талдауға, сондай-ақ шетелдік практикамен салыстыруға сүйенеді. Негізгі нәтижелер жасанды интеллект туралы арнайы заң қабылдау, дербес деректер туралы заңнаманы жаңарту және смарт-келісімшарттардың заңды күшін тану қажеттігін көрсетеді.

Ғылыми мақала 2025-2027 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыру шеңберінде (Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті) ІРН АР26199757 «Жасанды интеллект пен блокчейн технологияларының интеграциясы жағдайында Қазақстанның трансформациясының құқықтық мәселелері» жобасын іске асыруға бағытталған.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, блокчейн, сандық активтер, құқықтық реттеу, технологиялар.

Введение

В XXI веке технологии искусственного интеллекта и блокчейна уже нельзя считать лишь сферой для узких специалистов или предметом научных экспериментов. Они постепенно превратились в важный инструмент стратегического развития стран. Эти технологии влияют не только на цифровую экономику, но и на такие ключевые сферы, как национальная безопасность, защита прав граждан, финансовая система и работа органов власти. В мире всё чаще звучат вопросы о том, как сделать алгоритмы честными и прозрачными, как юридически определить статус цифровых активов и каким образом защитить данные людей в условиях их массового использования (Николаев, 2019а: 44-48). Для Казахстана, который активно интегрируется в международное сообщество, особенно важно вырабатывать собственные подходы к регулированию этих процессов, учитывая и мировой опыт, и национальные интересы.

Правовая система Казахстана сегодня сочетает в себе старые подходы и первые шаги к созданию новых, более узконаправленных законов. В начале 2010-х годов основное внимание уделялось развитию IT-инфраструктуры и защите персональных данных. Но к середине 2020-х стало очевидно, что нужны специальные законы, которые будут учитывать особенности таких технологий, как искусственный интеллект и блокчейн. Мировая практика тоже движется в этом направлении: Евросоюз работает над «AI Act», а для криптоактивов действует нормативная база MiCA. Эти примеры можно использовать как ориентиры, адаптируя их под казахстанские реалии.

Значимость этой темы особенно велика потому, что искусственный интеллект и блокчейн уже давно вышли за пределы научных лабораторий и бизнес-экспериментов. Сегодня они применяются в государственных услугах, банковских операциях, образовании и здравоохранении (Пашенцев, 2019: 4-9). От того, насколько грамотно

будут выстроены правила игры, зависит не только развитие цифровой экономики, но и доверие граждан к государственным институтам.

Если в этой сфере оставить пробелы, это может обернуться злоупотреблениями, нарушениями прав пользователей и неопределённостью в юридической оценке сделок. Поэтому обновление и развитие законодательства в области искусственного интеллекта и блокчейна становится необходимым шагом, без которого устойчивое развитие Казахстана в цифровую эпоху будет затруднено.

Обзор литературы

Зарубежные исследования, посвящённые правовому регулированию искусственного интеллекта, активно развиваются с середины 2010-х годов. В трудах С. Вахтера, Б. Миттельштадта и Л. Флориди обсуждается концепция «права на объяснение» решений, принимаемых алгоритмами, что стало одной из основ для дискуссий о правовом статусе автоматизированных систем в Европейском союзе (Wachter et al., 2017: 76-99). Работы Дж. Кролла и его коллег показали необходимость разработки механизмов подотчётности алгоритмов и их проверки на соответствие правовым требованиям. Эти исследования заложили фундаментальную основу для понимания того, как искусственный интеллект может быть встроен в правовую систему, но оставили нерешённым вопрос адаптации к юрисдикциям за пределами Европы и США (Kroll et al., 2017: 633-705).

Что касается блокчейн-технологий, то ключевыми стали работы П. де Филиппи и А. Райта, а также К. Вербаха, которые рассмотрели природу смарт-контрактов и распределённых реестров с точки зрения права. Они проанализировали правовые последствия неизменяемости блокчейна и его конфликта с такими принципами, как «право на забвение» (De Filippi et al., 2018). Более поздние исследования, в частности К. Финк, обратили внимание на коллизии между европейским законодательством о защите данных и свойствами блокчейн-систем, предложив возможные технические и правовые компромиссы (Fink 2019: 473-485). Однако эти работы в основном ограничиваются западным контекстом и не раскрывают специфику стран с иной правовой системой, таких как Казахстан.

Современные сравнительные исследования, включая проект AI Act в Европейском союзе и

нормативные инициативы MiCA в сфере криптоактивов, демонстрируют тенденцию к переходу от «мягкого права» к строгим регуляторным моделям. Они предлагают риск-ориентированные подходы и институциональные механизмы надзора, что особенно важно для формирования национальных стратегий. Тем не менее, в мировой литературе остаётся пробел, связанный с сочетанием регулирования искусственного интеллекта и блокчейна, в частности при токенизации данных и использовании смарт-контрактов в государственном секторе.

Методология

Обзор современной зарубежной литературы показывает, что большинство исследований в сфере права искусственного интеллекта и блокчейна сконцентрированы на анализе европейского и американского опыта, тогда как национальные особенности правовых порядков остаются в тени. Это подтверждает необходимость обратиться к казахстанскому контексту и выработать собственные подходы, которые учитывают как международные практики, так и специфику внутреннего законодательства. Именно поэтому методологическая часть данного исследования строится на сочетании правового анализа, сравнительного подхода и изучения нормативных актов Республики Казахстан в совокупности с зарубежными источниками (Алимова 2019: 102-106).

Основным материалом исследования выступили законодательные и подзаконные акты Казахстана, в том числе законы «О персональных данных и их защите», «Об информатизации», «О цифровых активах», а также акты Международного финансового центра «Астана». Дополнительно были использованы официальные документы стратегического характера, включая Концепцию развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы и Послание Президента Республики Казахстан 2025 года, где обозначены направления цифровой трансформации. В качестве эмпирической базы применялся анализ отдельных кейсов использования искусственного интеллекта и блокчейна в сферах государственных услуг, финансового сектора и образования, что позволило рассмотреть их правовое регулирование не только теоретически, но и на практике.

Методы исследования включали сравнительно-правовой анализ, системный подход и интер-

претацию правовых норм. Использовался метод контент-анализа нормативных документов и научных публикаций для выявления коллизий и пробелов в регулировании. При рассмотрении международного опыта был применён метод компаративистики, позволивший сопоставить инициативы Европейского союза и национальные правовые механизмы (European Commission 2021). В работе также использовался элемент правового прогнозирования, то есть на основе анализа текущих тенденций и заявленных государственных инициатив предлагались варианты будущего развития законодательства.

Новизна методологического подхода заключается в объединении классического правового анализа с элементами практического кейс-стади, что позволило связать абстрактные нормы с реальными сценариями применения искусственного интеллекта и блокчейна в Казахстане. Такой подход обеспечивает достоверность выводов и придаёт работе как теоретическую, так и практическую ценность.

Основная часть

Правовое регулирование в области искусственного интеллекта в Казахстане пока находится в начальной стадии институционализации. Базовые нормы, применимые к обработке данных и цифровым решениям, содержатся в законе «О персональных данных и их защите» 2013 года (<https://adilet.zan.kz/>) и законе «Об информатизации» 2015 года (<https://adilet.zan.kz/>). Эти акты формируют правовой режим обработки персональных данных, устанавливают обязанности операторов информационных систем и требования к безопасности. Однако они не содержат специальных положений о функционировании алгоритмических систем, процедурах аудита ИИ-моделей, правах граждан при принятии решений исключительно на основе автоматизированной обработки. Именно здесь возникает существенный пробел, который становится особенно заметным в условиях активного внедрения искусственного интеллекта в государственные сервисы, образование, здравоохранение и промышленность.

Важным шагом стало утверждение в 2024 году Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы (<https://adilet.zan.kz/>). Документ определил приоритеты развития искусственного интеллекта в Казахстане, обозначив необходимость формирования норматив-

ной базы, включающей принципы прозрачности, этичности и подотчётности алгоритмов. Всё это свидетельствует о признании государством необходимости перехода к специальному законодательству в области искусственного интеллекта.

Не менее динамично развивается и блокчейн-регулирование. Системообразующим актом стал Закон «О цифровых активах в Республике Казахстан» от 6 февраля 2023 года. Этот закон ввёл понятие цифровых активов, определил режим их оборота, а также закрепил правила регулирования деятельности операторов. Впервые на законодательном уровне были установлены различия между обеспеченными и необеспеченными цифровыми активами, что позволило сформировать основу для токенизации различных имущественных прав и активов (Қойшыбайұлы и др., 2023). В этой же сфере активно действует Международный финансовый центр «Астана» (МФЦА), где приняты специальные «Rules on Digital Asset Activities». Эти акты устанавливают требования к провайдерам услуг, стандартам раскрытия информации и операторам торговых платформ, создавая правовую экосистему, сопоставимую с международной практикой.

Если сравнивать правовое регулирование искусственного интеллекта и блокчейна, сразу становится видно, что они связаны с совершенно разными рисками. В случае с искусственным интеллектом на первый план выходят такие вопросы, как прозрачность и понятность решений, которые принимают алгоритмы, возможность ошибок и предвзятости в данных, а также ответственность за ущерб, который могут причинить автоматизированные системы. Блокчейн же ставит перед юристами иное поле задач: это коллизии с правом человека на удаление информации, сложности с определением юрисдикции при трансграничных транзакциях и необходимость юридически закрепить статус «умных контрактов». Когда обе технологии начинают использоваться вместе, это открывает новые возможности, но одновременно усиливает правовую неопределённость, особенно там, где речь идёт о токенизации данных или придании юридической силы цифровым моделям.

Политико-правовая ситуация в Казахстане меняется достаточно быстро. В 2025 году в Послании народу Президент Касым-Жомарт Токаев объявил о том, что будет создано новое Министерство искусственного интеллекта. На него возложат задачи по формированию и ко-

ординации государственной политики в этой сфере, а возглавит его чиновник в ранге вице-премьера. Одновременно президент поручил ускорить подготовку специального закона «Об искусственном интеллекте», а также разработать Цифровой кодекс, который объединит ключевые направления регулирования в этой области (<https://akorda.kz>).

Появление отдельного министерства можно считать официальным признанием того, что искусственный интеллект становится стратегическим приоритетом государства. Этот шаг задаёт новый уровень нормативной работы, то есть речь идёт уже не о частных поправках, а о целой системе реформ. В ближайшие годы они будут охватывать не только сферу данных и цифровых активов, но и широкий круг вопросов, связанных с автоматизированным принятием решений, смарт-контрактами и обеспечением прав граждан в условиях цифровизации.

Результаты и обсуждение

Проведённое исследование показало, что в Казахстане уже существует базовый нормативный фундамент для регулирования сферы искусственного интеллекта и блокчейн-технологий. Он представлен законами «О персональных данных и их защите», «Об информатизации», «О цифровых активах», а также актами МФЦА, регулирующими деятельность с цифровыми активами. Однако сопоставление с зарубежными практиками, в частности инициативами Европейского союза, продемонстрировало, что национальное законодательство пока носит фрагментарный характер и не охватывает ключевых вопросов, связанных с рисками алгоритмических решений, прозрачностью автоматизированных систем и юридическим статусом смарт-контрактов.

Одним из основных результатов настоящей работы стало выявление необходимости принятия специального закона об искусственном интеллекте, который должен закрепить понятия, базовые принципы регулирования и процедуры правовой защиты граждан. Кроме того, установлено, что модернизация законодательства о персональных данных является неотложной задачей, поскольку без введения процедур оценки воздействия на защиту данных и механизмов обжалования автоматизированных решений невозможно обеспечить баланс между инновациями и правами человека. Анализ также подтвердил важность закрепления юридической силы

смарт-контрактов и цифровых доказательств, что позволит устранить правовую неопределённость при заключении сделок в цифровой среде (Николаев, 2017б).

Сравнение с ранее опубликованными трудами зарубежных авторов выявило, что международная доктрина активно продвигается в сторону детального регулирования, в то время как в Казахстане соответствующие инициативы только формируются. Новизна данной работы заключается в том, что она впервые комплексно анализирует сочетание искусственного интеллекта и блокчейна в системе права Республики Казахстан и предлагает конкретные правовые решения: внедрение регуляторных «песочниц», согласование норм о цифровых активах с будущим законом об ИИ, а также институционализацию регулирования через создание Министерства искусственного интеллекта.

Дополнительно проведённый анализ показал, что особое значение имеет вопрос согласования национального регулирования с международными обязательствами Казахстана. Участие в глобальных инициативах в сфере устойчивого развития и цифровой трансформации требует от государства не только внутреннего реформирования законодательства, но и приведения правовых норм в соответствие с международными стандартами. В частности, правовые механизмы защиты персональных данных, регулирования цифровых активов и использования алгоритмических решений должны учитывать рекомендации ОЭСР, Совета Европы и ООН. Это позволит Казахстану избежать правовой изоляции и создать условия для трансграничного обмена технологиями и инвестициями (European Commission 2023).

Не менее важным является институциональный аспект. Создание Министерства искусственного интеллекта, а также разработка Цифрового кодекса придадут системность всей нормативной базе и повысят уровень ответственности за реализацию государственной цифровой политики. Эти шаги могут обеспечить не только укрепление правового режима внутри страны, но и рост доверия со стороны международных партнёров и инвесторов. Таким образом, результаты исследования подчёркивают: именно комплексное сочетание законодательных новаций, институциональных реформ и заимствования лучших международных практик станет ключевым условием успешного развития цифровой экосистемы Казахстана.

Таким образом, результаты исследования позволяют заключить, что Казахстан находится на этапе перехода от разрозненного регулирования к формированию целостной правовой системы в области цифровых технологий. Обсуждение показало, что своевременное принятие системных мер даст возможность не только устранить правовые пробелы, но и вывести страну на уровень международных лидеров в формировании сбалансированной нормативной среды для технологий будущего.

Заключение

С учётом нынешних реалий, обновление законодательства Казахстана должно двигаться сразу по нескольким важным направлениям. Прежде всего, необходим отдельный закон об искусственном интеллекте, который бы закрепил ключевые термины, основы риск-ориентированного регулирования, процедуры проверки и сертификации, обязанности разработчиков и пользователей таких систем, а также права граждан, чьи интересы могут быть затронуты алгоритмическими решениями. Далее требуется модернизация закона о персональных данных: введение процедуры оценки воздействия на защиту данных, установление правил, обеспечивающих прозрачность работы алгоритмов, и создание механизмов для обжалования решений, принимаемых без участия человека. Не менее важно развитие гражданско-правовой базы – нужно чётко определить статус смарт-контрактов и закрепить юридическую силу цифровых доказательств, что позволит надёжно защищать сделки, заключённые через блокчейн. Важным шагом также станет согласование закона о цифровых активах с будущими нормами об искусственном интеллекте и интеграция правил МФЦА в национальную правовую систему.

Таким образом, развитие искусственного интеллекта и блокчейн-технологий в Казахстане –

это не только вопрос технологического прогресса, но и серьёзный вызов для правовой системы. Уже сейчас базовые основы заданы в законах «О персональных данных и их защите», «Об информатизации», «О цифровых активах», а также в правилах МФЦА. Но для дальнейшего движения вперёд необходимо отказаться от точечных решений и перейти к целостному правовому регулированию, которое учтёт особенности алгоритмов, смарт-контрактов и токенизированных активов, формируя прочную и предсказуемую нормативную базу.

Создание Министерства искусственного интеллекта, а также инициатива Президента по разработке Цифрового кодекса и принятие специального закона об искусственном интеллекте свидетельствуют о переходе к новой институциональной модели регулирования. Наличие специализированного органа и профильного законодательства позволит систематизировать подходы, внедрить риск-ориентированные механизмы надзора и сформировать единые стандарты ответственности. В перспективе это создаст основу для устойчивого развития национальной цифровой экосистемы и её интеграции в глобальные правовые практики.

Будущее развития правовой системы Казахстана во многом зависит от того, насколько быстро и гибко законодатель сможет отвечать на вызовы цифрового времени. Внедрение процедур оценки влияния на защиту данных, официальное признание юридической силы смарт-контрактов, закрепление права граждан оспаривать решения, принятые исключительно алгоритмами, станут важными шагами к формированию современного и устойчивого правопорядка. В условиях стремительной цифровизации такие меры помогут не только снизить риски правовой неопределённости внутри страны, но и укрепить позиции Казахстана на международной арене как государства, способного выстраивать передовую и сбалансированную нормативную среду для технологий будущего.

Литература

- Алимова Д.Р. Новации правотворчества в условиях цифровизации общественных отношений // Государство и право. 2019. № 6. С. 102–106.
- Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094> (дата обращения: 03.02.2025).
- Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 03.02.2025).

Закон Республики Казахстан от 6 февраля 2023 года № 177-VII «О цифровых активах в Республике Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193> (дата обращения: 03.02.2025).

Концепция развития искусственного интеллекта в Республике Казахстан на 2024–2029 годы // Правительство Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (дата обращения: 03.02.2026).

De Filippi P., Wright A. *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 384 p.

European Commission. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). COM/2021/206 final. Brussels, 21.4.2021.

European Commission. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on Markets in Crypto-Assets (MiCA) // *Official Journal of the European Union*. L 150, 9.6.2023. P. 40–145.

Fink C. Blockchains and Data Protection in the European Union // *European Data Protection Law Review*. 2019. Vol. 5, № 3. P. 473–485.

Kroll J.A., Huey J., Barocas S., Felten E.W., Reidenberg J.R., Robinson D.G., Yu H. Accountable Algorithms // *University of Pennsylvania Law Review*. 2017. Vol. 165, № 3. P. 633–705.

Николаев А.И. Права человека в условиях информационного общества // *Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Юридические науки»*. 2017. № 1. С. 10–14.

Николаев А.И. Вопросы цифровизации права в современной юридической доктрине // *Вестник МГПУ. Серия «Юридические науки»*. 2019. С. 44–48.

Пашенцев Д.А. Основные направления влияния современных цифровых технологий на развитие права // *Право и образование*. 2019. № 7. С. 4–9.

Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж. Токаева народу Казахстана. 2025 год // Официальный интернет-ресурс Президента РК. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskii-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014> (дата обращения: 03.02.2025).

Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L. Why a right to explanation of automated decision-making does not exist in the General Data Protection Regulation // *International Data Privacy Law*. 2017. Vol. 7, № 2. P. 76–99. DOI: 10.1093/idpl/ix005.

Werbach K. *The Blockchain and the New Architecture of Trust*. Cambridge, MA: MIT Press, 2018. 344 p.

Қойшыбайұлы К., Копбаев Д.З., Бидайшиева А.Б. Правовое регулирование блокчейн и криптовалют: проблемы и перспективы выпуска токенов и их оборот на территории Республики Казахстан // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. 2023. С. 98–107. URL: <https://cyberleninka.ru/journal/n/vestnik-institut-a-zakonodatelstva-i-pravovoy-informatsii-respubliki-kazahstan>

References

Alimova D. R. (2019) Novatsii pravotvorchestva v usloviakh tsifrovizatsii obshchestvennykh otnoshenii [Innovations in law-making under digitalization of social relations] // *Gosudarstvo i pravo*, № 6, P. 102–106.

De Filippi P., Wright A. (2018) *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Cambridge, MA: Harvard University Press. DOI: 10.4159/9780674985933.

European Commission. (2021) *Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act)*. COM/2021/206 final. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206> (accessed 2025-02-03).

European Commission. (2023) Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on Markets in Crypto-Assets (MiCA) // *Official Journal of the European Union*, L 150, P. 40–145. DOI: 10.2867/869792.

Fink C. (2019) Blockchains and Data Protection in the European Union // *European Data Protection Law Review*, 5(3), P. 473–485. DOI: 10.35253/EDPL.

Koishybayuly K., Kopbaev D. Z., Bidaishva A. B. (2023) Pravovoe regulirovanie blockchain i kriptovalyut: problemy i perspektivy vypuska tokenov i ikh oborot na territorii Respubliki Kazakhstan [Legal regulation of blockchain and cryptocurrencies: problems and prospects of token issuance and circulation in the Republic of Kazakhstan] // *Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii RK*. P. 98–107. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-blokcheyn-i-kriptovalyut-problemy-i-perspektivy-vypuska-tokenov-i-ih-oborot-na-territorii-respubliki-kazahstan> (accessed 2025-02-03).

Kroll J. A., Huey J., Barocas S., Felten E. W., Reidenberg J. R., Robinson D. G., & Yu H. (2017) Accountable Algorithms // *University of Pennsylvania Law Review*, 165(3), P. 633–705. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190905992.001.0001> (accessed 2025-02-03).

Nikolaev A. I. (2017) Prava cheloveka v usloviakh informatsionnogo obshchestva [Human rights in the information society] // *Vestnik Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo universiteta. Seriya «Yuridicheskie nauki»*, № 1, P. 10–14.

Nikolaev A. I. (2019) Voprosy tsifrovizatsii prava v sovremennoi yuridicheskoi doktrine [Issues of digitalization of law in modern legal doctrine] // *Vestnik MGPU. Seriya «Yuridicheskie Nauki»*. P. 44–48.

Pashentsev D. A. (2019) Osnovnye napravleniya vlianiia sovremennykh tsifrovyykh tekhnologii na razvitie prava [Main directions of the influence of modern digital technologies on the development of law] // *Pravo i obrazovanie*, № 7, P. 4–9.

Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.-Zh. Tokaeva narodu Kazakhstan. 2025 god [Address of the President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan. 2025] // Otfitsialnyi internet-resurs Prezidenta RK. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskii-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014> (accessed 2025-02-03).

Kontseptsii razvitiia iskusstvennogo intellekta v Respublike Kazakhstan na 2024–2029 gody [Concept for the development of artificial intelligence in the Republic of Kazakhstan for 2024–2029] // Pravitelstvo RK. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (accessed 2025-02-03).

Zakon Respubliki Kazakhstan ot 21 maia 2013 goda № 94-V «O personalnykh dannykh i ikh zashchite» [Law of the Republic of Kazakhstan of May 21, 2013 № 94-V “On personal data and their protection”] // Informatsionno-pravovaia sistema NPA RK «Adilet». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094> (accessed 2025-02-03).

Zakon Respubliki Kazakhstan ot 24 noiabria 2015 goda № 418-V «Ob informatizatsii» [Law of the Republic of Kazakhstan of November 24, 2015 № 418-V “On informatization”] // Informatsionno-pravovaia sistema NPA RK «Adilet». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (accessed 2025-02-03).

Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 fevralia 2023 goda № 177-VII «O tsifrovyykh aktivakh v Respublike Kazakhstan» [Law of the Republic of Kazakhstan of February 6, 2023 № 177-VII “On digital assets in the Republic of Kazakhstan”] // Informatsionno-pravovaia sistema NPA RK «Adilet». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193> (accessed 2025-02-03).

Wachter S., Mittelstadt B., & Floridi L. (2017) Why a right to explanation of automated decision-making does not exist in the General Data Protection Regulation // *International Data Privacy Law*, 7(2), P. 76–99. DOI: 10.1093/idpl/ix005.

Werbach K. (2018) *The Blockchain and the New Architecture of Trust*. Cambridge, MA: MIT Press. DOI: 10.7551/mitpress/11429.001.0001.

Сведения об авторах:

Сартаев Спатай Алтынбекович (корреспондент-автор) – к. ю. н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: sartaev.spatay@kaznu.kz);

Берекенов Аскар Талгатович – старший научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской работы и редакционно-издательской работы, магистр юридических наук Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова (Алматы, Казахстан, e-mail: berekenov.askar@almaty.police.gov.kz);

Мереке Арайлым Курметқызы – докторант кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: mereke.araylym@kaznu.kz);

Калишабаева Мәнижук Жәнісбаевна – доктор PhD, старший преподаватель кафедры права, Казахский национальный аграрный исследовательский университет (Алматы, Казахстан, e-mail: kalshabaeva.manshuk@kaznaru.edu.kz).

Information about authors:

Sartayev Spatay Altynbekovich (corresponding author) – Candidate of Law, Associate Professor Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Al-Farabi Kazakh National University. (Almaty, Kazakhstan, e-mail: sartaev.spatay@kaznu.kz);

Berekenov Askar Talgatovich is a senior researcher at the Department of Organization of Research and Editorial and Publishing Work, Master of Law at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov (Almaty, Kazakhstan, e-mail: berekenov.askar@almaty.police.gov.kz);

Mereke Araylym Kurmetkyzy is a doctoral student in the Department of Theory and the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law at the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan e-mail: mereke.araylym@kaznu.kz);

Manshuk Zhenisbaevna Kalshabayeva – PhD, Senior Lecturer at the Department of Law, Kazakh National Agrarian Research University (Almaty, Kazakhstan e-mail: kalshabaeva.manshuk@kaznaru.edu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Сартаев Спатай Алтынбекович (корреспондент автор) – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мемлекет пен құқықтың теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті (Алматы, Қазақстан, e-mail: sartaev.spatay@kaznu.kz).

Берекенов Аскар Талгатович – М.Есбулатов атындағы Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру және редакциялық-баспа жұмыстары бөлімшесінің аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдары магистрі (Алматы, Қазақстан, e-mail: berekenov.askar@almaty.police.gov.kz).

Мереке Арайлым Құрметқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің мемлекет пен құқықтың теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының докторанты (Алматы, Қазақстан, e-mail: mereke.araylym@kaznu.kz).

Қалишабаева Мәнижук Жәнісбайқызы – PhD докторы, «Құқық» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: kalshabaeva.manshuk@kaznaru.edu.kz).

Поступило: 16 октября 2025 г.

Изменения: 17 ноября 2025 г.

Принято: 10 декабря 2025 г.

Д.Ж. Белхожаева¹, А. Жомартқызы¹,
С.Ш. Даубасов^{2*}, А.Р. Бижанова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: sabit_75@mail.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДА ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР МЕН ОНЛАЙН-КУРСТАРДЫ ҚОЛДАНУ

Осы мақалада құқықтық пәндерді оқыту үдерісінде цифрлық платформалар мен онлайн-курстарды тиімді пайдалану мүмкіндіктеріне ғылыми талдау жүргізіледі. Бұл зерттеуде құқықтық пәндерді оқыту аясында цифрлық оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері сарапталып, сондай-ақ заманауи білім беру үдерісінде онлайн-курстарды тиімді интеграциялаудың мүмкіндіктері талданады. Сонымен қатар, құқықтық пәндерді оқытуда қолданылатын онлайн-курстардың мазмұны мен құрылымы талданып, оқу үдерісін цифрландырудың осы пәндерді меңгеруге тигізетін ықпалы қарастырылады. Жүргізілген талдау нәтижелері цифрлық платформалардың білім берудің қолжетімділігін арттырып қана қоймай, сонымен қатар білім алушылардың цифрлық құзыреттіктерін дамытуға елеулі ықпал ететінін көрсетті. Онлайн-курстар білім алушыларға құқықтық жағдайларды ыңғайлы форматта оқып үйренуге мүмкіндік береді, ал цифрлық технологиялар оқытуда жеке көзқарасты қамтамасыз етіп, білім алушылардың жеке қажеттіктеріне бейімделуге ықпал етеді. Сонымен, зерттеу барысында бірқатар мәселелер де анықталды, соның ішінде оқыту әдістемелерін жаңғырту қажеттілігі, оқытушылар мен білім алушылардың цифрлық сауаттылығын арттыру, сондай-ақ білімді бағалаудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ету қажеттілігі атап өтілді. Қорыта айтқанда, зерттеуде білім алушылардың оқу нәтижелерін жақсартуға бағытталған жекелеңдірілген әрі икемді білім беру ортасын қалыптастырудағы дәстүрлі және цифрлық оқыту әдістерін ұштастыратын аралас оқыту моделінің маңызы айқындалады. Зерттеу нәтижесінде құқықтық пәндерді оқыту үдерісінде онлайн-курстарды тиімді пайдалану бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірленеді.

Түйін сөздер: Білім, жоғары білім, цифрлық білім, құқықтық пәндер, білім беру технологиялары, цифрлық платформалар, онлайн курстар, жаппай ашық онлайн-курстар (ЖАОК).

D. Belkhozhaeva¹, A. Zhomartkyzy¹, S. Daubassov^{2*}, A.R.Bizhanova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: sabit_75@mail.ru

Using digital platforms and online courses in teaching legal disciplines

This article provides a scientific analysis of the possibilities for effective use of digital platforms and online courses in the teaching of legal disciplines. The study analyzes the advantages and disadvantages of digital learning within the framework of teaching legal disciplines, and also examines the possibilities for effective integration of online courses into the modern educational process. In addition, the content and structure of online courses used in teaching legal disciplines are analyzed, and the impact of digitalization of the educational process on the study of these subjects is examined. The results of the analysis showed that digital platforms not only increase the accessibility of education but also significantly influence the development of students' digital competencies. Online courses allow students to study legal situations in a convenient format, and digital technologies provide an individual approach to learning, contributing to adaptation to the individual needs of students. Thus, during the study, a number of problems were identified, including the need to modernize teaching methods, improve digital literacy of teachers and students, and ensure effective mechanisms for assessing knowledge. In conclusion, the study defines the importance of a blended learning model that combines traditional and digital teaching methods in creating a flexible educational environment aimed at improving students' learning outcomes. Based on the research results, scientifically substantiated recommendations are developed for the effective use of online courses in the teaching of legal disciplines.

Keywords: education, higher education, digital education, legal disciplines, educational technologies, digital platforms, online courses, massive Open Online Courses (MOOCs).

Д.Ж. Белхожаева¹, А. Жомартқызы¹, С.Ш. Даубасов^{2*}, А.Р. Бижанова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: sabit_75@mail.ru

Использование цифровых платформ и онлайн-курсов при преподавании юридических дисциплин

В данной статье проводится научный анализ возможностей эффективного использования цифровых платформ и онлайн-курсов в процессе преподавания юридических дисциплин. В исследовании анализируются преимущества и недостатки цифрового обучения в рамках преподавания юридических дисциплин, а также рассматриваются возможности эффективной интеграции онлайн-курсов в современный образовательный процесс. Помимо этого, анализируются содержание и структура онлайн-курсов, используемых в преподавании юридических дисциплин, а также рассматривается влияние цифровизации образовательного процесса на изучение предметов. Результаты проведенного анализа показали, что цифровые платформы не только повышают доступность образования, но и существенно влияют на развитие цифровых компетенций обучающихся. Онлайн-курсы позволяют обучающимся изучать правовые ситуации в удобном формате, а цифровые технологии обеспечивают индивидуальный подход к обучению, способствуя адаптации к индивидуальным потребностям обучающихся. Таким образом, в ходе исследования были выявлены ряд проблем, в том числе необходимость модернизации методов обучения, повышения цифровой грамотности преподавателей и обучающихся, а также обеспечения эффективных механизмов оценки знаний. В заключение, в исследовании определяется значение смешанной модели обучения, сочетающей традиционные и цифровые методы обучения в формировании гибкой образовательной среды, направленной на улучшение учебных результатов обучающихся. По результатам исследования разрабатываются научно обоснованные рекомендации по эффективному использованию онлайн-курсов в процессе преподавания юридических дисциплин.

Ключевые слова: образование, высшее образование, цифровое образование, юридические дисциплины, образовательные технологии, цифровые платформы, онлайн-курсы, массовые открытые онлайн-курсы (МООК).

Кіріспе

Қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесі цифрлық технологиялардың жедел дамуына байланысты терең трансформация кезеңін бастан өткеруде. Осы тұста, Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған Тұжырымдамасындағы: «Жоғары білім берудің негізгі трендтері: ...цифрландыру... Жоғары білім беруді цифрландыру ...оқыту сапасын арттыру үшін цифрлық платформаларды, курстарды басқарудың онлайн жүйелерін, ..онлайн және аралас оқыту қолданумен сүйемелденеді. Цифрлық технологиялар қазіргі заманның ажырамас бөлігіне айналды... Жоғары білімдегі гибриді тәсіл (синхронды және асинхронды оқытудың үйлесуі) жоғары білімнің инклюзиясы мен қолжетімділігін қамтамасыз етеді. ...жалпы процесте (Open University, Coursera және т.б.) ашық білім беру платформаларын пайдалану, цифрлық форматқа көшіру...» мақсаттары мен міндеттері оқу үдерісіне заманауи цифрлық платформалар мен онлайн-оқыту курстарын енгізуге себеп болып отыр (<https://adilet.zan.kz/>).

Мұндай өзгерістер оқыту әдістерін жаңғыртып, білім алушылардың оқу тәжірибесін жетілдіруге бағытталған жаңа мүмкіндіктерді ашуда. Бұл трансформация оқу үдерісін жетілдіруге, білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімделген оқыту модельдерін енгізуге, сондай-ақ оқытудың икемді формаларын дамытуға бағытталған. Аталған өзгерістер әсіресе құқықтанудағы күрделі әрі тәжірибелік дағдыларды қажет ететін пәндерді оқытуда ерекше мәнге ие болуда. Демек, құқықтық пәндердің мазмұнына тән теориялық тереңдік пен практикалық қолданбалы сипат білім берудің тиімді әдістерін қажет етеді. Осы орайда онлайн-курстар мен цифрлық платформаларды пайдалану оқытудың сапасын арттырып, студенттердің өздігінен білім алуына, құқықтық жағдайларды модельдеуге және интерактивті форматта оқуға жол ашады. Сонымен қатар, цифрлық құралдар арқылы білім беру үдерісін дербестендіру, оқу материалдарын бейімдеу және оқу нәтижелерін бақылау мүмкіндігі кеңейеді. Алайда, цифрлық оқытудың (онлайн-курстардың) әлеуетімен қатар, белгілі бір қиындықтар да туындайды. Атап айтқанда, оқытушылар мен білім алушылардың цифрлық

құзыреттілігі, оқыту әдістемелерін бейімдеу қажеттілігі, сондай-ақ академиялық адалдық пен білімді бағалау мәселелері өзекті болып отыр.

Зерттеудің мақсаты күқықтық пәндерді оқытуда цифрлық платформалар мен онлайн-курстарды тиімді пайдалану жолдары қарастырылады, сонымен қатар цифрлық білім беруде онлайн-курстарды қолдану артықшылықтары мен кемшіліктеріне талдау жасалып, оқыту үдерісін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар ұсынылады.

Әдістемелер

Зерттеу сапалы талдау әдісіне негізделген, оның ішінде: **доктриналық шолу** әдістері (заманауи білім беру технологиялары мен педагогика бойынша ғылыми еңбектерді талдау); **салыстырмалы талдау** әдістері (дәстүрлі және цифрлық әдістердің тиімділігін салыстыру); **тәжірибелік әдістер** (онлайн-курстарды күқықтық пәндерге интеграциялау мысалдарын зерттеу, студенттердің онлайн-курстарды қабылдау деңгейін анықтау). Бұл әдістемелер күқықтық білім беруде цифрлық технологияларды тиімді пайдаланудың ғылыми-практикалық негіздерін құрады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазіргі жоғары білім беру үрдістері күқықтық пәндерді оқытуда цифрлық технологиялар мен онлайн-курстардың маңыздылығы артып келе жатқанын көрсетеді. Жоғары оқу орындарын цифрлық трансформациялау жағдайында білім беру ұйымдары алдында жаппай ашық онлайн-курстар (ЖАОК) «...оқушылар мен мұғалімдер үшін бұрын соңды болмаған мүмкіндіктер беретін трансформациялық курстар ретінде...» (Жакупов, 2023) мен цифрлық платформаларға негізделген инновациялық оқыту әдістемелерін енгізу міндеті түр. Себебі, цифрлық білім беру платформалары мен онлайн-курстардың дамуы оқыту мен білім алуға жаңа мүмкіндіктер ашты.

Атап айтқанда, онлайн-курстар мен цифрлық оқу ортасы білім алушыларға күқықтық жағдайларды қашықтықтан талдап, шешуге мүмкіндік беріп, оқу үдерісінің икемділігі мен жекелендірілген сипатын қамтамасыз етеді. Бұл құбылыс технологиялық прогрестің, білім берудің қолжетімділігі мен тиімділігін арттыруға деген қазіргі заманғы сұраныстың көрінісі болып табылады.

Соңғы жылдары жоғары білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды қолдануға қатысты зерттеулер қарқынды дамып келеді. Өйткені, «ЖАОК – бұл адамзат үшін мүлдем жаңа құбылыс» (Варпаховскис, 2021). Ғалымдар мен оқытушы-профессорлар цифрлық платформалар мен онлайн-курстардың оқу үдерісіне ықпалын жан-жақты зерттеп, олардың білім сапасын арттырудағы рөлін атап өтуде. Әсіресе күқық саласында бұл үрдіс өзектілікке ие болып отыр, себебі күқықтық пәндер теориялық біліммен қатар, логикалық ойлау, талдау және нақты күқықтық жағдайларды шешу дағдыларын талап етеді.

Қазақстандық және шетелдік зерттеушілер онлайн-курстарды қолданудың тиімділігін бірнеше аспектіде сипаттайды. Мысалы, «Жоғары білім беру саласын халықаралық үйлесімділік пен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін оқу орындары жаһандану үдерісінде жаңа технологиялар ретінде ЖАОК-ды практикалық құрал ретінде пайдаланады» (Ustun, 2021). Бұл әсіресе пәндерге тән күрделі теориялық материалды меңгеруде және практикалық дағдыларды қалыптастыруда тиімді болып табылады.

Қазақстандық ғалым Абилхасимова А.Е. зерттеуінде: «Сандық білім ресурсы мұғалімді алмастыра алмайды, бірақ мұғалімге қосымша материалдарды ұсынады, яғни сабақ мазмұнын ақпараттық коммуникациялық технологиялардың жаңа мультимедиялық мүмкіндіктерімен толықтыруға, оқушылардың назарын аса маңызды оқу тақырыптарына аударуға, қажет болған жағдайда оқушылардың назарын зерделенген көріністердің ерекшеліктеріне шоғырландыруға, оны көрнекі түрде көрсетуге, сабақтың мазмұнын қоғамда болып жатқан өзгерістермен, өмірлік тәжірибелермен, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарымен және т.б. құбылыстармен байланыстыруын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді» (Абилхасимова, 2020).

Түрік ғалымдары Көмүр, İ.А., & Okur, M.R. зерттеулерінде: «ЖАОК студенттерге жетекші университеттердің жоғары сапалы біліміне қол жеткізуге мүмкіндік беретін дәстүрлі оқытудың балама болады,дәстүрлі оқытуды толықтыру үшін ақпарат бере алады. ЖАОК-тарды оқыту үрдісіне енгізу, ..нәтижесінде оқушылардың оқыту тәжірибесі мен нәтижелерін жақсартыды», – деген қорытындыға келеді (Көмүр & Okur, 2024).

Сонымен қатар, келесі зерттеуде: «білім беру технологиялары саласында пайдалы бұл ЖАОК-дың аралас оқытудың қуатты платформасы

екенін көрсетеді, бірақ оның тиімділігі оқытудың онлайн және бетпе-бет режимі арасындағы сәйкес бөлінуіне негізделген», – деп көрсетеді (Sidek et al., 2020). Демек, онлайн-курстар құқықтық жағдайларды модельдеу, құқық қолдану тәжірибесін қашықтықтан талдау сияқты мүмкіндіктерді кеңейтеді. Цифрлық платформа-лардың интерактивтілігі мен мультимедиялық құралдарды (бейне дәрістер, тестілеу, құқықтық симуляциялар) қолдану арқылы білім алушылардың пәнге деген қызығушылығы артып, оқу мотивациясы жоғарылайды.

Ал, К.Н. Жаппаркулова, О.И. Александрова зерттеулерінде: «Бүгінде әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да жоғары оқу орнының оқыту процесінің құрамдас бөлігі ретінде жаппай ашық онлайн-курстарды (ЖАОК) қолданудың әдістемелік моделі, сатылы желілік білім беру өзара әрекеттестігін жүзеге асыру: қолданбалы білімдер мен дағдыларды цифрлық қабықшаға енгізу, студенттердің оқу материалдарына тікелей қолжеткізуді қамтамасыз ету бойынша жасалуда. Ұсынылған модель электрондық білім беру әдістемесін жүзеге асыруға, ұлттық дәстүрлерді үйлесімді сақтауға және инновациялық педагогикалық технологияларды енгізуге бағытталған (онлайн және офлайн форматтары арасындағы рационалды өзара әрекеттесу, мұнда онлайн оқыту оқыту процесін тек маңызды түрде толықтырып, байытуы мүмкін)», – дейді (Жаппаркулова & Александрова, 2020: 197).

Ал, Ү. Әбдіғаппарова зерттеуінде атап өтеді: «...болашақ мұғалімдердің Жаппай ашық онлайн курстарын құрастыру, қолдану ерекшеліктерін меңгеру барысында цифрлық құзыреттіліктері дамиды» (Әбдіғаппарова, 2020).

Және де, Е. Елубай, Ү.М. Әбдіғаппарова, Д.М. Джусубалиева: «ЖАОК-ның болашақ педагогтар үшін ұсынатын мүмкіндіктері жан-жақты, бұнда тек қана цифрлық құзыреттіліктерді ғана қалыптастыру емес, курстың мазмұнын жасау барысында ақпараттық құзыреттіліктері де дамиды, цифрлы білім кеңістіктерін құруды үйрене отырып, қашықтықтан білім беруді үйренеді» (Елубай және т.б., 2020: 54) деген қорытынды түйеді.

Р. Кудайбергенова мен М. Асылбекова: «Оңтүстік Кореядағы ЖАОК индустриясының дамуын зерттеген, оңтүстік корейлік ЖАОК (К-МООК) тек білім беру қолжетімділігін арттыру ғана емес, сонымен қатар ынтымақтастық пен елдің имиджін көтеру мақсатында қолданылатынын атап өтті» (Kudaibergenova & Asylbekova, 2016).

Келесі авторлар Докучаева Н.В., Иванова С.А., Тлеумбетова Д.Б.: «Жаппай ашық онлайн-курстарды (ЖАОК) пайдалана отырып жүзеге асырылатын білім беру процесі өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі дамытуды ынталандыруға бағытталған. ЖАОК-ты оқу бағдарламаларына біріктіру тәжірибесі оларды пайдалану оқытушыға шынайы интерактивті онлайн ортаны құру арқылы білім алушының ынтасын арттыруға көмектеседі, сонымен қатар студенттердің онлайн оқыту дағдыларын нақты өзара әрекеттесу және дамыту үшін жағдайларды қамтамасыз етеді», – деген қорытынды жасаған (Докучаева және т.б., 2025: 118-119).

Осы жүргізілген әдеби шолулардағы талдаулар жоғары білім беру жүйесін цифрландыру мен онлайн-курстарды оқу үдерісіне енгізу білім беруді жаңғыртудың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі екенін дәлелдейді. Онлайн-оқытуды табысты енгізу білім беру ұйымдарының алдын ала дайындығына, цифрлық инфрақұрылымды дамытуға және оқыту үдерісіне заманауи білім беру технологияларын тиімді интеграциялауға негізделген стратегияның сапасына тікелей байланысты, өйткені, пәндерді оқытуда цифрлық технологиялар білімді меңгеру процесінің тиімділігін арттырып, оны студенттердің жеке білім алу қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.

Сонымен, онлайн-курстарды білім беру үдерісіне енгізу оқытудың жекелендірілуіне ықпал етіп, студенттердің цифрлық құзыреттілігін арттырады және оқыту үдерісін интерактивті сипатта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бірақ ескеретін жайт, бұл технологияларды жүзеге асырудың табыстылығы білім беру платформаларының қолжетімділігі, цифрлық құралдардың әдістемелік бейімделуі және оқытушылардың цифрлық білім беру саласындағы біліктілігін арттыру мәселелерін шешуді талап етеді.

Дегенмен, келесі ресейлік ғалымдар У.С. Захарова, К.И. Танасенко: «ЖАОК-тың артықшылығы, оқытушылардың көзқарасы бойынша, оқу процесін жақсы ұйымдастыруға, оқытудың қол жетімділігі мен ұтқырлығына, оқытушының кәсіби және жеке мақсаттарын жүзеге асыруға, сондай-ақ ресурстық тиімділікке мүмкіндік беру болып табылады. ЖАОК кемшіліктерін форматтың педагогикалық жетілмегендігімен, білім беру жүйесіне қойылатын ерекше талаптармен, ресурстардың шығындылығымен және оқытушы үшін кәсіби тәуекелдермен байланыстырады» (Захарова & Танасенко, 2019: 176). Яғни, цифрлық сауаттылықтың жеткіліксіздігі, оқы-

тушылардың әдістемелік бейімделуінің әлсіздігі және білімді бағалаудың объективтілігін қамтамасыз етудің қиындығы жиі қозғалады.

Сонымен қатар, шешімін қажет ететін маңызды мәселелер қатарына білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау жүйесін жаңғырту, оқытушылардың цифрлық құзыреттерін дамыту, білім беру бағдарламаларын заманауи цифрлық форматтарға бейімдеу, сондай-ақ цифрлық білім беру ресурстарының кеңінен қолжетімділігін қамтамасыз ету қажеттілігі жатады.

Онлайн-курстардың оқу үдерісіне ықпалын жан-жақты түсіну және бағалау үшін олардың Қазақстан Республикасындағы жоғары оқу орындарында табысты қолданылу тәжірибесін қарастыру маңызды. Қазіргі таңда көптеген отандық университеттер оқытудың цифрлық формаларын белсенді енгізіп, оқу үдерісін жаңғырту бағытында нақты қадамдар жасауда.

Мысалы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Moodle қашықтықтан оқыту жүйесі – кампустық онлайн курстарды (SPOC) синхронды және асинхронды форматта өткізуге мүмкіндік береді, чаттар мен бейне-конференцияларды қолдайды; Open KazNU онлайн білім беру платформасы – университеттің жаппай ашық онлайн курстарына қолжетімділік ұсынады, сыртқы тыңдаушылар да қатыса алады) (<https://farabi.university/students/32>), Еуразия ұлттық университеті және Қазақ гуманитарлық-заң университеті сынды жоғары оқу орындары өздерінің білім беру платформалары арқылы қашықтықтан оқыту курстарын сәтті жүзеге асырып келеді. Бұл платформаларда конституциялық құқы, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу, криминология және сот сараптамасы сияқты пәндер интерактивті форматта ұсынылады. Бейнематериалдар, виртуалды тренажерлер, тестілеу жүйелері және кейстік тапсырмалар студенттердің пәндік білімді терең меңгеруіне жағдай жасайды.

Және де, еліміздің жоғары оқу орындарында құқықтық пәндерді оқытуда онлайн-курстарды енгізу тәжірибесі кеңінен таралған. Мысалы, Шығыс Қазақстан облысы С. Аманжолов атындағы университеттің «Құқықтану» білім беру бағдарламасының студенттері Біріккен Ұлттар Ұйымының «Тұтқындарды ұстаудың ең төменгі стандартты ережелері» (Нельсон Мандела ережелері) бойынша онлайн-курсты сәтті аяқтап, халықаралық сертификаттарға ие болды (<https://vku.edu.kz>). Бұл курс студенттерге тұтқындарды

адамгершілікпен ұстау, олардың құқықтары мен қадір-қасиетін қорғау мәселелерін терең түсінуге мүмкіндік берді.

Бұл тәжірибелер құқықтық пәндерді оқытуда онлайн-курстардың тиімділігін анықтауға септігін тигізеді. Мысалы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ұсынатын онлайн-курстардың мазмұны негізінен тек базалық құрылыммен шектеледі. Бұл курстарды студенттердің көп жағдайда оқытушылардың талап етуімен, яғни қажеттілік негізінде ғана таңдауына байқалады. Соның салдарынан, аталған ЖАОК-тардың жүйелі түрде меңгерілуі емес, формалды түрде игерілуі басым, ал бұл өз кезегінде олардың практикалық маңыздылығының төмендігін көрсетеді.

Аталған ЖОО-дағы тәжірибе көрсеткендей, онлайн-оқытуды сәтті енгізу үшін тек техникалық инфрақұрылымды қамтамасыз ету жеткіліксіз. Сонымен қатар, оқытушылардың цифрлық құзыреттілігі, оқу материалдарының әдістемелік бейімделуі және студенттердің цифрлық ортадағы өзіндік оқу дағдылары да аса маңызды рөл атқарады. Бұл факторлар бір-бірімен тығыз байланысты және онлайн-курстардың тиімділігіне тікелей әсер етеді.

Осы тәжірибелердің талдауы құқықтық пәндерді цифрлық форматта оқытудың нақты тетіктерін, артықшылықтары мен шектеулерін анықтауға, сондай-ақ оқу үдерісін одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты аралас оқыту моделі дәстүрлі және цифрлық оқыту әдістерін ұштастыру тиімді стратегия ретінде ұсынылады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оқытудың ең тиімді үлгісі – дәстүрлі әдістер мен цифрлық білім беру элементтерін ұштастыра қолдану болып табылады. Мұндай тәсіл оқу үдерісінде әрбір әдістің артықшылықтарын тиімді пайдалануға мүмкіндік бере отырып, студенттердің сапалы кәсіби даярлығын қамтамасыз етеді. Құқықтық пәндерді оқыту барысында цифрлық технологияларды табысты енгізу үшін жоғары оқу орнының цифрлық инфрақұрылымын жетілдіру, оқытушыларды заманауи оқыту әдістеріне баулу, сондай-ақ қолданылатын цифрлық құралдардың тиімділігіне жүйелі түрде мониторинг жүргізу маңызды алғышарттар болып табылады.

Тұжырымдай келе, цифрлық платформалар мен онлайн-курстарды құқықтық пәндерді оқытуға енгізу қазіргі заманғы білім беру жүйесінің инновациялық даму бағыты болып табылады. Бұл тәсіл оқытудың сапасын арттыруға, білім

алушылардың цифрлық құзыреттілігін дамытуға және оқу үдерісін дараландыруға ықпал етеді.

Онлайн-курстарды құқықтық пәндерді оқытуға енгізу бірқатар педагогикалық және ұйымдастырушылық артықшылықтарға ие. Атап айтқанда, олар оқу үдерісін жекелендіруге жағдай жасап, әр студенттің жеке білім алу траекториясын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, цифрлық ресурстарды пайдалану студенттердің цифрлық сауаттылығын арттырып, олардың қазіргі заманғы ақпараттық ортада еркін әрекет ету дағдыларын дамытады. Онлайн-курстарда мультимедиялық мазмұн мен интерактивті тапсырмалардың болуы оқу материалына қызығушылықты арттырып, оқу тиімділігін едәуір көтереді.

Дегенмен, бұл технологиялардың оқу процесіне табысты интеграциясы бірқатар маңызды шарттардың орындалуын талап етеді. Ең алдымен, білім беру платформаларының техникалық және бағдарламалық қолжетімділігі қамтамасыз етілуі тиіс. Сонымен қатар, цифрлық құралдарды пәндік ерекшеліктерге сай әдістемелік тұрғыдан бейімдеу қажет. Бұл әсіресе құқықтық білім беру саласында маңызды, себебі теориялық біліммен қатар практикалық дағдыларды да тиімді жеткізу талап етіледі.

Сондай-ақ, оқытушылардың цифрлық педагогика саласындағы біліктілігін арттыру – табысты интеграцияның негізгі алғышарттарының бірі. Оқыту әдістерін жаңғырту және цифрлық технологияларды тиімді қолдану үшін тұрақты кәсіби даму, курстар мен семинарлар жүйелі түрде ұйымдастырылуы қажет. Бұл білім беру сапасын арттырып қана қоймай, оқытудың инновациялық формаларын тиімді енгізуге жол ашады.

Қорытынды және ұсыныстар

Қорыта айтқанда, цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және олардың білім беру жүйесіне интеграциялануы онлайн-курстарды оқыту үдерісінің ажырамас құрамдас бөлігіне айналдырды. Бұл курстар дәстүрлі оқыту әдістерін толықтырып, білім беру мүмкіндіктерін кеңейтуге, білім алушыларға жеке оқу траекториясын таңдауға және оқу үдерісін өзіне ыңғайлы форматта жүзеге асыруға жол ашады. Зерттеу нәтижелері цифрлық оқыту құралдарының білім беру үдерісінің қолжетімділігін арттырып, білім алушылардың цифрлық құзыреттіліктерін дамытуда маңызды рөл атқаратынын көрсетті.

Сонымен қатар, онлайн-курстар құқықтық жағдайларды қашықтан талдау, нақты және практикалық дағдыларды меңгеру секілді аспектілерде айтарлықтай тиімділікке ие екені байқалды.

Алайда, цифрлық оқыту үдерісін және онлайн-курстарды енгізуді жетілдіру үшін бірқатар мәселелерді шешу қажет:

- оқытушылар мен білім алушылардың цифрлық сауаттылығын арттыру,

- оқыту әдістемелерін жаңғырту және білімді объективті бағалаудың сенімді тетіктерін енгізу.

Осыған байланысты, дәстүрлі және цифрлық әдістерді ұштастыратын аралас оқыту моделі құқықтық пәндерді оқытуда ең тиімді стратегиялардың бірі ретінде ұсынылады. Жалпы алғанда, құқықтық пәндерді оқытуда онлайн-курстар мен цифрлық білім беру платформаларын пайдалану білім беру мазмұнын жаңғыртып қана қоймай, оқыту әдістерінің тиімділігін арттыруға, оқыту ортасын жекелендіруге және икемді оқыту форматын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Яғни, құқықтық пәндерді оқытуда онлайн-курстарды енгізу білім беру процесін цифрландыру бағытындағы маңызды қадам болып табылады.

Сонымен құқықтық пәндерді оқытуда онлайн-курстарды енгізу бұл бағыттағы білім беру үдерісін жетілдіруге мүмкіндік беріп, студенттер мен оқытушылар үшін жаңа академиялық және кәсіби перспективалар ашады. Алайда мұндай жаңашылдықтың тиімді жүзеге асырылуы тек курстардың формалды түрде енгізілуімен шектелмеуі тиіс. Ол техникалық, әдістемелік және ұйымдастырушылық қолдауды қамтитын, сондай-ақ цифрлық технологиялардың білім беру процесіндегі әлеуетін барынша тиімді пайдалануға бағытталған кешенді тәсілге негізделуі қажет.

Демек, онлайн-курстар заманауи технологияларды қолдану арқылы оқу материалдарының қолжетімділігін арттырып қана қоймай, білім алушылар мен оқытушылар үшін жаңа мүмкіндіктер мен ресурстарды тиімді пайдалануға, атап айтқанда, онлайн-платформалар студенттердің оқу үрдісін жекелендіруге, өз бетінше білім алу дағдыларын дамытуға, ал оқытушылардың оқыту формаларын әртараптандыруға жол ашуы тиіс. Сонымен қатар, онлайн-оқытудың әлеуеті тек қана қолжетімділікпен шектелмейді, ол білім сапасын арттырудың қуатты құралы бола алады. Дегенмен, бұл әлеуеттің толық іске асырылуы үшін онлайн-курстарды енгізу процесі кешенді, жүйелі және ғылыми негізделген тәсілге сүйенуі тиіс.

Атап айтқанда, енгізудің тиімділігі келесі маңызды аспектілермен тығыз байланысты:

1. Техникалық қамтамасыз ету – жоғары білім беру ұйымдарының заманауи цифрлық инфрақұрылыммен жабдықталуы, соның ішінде жоғары жылдамдықтағы интернет, бейне-конференция платформалары, оқытуды басқару жүйелерінің болуы;

2. Әдістемелік қолдау – оқыту мазмұнын онлайн форматқа бейімдеу, интерактивті тапсырмалар мен бағалау құралдарын енгізу, цифрлық педагогика қағидаттарын ескеру;

3. Ұйымдастырушылық тетіктер – оқытушылар мен әкімшілік қызметкерлердің біліктілігін арттыру, оқыту процесін басқарудың тиімді жүйесін құру, студенттердің цифрлық сауаттылығын дамыту.

Осы компоненттердің үйлесімді түрде қамтамасыз етілуі онлайн-оқытудың сапасы мен тиімділігін арттырып, құқықтық пәндерді оқытудың мазмұндық және ұйымдастырушылық құрылымын жаңа деңгейге көтеруге ықпал етеді. Нәтижесінде, болашақ заңгерлердің кәсіби құзыреттерін қалыптастыруда цифрлық білім беру құралдарының рөлі айтарлықтай арта түседі.

Ойды түйіндесек, Жаппай ашық онлайн-курстар (ЖАОК) өз атауына сай нақты түрде жаппай қолжетімді әрі мазмұндық жағынан ашық болуы тиіс. Бұл курстардың сандық өсімі біртіндеп сапалық көрсеткішке айналуы үшін олардың мазмұны жоғары ғылыми-әдістемелік деңгейде құрылуы қажет. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанның жоғары оқу орындары ұсынатын ЖАОК-тардың мазмұны жетекші отандық мамандардың дәрістері негізінде дайындалса, олар кәсіби білімнің құнды көзіне айналады. Мұндай курстардың кеңінен таралуы мен қолжетімділігі білім алушылар мен мамандар тарапынан отандық білім беру платформаларына деген қызығушылықты арттырады. Нәтижесінде, бұл тек жеке білім мен кәсіби құзыреттердің артуына ғана емес, сонымен қатар елдегі ғылым мен жоғары білім беру сапасының жалпы деңгейінің өсуіне оң ықпал етуі мүмкін.

Алғыс

Бұл зерттеу Абай атындағы ҚазҰПУ есебінен 2025 жылғы 3 сәуірдегі № 05-04/250 бұйрыққа сәйкес қаржыландырылды.

Әдебиеттер

«Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған Тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248> (Қарау күні: 10.02.2025)

Жакупов, Н.Р., Сейтханова, А.К., Дахин, А.Н. (2023) Ұлыбританиядағы білім беру мекемелерінің мысалында орта мектеп оқушылары үшін ағылшын тіліндегі физика бойынша интерактивті онлайн курстарын құрастыру. DOI: <https://doi.org/10.48371/PEDS.2024.72.1.040> [Электрондық ресурс]: URL: <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/924/492> (Қарау күні: 10.02.2025)

Варпаховскис, Э. (2021) Массовые открытые онлайн-курсы (MOOC) как инструменты мягкой силы и публичной дипломатии // ҚазҰУ Хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – №4 (96). – С. 25-34.

Ustun, A.B. (2021). The power of using emerging technologies in MOOCs: Accelerating globalization in higher education. *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 6(2), 141-148.

Абилхасимова, А.Е. (2020). Цифрлық білім беру ресурстарын білім беру үдерісінде қолдану // Молодой ученый, № 14 (304). – С. 292-295.

Kömür, İ.A., & Okur, M.R. (2024). Preferences and Views of School Students on the Integration of MOOCs in Performance Tasks of EFL Courses. *Journal of Learning for Development*, 11(2), 369-381.

Sidek, S.F., Yatim, M.H. M., Ariffin, S.A., & Nurzid, A. (2020). The acceptance factors and effectiveness of mooc in the blended learning of computer architecture and organization course. *Universal Journal of Educational Research*, 8(3), 909-915.

Жаппаркулова К.Н., Александрова О.И. (2020). MOOC как часть образовательной среды в процессе подготовки будущих учителей русского языка и литературы // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2020. – №2 (178). – Б. 194-200.

Әбдіғалбарова Ү.М. (2020). Қашықтықтан оқыту бүгінде – өзектілік. Білімді ел/Образованная страна. – 2020. – мамыр.

Елубай Е., Әбдіғалбарова Ү.М., Джусубалиева Д.М. (2020). Жаппай ашық онлайн курстары (MOOCs) – болашақ педагогтардың цифрлық құзыреттілігін дамыту құралы // ҚазҰУ Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. – 2020. – 64(3). – Б. 50–58. <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v64.i3.05>

Kudaibergenova R., & Asylbekova M. (2016). MOOC as a new development stage in Open Education of South Korea. // *KazNU Bulletin. Oriental series*. – 2016. – 2(77). – p. 68-73.

Дочуаева Н.В., Иванова С.А., Тлеумбетова Д.Б. (2025). Үздіксіз білім беру контексіндегі жаппай ашық онлайн курстар мәселесі // «Педагогика» сериясы. – 2025. – 30. – 1(117). – Б. 116-123. [Электрондық ресурс]: URL: file:///C:/Users/User/Downloads/zdiksiz_bilim_beru_konteksindegi_zappaj_asyk_onlaj.pdf (Қарау күні: 10.02.2025)

Захарова, У.С., Танасенко, К.И. (2019). MOOK в высшем образовании: достоинства и недостатки для преподавателей // Вопросы образования. - 2019. – № 3. – С. 176–202.

Университетте қандай цифрлық платформалар қолданылады? [Электрондық ресурс]: URL: <https://farabi.university/students/32> (Қарау күні: 10.02.2025)

50 студент БҰҰ-ның тұтқындарға адамгершілікпен қарауды насихаттайтын халықаралық сертификатын алды [Электрондық ресурс]: URL: <https://vku.edu.kz> (Қарау күні: 10.02.2025)

References

Abilhasymova, A. E. (2020). Tsifrlyq bilim berý resúrstarýn bilim berý úderisinde qoldaný [The use of digital educational resources in the educational process]. *Molodoi Uchenyi [Young Scientist]*, 14(304), 292–295.

Ábdigapbarova, U. M. (2020). Qashyqytqan oqytý búginde – ózektilik [Distance learning today as a pressing issue]. *Bilimdi El / Obrazovannaiia Strana [Educated Country]*, 2020, мамыр.

Dokýchaeva, N. V., Ivanova, S. A., & Tleymbetova, D. B. (2025). Úzdiksiz bilim berý konteksindegi jappai ashyq onlain kúrstar máselesi [The issue of massive open online courses in the context of lifelong learning]. *Pedagogika seriiasy [Pedagogy Series]*, 30(1, 117), 116–123. [Elektronдық resýrs]: file:///C:/Users/User/Downloads/zdiksiz_bilim_beru_konteksindegi_zappaj_asyk_onlaj.pdf (Қарау күні: 10.02.2024).

Jaqypov, N. R., Seithanova, A. K., & Dahin, A. N. (2023). Ulybritaniadaǵy bilim berý mekemeleriniń mysalynda orta mektep oqýshylary úshin aǵylshyn tilindegi fizika boıynsha interaktivti onlain kúrstarýn qúrastyru [Designing interactive online physics courses in English for secondary school students on the example of educational institutions in Great Britain]. *Pedagogical Sciences Bulletin*, 72(1), 40–? DOI: <https://doi.org/10.48371/PEDS.2024.72.1.040>. [Elektronдық resýrs]: <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/924/492> (Қарау күні: 10.02.2025).

Japparkýlova, K. N., & Aleksandrova, O. I. (2020). MOOC kak chast obrazovatelnoi sredy v protsesse podgotovki budushchikh uchitelei russkogo iazyka i literatury [MOOCs as part of the educational environment in training future teachers of Russian language and literature].

Kömür, Í. A., & Okur, M. R. (2024). Preferences and views of school students on the integration of MOOCs in performance tasks of EFL courses. *Journal of Learning for Development*, 11(2), 369–381.

Kudaibergenova, R., & Asylbekova, M. (2016). MOOC as a new development stage in open education of South Korea. *KazNU Bulletin. Oriental Series*, 2(77), 68–73.

QazUı Habarshysy. Filologiya seriiasy [KazNU Bulletin. Philology Series], 2(178), 194–200.

Elybai, E., Ábdigapbarova, U. M., & Djýsýbaleva, D. M. (2020). Jappai ashyq onlain kúrstarý (MOOCs) – bolashaq pedagogtarдың tsifrlyq quzyrettiligin damytý quraly [Massive open online courses (MOOCs) as a tool for developing future teachers' digital competence]. *QazUı Habarshysy. Pedagogikalıq ǵylymdar seriiasy [KazNU Bulletin. Pedagogical Sciences Series]*, 64(3), 50–58. <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v64.i3.05>

education. *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 6(2), 141–148.

Üniversitette qandai tsifrlyq platformalar qoldanylady? [Which digital platforms are used at the university?] (n.d.). [Elektronдық resýrs]. URL: <https://farabi.university/students/32>

Sidek, S. F., Yatim, M. H. M., Ariffin, S. A., & Nurzid, A. (2020). The acceptance factors and effectiveness of MOOC in the blended learning of computer architecture and organization course. *Universal Journal of Educational Research*, 8(3), 909–915.

50 stýdent BUU-nyń tutqyndarǵa adamgershilikpen qaraýdy nasihatattai tyn halyqaralyq sertifikatyn aldy [50 students received an international certificate promoting humane treatment of prisoners by the UN]. (n.d.). [Elektronдық resýrs]. URL: <https://vku.edu.kz>

Qazaqstan Respublikasy Úkimeti. (2023, naýрыз 28). Qazaqstan Respýblikasynda joǵary bilimdi jáne ǵylymdy damytýdyń 2023–2029 jylдарǵa arnalǵan Tujyrymdamasyn bekitý týraly № 248 qaýly [Elektronдық resýrs]. *Adilet zan bazasy*. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248> (Қарау күні: 10.02.2025).

Varpahovskis, E. (2021). Massovyе otkrytye onlain-kursy (MOOC) kak instrumenty miagkoi sily i publichnoi diplomatii [Massive open online courses (MOOCs) as instruments of soft power and public diplomacy]. *QazUı Habarshysy. Halyqaralyq qatynastar jáne halyqaralyq quyuq seriiasy [KazNU Bulletin. International Relations and International Law Series]*, 4(96), 25–34.

Ustun, A. B. (2021). The power of using emerging technologies in MOOCs: Accelerating globalization in higher

Zaharova, Ý. S., & Tanasenko, K. I. (2019). MOOC v vysshem obrazovanii: dostoinstva i nedostatki dlia prepodavatelei [MOOCs in higher education: Advantages and disadvantages for teachers]. *Voprosy Obrazovaniia [Educational Studies]*, 2019(3), 176–202.

Авторлар туралы мәлімет:

Белхожаева Динара Жомартқызы – философия докторы (PhD), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: dinar_15@list.ru)

Жомартқызы Арайлым – заң ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: zhomartkuzya8@gmail.com)

Даубасов Сабит Шынжерханұлы (корреспондент авторы) – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: sabit_75@mail.ru)

Бижанова Айгуль Рабхановна – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті профессор (Алматы, Қазақстан, e-mail: Aike_74@mail.ru)

Information about the authors:

Dinara Belkhozhayeva – Doctor of Philosophy (PhD), Senior lecturer of the Department of Law at Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan e-mail: dinar_15@list.ru)

Zhomartkyzy Arailym – Master of Law, Senior lecturer of the Department of Law at Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan e-mail: zhomartkyza8@gmail.com)

Sabit Daubassov (corresponding author) – Candidate of Juridical Sciences, Senior lecturer of the Department of criminal law, criminal procedure and criminalistics al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan e-mail: sabit_75@mail.ru)

Bizhanova Aigul Rabchanovna – doctor of legal sciences, professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abaya (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aike_74@mail.ru)

Информация об авторах:

Белхожаева Динара Жомартовна – доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: dinar_15@list.ru)

Жомартқызы Арайлым – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: zhomartkyza8@gmail.com)

Даубасов Сабит Шынжерханович (автор-корреспондент) – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: sabit_75@mail.ru)

Бижанова Айгуль Рабхановна – доктор юридических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: Aike_74@mail.ru)

*Тіркелген: 9 мамыр 2025 жыл.
Қабылданды: 20 қыркүйек 2025 жыл.*

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMINISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

А.К. Жаншабай¹ , Б.А. Сериев^{1*} , Б.А. Тайторина² ,
Ж.А. Хамзина² , М.Р. Конысбекова¹

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: seriev_bolat@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТИІМДІЛІГІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАҒИДАТТАР МЕН МЕХАНИЗМДЕР

Мақалада посткеңестік кеңістікте, әсіресе Қазақстан Республикасында, мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттыру қажеттілігіне байланысты мемлекеттік қызметтің құқықтық және институционалдық негіздерін жетілдіру мәселелері қарастырылады. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі кезеңде жаңа тәуелсіз мемлекеттер үшін мемлекеттік аппараттың қайта құрылымдалуы – демократиялық және құқықтық мемлекетті қалыптастырудың маңызды шартына айналды.

Зерттеудің мақсаты – мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәртебесін анықтай отырып, мемлекеттік басқару тиімділігін арттыруға ықпал ететін факторларды талдау. Негізгі бағыттары – мемлекеттік қызметті реформалау, кадр саясатын жетілдіру, кәсіби этика мен жауапкершілікті нығайту және халықаралық тәжірибені ескере отырып, заңнамалық базаны оңтайландыру.

Жұмыстың ғылыми-практикалық маңыздылығы – мемлекеттік басқару жүйесін заманауи талаптарға сай қайта құруда құқықтық регламенттеудің рөлін көрсету. Әдістеме ретінде салыстырмалы-құқықтық талдау, нормативтік актілерді саралау, тарихи-құқықтық шолу және жүйелі талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесін нақтылау, кәсіби даярлық, этикалық талаптар және еңбек жағдайларын жетілдіру мәселелері жүйеленіп, басқарудың тиімді үлгілері ұсынылды. Автор мемлекеттік қызметшінің анты, қашықтан жұмыс істеу, мансаптық өсу мүмкіндіктері мен әлеуметтік кепілдіктердің өзара байланысын аша отырып, мемлекеттік аппараттың функционалды тұрақтылығына әсер ететін негізгі тетіктерді анықтады.

Бұл зерттеу құқық, басқару және мемлекеттік қызмет саласындағы ғылыми білімге үлес қосады. Жұмыс нәтижелері кадрлық саясатты жетілдіру, заңнама реформасын жүргізу және басқару мәдениетін арттыруда практикалық негіз бола алады.

Түйін сөздер: мемлекеттік басқару, құқықтық мәртебе, мемлекеттік қызмет, әкімшілік реформа, этика, кадр саясаты, кәсіби дамыту.

A. Zhanshabay¹, B. Seriev^{1*}, B. Taitorina²,
Zh. Khamzina², M. Konysbekova¹

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldy-Kurgan, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Effectiveness of organizing the professional activities of a civil servant: legal principles and mechanisms

This article addresses the issues of improving the legal and institutional foundations of civil service in the context of enhancing the effectiveness of public administration in the post-Soviet space, particularly in the Republic of Kazakhstan. Following the collapse of the Soviet Union, restructuring the state apparatus became a key condition for building a democratic and rule-of-law-based state.

The aim of the study is to analyze the factors contributing to effective public administration by clarifying the legal status of civil servants. The main focus areas include civil service reform, improvement of personnel policy, strengthening of professional ethics and accountability, and optimization of the legislative framework based on international experience.

The scientific and practical significance of the work lies in demonstrating the role of legal regulation in modernizing the public administration system. The methodology includes comparative legal analysis,

The research results systematize issues related to the legal status of civil servants, their professional training, ethical standards, and working conditions. The author explores the interconnection between the civil servant's oath, remote working practices, career advancement, and social guarantees, identifying key mechanisms that affect the functional stability of the state apparatus.

This study contributes to the body of knowledge in law, public administration, and civil service. Its findings can be applied in human resource policy development, legislative reforms, and the enhancement of governance culture.

Keywords: public administration, legal status, civil service, administrative reform, ethics, human resources, professional development.

А.К. Жаншабай¹, Б.А. Сериев^{1*}, Б.А. Тайторина²,
Ж.А. Хамзина², М.Р. Конысбекова¹

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Республика Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

*e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Эффективность организации профессиональной деятельности государственного служащего: правовые принципы и механизмы

В статье рассматриваются проблемы совершенствования правовых и институциональных основ государственной службы в условиях необходимости повышения эффективности государственного управления в постсоветском пространстве, особенно в Республике Казахстан. После распада Советского Союза реформирование государственного аппарата стало важнейшим условием формирования демократического и правового государства.

Цель исследования – проанализировать факторы, способствующие повышению эффективности государственного управления через определение правового статуса государственного служащего. Основные направления – реформирование государственной службы, совершенствование кадровой политики, укрепление профессиональной этики и ответственности, а также оптимизация законодательной базы с учетом международного опыта.

Научно-практическая значимость работы заключается в выявлении роли правового регулирования в модернизации системы государственного управления. В качестве методологии использованы сравнительно-правовой анализ, изучение нормативных актов, историко-правовой обзор и системный подход.

В результате исследования систематизированы вопросы, касающиеся правового статуса госслужащих, их профессиональной подготовки, этических требований и условий труда. Автор раскрывает взаимосвязь между присягой госслужащего, дистанционным режимом работы, карьерным ростом и социальными гарантиями, определяя ключевые механизмы, влияющие на функциональную устойчивость государственного аппарата.

Исследование вносит вклад в развитие научных знаний в области права, управления и государственной службы. Результаты работы могут быть использованы в кадровой политике, законодательных реформах и повышении культуры управления.

Ключевые слова: государственное управление, правовой статус, государственная служба, административная реформа, этика, кадровая политика, профессиональное развитие.

Кіріспе

Кеңес одағының ыдырауы және бұрынғы одақтас елдердің саяси тәуелсіздікке ие болуы мемлекеттік басқару жүйесін қайтадан ойластыруға және мемлекеттік басқару институтын жетілдіруге айтарлықтай әсер етті.

Туысқан Демлекеттер Достастығы Республикаларының, оның ішінде Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару аппаратынның тиімділігін арттыруда және сапалы жұмысты қамтамасыз етуде жаңа форматтағы мемлекеттік қызметшілерді даярлау өміршеңдігін көрсетті.

Мемлекеттік аппаратты реформалау соңғы кездері жиі талқыланатын тақырыпқа айналды.

Мемлекеттік аппараттың жұмысының тиімділігі мен қнімділігін арттыруға байланысты реформалау қажеттілігі туындайды. Осыған орай, құқықтық-демократиялық мемлекетті нығайту және дамыту мүмкіндіктерін кеңейту, мемлекеттік аппараттың өкілеттіліктері мен құрылымын нақтылау бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізу – ғылыми жұмысымыздың өзектілігіне айналды.

Мемлекетті аппаратты реформамалау біздің елде ғана емес, Еуролық одаққа кіретін көптеген мемлекеттерде жүргізілуде және заман талабына сай мемлекеттік аппаратты реформалау өміршеңдігін көрсетті.

Елімізде тиімді экономикалық, саяси, әлеуметтік қайта құруды жүргізетін мемлекеттік

қызмет үлгісін қалыптастыру үшін ізденістер жүргізуде. Мемлекеттік қызметтің жаңа моделін құру процесі әкімшілік реформалармен іске асыруда. Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында, Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесінің дамуы тиімді және шағын мемлекеттік аппараттың құрылуына әкімшілік рәсімдерді жетілдіруге бағыттайтын әкімшілік реформаларды құқықтық қамтамасыз етумен тығыз байланысты екені көрсетіледі (<https://adilet.zan.kz/>). Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында мемлекеттік қызметті жетілдіру мен дамытуда жаңа Қазақстандық моделін құру процесі әкімшілік реформалармен тығыз байланысты екендігі сөз етілген болатын.

Мәселен, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес «Мемлекеттік аппараттың қызметін одан әрі жетілдіру мемлекеттің рөлі мен функцияларын қайта ойластыру арқылы жүзеге асырылатын болады» деп көрсетілген (<https://adilet.zan.kz/>). Мемлекеттік аппараттың қызметі жалпыға міндетті стандарттар, көпшілік үшін міндетті нормалар және мінез-құлық ережелері (құқықтық нормалар) дайындау және қабылдау, оларды әлеуметтік-саяси құбылыстарды реттеу жағдайына пайдалануға, заңдық кепілдіктер мен құқықтық мүмкіндіктер аясын кеңейту, сондай-ақ тыйым салу мен шектеулердің тиімділігін арттыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында жаңа форматтағы басшыларды даярлау жарқын болашақтың басты міндеті ретінде айқындалды.

Егемен Қазақстанның стратегиялық мақсаттарын орындау жолында кадрларды таңдаудың және лауазымға жоғарлаудың тиімді тетіктерін қалыптастыру, сонымен қатар мемлекеттік аппараттың кәсіби әрі ашық қызметін қамтамасыз ету қажеттігі туындады (<https://adilet.zan.kz/> Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекеттік басқару механизмдерін іске асыру үшін мамандарды іріктеу тиімділігін арттыру өзекті. Сонымен қатар, мемлекеттік аппараттың жариялы, ашық жұмыс жасауы және объективті принциптерді негізге алуы маңызды.

Дамыған шет елдерде мемлекеттік аппараттың тыңбай жұмыс істеуін әкімшілік мемлекеттік қызметшілер атқарады, себебі мемлекеттік биліктің саяси өзгерісі мен әрекеті арасында өзара іс-қимылы нақтыланған.

Мемлекеттік қызмет жүйесінде саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметшілерге бөліп қарастыру, ведомствоның саяси басшылары ауысқан жағдайда әкімшілік мемлекеттік қызметшілерді құқықтық жағынан қорғауға заңнамалық кепілдік ықпал етеді

Мемлекеттік қызметтегі саяси өзгерістер, жаңа тағайындаулар мемлекеттік аппаратқа теріс ықпал етуі мүмкін. Себебі, мекеме, кәсіпорын, ұйымның басшысын ауыстыру, әлбетте, басшының командамен келуі және одан бұрын кәсіби мамандардың басым көпшілігінің жұмыс орнынан себепсіз шығарылуына әкеп соғады. Осылайша, кәсіби мамандардың қудалауға ұшырауы салдарынан мемлекеттік кадрлар саясаты жүргізуде тұрақсыздық орын алады. Мемлекеттік қызметте жұмыс сапасын көтеру және нәтижелігін арттыру үшін ынталандыру механизмдерінің болуы керек.

2017 жылы жүргізілген аттестаттау нәтижелері бірқатар мемлекеттік қызметшілердің кәсіби даярлық деңгейі мен құзыреттілігі жеткілікті деңгейде емес екені көрсетті (<https://adilet.zan.kz/>). Мемлекеттік қызметкерлер арасында біліктілігі төмен мамандардың бар екені жасырын емес, ол мемлекеттік аппараттың тиімді әрі сапалы істеуіне кедергі келтіреді.

Қазіргі уақытта ел экономика мен қоғамдық институттардың даму жолына мемлекеттік аппарат қызметінің тиімділігінің әлсіздігі кері әсер етуді.

Бүгін күні Қазақстан Республикасында басты мәселе – мемлекеттілікті нығайту, қарқынды дамып келе жатқан ел ретінде қалыптастыру және одан әрі дамыту – мемлекеттік басқару жүйесінде тиімді және өнімді жұмыс істеуінсіз, алға қойған мақсатқа және нәтижеге жеткізу мүмкін емес. Ғылыми зерттеуде Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес мемлекеттік аппарат түсінігін, негізгі қызметтерін саралау және оның құрылымын жан-жақты талқылау жасалынды.

Мемлекеттік аппарат – заңда көзделген тәртіппен мемлекеттік қызметтерді жүзеге асыратын және құқықтық жауаптылықты көтеретін мемлекеттік органдар жүйесі құрайды. Осылайша, мемлекеттік басқару аппаратына заң шеңберінде өкілеттіліктер (құқықтар мен міндеттер) берілген.

Мемлекеттік аппараттың белгілері: мемлекет алдына қойылған міндеттерді іске асыру мақсатында мемлекеттің ықыласы бойынша жүзеге асырылады; мемлекет атынан заң күші бар жалпыға бірдей және қоғамдық маңызды мі-

нез-құлық ережелерін дайындауды және қабылдауды; мемлекеттік мәжбүрлі және міндеттеуде монополияға иелік етеді; мемлекет аппараттың қызметшілері өз өкілеттіктері кәсіби негізде іске асыру және басқарушылықтан басқа, қоғамдық-пайдалы қызметпен айналысуға жол берілмейді; мемлекеттік аппарат билік органдары (әскер, әкімдік, полиция) және материалдық құндылықтарды қамтиды.

Бұл жерде, еліміздегі мемлекеттік аппараттың қызмет көрсету сапасын көтеру, стратегиялық дамуды жүзеге асыру және мемлекеттік қызметшілердің маңызды жұмыс жүргізу функцияларын үйлестіру, бірыңғай әдістемелік амал-тәсілдерге сәйкес мемлекеттік кадр саясатын жүргізуді қолға алу деп түсінеміз.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік-құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету мемлекеттік басқаруды оңтайластыру жүйесінің маңызы бағыты ретінде танылады. Мемлекеттік аппарат жүйесінде саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметшілер деп бөлуді заңнамалық деңгейде бекіту, оларды әлеуметтік-құқықтық қорғалуына ықпал ететін оңтайластырылған жаңалық болып табылады. Осыған орай, мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік-құқықтық қорғалуы бар жерде, кадрлар тұрақтылығы кәдімгідей байқалады.

Зерттеу материалдары мен әдістер

Ғылыми мақаланың мақсаты мемлекеттік басқару жүйесіндегі мемлекеттік қызметші құқықтық жағдайын зерттеуге диалектика тәсілдері пайдаланды. Сондай-ақ, мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәртебесіне қатысты шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерін талдау жасалынды.

Ғылыми мақалада мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәртебесін анықтау және онымен байланысты қалыптастыру сұрақтарын қарастыруға арналған. Мемлекеттік қызметшінің құқықтық жағдайына байланысты өзекті мәселелерді талдау арқылы ғылыми тұжырымдамалар жасалынған.

Мемлекеттің алдына қойған міндеттерін шешу үшін ғылыми-теориялық мониторингін және теориялық-құқықтық реттеуді талап етеді. Осы тұста құқықтық база мемлекеттік аппараттың бүгінгі жағдайын көрсетіп қана қоймай, оның әрі қарай жетілуі үшін тиісті жағдайлар жасалуы керек. Ескірген құқық қолдану принциптері және жинақталған тәжірибиелері мем-

лекеттік аппараттың жағдайына теріс ықпал етуі, өзге де қоғамдық қатынастардың жетілуін тежейтіні анық. Сондай-ақ мемлекеттік қызметтің тиімді әрі нәтижелі болуын төмендететіні ақиқат. Осыған байланысты, зерттеуімізді ҚР мемлекеттік аппарат институтының қалыптасуы өзекті болып саналады және елдің тұрақты дамуына ықпал етуде деген ойға келдік.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Мемлекеттік аппараттың қызметінің сапалы болуы және жұмыс тиімділігін арттыру жағдайы мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайына тікелей ықпал етеді.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі, яғни өкілеттіліктер көлемі заңдармен берілген құқықтар мен бостандықтардың, міндеттердің, шектеулердің, тыйымдардың, жауапкершіліктердің жиынтығынан тұрады. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі заңмен ғана емес, көптеген нормативтік құқықтық актілермен анықталады (Дуйсенов, 2016: 93). Бұл жерде, автор мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәртебесін толық ашпаған, анықтама-сын қысқаша қайырған.

Ал, арнайы құқықтық мәртебеге келер болсақ, оның мазмұны басқарушылық қатынастардың белгілі бір түріне кіре, қатыса алуының заңи мүмкіндіктерінің жиынтығынан құрылады. Осындай қатынастардың субъектілері ретінде мемлекеттік қызметшілер арнайы біліктілік талаптарына сай болулары қажет (Уваров, 2004: 296). Арнайы құқықтық мәртебеге келер болсақ, заңи мүмкіндіктердің жиынтығын құрайтындығын назарға ұстаған. Осылайша, автор мемлекеттік қызметшілер үшін арнайы біліктілік талаптарына сай болулары қажет деген пайымдауға келген. Бір-ақ, арнайы біліктілік талаптарын нақтыламаған.

Әкімшілік құқық қатынастардың субъектілері ретінде мемлекеттік қызметшілер әлеуметтік-экономикалық, мәдени көпшілік және саяси-әкімшілік қатынастарды басқару, демократия мен құқық негізінде қоғамды реформалау және елдікті нығайту сияқты міндеттерді шешуде аса маңызды функцияларды орындайды. Мемлекет пен қоғамда болып жатырған жаңарулар мемлекеттік қызметшілер алдына жаңа талаптар қойылуда (Овсянко 2005: 7). Осылайса, мемлекеттік қызметшілер демократиялық принциптер мен құқықтық нормалар негізінде мемлекеттілікті дамыту және процестерді рефор-

малау бағытынды тұщымды мәселелерді шешу көзделген. Заман талабына сай мемлекеттік қызметшілерге жаңа міндеттелер орындау және соған лайықты болуды айқындаған. Әрине құқық жүйесінде мемлекеттік қызметшінің орын ерекше, кез келген құқықтық қатынастың субъектісі ретінде басқару, тәртіп орнату және демократиялық қоғамды дамыту бойынша заң шеңберінде жұмыстар жасайды.

С.И. Ожегов пайдымдауынша «Қызмет – қызметшінің кәсіби жұмысы мен атқаратын міндеттерінің жиынтығы ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, ол қызметшінің негізгі еңбек ететін орны ретінде де түсіндіріледі. Осыған сәйкес, қызметші – ақыл-ой еңбегінің әртүрлі салаларында жалданып жұмыс істейтін тұлға. Ол – өзге адам үшін бір іс атқаратын, өзгенің тілегі, бұйрығы немесе тапсырмасын орындайтын, сондай-ақ өзгенің мүддесі үшін күш-жігерін жұмсайтын адам» деп анықтама берген (Ожегов & Шведова, 1997: 86). С.И. Ожегов қызмет ұғымын нақтылай отырып, тиянақты тұжырым жасаған. Қызметші – ой-толғау еңбегінің әр түрлі салаларында жалданып жұмыс істейтін тұлға деген ойы өте орынды білдірілген деген ой қалдырады. Автор қызметшінің еңбек үрдісіндегі тек кәсіби-технологиялық ережелермен ғана емес, әлеуметтік құқықтық қатынас нормаларымен реттеледі. Қызметшінің еңбек үрдісіндегі өзіндік құқықтық қарым-қатынастарының орнауын оның еңбек функцияларының ерекшеліктері мен міндетті элементі ретінде қарастырғанды жөн көрген. Қызметшінің құқықтық мәртебесі оны өзі қызмет ететін немесе қызмет көрсететін субъектілермен әлеуметтік, құқықтық және өзгеде қарым-қатынастар орнатуға мәжбүрлейді.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев «Әрбір мемлекеттік қызметкер өз ісін адал атқаруы тиіс» деген болатын (<https://www.akorda.kz/>). Осы мәлімдеме мемлекеттік қызметтегі паракорлықтың алдын алудағы негізгі күш, адами құндылықтар, оның ішінде адалдық екенін мемлекеттік деңгейде ұғынуды білдіреді деп ойлаймыз (Айтимов, 2024: 19-28). Мемлекеттік қызметші өзіне жүктелген міндеттерді жауапкершілікпен атқару кезінде адалдық пен парасаттылық қағидаларына сүйенгені абзал.

Заңнамада мемлекеттік қызметшілердің өз лауазымдық міндеттерін орындамауы, тиісінше орындамауы немесе өкілеттіктерін асыра пайдалануы жағдайында жеке жауапкершілік қағидаты көзделген (<https://adilet.zan.kz/>). Бұл қағида мемлекеттік тәртіпке, мемлекеттік қыз-

метшілердің өздеріне тапсырылған іске жауапкершілігінің қалыптасуына бағытталған. Бұл қағида әрбір қызметкер жауапкершіліктен қашпауы, басқалардың арқасында жасырынбауын, өзіне берілген мүмкіндікті толық пайдаланып, дербес және жеке өзімен дайындалған құжаттар мен шешімдерге, оларға байланысты туындаған салаларға жауап беруін талап етеді (Дуйсенов, 2016: 74). Мемлекеттік қызметші жұмысына адал қарамау және оның жауапкершіліксіздігі мемлекеттік аппаратқа деген сенімді жоғалтуға және өзге де ауыртпалықтарды көтеруге әкеліп соғады.

Мемлекеттік қызметшілер өз қызметінде мемлекеттік саясатты басшылыққа алуға және оны жүйелі түрде іске асыруға, сондай-ақ қоғамның мемлекеттік қызметке, мемлекетке және оның институттарына деген сенімін сақтау мен арттыруға міндетті (<https://adilet.zan.kz/>). Мемлекеттік қызмет оны атқаратын азаматқа қоғам мен мемлекет атынан атқарылатын «сенім жүгі», оны атқаруда азаматқа қоғам тарыпынан биік адамгершілік құндылықтарды ұстану, кәсіби әдеп нормаларын сақтау талаптар қойылады (<https://adilet.zan.kz/>). Осылайша, қызметші мемлекет атынан әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық қатынастарға адами құндылықтар мен әдеп ережелерін сақтай отырып түседі.

Мемлекет атынан әрекет ететін мемлекеттік қызметшіге қатысты шетілдік және отандық ғалымдардың еңбектерін талдау арқылы жасалынған.

Ресейлік ғалым Ю.Н. Стариловтың пайымдауынша «Мемлекеттік қызметші деп заңда белгіленген тәртіпте, мемлекеттік әкімшілік құрылымындағы (атқарушы, заң шығарушы, сот билігінде) лауазымдардың штатына енгізілген, мемлекеттік органдармен еңбек шартын жасасқан, мемлекет атынан өкілеттілікті (соның ішінде мемлекеттік-биліктік) жүзеге асыратын, ақшалай ақы төленетін (еңбекақы) және мемлекетпен кепілдендірілген әлеуметтік-құқықтық мәртебе алатын азаматты айтамыз» деген болатын (Старилов, 1996: 54). Заңгер-ғалым Ю.Н. Старилов мемлекеттік қызметші анықтамасына өте орынды пікір білдірген. Автор мемлекеттік қызметші түсінігін мемлекеттік билік тармағын үш негізгі билікке бөліп қарастырып, лауазымдық бірлік арқылы мемлекеттік атынан өкілеттіліктерді жүзеге асыратын және сол үшін жалақы алатын белігілі бір азамат деп тұжырымдайды.

Мемлекеттік қызмет заңнаманың айтарлықтай тығыз байланысы Қазақстан Республика-

сының Еңбек заңнамасымен байқалады, себебі мемлекеттік қызметшілер өздерінің қызметінің процесінде, осы заңмен реттелмейтін бөлігінде, еңбек нормаларының ықпалына түседі (<https://adilet.zan.kz/>). Мемлекеттік басқару мен еңбек функциясы арасындағы қарым-қатынас қалыптасады және байланыс орнатылады. Сол себепті, мемлекеттік қызмет кәсіби сипатта ие бола отырып, еңбек функциясының құрамдас бөлігі болып есептеледі.

Тиісінше, мемлекеттік қызметшілердің кәсіби функционалдық қызметі Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңымен, ал кейбір мәселелер Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің нормаларымен қарастырылады. Осылайша, еңбек заңдары мемлекеттік қызметшілердің еңбек функциясының көптеген мәселелерін реттестіреді.

Заңнамаға енгізілген өзге де түзетулерге сәйкес, мемлекеттік қызмет саласында қашықтан жұмыс істеу мен икемді жұмыс тәртібін реттеу өкілеттігі Мемлекеттік қызмет істері агенттігіне жүктелді. Уақыт көрсеткендей, пандемия кезеңі мен кең ауқымды цифрландыру үрдісі қашықтан еңбек ету мен икемді жұмыс режимін қолданудың тиімділігін айқындады. Осы бағыттағы қажетті құқықтық нормалар 2021 жылы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне енгізілген болатын. Дегенмен, мемлекеттік басқару жүйесінің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, аталған мәселелер мемлекеттік қызмет аясында нақты әрі жан-жақты реттелуі қажет. Сондықтан ендігі уақытта мемлекеттік қызметшілердің қашықтан жұмыс істеу және икемді жұмыс кестесін қолдану тәртібі Агенттіктің тиісті бұйрығымен айқындалатын болады (Жазықбай 2024: 62).

Қызметшілердің кәсібилігін арттыру, дайындық жүйесінде тиімділікті қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау мен олардың біліктілігін көтеру – мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық институтының негізгі мақсаттарының бірі болып табылады (Сериев, 2021: 87). Зерттеушілердің пікірінше, бұл бағыттағы жұмыстар қолданыстағы ережелер мен нормативтік құжаттар негізінде ұйымдастырылуы тиіс. Атап айтқанда, оқуға резервте тұрған қызметшілерді тарту, оқу үдерісін мансаптық жоспарлау жүйесімен ұштастыру, және оқу нәтижесі негізінде олардың қызметте өсуіне мүмкіндік жасау көзделуі қажет. Сонымен қатар, оқу бағдарламалары мен жоспарлары кәсіби шеберлік пен практикалық

дағдыларды дамытуға бағытталуы тиіс. Еңбекті ынталандыру жүйесі нақты және тиімді түрде тек мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық институтын дұрыс қалыптастырған жағдайда ғана орнығады. Қызметшінің әлеуеті мен құндылығын айқындайтын арнайы сауалнама, тестілеу және басқа да бағалау құралдарын енгізу – ынталандырудың пәрменділігін арттыратын дәлелді тәсілдердің бірі. Мемлекеттік қызметке қабылдау кезінде үміткердің жұмыс мазмұнына, еңбек шарттарына, сыйақы жүйесіне және мансаптық өсу мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылады.

Мемлекеттік қызметке мемлекет иелік еткендіктен, бұл мемлекеттік басқарудың бюрократиялық элементі ғана емес, біріншіден жария-құқықтық тұрғыдан реттелетін әлеуметтік институт ретінде қарастырылады. Бұл басқару үлгі негізінде мемлекеттік қызметші үшін бастысы қоғамға парасаттылық және шынайы ниетпен жұмыс жасау... болып табылады (Лепяхина, 2021: 273-275). Бұл тұжырым бойынша айтар болсақ, автор мемлекеттік қызметтің тұтқасын мемлекет ұстағандықтан, мемлекетті басқаруда процесінде мәжбүрлеу функциясы ғана емес, әлеуметтік-құқықтық қолдау міндеттемесінің бар екендігін басшылыққа алады. Сондай-ақ прасаттылық, адалдық және объективтілік мемлекеттік қызметші үшін басты принцип дегенді білдіреді.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызметі туралы» Заңының 1-бабының 12-тармағында «Мемлекеттік қызметші – мемлекеттік органда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және (немесе) Қазақстан Республикасының заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы заңнамасында айқындалған Арнаулы мемлекеттік қордың қаражатынан ақы төленетін мемлекеттік лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы» деп мемлекеттік қызметші туралы ресми анықтама берілген (<https://adilet.zan.kz/>). Алайда, заңнама шынайы әрі объективті анықтамасын беріп отыр.

Мемлекеттік аппараттағы қызметкерлердің тәртіп нормаларын айқындауда мемлекеттік қызметті тиімді ұйымдастыру айрықша мәнге ие. Бұл ретте аса маңыздысы – жоғары тұрған органдар мен лауазымды тұлғалардың шешімде-

рін орындау кезінде әділдік, адалдық, сатылмаушылық және Отан алдындағы борышқа деген беріктік сияқты қасиеттерді ұстану. Мемлекеттік органның қызметі материалдық-техникалық қамтамасыз ету, пайдалану мен күзетілетін ғимараттарды, қызметтік автокөліктерді және басқа да қажетті инфрақұрылымды ұсыну арқылы ұйымдастырылады.

Мемлекеттік қызмет пен басқарудың ыңғайлы жүйесін ойластыру мемлекеттік қызметтің заманауи және тиімді үлгісін зерттеу барысында басымдылыққа ие, ал мемлекеттік басқару жүйесін оңтайландыру мақсатында мемлекеттік қызметтегі мамандардың сапалық құрамына анағұрлық жоғары талаптар қоюды назарда болуы тиіс. Осылайша, мемлекеттік басқаруды жақсартуға ықпал ету жөніндегі институттарын және өзіндік даму заңдылықтарын күшейту ауқымы кеңейеді.

Мемлекеттік қызметтің сапалы жұмыс істеуі және сандық өсім көрсеткіштері, мемлекеттілікті нығайтуға бағытталады.

Қорытынды

Қорыта келе, мемлекеттік басқару аппараты жүйесіндегі мемлекеттік қызметшінің құқықтық жағдайы шетілдік және отандық ғалымдардың еңбектерін талдай келе, төмендегідей тұжырымдамалар жасадық:

Біріншіден, мемлекеттік қызметші – әлеуметтік құқықтық институттың және құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде заңмен белгіленген тәртіппен, мемлекеттік аппарат жүйесінде лауазымына сәйкес мемлекеттік атынан кәсіби деңгейде міндетерді атқаратын қызметкер. Мемлекеттік басқару жүйесінде жұмыстың сапалы әрі тиімді болуы, нәтижелілігінің арттыруы мемлекеттік қызметкердең кәсібилігіне байланысты, сондай-ақ қызметшілердің құқықтық жағдайына тікелей ықпал етеді.

Мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін ойластыру мемлекеттік қызметтегі мамандардың сапалық құрамына анағұрлық жоғары талаптарды меңзейді. Мемлекеттік қызметкердің сапалы әрі тиімді жұмыс жасмауы және сандық өсім көрсеткіштерінің айтарлықтай артуы мемлекеттілікті нығайтуға ықпал етеді.

Екіншіден, мемлекеттік қызметшілердің этикасы мен мәдениетін дамытудың төмен деңгейге болуы мемлекеттік қызмет институтының бүкіл жүйесіне кедергі келтіруі мүмкін. Білімділіктің

төмен деңгейі – жалпы адамзаттың мәдениетінің дамымай қалуына, нәтижелі басқару мен шешім қабылдау процесіне, ресми іскерлік қарым-қатынастың қалыптасуы мен орнығуына теріс әсер беруі сияқты жағдайлар білімнің жеткіліксіздігі кәсіби еместікті, білімсіздікті білдіреді. Мұндай жағдайлар азаматтық қоғам тарапынан мемлекеттік қызмет институтына деген сенімді жоғалтуға әкеп соғады. Азаматтық қоғамда қалыптасқан теріс пікір, ынта-жігерді құлату арқылы мемлекеттік қызметшілердің кәсіби функционалдық қызметінің сапасы мен өнімділігін төмендетеді. Мемлекеттік қызметшілердің ресми іскерлік қарым-қатынас мәселелері қоғамдық қатынастардың қарқынды күрделенуін ғана емес, олардың күрт өзгеруін де ескереді, қазіргі мемлекеттік қызмет үшін өзекті болып табылатыны сөзсіз. Мемлекеттік қызметкерлердің сөз саптау мен сөз сөйлеу біліміне, ресми іскерлік қарым-қатынас мәдениетіне жоғары талаптар қоятыны айдан анық.

Үшіншіден, мемлекеттік қызметшілердің ант беру тәртібін нақтылау қажеттілігі туындауына байланысты, Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» заңына мемлекеттік қызметшілердің ант беру рәсіміне қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу тұжырымдалды. Мемлекеттік қызметкерлердің антты бұзылуы жұмыстан шығарудың негізі ретінде бекіту сияқты нормалар енгізу көзделді.

Төртіншіден, шетелдік және ұлттық тәжірибие мен заңнамаларға сүйене отырып, мемлекеттік аппаратты ұйымдастыру, мемлекеттік басқаруда құқықтық реттеуге мүмкіндік беретін мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы ғылымға негіздеп, тәжірибиеге ұштастыра отырып, тұжырымдамалар мен теориялық пайымдауларды дайындау арқылы мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін арттыру механизмдерін зерттеу. Осылайша, ҚР мемлекеттік басқарудың кезекті мәселелеріне ғылыми қызығушылықтың артуы объективті негізді болып табылады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант №BR 27195163 – Қазақстанның мемлекеттік қызметінің ұйымдастырушылық мәдениетін трансформациялау архитектурасы).

Әдебиеттер

- Айтимов Б.Ж. Мемлекет қызметте мүдделер қақтығысын алдын алудың құқықтық реттелуі // Айтимов Б.Ж., Сериев Б.А. // Құқық қорғау органдарының Жаршысы. – 2024. – №2 (32). – Б. 19-28.
- Дуйсенов Э.Э. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы» заңына түсіндірме (бап бойынша) // Э.Э. Дуйсенов / 2 бас. ауд. Ш.Т. Байсугирова өзгері. – А., 2016. – 340 б.
- Жазықбай Д. Әділетті Қазақстан адал азамат. Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби және тұлғалық болмысы: монография. – Алматы: Smart university Press, 2024. – 183 б.
- Қазақстан Республикасының Президентінің 2009 жылдың 24 тамызындағы №858 «Қазақстан Республикасы 2010 жылдан 2020 жылғы дейінгі кезеңдегі Құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000731> (қаралу уақыты: 02.06.2025)
- Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (қаралу уақыты: 02.06.2025)
- Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі № 119 Жарлығы [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119> (қаралу уақыты: 02.06.2025)
- Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (қаралу уақыты: 02.06.2025)
- «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V Қазақстан Республикасының Заңы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> (қаралу уақыты: 03.06.2025)
- Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000153> (қаралу уақыты: 03.06.2025)
- Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (қаралу уақыты: 05.06.2025)
- Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың ұлықтау рәсімінде сөйлеген сөзі. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-ulyktaur-rasiminde-soylegen-sozi-26104659> (қаралу уақыты: 05.06.2025)
- Левахина И.С. Административно-правовой статус государственных служащих / И. С. Левахина. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 48 (390). – С. 273-275.
- Овсянко Д. М. Административное право. – Москва: Юристъ, 2005. – с.17-18.
- Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. – Москва: Азъ, 1997. – 944 с.
- Старилов Ю.Н. Служебное право: учебник. – Москва: БЕК. – 1996. – 698 с.
- Сериев Б.А. Мемлекеттік қызметкердің құқықтық мәртебесі: оқу құралы // Сериев Б.А., Аяжанова М.К., Султанова Г.С. – Алматы: Эпиграф, 2021. – 284 б.
- Уваров В.Н. Государственная служба и управление: Учебник. – Петропавловск: Северо-Казхастанская юридическая академия (Сары-Арка), 2004. – 416 с.

References

- Qazaqstan Respublikasynyng Prezidentining 2009 zhyldyng 24 tamyzyndagy №858 «Qazaqstan Respublikasy 2010 zhyldan 2020 zhylyg deyingi kezengdegi quyqytyq sayasat tuzhyrymdamasy turaly» ZHarlygy. [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000731> (qaralu uaqyty: 02.06.2025)
- Qazaqstan Respublikasynda memlekettik basqarudy damytudyng 2030 zhylyga deyingi tyzhyrymdamasyн bekitu turaly: Қазақстан Respublikasy Prezidentiniң 2021 zhylyry 26 aқpandary № 522 ZHarlyry. [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (qaralu uaqyty: 02.06.2025)
- Қазақстан Respublikasy мемлекеттік қызметі жаңа моделінің tyzhyrymdamasy turaly: Қазақстан Respublikasy Prezidentiniң 2011 zhylyry 21 shildedegi № 119 ZHarlyry [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119> (qaralu uaqyty: 02.06.2025)
- Қазақстан Respublikasynda мемлекеттік басқарudy damytudyng 2030 zhylyga deyingi tyzhyrymdamasyн bekitu turaly: Қазақстан Respublikasy Prezidentiniң 2021 zhylyry 26 aқpandary № 522 ZHarlyry. [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (qaralu uaqyty: 02.06.2025)
- Dujsenov E.E. Қазақстан Respublikasynyң «Қазақстан Respublikasynyң мемлекеттік қызмет тuraly» заңына tyсindirme (bap бойjnsha) // E.E. Dujsenov / 2 bas. aud. SH.T. Bajsugirova өзgeri. – А., 2016. – 340 б.
- Uvarov V.N. Gosudarstvennyaya sluzhba i upravlenie: Uchebnik. – Petropavlovsk: Severo-Kazahstanskaya yuridicheskaya akademiya (Sary-Arka), 2004. – 416 s.
- Ovsyanko D. M. Administrativnoe pravo. – Moskva: YUrist”, 2005. – s.17-18.
- Ozhegov S. I., SHvedova N. YU. Tolkovyj slovar’ russkogo yazyka. 4-e izd. – Moskva: Az”, 1997. – 944 s.
- Memleket basshysy Qasym-ZHomart Toқаevtyң ұлықtaur rәsiminde sөjlegen sөzi. [Elektronдық resurs] – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-ulyktaur-rasiminde-soylegen-sozi-26104659> (qaralu uaqyty: 05.06.2025)

Ajtimov B.ZH. Memleket qызmette mўddele қактығусын алдуп алудың қўкўктық реттелуі // Ajtimov B.ZH., Seriev B.A. // Қўкўк қорғау органдарының ZHarshysy. – 2024. – №2 (32). – В. 19-28.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадары № 416-V Қазақстан Республикасының Заңы. [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> (қаралу уақыты: 03.06.2025)

Dujsenov E.E. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» заңына түсіндірме (бар боюнша) // E.E. Dujsenov / 2 bas. aud. SH.T. Bajsigirova. – A., 2016. – 340 b.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің өдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі зhetildiru жhоніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандары № 153 ZHarlyғу. [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000153> (қаралу уақыты: 03.06.2025)

Starilov YU.N. Sluzhebnoe pravo: uchebnik. – Moskva: BEK. – 1996. – 698 s.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадары № 414-V ҚРЗ. [Elektronдық resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (қаралу уақыты: 05.06.2025)

ZHazyқбай D. Әділетті Қазақстан адал азамат. Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби және тұлғалық болмасы: монография. – Алматы: Smart university Press, 2024. – 183 b.

Seriev B.A. Memleketтік қызметкердің құқықтық мәртебесі: оқу құралы // Seriev B.A., Ayazhanova M.K., Sultanova G.S. – Алматы: Epigraf, 2021. – 284 b.

Lepahina I.S. Administrativno-pravovoj status gosudarstvennyh sluzhashchih / I. S. Lepahina. – Tekst : neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2021. – № 48 (390). – S. 273-275.

Авторлар туралы мәлімет:

Жаниабаі Абзал Керімбекұлы – Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің құқық және экономика факультетінің 1 курс докторанты (Талдықорған, Қазақстан, e-mail: mrfad2025@internet.ru).

Сериев Болат Абдулдаұлы (хат-хабарға жауапты автор) – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма мүшесі – жасстар саясаты жhоніндегі проректоры (Талдықорған, Қазақстан, e-mail: seriev_bolat@mail.ru).

Тайторина Бинур Адамовна – заң ғылымдарының докторы, құқықтану кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: binur.a@mail.ru).

Хамзина Жанна Амангельдиевна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: mtmtr13@mail.ru).

Коньсбекова Макпал Рымкуловна – заң ғылымдарының магистрі, құқықтық пәндер кафедрасының оқытушы-дәріскері, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Талдықорған, Қазақстан, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Information about authors:

Zhanshabay Abzal Kerimbekuly – 1st-year doctoral student at the Faculty of Law and Economics, Zhetysu University named after Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: mrfad2025@internet.ru).

Seriev Bolat Abduldaevich (corresponding author) – candidate of law, professor, Member of the Management Board – Vice-Rector for Youth Policy of Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: seriev_bolat@mail.ru).

Taitorina BinurAdamovna – doctor of Law, professor of the Department of jurisprudence, Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan, e-mail: binur.a@mail.ru).

Khamzina Zhanna Amangeldievna – doctor of law, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: mtmtr13@mail.ru);

Konysbekova Makpal Rimkulovna – master of legal sciences, teacher-lecturer of the department of legal disciplines, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Информация об авторах:

Жаниабаі Абзал Керімбекұлы – докторант 1 курса факультета права и экономики Жетысуского университета имени Жансугурова (Талдықорған, Казахстан, e-mail: mrfad2025@internet.ru).

Сериев Болат Абдулдаевич (корреспондент-автор) – кандидат юридических наук, профессор, Член Правления – проректор по молодежной политике Жетысуского университета им. И. Жансугурова (Талдықорған, Казахстан, e-mail: seriev_bolat@mail.ru).

Тайторина Бинур Адамовна – доктор юридических наук, профессор кафедры юриспруденции, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: binur.a@mail.ru).

Хамзина Жанна Амангельдиевна – доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: mtmtr13@mail.ru).

Коньсбекова Макпал Рымкуловна – магистр юридических наук, преподаватель-лектор кафедры правовых дисциплин, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Талдықорған, Казахстан, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Тіркелген: 19 тамыз 2025 жыл.
Қабылданды: 20 желтоқсан 2025 жыл.

МРНТИ 10.15.59

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511644>

А.Ж. Тусупова , **Д.М. Баймаханова*** ,
А.Ж. Жарболлова , **Р.С. Ахметов**

Казахский национальный университет им. аль-Фараби Алматы, Казахстан

*e-mail: dina_405@mail.ru

ГРАЖДАНЕ КАК СУБЪЕКТЫ ПРАВА НА ОБРАЩЕНИЕ В ОРГАНЫ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ: ОПЫТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье анализируется правовой статус граждан как субъектов права на обращение в органы конституционного контроля в Республике Казахстан и странах Центральной Азии. Цель исследования – выявить существующие модели индивидуальной конституционной жалобы, определить сходства и различия в национальных правовых системах Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана, а также оценить практические проблемы реализации этого права. Научная и практическая значимость работы заключается в систематизации информации о правовом механизме защиты конституционных прав граждан и разработке рекомендаций по его совершенствованию. Методология исследования основана на сравнительно-правовом анализе и изучении международного опыта, включая рекомендации Венецианской комиссии. Результаты показали, что ограниченные субъекты обращения, сложная процедура подачи жалоб, низкая правовая грамотность населения, высокий процент возвратов и длительность рассмотрения осложняют реализацию права. Выводы подчеркивают необходимость цифровизации процедур, создания консультационных центров и методических рекомендаций для граждан, а также активного вовлечения населения в укрепление конституционной законности и формирование правовой культуры. Практическая ценность исследования проявляется в предложении мер по повышению эффективности института индивидуальной конституционной жалобы.

Ключевые слова: конституционный контроль, граждане, индивидуальная конституционная жалоба, права и свободы, Казахстан, Центральная Азия.

A.Zh. Tusupova, D.M. Baimakhanova*,
A.Zh. Zharbolova, R.S. Akhmetov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: dina_405@mail.ru

Citizens as subjects of the right to appeal to constitutional control bodies: the experience of the Republic of Kazakhstan and Central Asian countries

The article examines the legal status of citizens as subjects of the right to submit individual constitutional complaints in the Republic of Kazakhstan and Central Asian countries. The study aims to identify existing models of individual constitutional complaints, analyze similarities and differences in the national legal systems of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan, and assess practical challenges in implementing this right. The scientific and practical significance lies in systematizing the mechanism for protecting citizens' constitutional rights and developing recommendations for its improvement. The methodology is based on comparative legal analysis and international experience, including recommendations of the Venice Commission. Findings indicate that limited access to submission, complex procedures, low legal literacy, high rates of returned complaints, and lengthy consideration impede effective implementation. The conclusions emphasize the need for digitalization of procedures, establishment of consultation centers, methodological guidelines for citizens, and active civic engagement to strengthen constitutional legality and foster legal culture. The practical value of the study is in proposing measures to enhance the effectiveness of the individual constitutional complaint mechanism.

Keywords: constitutional control, citizens, individual constitutional complaint, rights and freedoms, Kazakhstan, Central Asia.

А.Ж. Тусупова, Д.М. Баймаханова*,
А.Ж. Жарболова, Р.С. Ахметов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: dina_405@mail.ru

Азаматтар конституциялық бақылау органдарына шақыру құқығының субъектілері ретінде: Қазақстан Республикасы мен Орта Азия елдерінің тәжірибесі

Мақалада Қазақстан Республикасында және Орталық Азия елдерінде азаматтардың конституциялық бақылау органдарына жекелей конституциялық шағым жасау құқығының құқықтық мәртебесі талданады.

Зерттеудің мақсаты – жеке конституциялық шағымдардың қазіргі модельдерін анықтау, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан ұлттық құқықтық жүйелеріндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсету, сондай-ақ осы құқықты жүзеге асырудағы практикалық мәселелерді бағалау. Ғылыми және практикалық маңыздылығы – азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау механизмін жүйелеу және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Зерттеу әдістемесі салыстырмалы-құқықтық талдау мен халықаралық тәжірибені, соның ішінде Венеция комиссиясының ұсынымдарын қамтиды. Нәтижелер көрсеткендей, шағымдарды беру субъектілерінің шектеулігі, рәсімдердің күрделілігі, құқықтық сауаттылықтың төмендігі, шағымдардың көпшілігінің қайтарылуы және қарау ұзақтығы құқықты іске асыруға кедергі келтіреді. Қорытындылар процестерді цифрландыру, консультациялық орталықтар мен әдістемелік нұсқаулар жасау, азаматтардың конституциялық заңдылықты күшейтуге қатысуын арттыру қажеттігін айқындайды. Практикалық мәні – жеке конституциялық шағым институтын тиімді етуге бағытталған шараларды ұсыну.

Түйін сөздер: конституциялық бақылау, азаматтар, жеке конституциялық шағым, құқықтар мен бостандықтар, Қазақстан, Орталық Азия.

Введение

Актуальность исследования

Современное конституционное развитие государств Центральной Азии характеризуется усилением роли человека и гражданина как центральной ценности конституционного строя. В условиях политической трансформации и утверждения принципа верховенства Конституции особое значение приобретают механизмы реализации и защиты конституционных прав граждан, среди которых ключевое место занимает право на обращение в органы конституционного контроля.

В Республике Казахстан, как и в других странах Центральной Азии, институт конституционного правосудия проходит этап институционального укрепления. Возобновление деятельности Конституционного Суда Республики Казахстан с 1 января 2023 года ознаменовало новый этап в развитии системы конституционного правосудия, расширив возможности граждан по защите своих прав. Гражданин становится активным субъектом конституционного контроля, получая возможность напрямую обращаться в Конституционный Суд для проверки конституционности нормативных правовых актов, затрагивающих его права и свободы. Это

отражает развитие демократических институтов, укрепление правового государства и рост правосознания общества.

Правовое закрепление права граждан на обращение в Конституционный Суд соответствует общемировым тенденциям развития конституционной юстиции и демонстрирует эволюцию от ограниченного к открытому доступу граждан к механизмам конституционного контроля. В ряде зарубежных государств, таких как Германия, Испания и Южная Корея, конституционная жалоба признана эффективным инструментом защиты прав и свобод граждан. Она позволяет физическим лицам напрямую обращаться в конституционный суд для проверки соответствия действий государственных органов или нормативных актов Конституции. Такой механизм обеспечивает адресную защиту индивидуальных прав и снижает формальные барьеры, возникающие при обращении через обычные суды.

В Казахстане и странах Центральной Азии институт конституционной жалобы развивается медленнее. Несмотря на закрепление права граждан на обращение в Конституционный Суд, практика реализации сталкивается с ограничениями: строгие формальные требования к жалобам, ограниченность прецедентов удовлетворения обращений, недостаточная информиро-

ванность граждан о порядке подачи. В отличие от зарубежных стран, где конституционные жалобы активно применяются, в странах Центральной Азии механизм функционирует скорее потенциально, чем практически.

Сравнительный анализ опыта Казахстана и других стран Центральной Азии (Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан) показывает как общие тенденции, так и различия в организации конституционного контроля. Например, в большинстве стран региона право подачи конституционной жалобы юридическими лицами ограничено; исключение составляет Кыргызстан, где допускаются более широкие формы участия. В то же время, можно отметить, что целом, страны Центральной Азии постепенно развивают институт индивидуальной конституционной жалобы, совершенствуют процедуры обращения, внедряют просветительские программы и электронные сервисы, повышающие доступность и прозрачность процессов.

Таким образом, актуальность исследования роли граждан как субъектов права на обращение в органы конституционного контроля обусловлена необходимостью совершенствования механизмов защиты прав, повышения правовой грамотности населения и укрепления правового государства. Анализ практики и международного опыта позволяет выявить проблемные аспекты реализации института, глубже понять механизмы защиты конституционных прав и выработать рекомендации по развитию конституционной юстиции, что в конечном итоге способствует формированию эффективного механизма защиты прав граждан и укреплению гражданского общества в регионе.

Целью исследования является теоретико-правовое и сравнительно-правовое изучение участия граждан в механизмах конституционного контроля с акцентом на опыт Республики Казахстан и практику стран Центральной Азии, а также выявление правовой природы права граждан на обращение в органы конституционного контроля и определение перспектив развития института индивидуальной конституционной жалобы.

Задачи исследования

1. Раскрыть сущность и значение права граждан на обращение в органы конституционного контроля в системе конституционных гарантий личности.

2. Проанализировать теоретико-правовые основы института конституционного контроля и особенности участия граждан в его реализации.

3. Исследовать правовое регулирование и механизм реализации права граждан на обращение в органы конституционного контроля в Республике Казахстан в соответствии с Конституцией и Конституционным законом «О Конституционном Суде Республики Казахстан».

4. Изучить практику обращений граждан в Конституционный Суд Республики Казахстан, выявить основные проблемы правоприменения и причины возврата обращений.

5. Провести сравнительно-правовой анализ механизмов обращения граждан в органы конституционного контроля стран Центральной Азии (Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан) для определения общих тенденций и различий.

6. Проанализировать позиции и рекомендации Венецианской комиссии Совета Европы относительно института индивидуальной конституционной жалобы.

7. Определить направления совершенствования национального законодательства и укрепления института индивидуального конституционного обращения как действенного механизма защиты прав и свобод граждан.

Методология и объект исследования

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и частно-правовые методы познания, обеспечивающие всесторонний и объективный анализ правовых явлений. Объектом исследования является институт конституционного контроля и участие граждан Республики Казахстан и стран Центральной Азии в его реализации, включая правовую природу права на обращение в органы конституционного контроля и механизмы его практического применения.

В работе использованы следующие методы: диалектический – для анализа развития института конституционного контроля и права граждан на обращение в динамике; формально-юридический – для изучения содержания конституционных норм, положений Конституционного закона «О Конституционном Суде Республики Казахстан» и законодательства других стран региона; сравнительно-правовой – для сопоставления

правового регулирования и практики обращения граждан в органы конституционного контроля; системный – для выявления взаимосвязей между институтом конституционного контроля и механизмами защиты прав человека; историко-правовой – для исследования становления и развития конституционного правосудия в государствах Центральной Азии; аналитический и статистический – для обобщения данных о практике обращений граждан в Конституционный Суд Республики Казахстан и оценки их соответствия законодательным требованиям; метод правового моделирования – для определения направлений совершенствования института индивидуального конституционного обращения.

Эмпирическую базу исследования составляют Конституция Республики Казахстан, Конституционный закон «О Конституционном Суде Республики Казахстан», а также законодательство и правоприменительная практика государств Центральной Азии. Кроме того, в исследовании использованы официальные доклады Венецианской комиссии Совета Европы и современные научные труды в области конституционного и международного права.

Обзор литературы

Анализ литературы по теме индивидуальной конституционной жалобы в странах Центральной Азии выявляет ключевые работы, посвящённые правовым механизмам конституционного контроля, особенностям доступа граждан к Конституционным судам и влиянию политико-исторического контекста на эффективность этих институтов.

В казахстанской юридической науке имеется ряд работ, посвящённых институту конституционной жалобы и конституционному правосудию в Республике Казахстан.

Так, Председатель Конституционного Суда Республики Казахстан Э.А. Азимов отмечает важную роль Суда в защите прав граждан, анализирует наиболее распространённые жалобы казахстанцев и оценивает исполнение решений Конституционного Суда государственными органами (Азимов, 2024).

Мурзашев К.Т. в статье «Конституционный контроль как инструмент совершенствования законодательства: некоторые проблемы» рассматривает вопросы конституционного контроля и его роль в совершенствовании законодательства

Республики Казахстан (Мурзашев, 2021).

Караев А.К. в статье «Конституционный суд – важнейший орган защиты прав и свобод человека и гражданина: историко-правовой опыт зарубежных стран» анализирует историко-правовое развитие института конституционного суда как ключевого механизма защиты прав и свобод человека. Автор рассматривает зарубежный опыт (Германия, Италия, Испания и др.) и показывает роль конституционной жалобы как эффективного средства судебной защиты личности (Караев, 2022).

Раисова Б. в статье «Конституционная жалоба как инструмент защиты прав граждан в Казахстане» рассматривает эволюцию конституционного контроля в Казахстане, выделяя три этапа развития: Конституционный Суд, Конституционный Совет и трансформацию в Конституционный Суд с 2023 года. Автор анализирует участников конституционного производства, критерии приемлемости и проверки конституционной жалобы, а также юридическую силу и исполнение решений Суда. Работа демонстрирует практическое значение института конституционной жалобы для защиты прав граждан и подчёркивает актуальность реформ, расширяющих доступ граждан к прямой защите своих прав (Раисова 2023).

Джунусова М.Т. в статье «Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан» подчёркивает, что развитие институциональной базы конституционного контроля расширяет права граждан и повышает эффективность защиты их конституционных прав, подтверждая роль конституционного контроля как ключевого механизма обеспечения верховенства Конституции и защиты прав граждан (Джунусова, 2024).

Анализ введения института индивидуальной конституционной жалобы в странах Центральной Азии свидетельствует о том, что особенности его функционирования в значительной степени обусловлены политико-экономическими факторами.

Так, в работе S. Toktogazieva (2021) отмечается, что экономические интересы государств Центральной Азии, формировавшиеся под влиянием их политического и исторического контекста, выступили ключевым фактором при создании конституционных судов и формировании их институционального устройства (Toktogazieva 2021).

M.L. Chakim в своём сравнительном исследовании анализирует механизмы индивидуальной конституционной жалобы в Азербайджане, Южной Корее и Таиланде, выявляет различия в их применении и предлагает рекомендации для стран, где данный механизм отсутствует, таких как Индонезия (Chakim, 2019).

G. Askar в исследовании, посвящённом конституционному судопроизводству в Узбекистане, анализирует причины его неэффективности и выделяет перспективные направления совершенствования работы Конституционного суда, включая расширение полномочий и введение института индивидуальной конституционной жалобы (Askar, 2021).

K.HU.Abdusamadov проводит сравнительный анализ Конституций стран Центральной Азии, выявляет сходства и различия в их подходах к конституционному контролю и институту индивидуальной конституционной жалобы, что позволяет глубже понять правовые системы региона (Abdusamadov, 2023).

M. Lutfi Chakim в статье «A Comparative Perspective on Constitutional Complaint» анализирует модели индивидуальной конституционной жалобы в разных странах, включая страны Азии, и вырабатывает рекомендации для их внедрения в Индонезии (Chakim 2023).

Набиев А.У. в статье «Институт конституционной жалобы как эффективное правовое средство по защите прав человека в Республике Узбекистан» анализирует правовую природу, сущность, принципы и значение института конституционной жалобы в Узбекистане. Автор рассматривает особенности правового регулирования, процедуры подачи жалобы и её роль в защите прав граждан (Набиев, 2023).

Толстых В.Л. в статье «Конфликтный потенциал Центральной Азии и международное право» рассматривает основные группы межгосударственных противоречий в регионе и подходы к их разрешению в рамках международного права. Автор анализирует правовые механизмы, включая институт конституционной жалобы, как средства урегулирования конфликтов в Центральной Азии (Толстых, 2023).

Венецианская комиссия Совета Европы активно участвует в разработке моделей конституционных жалоб в странах Центральной Азии. В докладе «Revised Report on Individual Access to Constitutional Justice» (2021) подчёркивается значение института индивидуальной конститу-

ционной жалобы как механизма защиты прав человека и даются рекомендации по её внедрению, включая необходимость балансирования между доступностью для граждан и предотвращением перегрузки конституционного суда (<https://www.coe.int/en/>).

Практическое подтверждение международной поддержки можно наблюдать на примере Международной конференции, проведённой в 2023 году в Самарканде, которая собрала более 80 участников, включая представителей Конституционных судов Узбекистана, Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Европы. На мероприятии был организован обмен опытом и лучшими практиками в области конституционного контроля, что способствовало распространению эффективных моделей индивидуальной конституционной жалобы в регионе. (<https://pjp-eu.coe.int/en/>).

Таким образом, правовая литература по теме индивидуальной конституционной жалобы в Центральной Азии охватывает широкий спектр вопросов, включая теоретические аспекты, страновые исследования и международные рекомендации. Это позволяет глубже понять правовые механизмы конституционного контроля и их влияние на защиту прав граждан в регионе.

В то же время, на наш взгляд, существуют пробелы в исследованиях по рассматриваемому вопросу.

К ним можно отнести :

1. Недостаточный анализ практической реализации института индивидуальной конституционной жалобы в странах Центральной Азии – большинство исследований сосредоточено на теории и историко-правовых аспектах.

2. Ограниченное внимание к влиянию политико-правовой и культурной среды на эффективность института конституционного контроля.

3. Отсутствие комплексных сравнительных исследований по всем странам региона, что не позволяет полностью оценить региональные тенденции и различия.

4. Недостаточная оценка современных цифровых и организационных инструментов, таких как электронные платформы, онлайн-консультации и информационные кампании, повышающих доступность института индивидуальной конституционной жалобы.

Настоящее исследование восполняет указанные пробелы, предлагая правовой анализ практической реализации института индивидуаль-

ной конституционной жалобы в Казахстане и странах Центральной Азии. Статья объединяет теоретический, сравнительно-правовой и практический подходы, выявляет ограничения текущей практики, демонстрирует влияние политико-правовой культуры и оценивает возможности цифровизации процессов. Работа формулирует конкретные рекомендации по совершенствованию законодательных процедур, расширению круга субъектов обращения, внедрению образовательных и консультационных инструментов, что повышает эффективность защиты конституционных прав и укрепляет правовое государство.

Таким образом, статья вносит научный и практический вклад, дополняя существующую литературу и создавая основу для дальнейших исследований в области конституционной юстиции Центральной Азии.

Результаты и обсуждение

Право граждан на обращение в органы конституционного контроля является одной из ключевых гарантий реализации конституционных прав и свобод личности. Его сущность заключается в предоставлении каждому гражданину возможности напрямую инициировать проверку конституционности нормативных правовых актов, затрагивающих его права и законные интересы. В этом смысле индивидуальная конституционная жалоба выполняет как защитную, так и превентивную функцию: она обеспечивает восстановление нарушенных прав и предотвращает повторение их нарушения, что отличает её от иных форм судебной защиты и подтверждает её роль в укреплении верховенства Конституции.

Институт конституционного контроля представляет собой совокупность правовых норм, принципов и процедур, направленных на обеспечение верховенства Конституции и соблюдение её положений всеми субъектами государственной власти. Теоретико-правовые основы данного института базируются на идеях конституционализма, разделения властей и защиты прав человека, которые рассматриваются как фундаментальные принципы современного правового государства.

В научной литературе конституционный контроль трактуется как форма юридической ответственности государства перед гражданином, поскольку он обеспечивает подчинённость всех

нормативных актов Конституции и препятствует произвольному ограничению прав личности. Как отмечают отечественные и зарубежные исследователи, сущность конституционного контроля заключается не только в абстрактной проверке законов, но и в обеспечении реальной защиты конституционных прав граждан посредством судебного вмешательства в случае нарушения конституционного порядка (Гаджиев 2016; Toktogazieva 2019; Идрышева 2024, Kelsen 2013; Favoreu 1996; Stone Sweet 2000; Rosenfeld 2004; Koncewicz 2018).

В государствах, где гражданам предоставлено право индивидуальной конституционной жалобы, институт конституционного контроля приобретает социальное измерение: он становится не только механизмом юридического контроля за деятельностью власти, но и инструментом обратной связи между обществом и государством. Такая модель способствует формированию конституционного правосознания, укреплению доверия к судебной системе и развитию гражданской активности. Граждане рассматриваются как ключевые субъекты права на обращение, поскольку именно они являются носителями конституционных прав и свобод.

Согласно статье 71 Конституции Республики Казахстан (Конституция Республики Казахстан, 2022), Конституционный Суд осуществляет высший контроль за соблюдением Конституции и проверяет соответствие законов, нормативных актов, международных договоров и официального толкования Конституции. Пункт 2 статьи 78 закрепляет, что суды не вправе применять признанные неконституционными законы и акты, что напрямую связывает конституционное правосудие с защитой прав граждан и обеспечивает их участие в механизме конституционного контроля. (<https://online.zakon.kz/>).

С 1 января 2023 года в Республике Казахстан действует новая модель конституционного правосудия, которая впервые предоставляет гражданам право напрямую обращаться в Конституционный Суд. Согласно статье 45 Конституционного закона (Конституционный закон РК «О Конституционном Суде Республики Казахстан» 2022) граждане имеют право подавать индивидуальные конституционные жалобы, соблюдая установленный законом порядок и сроки. Это принципиальное нововведение значительно усилило эффективность защиты конституционных прав и

укрепило верховенство Конституции (<https://online.zakon.kz>)

В соответствии с пунктом 3 статьи 72 Конституции РК Конституционный Суд Республики Казахстан рассматривает обращения граждан, проверяя соответствие нормативных правовых актов Конституции, если они напрямую затрагивают права и свободы, гарантированные Основным законом.

Таким образом, в Казахстане конституционная жалоба выступает инструментом индивидуальной защиты граждан, так как юридические лица в Республике Казахстан должны отстаивать свои права через другие суды (административные, хозяйственные, гражданские), а не через Конституционный суд.

Это объясняется следующими причинами :

1. Конституционная жалоба направлена на защиту личных, индивидуальных прав человека и гражданина, закреплённых Конституцией. Юридические лица, как объединения граждан или коммерческие организации, не обладают личными конституционными правами в том же объёме, что физические лица.

2. Процессуальные особенности: рассмотрение жалобы физических лиц предполагает проверку конкретных ограничений или нарушений их личных прав органами государственной власти. Для юридических лиц такие ограничения, как правило, регулируются гражданским, административным или корпоративным законодательством, а не напрямую Конституцией.

Согласно статье 45. Закона РК «О Конституционном суде Республики Казахстан» обращение возможно только после рассмотрения дела в судах всех инстанций, что означает вторичный (субсидиарный) характер индивидуальной конституционной жалобы. Конституционный Суд не пересматривает фактические обстоятельства дела и не оценивает доказательства, а проверяет исключительно соответствие применённой нормы Конституции. То есть подача индивидуальной конституционной жалобы возможна в случаях, когда оспариваемый нормативный акт уже применялся судом в конкретном деле, в котором участвовал гражданин, и по которому вынесен судебный акт, вступивший в законную силу, при этом срок подачи обращения не превышает одного года. Конституционный Суд вправе принять жалобу без обязательного апелляционного обжалования, если официальные разъяснения Верховного Суда показывают, что

иное применение нормативного акта невозможно и стандартные средства защиты не способны предотвратить нарушение прав граждан. Жалоба также допустима, если предварительное обращение в суд не способно изменить применение закона, напрямую затрагивающего права и свободы граждан, в силу обязательного характера соответствующих положений.

Обращение может быть подано как самим гражданином, так и через законного представителя, что обеспечивает доступность механизма для различных категорий населения, включая маломобильные группы граждан. При этом закон требует письменного согласия гражданина для подачи жалобы от его имени.

Правовой статус граждан как субъектов права на обращение определяется следующими характеристиками:

1. Личностная природа права – право принадлежит конкретному физическому лицу и напрямую связано с его конституционными свободами.

2. Индивидуальная защита – обращение направлено на восстановление нарушенных прав конкретного гражданина, а не интересов общества в целом.

3. Процедурная автономия – гражданин вправе самостоятельно инициировать рассмотрение своего обращения в органе конституционного контроля, соблюдая установленные законом требования.

Ключевые процедурные элементы механизма реализации права гражданина на обращение включают:

1. Письменное обращение, оформленное в соответствии с требованиями статьи 44 Закона (должны быть указаны личные данные, сведения о судебном деле, обоснование нарушения конституционных прав).

2. Приложение судебных решений всех инстанций, подтверждающих исчерпание иных средств правовой защиты.

3. Первичную проверку обращения Секретариатом Конституционного Суда, который вправе вернуть обращение без рассмотрения в случае несоблюдения установленных требований.

4. Принятие решения Судом о допуске обращения к рассмотрению, если оно соответствует критериям допустимости.

Таким образом, механизм индивидуального обращения граждан в Конституционный Суд построен на принципах доступности, правовой

определённости и процессуальной дисциплины, что обеспечивает баланс между правом личности на конституционную защиту и необходимостью предотвращения злоупотреблений.

Рассмотрим практику обращений граждан в Конституционный Суд Республики Казахстан (2023 – середина 2025), статистику и проблемы правоприменения

С момента восстановления деятельности Конституционного Суда Республики Казахстан 1 января 2023 года этот орган стал ключевым институтом конституционного контроля с возможностью прямого обращения граждан. Анализ практики работы Суда за указанный период позволяет выявить динамику обращений, тематическую структуру, а также основные проблемы, возникающие при их рассмотрении.

В 2023 году на рассмотрение Конституционного Суда Республики Казахстан поступило более 5,3 тыс. обращений граждан. Значительная часть обращений (39 %) касалась несогласия с решениями судов и не относилась к предмету компетенции Суда. Основными вопросами, затрагиваемыми гражданами, были жилищные и трудовые отношения, социальная защита, банкротство физических лиц, неисполнение судебных актов, исполнение наказаний, доступ к информации и иные вопросы. Лишь 27 % обращений содержали просьбу проверить конституционность законов и иных нормативных правовых актов. Из числа обращений 4,9 тыс. были возвращены заявителям с разъяснением причин недопустимости и указанием права повторного обращения. По итогам предварительного изучения судьями Конституционного Суда принято 182 постановления, из которых 51 касалось дальнейшего конституционного производства. В 2023 году завершено 39 конституционных производств по обращениям граждан, в ходе которых проверено 355 действующих правовых норм из 44 нормативных правовых актов; вынесены нормативные постановления о конституционности 23 норм, о несоответствии Конституции 8 норм и о соответствии норм в истолковании, данном Судом, 11 норм. Конституционный Суд направил государственным органам 31 рекомендацию по совершенствованию законодательства, по ряду из которых приняты меры, включая изменения в уголовное, социальное, налоговое законодательство и подзаконные акты. Наибольшая активность в обращениях зафиксирована среди жителей Астаны, Алматы, Костанайской

и Карагандинской областей, при этом обращения поступали также от иностранных граждан. Аппаратом Конституционного Суда проведена активная разъяснительная работа с гражданами, очно консультировано более 153 граждан, по телефону – более 600 человек. (Об итогах деятельности Конституционного Суда, 2023) – (<https://www.gov.kz/>)

В 2024 году в Конституционный Суд Республики Казахстан поступило 3 708 обращений граждан, что меньше, чем в 2023 году (более 5 000). Из них почти 97 % возвращены заявителям из-за несоответствия требованиям закона к обращениям. При этом 20 % обращений касались несогласия с судебными актами (в 2023 году – 40 %), что не входит в компетенцию Суда. Существенным отличием года стало увеличение обращений с просьбой о совершенствовании законодательства. Также сохраняется тенденция жалоб на действия сотрудников правоохранительных органов и просьб о разъяснении норм законодательства, что также не относится к предмету рассмотрения Конституционного Суда. В течение 2024 года судьями было вынесено 68 постановлений об отказе в принятии к производству. Всего с вынесением итогового решения рассмотрено 21 дело, из которых 19 – по обращениям граждан. Наибольшая активность заявителей зафиксирована среди жителей Астаны, Алматы, Жамбылской и Карагандинской областей.

Как и в 2023 году, чаще всего оспаривались нормативные правовые акты уголовно-правового цикла (УК, УПК, УИК), преимущественно УПК. На втором месте оказались акты гражданско-правового цикла, включая вопросы семейного права. Нормативные акты административно-правового цикла (АППК, КоАП, законодательство о государственной службе) опустились на третье место. Почти половина обращений с итоговыми постановлениями поступила от лиц, осужденных к различным видам уголовных наказаний. Адвокаты и юридические консультанты участвовали в 12 из 21 производства. Наиболее часто проверялись нормы на соответствие следующим положениям Конституции: пункту 2 статьи 13 (право на судебную защиту), статье 14 (равенство всех перед законом и судом, запрет дискриминации), пункту 1 статьи 13 (право на признание правосубъектности и защиту прав всеми законными способами) и статье 39 (условия ограничения прав и свобод

человека). В итоге 64 % проверенных норм признаны конституционными, 18 % – неконституционными, а 18 % признаны конституционными лишь в истолковании Конституционного Суда, что указывает на необходимость применения этих норм в соответствии с разъяснением Суда.

В Послании Конституционного Суда от 26 июня 2025 года № ПКС–3 обращения граждан рассматриваются как показатель состояния конституционной законности. В Послании указывается, что анализ более 10,5 тыс. жалоб показывает, что граждане остаются основными субъектами обращений, чаще всего по вопросам Уголовного, Гражданского, Земельного и Социального законодательства. Отмечается рост числа предложений по совершенствованию законов и запросов на разъяснение их положений, что свидетельствует о необходимости повышения качества законотворческой и праворазъяснительной работы. Документ также подчеркивает целесообразность использования цифровых инструментов и технологий искусственного интеллекта для обеспечения правовой определенности и расширения доступа граждан к правовой информации (<https://adilet.zan.kz/rus/>).

Согласно отчету председателя Конституционного Суда Э. Азимовой (**Президент принял председателя Конституционного Суда, 2025**) на сентябрь 2025 года общее количество обращений граждан составило уже около 11 тысяч, при этом судьями изучено свыше 5 тысяч правовых норм. В ходе рассмотрения обращений было принято более 300 решений, включая 74 итоговых решения, признаны неконституционными 20 норм права, а по 25 нормам даны уточняющие толкования. Эти данные свидетельствуют о том, что Конституционный Суд не только принимает значительное количество обращений, но и оказывает реальное воздействие на законодательство, обеспечивая уточнение правовых норм.

По итогам проверки было принято более 300 решений, в том числе 74 итоговых решения на соответствие законов и других нормативных актов Конституции. В результате 20 норм права были признаны неконституционными, а по 25 нормам права даны уточняющие истолкования (<https://www.akorda.kz/ru/>).

Данная статистика подтверждает практическую значимость института конституционной жалобы и демонстрирует эффективность нового механизма прямого обращения граждан, а также необходимость дальнейшей цифровизации и

упрощения процедур доступа к правовой информации через электронные порталы и виртуальные консультации.

Однако, в этой связи, на наш взгляд следует согласиться с Е. Нефедьевой (Нефедьева 2025), в том, что в практике Конституционного Суда также сложилась тревожная тенденция. Суд рассматривает жалобу гражданина, в мотивировочной части решения соглашается с его доводами о правовой неопределенности или несоразмерности нормы, но в резолютивной части признает ее соответствующей Конституции. Для заявителя это означает формальную победу в аргументах, но практическое поражение: такое решение не является основанием для пересмотра его дела.

Эта тенденция наглядно также подтверждается официальной статистикой. Как показывают данные, решения о признании нормы «соответствующей» Конституции являются доминирующим типом вердикта: 22 (67%) в 2023 году и 12 (63%) в 2024 году. В тоже время признание нормы «не соответствующей Конституции» в 2023 году 8, в 2024 году – всего 6. (<https://bureau.kz/>)

Анализ практики обращений граждан в Конституционный Суд Республики Казахстан за период с 2023 года до сентября 2025 года позволяет выделить ключевые тенденции и проблемы реализации права на индивидуальное конституционное обращение.

Наблюдается высокий интерес населения к институту конституционного контроля, что подтверждается значительным числом поступающих ежегодно обращений. Однако несмотря на положительные стороны, фактические возможности граждан влиять на конституционное правосудие ограничены процедурными требованиями и недостаточной осведомлённостью населения. Реальный доступ граждан к этому праву ограничен из-за жёстких формальных требований, сложной процедуры подачи, длительности рассмотрения, низкого уровня правовой грамотности и недостаточной информированности о компетенции Суда.

К основным проблемам реализации права на обращение относятся ограниченный круг субъектов, имеющих право подачи жалобы, сложности в составлении обращения и приложении необходимых документов, формализм и отказы по процессуальным основаниям, а также отсутствие механизмов коллективного обращения. Значительная часть обращений граждан не допускается к рассмотрению или

возвращается без рассмотрения в связи с несоблюдением формальных и процессуальных требований, нарушением сроков подачи, неполным комплектом документов или попытками пересмотра фактов и доказательств, что не входит в компетенцию Суда. Более 90 % обращений подаются с нарушением требований закона, что подтверждает необходимость

повышения правовой осведомлённости населения и развития системного сопровождения процедуры подачи жалоб.

Далее мы проведем сравнение опыта Казахстана с другими странами Центральной Азии (Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан) выявляет как общие тенденции, так и различия в институтах обращения граждан:

Страна	Право граждан на обращение	Особенности практики
Казахстан	Индивидуальная конституционная жалоба	Ограничения по формальным основаниям; активное использование электронных сервисов
Кыргызстан	Индивидуальная и коллективная жалоба	Широкое признание коллективных обращений; активное участие общественных объединений
Узбекистан	Индивидуальная жалоба	Ограничение в части абстрактных жалоб; растущая практика электронных обращений
Таджикистан	Ограниченное право на обращение	Основное внимание на обращения депутатов и органов власти; права граждан реализуются через посредников
Туркменистан	Практически отсутствует	Подача индивидуальных жалоб граждан фактически не предусмотрена; акцент на обращения государственных органов

Во всех четырёх юрисдикциях формально (в той или иной форме) присутствуют механизмы конституционного контроля; в трёх – предусмотрены отдельные конституционные институты (Киргизия, Узбекистан, Таджикистан), тогда как в Туркменистане институт независимого конституционного суда фактически отсутствует/не функционирует как в классическом понимании. Согласно статье 19 Закона Кыргызской Республики «О Конституционном Суде» право на обращение в Конституционный суд принадлежит: 1) физическому (физическим) или юридическому (юридическим) лицу, если оно считает, что законами и иными нормативными правовыми актами нарушаются права и свободы, признаваемые Конституцией (<https://cbd.minjust.gov.kg/>)

Тенденция постсоветских систем региона – формализовать индивидуальный доступ (конституционную жалобу) – реализуется неравномерно: в Узбекистане и Киргизии – процедура более выражена, в Таджикистане – формально присутствует, но ограничена практикой; в Туркменистане доступ де-факто сильно ограничен.

Принцип исчерпания внутрисуд. средств защиты (subsidiarity) широко применяется или прямо закреплён (особенно – Узбекистан). Это

важный барьер на пути индивида к конституционному органу.

В странах Центральной Азии институциональные механизмы конституционного контроля и практика обращения граждан демонстрируют существенные различия, отражающие как исторические трансформации, так и степень развития независимых судебных институтов.

Кыргызская Республика (Киргизия)

Институциональная структура конституционного контроля в Кыргызской Республике представлена Конституционной палатой и Конституционным судом, которые в разные периоды функционировали либо как структурное подразделение Верховного суда, либо как самостоятельный орган. Действующие нормы и правила процедуры обращения регулируются законодательством, а соответствующие регламенты и образцы форм обращений размещены на официальном сайте Конституционного органа/суда (<https://constsof.kg/ru/>)

Право на обращение к Конституционному суду предоставляется как физическим, так и юридическим лицам. Жалобы подаются в установленной письменной форме с приложением

необходимых документов, при этом регламент предусматривает детализированные требования к содержанию, форме и срокам подачи обращений (Конституционный Закон «О Конституционном суде Кыргызской Республики, 2021) (<https://cbd.minjust.gov.kg/>)

На практике предусмотрено использование критерия допустимости обращений, а также оценка их соответствия установленным процедурам. Анализ отдельных судебных решений показывает, что Конституционный суд учитывает наличие предыдущих судебных инстанций, что отражает принцип исчерпания средств правовой защиты.

Фактическая доступность института конституционного контроля в Кыргызской Республике формально обеспечена, однако эффективность реализации права граждан на обращение во многом зависит от институциональной независимости Конституционного суда, организации процесса администрирования дел и уровня предоставляемой юридической помощи заявителям.

Узбекистан

В Республике Узбекистан конституционный контроль осуществляется Конституционным судом как самостоятельным органом. В последние годы законодательство претерпело значительные реформы, закрепляющие порядок рассмотрения конституционных обращений и обеспечивающие формальную возможность реализации права граждан на подачу конституционной жалобы. (Конституционный закон «О Конституционном Суде Республики Узбекистан, 2021) (<https://continent-online.com/>).

Право на обращение в Конституционный суд тесно связано с требованием исчерпания всех обычных средств правовой защиты, что регламентировано действующим законодательством. Таким образом, доступ к конституционной юстиции для граждан носит опосредованный характер: обращение становится возможным только после прохождения всех инстанций обычных судов. Этот подход соответствует международным стандартам subsidiarity, однако на практике создает дополнительные барьеры для реализации права на конституционную жалобу.

Практическая реализация института демонстрирует тенденцию к совершенствованию процедур, в частности в рамках реформ судебной системы. Вместе с тем аналитические материалы и наблюдения экспертов указывают на со-

храняющиеся ограничения, связанные с независимостью Конституционного суда и возможным влиянием политических факторов на процесс рассмотрения обращений.

Таджикистан

В Таджикистане конституционный контроль осуществляется Конституционным судом, чья структура, порядок формирования и деятельности регулируются Конституционным законом. На официальном сайте суда публикуются положения, регламентирующие процедуру рассмотрения обращений граждан и юридических лиц.

Конституционный закон формально предусматривает право граждан и организаций на обращение в суд. Конституционный суд уполномочен признавать нормативные акты несоответствующими Конституции и, при необходимости, расширять последствия своих решений, включая аннулирование иных актов или установление дополнительных правовых последствий (Конституционный Закон «О Конституционном суде Республики Таджикистан», 2014; <https://online.zakon.kz/>).

Практическая реализация института сталкивается с ограничениями, обусловленными высокой степенью влияния исполнительной власти на деятельность суда. Несмотря на наличие формальных механизмов обращения и рассмотрения жалоб, эффективность защиты прав граждан через Конституционный суд остаётся ограниченной. Как указывает Венецианская комиссия (Венецианская комиссия ЕСПЧ, 2018), независимость и реальная действенность института в значительной мере зависят от политико-институциональных условий, что снижает практическую защиту конституционных прав граждан (<https://www.venice.coe.int/files/>).

Туркменистан

В Туркменистане конституционная система формально закрепляет верховенство Конституции и наличие судебной системы, однако независимый конституционный суд в привычном понимании отсутствует либо не функционирует. Конституционный контроль де-факто осуществляется через систему обычных судов, включая Верховный суд, а также через различные ведомственные механизмы. В Туркменистане нет отдельного Закона о Конституционном суде, поскольку такой суд не предусмотрен действующим законодательством. Судебная власть

осуществляется Верховным судом и другими судами, предусмотренными законом, при этом полномочия судов определяются Законом Туркменистана «О суде» (Закон Туркменистана «О суде», 2014) (<https://www.parahat.info/law>).

Конституция Туркменистана является основным законом, и законы, ей противоречащие, не имеют юридической силы (Конституция Туркменистана, 1992) (<https://online.zakon.kz/>)

С точки зрения права обращения, гражданам формально гарантированы равные права перед законом. Однако механизм независимой конституционной жалобы отсутствует на практике, что существенно ограничивает возможность граждан осуществлять эффективный пересмотр законов и нормативных актов через независимый орган. Политико-институциональная структура страны создаёт серьёзные препятствия для функционирования независимого конституционного контроля. В результате граждане фактически лишены доступа к эффективным национальным механизмам защиты своих конституционных прав посредством конституционной юстиции.

Сравнительный анализ институциональных механизмов обращения граждан в органы конституционного контроля стран Центральной Азии показывает, что формальные права граждан на индивидуальное обращение существуют во всех странах региона. Вместе с тем уровень институциональной независимости, процедурная эффективность и реальная возможность защиты конституционных прав существенно различаются. В целом наблюдается тенденция к постепенному расширению права граждан на обращения в конституционные органы, что отражает движение к более формализованной защите конституционных прав. Существенные различия в практике реализации этого права обусловлены историческими, политическими и правовыми особенностями каждой страны, включая степень централизации исполнительной власти и специфику законодательного регулирования.

Республика Казахстан занимает промежуточную позицию по доступности конституционного правосудия: как уже отмечалось, право на обращение формально закреплено, однако его практическая реализация ограничена строгими формальными требованиями и процедурными барьерами, что снижает эффективность защиты прав граждан через институт конституционной юстиции.

В своих докладах Венецианская комиссия Совета Европы неоднократно подчёркивала значимость института индивидуальной конституционной жалобы как ключевого элемента национальной системы защиты прав человека и эффективного механизма обеспечения верховенства Конституции. В частности, в «Revised Report on Individual Access to Constitutional Justice» (CDL-AD(2021)001) (Venice Commission, 2021) отмечается, что предоставление гражданам возможности обращаться с индивидуальной жалобой способствует укреплению доверия к правосудию и выполняет функцию внутреннего фильтра перед обращением к международным правозащитным органам, включая Европейский суд по правам человека (<https://www.venice.coe.int/>)

Комиссия акцентирует необходимость балансирования между открытостью доступа граждан к конституционному суду и предотвращением его перегрузки. В этой связи рекомендуется устанавливать разумные процедурные фильтры, такие как требование исчерпания внутренних средств правовой защиты, установленные сроки подачи жалобы и критерии её допустимости, при этом избегая чрезмерного формализма. В то же время подчеркивается, что принцип исчерпания средств правовой защиты не должен применяться механически: допустимы исключения, когда обращение в обычные суды не обеспечивает эффективной защиты прав или лишает смысл самой жалобы.

Особое внимание уделяется обеспечению реальной эффективности решений конституционных судов. Согласно рекомендациям Комиссии, решения должны способствовать пересмотру дел, отмене неконституционных нормативных актов и, при необходимости, предоставлению компенсаторных мер. Среди прочих предложений – развитие механизмов предварительного отбора жалоб, обеспечение доступа к юридической помощи социально уязвимым категориям населения и систематическая публикация решений судов с целью формирования устойчивой судебной практики

(Венецианская комиссия, 2021; Венецианская комиссия, 2010). Таким образом, подход Венецианской комиссии ориентирован на создание доступного, справедливого и сбалансированного механизма индивидуальной конституционной жалобы, который служит эффективной гарантией защиты прав и свобод человека.

Заключение

В данной статье проведён комплексный анализ правового статуса граждан как субъектов права на обращение в органы конституционного контроля Республики Казахстан и стран Центральной Азии. Исследование охватывает теоретико-правовые и практические аспекты функционирования института индивидуальной конституционной жалобы, выявляет проблемы и перспективы развития этого важного элемента конституционного правосудия.

Для Республики Казахстан и стран Центральной Азии развитие института индивидуальной конституционной жалобы отражает процессы демократизации и укрепления правового государства. Введение механизма прямого обращения граждан в Конституционный Суд рассматривается как логическое продолжение конституционной реформы и свидетельствует о повышении роли человека как центральной ценности конституционного строя.

Сравнительно-правовой анализ показывает, что страны Центральной Азии демонстрируют схожие тенденции и одновременно значительные различия в организации конституционного контроля. В ряде государств допускаются коллективные обращения и более широкие формы участия граждан, в других же прямой доступ граждан ограничен, а основной поток дел формируют государственные органы, парламент, президент или суды общей юрисдикции. В целом в регионе наблюдается положительная динамика: совершенствуются процедуры обращения, расширяется круг субъектов, активно внедряются просветительские программы, направленные на повышение правовой грамотности граждан, появляются онлайн-платформы и электронные сервисы, которые упрощают доступ к конституционному правосудию и повышают прозрачность процессов.

Международный опыт, включая рекомендации Венецианской комиссии Совета Европы, подтверждает, что эффективная защита конституционных прав граждан возможна только при доступности процедуры, минимизации формальных барьеров и высоком уровне правовой культуры населения. Для Казахстана это означает необходимость адаптации международных стандартов с учётом национальных реалий, включая возможные риски перегрузки суда, технические сложности внедрения электронных систем, по-

литические и социальные факторы, а также финансовые аспекты.

Таким образом, анализ теории, практики и сравнительного права показывает, что институт индивидуальной конституционной жалобы в странах Центральной Азии востребован гражданами и играет важную роль в обеспечении защиты конституционных прав. В государствах, где гражданам предоставлено право индивидуальной жалобы, конституционный контроль приобретает социальное измерение, выступая не только механизмом юридического надзора за деятельностью органов власти, но и средством обратной связи между обществом и государством.

Практика Конституционного Суда Республики Казахстан за 2023–2025 годы подтверждает высокий интерес населения: большинство вердиктов приходится на признание норм «соответствующими» Конституции, в то время как признание норм «несоответствующими» встречается значительно реже. В тоже время в практике Конституционного Суда существует проблема, которую необходимо решить законодательно – Суд рассматривает жалобу гражданина, в мотивировочной части решения соглашается с его доводами о правовой неопределённости или несоразмерности нормы, но в резолютивной части признаёт ее соответствующей Конституции. Для заявителя это означает формальную победу в аргументах, но практическое поражение: такое решение не является основанием для пересмотра его дела.

Далее – фактический доступ граждан к праву на обращение ограничен формальными требованиями, сложной процедурой подачи, длительностью рассмотрения и низким уровнем правовой грамотности. Значительная часть обращений возвращается без рассмотрения из-за несоблюдения формальных и процессуальных требований, неполного комплекта документов или попыток пересмотра фактов, что не входит в компетенцию Суда.

Для повышения эффективности института необходимо комплексное совершенствование процедур и повышение доступности: законодательное уточнение требований к жалобам, минимизация формальных барьеров, создание унифицированных форм подачи, внедрение института коллективных жалоб и расширение круга субъектов обращения. Важной мерой является повышение правовой осведомлённости граждан через образовательные программы, методические

рекомендации, шаблоны и инструкции по подготовке обращений, а также создание консультационных центров при Конституционных судах. Цифровизация процедур конституционного правосудия, включая развитие электронных порталов, онлайн-консультаций, автоматизацию подачи и отслеживания жалоб, публикацию статистических данных и уведомлений о статусе рассмотрения, существенно повышает прозрачность, оперативность и доверие граждан к институту индивидуальной конституционной жалобы.

Для стран Центральной Азии рекомендации различаются с учётом национальных особенностей. Как уже отмечалось, в Казахстане акцент следует делать на расширении круга субъектов обращения, упрощении процедуры подачи через стандартные формы и электронные сервисы, развитии института коллективных жалоб и ускорении рассмотрения дел.

В Кыргызстане важны систематизация и унификация процедур, повышение правовой грамотности населения, развитие электронных сервисов и прозрачной статистики, а также эффективная фильтрация необоснованных жалоб.

В Узбекистане необходимо закрепление процедур индивидуальной конституционной жалобы, расширение полномочий Конституционного суда, разработка методических рекомендаций и шаблонов подачи жалоб, а также внедрение об-

разовательных и просветительских программ.

В Таджикистане и Туркменистане рекомендуется постепенное введение института индивидуального обращения граждан, обучение населения процедурам обращения и конституционным правам, интеграция международных стандартов и лучших практик региона, а также развитие цифровых платформ для упрощения подачи и рассмотрения жалоб в будущем.

Таким образом, комплексная реализация предложенных мер позволит обеспечить эффективную защиту конституционных прав граждан, повысить результативность работы органов конституционного контроля и создать условия для укрепления правового государства в регионе. Развитие цифровой инфраструктуры, повышение правовой грамотности населения и упрощение процедур подачи жалоб будут способствовать увеличению прозрачности, доступности и доверия граждан к институту конституционной жалобы, а также укреплению взаимодействия между обществом и государством в сфере конституционного правосудия. Последовательное внедрение этих рекомендаций обеспечит повышение доступности правовой защиты, укрепление доверия к судебной системе и полноценную защиту конституционных прав граждан, создавая устойчивую и современную систему, отвечающую требованиям демократического правового государства.

Литература

- Азимова Э.А. (2024) Конституционный суд в действии: роль в защите прав граждан [Konstitutsionnyi sud v deistvii: rol' v zashchite prav grazhdan]. NEP Fund. URL: [https://nepfund.org/tpost/7tsz9yzvn1-konstitutsionnii-sud-v-deistvii-elvira-a?utm_source=chatgpt.com].
- Мурзашев К.Т. Конституционный контроль как инструмент совершенствования законодательства: некоторые проблемы // Вестник Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан. – 2021. – Режим доступа: [https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-kontrol-kak-instrument-sovshenstvovaniya-zakonodatelstva-nekotorye-problemy]
- Караев А.К. Конституционный суд – важнейший орган защиты прав и свобод человека и гражданина: историко-правовой опыт зарубежных стран // Вестник Института законодательства и правовой информации РК № 4 (71)-2022– Режим доступа: [https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-sud-vazhneyshiy-organ-zaschity-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina-istoriko-pravovoy-opyt-zarubezhnyh-stran]
- Раисова Б. Конституционная жалоба как инструмент защиты прав граждан в Казахстане // Журнал конституционного права Казахстана. – Режим доступа: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32811818&pos=2;-22#pos=2;-22]
- Джунусова М.Т. (2024). Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия «Юридическая», 147 (2), 52–62. [https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-52-62]
- Toktogazieva S. (2021). Political Economy and Politico-Historical Context as Determinants of Constitutional Review [Социально-экономические истоки конституционного реформирования в Центральной Азии: политическая экономия и политико-исторический контекст как определяющие факторы]. *Constitutional Review*, 7(2), 85–102. URL: [https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/725]
- М. Лютфи Хаким. Сравнительный взгляд на конституционную жалобу: обсуждение моделей, процедур и решений – *Constitutional Review*, 5 (1), 096–133. [https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/514]

Аскар Г. Конституционное судопроизводство в Узбекистане: проблемы и перспективы развития // *Asian Law Bulletin*, Vol. 6. – Nagoya University, 2021. – С. 145–162. – Режим доступа: [https://cale.law.nagoya-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2021/09/alb6_08_Gafurov.pdf]

Абдусаматов К.Х. Comparative analysis of the constitutions of the countries of Central Asia // *Вестник современного гуманитарного исследования*. – 2023. – № 1. – С. 45–56. – URL: [<https://cyberleninka.ru/article/n/comparative-analysis-of-the-constitutions-of-the-countries-of-central-asia-1>]

Chakim M. Lutfi . A Comparative Perspective on Constitutional Complaint // *Constitutional Review*. – 2019. – Vol. 5, No. 2. – С. 235–258. – URL: [https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/514?utm_source=chatgpt.com%20%22A%20Comparative%20Perspective%20on%20Constitutional%20Complaint]

Набиев А. У. Институт конституционной жалобы как эффективное правовое средство по защите прав человека в Республике Узбекистан // *Вестник современного гуманитарного исследования*. – 2023. – № 2. – С. 112–120. – URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/institut-konstitutsionnoy-zhaloby-kak-effektivnoe-pravoe-sredstvo-po-zaschite-prav-cheloveka-v-respublike-uzbekistan?utm_source=chatgpt.com]

Толстых В.Л. Конфликтный потенциал Центральной Азии и международное право // *Вестник международного права и политики*. – 2023. – № 3. – С. 58–72. – URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/konfliktnyy-potentsial-tsentralnoy-azii-i-mezhdunarodnoe-pravo?utm_source=chatgpt.com].

Венецианская комиссия Совета Европы. Revised Report on Individual Access to Constitutional Justice. – Strasbourg: Council of Europe, 2021. – 47 с. – URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/event-3510?utm_source=chatgpt.com%20%22Models%20of%20constitutional%20complaints%20in%20Central%20Asian%20countries%22]

Международная конференция по моделям конституционных жалоб в странах Центральной Азии в Узбекистане. [Электронный ресурс]. – URL: [https://pjp-eu.coe.int/en/web/central-asia/turkmenistan/-/asset_publisher/Gss4hCGEALrW/content/international-conference-on-models-of-constitutional-complaints-in-central-asian-countries-in-uzbekistan]

Гаджиев Г. А. Конституционное правосудие: природа, функции, принципы. – Москва: Норма, 2016. – 320 с.; Toktogazieva, V. The establishment of the Constitutional Chamber in the Kyrgyz Republic: Challenges and perspectives. // *Central Asian Journal of Comparative Law*. – 2019. – Vol. 1, No. 2. – P. 45–60;

Идрышева Г. С. Институт индивидуальной конституционной жалобы в Казахстане: проблемы и перспективы развития. // *Вестник ЕНУ. Серия: Право*. * – 2024. – № 1. – С. 88–96;

Kelsen, H. *Pure Theory of Law*. – Berkeley: University of California Press, 2013. – 356 p.;

Favoreu, L. *Les cours constitutionnelles*. – Paris: Presses Universitaires de France, 1996. – 302 p.;

Stone Sweet, A. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 245 p.;

Rosenfeld, M. *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community*. – London: Routledge, 2004. – 358 p.;

Konieczny, T. *Constitutional Justice, the Rule of Law, and the Politics of Constitutional Courts*. * – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2018. – 280 p.

Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19 сентября 2022 года). – Астана: Парламент Республики Казахстан, 2022. – 72 с. – URL: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_]

Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 153-VII «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (с изменениями от 1 июля 2023 г.) // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс]. – URL: [<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>].

Об итогах деятельности Конституционного Суда за 2023 год [Электронный ресурс] // Официальный интернет-ресурс Конституционного Суда Республики Казахстан. – URL: [<https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/683585?lang=ru>].

Конституционный Суд Республики Казахстан. Послание Конституционного Суда от 26 июня 2025 года № ПКС–3. – Астана, 2025. – Режим доступа: [<https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2500000003>]

Президент принял председателя Конституционного Суда Эльвиру Азимову [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан – Акорда. – URL: [<https://www.akorda.kz/ru/prezident-prinyal-predsedatelya-konstitucionnogo-cuda-elviru-azimovu-984326>].

Нефедьева Е. Феномен «позитивных решений» vs эффективность конституционно-правовой защиты граждан [Электронный ресурс] // Бюро по правам человека и соблюдению законности. – 2025. – URL: [<https://bureau.kz/novosti/resheniya-bez-posledstvij/>].

Конституционный закон Кыргызской Республики от 15 ноября 2021 года № 133 «О Конституционном суде Кыргызской Республики» [Электронный ресурс]. – URL: [<https://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112427>].

Конституционный закон Республика Узбекистан «О Конституционном суде Республики Узбекистан» (27 апреля 2021 г., № ЗРУ-687 с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.02.2024 г.). – Ташкент, 2021. – URL: [https://continent-online.com/Document/?doc_id=34606291].

Конституционный Закон Республики Таджикистан «О Конституционном суде Республики Таджикистан» (26 июля 2014 г., № 1083 с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.12.2021 г.). – Душанбе: Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2014. – URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31598428].

Венецианская комиссия Совета Европы. Сотрудничество с конституционными судами. – Страсбург: Совет Европы, 2018. – 16 с. – URL: [https://www.venice.coe.int/files/Publications/JU_info_Brochure_rus.pdf].

Закон Туркменистана «О суде» (08.11.2014 г.с изменениями и дополнениями). – Ашхабад: Меджлис Туркменистана, 2014. – URL: [https://www.parahat.info/law/2014-11-20-zakon-turkmenistana-o-sude-novaya-redakciya].

Конституция Туркменистана (новая редакция) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2023 г.). – Ашхабад: Меджлис Туркменистана, 2023. – URL: [https://continent-online.com/Document/?doc_id=31337929].

Венецианская комиссия Совета Европы. Revised Report on Individual Access to Constitutional Justice (CDL-AD(2021)001). – Страсбург: Совет Европы, 2021. – 40 с. – URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282021%29001-e].

References

Azimova E.A. (2024). Konstitutsionnyi sud v deistvii: rol' v zashchite prav grazhdan [Constitutional Court in Action: The Role in Protecting Citizens' Rights]. NEP Fund. Retrieved October 18, 2025, from: [https://nepfund.org/tpost/7tsz9yzvn1-konstitutsionnii-sud-v-deistvii-elvira-a?utm_source=chatgpt.com].

Murzashyev K.T. (2021). Konstitutsionnyi kontrol kak instrument sovershenstvovaniya zakonodatel'stva: nekotorye problemy [Constitutional Control as a Tool for Improving Legislation: Some Issues]. Vestnik Akademii pravosudiya pri Verkhovnom Sude Respubliki Kazakhstan. Retrieved from : [https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-kontrol-kak-instrument-sovershenstvovaniya-zakonodatelstva-nekotorye-problemy]

Karaev A.K. (2022). Konstitutsionnyi sud – vazhneyshiy organ zashchity prav i svobod cheloveka i grazhdanina: istoriko-pravovoy opyt zarubezhnykh stran [The Constitutional Court as the Most Important Body for the Protection of Human and Civil Rights: Historical and Legal Experience of Foreign Countries]. Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan, no. 4 (71). Retrieved from: [https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-sud-vazhneyshiy-organ-zashchity-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina-istoriko-pravovoy-opyt-zarubezhnykh-stran]

Raisova B. (2023). Konstitutsionnaya zhaloba kak instrument zashchity prav grazhdan v Kazakhstane [The Constitutional Complaint as an Instrument for the Protection of Citizens' Rights in Kazakhstan]. Zhurnal konstitutsionnogo prava Kazakhstana. Retrieved from : [(https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32811818&pos=2;-22#pos=2;-22]

Dzhunusova, M. T. (2024). Konstitutsionno-pravovye aspekty zashchity prav i svobod cheloveka i grazhdanina v Respublike Kazakhstan [Constitutional and Legal Aspects of the Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in the Republic of Kazakhstan]. Vestnik Evraziyskogo natsional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Seriya "Yuridicheskaya", 147 (2), 52–62. : [https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-52-62]

Toktogazieva, S. (2021). Political Economy and Politico-Historical Context as Determinants of Constitutional Review [Sotsial'no-ekonomicheskie istoki konstitutsionnogo reformirovaniya v Tsentral'noi Azii: politicheskaya ekonomiya i politiko-istoricheskii kontekst kak opredelyayushchie faktory]. Constitutional Review, 7(2), 85–102. Retrieved from : [https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/725]

Chakim M. L. (2019). Constitutional Complaint Mechanism: Comparative Study of Azerbaijan, South Korea, and Thailand [Mekhanizm individual'noi konstitutsionnoi zhaloby: sravnitel'noe issledovanie Azerbaidzhana, Yuzhnoi Korei i Tailanda]. Constitutional Review, vol. 5, no. 2, pp. 45–60. Available at: [https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/514]

Askar, G. (2021). Konstitutsionnoe sudoproizvodstvo v Uzbekistane: problemy i perspektivy razvitiya [Constitutional Justice in Uzbekistan: Problems and Prospects of Development]. Asian Law Bulletin, Vol. 6, pp. 145–162. Nagoya University. Retrieved from: [https://cale.law.nagoya-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2021/09/alb6_08_Gafurov.pdf]

Abdusamadov, K. H. Comparative analysis of the constitutions of the countries of the Central Asia. Bulletin of Modern Humanitarian Research, (1), 45–56. Retrieved from: [https://cyberleninka.ru/article/n/comparative-analysis-of-the-constitutions-of-the-countries-of-central-asia-1]

Chakim, M. L. (2019). A Comparative Perspective on Constitutional Complaint. Constitutional Review, 5(2), 235–258. Retrieved from: [https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/514]

Nabiev, A. U. (2023). The institution of constitutional complaint as an effective legal remedy for the protection of human rights in the Republic of Uzbekistan. Bulletin of Modern Humanitarian Research, (2), 112–120. Retrieved from: [https://cyberleninka.ru/article/n/institut-konstitutsionnoy-zhaloby-kak-effektivnoe-pravoe-sredstvo-po-zashchite-prav-cheloveka-v-respublike-uzbekistan?utm_source=chatgpt.com]

Tolstykh, V. L. (2023). The conflict potential of Central Asia and international law. Bulletin of International Law and Policy, (3), 58–72. Retrieved from: [https://cyberleninka.ru/article/n/konfliktnyy-potentsial-tsentralnoy-azii-i-mezhdunarodnoe-pravo?utm_source=chatgpt.com].

Venice Commission of the Council of Europe. (2021). Revised report on individual access to constitutional justice. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/event-3510?utm_source=chatgpt.com%20%22Models%20of%20constitutional%20complaints%20in%20Central%20Asian%20countries%22)]

Council of Europe. (2025). International Conference on Models of Constitutional Complaints in Central Asian Countries in Uzbekistan. Retrieved from: [https://pjp-eu.coe.int/en/web/central-asia/turkmenistan/-/asset_publisher/Gss4hCGEALrW/content/international-conference-on-models-of-constitutional-complaints-in-central-asian-countries-in-uzbekistan]

- Gadzhiev, G. A. (2016). *Konstitutsionnoe pravosudie: priroda, funktsii, printsipy*. Moscow: Norma; Toktogazieva, V. (2019). The establishment of the Constitutional Chamber in the Kyrgyz Republic: Challenges and perspectives. *Central Asian Journal of Comparative Law*, 1(2), 45–60;
- Idrysheva, G. S. (2024). The institution of individual constitutional complaint in Kazakhstan: Problems and development prospects. *Bulletin of ENU. Law Series*, 1, 88–96;
- Kelsen, H. (2013). *Pure theory of law*. Berkeley: University of California Press.
- Favoreu, L. (1996). *Les cours constitutionnelles*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Stone Sweet, A. (2000). *Governing with judges: Constitutional politics in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosenfeld, M. (2004). *The identity of the constitutional subject: Selfhood, citizenship, culture, and community*. London: Routledge.
- Koncewicz, T. T. (2018). *Constitutional justice, the rule of law, and the politics of constitutional courts*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. (1995, August 30). (as amended and supplemented as of September 19, 2022). Astana: Parliament of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from : [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000]_
- Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan. (2022, November 5). *On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan (as amended on July 1, 2023). Astana: Parliament of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from : [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153]_
- Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan. (2023). On the results of the activities of the Constitutional Court for 2023. Retrieved from: [https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/683585?lang=ru].
- Konstitutsionnyi Sud Respubliki Kazakhstan. (2025). Poslanie Konstitutsionnogo Suda ot 26 iyunya 2025 goda No. PKS–3 [Message of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan No. PKS–3 of June 26, 2025]. Adilet. Retrieved from : [https://adilet.zan.kz/rus/docs/S25000000003]
- Akorda. (2025). The President received the Chairperson of the Constitutional Court, Elvira Azimova. Retrieved from: [https://www.akorda.kz/ru/prezident-prinyal-predsedatelya-konstitucionnogo-cuda-elviru-azimovu-984326].
- Nefedyeva, E. (2025). The phenomenon of “positive decisions” vs the effectiveness of constitutional and legal protection of citizens. *Bureau for Human Rights and Rule of Law*. Retrieved from: [(https://bureau.kz/novosti/resheniya-bez-posledstviy/)].
- Constitutional Law of the Kyrgyz Republic. (2021, November 15). On the Constitutional Court of the Kyrgyz Republic (No. 133). Retrieved from [https://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112427]
- Constitutional Law of the Republic of Uzbekistan No. ZRU-687 “On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan” (April 27, 2021). (as amended and supplemented up to February 29, 2024): Retrieved from [https://continent-online.com/Document/?doc_id=34606291]
- Law of the Republic of Tajikistan No. 1083 “On the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan” (July 26, 2014). (as amended and supplemented as of December 23, 2021). Retrieved from : [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31598428]
- Venice Commission of the Council of Europe. (2018). *Cooperation with Constitutional Courts [Russian version]*. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/files/Publications/JU_info_Brochure_rus.pdf]
- Law of Turkmenistan “On Court” (November 8, 2014) (as amended). Ashgabat: Mejlis of Turkmenistan. Retrieved from: [https://www.parahat.info/law/2014-11-20-zakon-turkmenistana-o-sude-novaya-redakciya]
- Constitution of Turkmenistan (new edition) (as amended and supplemented as of January 21, 2023). Ashgabat: Mejlis of Turkmenistan. Retrieved from: [https://continent-online.com/Document/?doc_id=31337929]
- Venice Commission. (2021). *Revised report on individual access to constitutional justice (CDL-AD(2021)001-e)*. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282021%29001-e]

Сведения об авторах:

Тусупова Алмагуль Жагалтаевна – кандидат юридических наук, ассистент-профессор кафедры международного права факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: alma_gul_t@mail.ru);

Баймаханова Дина Муратовна (корреспондент-автор) – доктор юридических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: dina_405@mail.ru);

Жарболова Айгерим Жаксылыковна – кандидат юридических наук, ассистент-профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: aygerim.zharbolova@kaznu.kz);

Ахметов Рустам Салихович – кандидат юридических наук, ассистент-профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: akhmetov.rustam@kaznu.kz).

Information about the authors:

Tusupova Almagul Zhagaltaevna – Candidate of Law, Assistant Professor of the Department of International Law, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: alma_gul_t@mail.ru);

Baimakhanova Dina Muratovna (corresponding author) – Doctor of Law, Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: dina_405@mail.ru);

Zharbolova Aigerim Zhasylykovna – Candidate of Law, Assistant Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aygerim.zharbolova@kaznu.kz);

Akhmetov Rustam Salikhovich – PhD in Law, Assistant Professor at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: akhmetov.rustam@kaznu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Алмагүл Жағалтаевна Тусупова – заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Халықаралық қатынастар факультетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті (Алматы, Қазақстан, e-mail: alma_gul_t@mail.ru);

Дина Мұратқызы Баймаханова (құжатқа жауапты автор) – заң ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: dina_405@mail.ru);

Айгерім Жасылыққызы Жарболова – заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті (Алматы, Қазақстан, e-mail: aygerim.zharbolova@kaznu.kz);

Рустам Салихұлы Ахметов – заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті (Алматы, Қазақстан, e-mail: akhmetov.rustam@kaznu.kz).

Поступило: 10 октября 2025г.

Принято: 20 декабря 2025г.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW AND
LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

IRSTI 10.31.91; 10.87.17

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511645>

G.Sh. Atalykova^{1*}, **K.A. Jumabayeva¹**, **A.A. Suttibayeva²**,
T.P. Madalyev³, **A.B. Zhunispaeva⁴**

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

²People's Friendship University named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan

³Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan

named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

⁴Zhetysu University, Kazakhstan, Taldykorgan

*e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz

ADOPTION PROCEEDINGS A CHILD IN THE CIVIL PROCEEDINGS OF UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN

The principal aim of this research is to assess the conformity of the legal and procedural frameworks concerning adoption of children in Kazakhstan and Uzbekistan with the international standards. Also it seeks to research the adoption processes, identify the challenges and recommend in order to improve protection of children's rights. Both countries pursue same goals, such as put the child's best interest first, but with different implementation of them due to cultural and legislative context. The two countries place strict judicial oversight to post-adoption monitoring, but Uzbekistan prioritizes cultural preservation and family based placements.

As a comparative legal analysis, systematic methodology and case law, but supplemented by statistical data and international standards including the Hague Convention on Intercountry Adoption, the study uses harmonious and integrated methodology. The findings include gaps in post adoption monitoring, inconsistent judicial practices and spotty support for adoptive families. Along with low adoption rate of children with disabilities, hence, inclusive policies are required.

The research contributes by providing actionable recommendations as national law harmonizing with international norms, introducing mandatory parental training for adoptive parents, and post adoption oversight. Outcomes both practical and idealistic include improved social support systems and specialized family courts as well as increased public awareness of adoption benefits. The intent is for these measures to help make adoptions a stronger practice, to make sure every child has the right to grow up in a safe and supportive family environment.

Keywords: adoption procedures, child protection, international standards, children's rights, post-adoption monitoring.

Г.Ш. Аталықова^{1*}, К.А. Джумабаева¹, А.А. Суттибаева²,
Т.П. Мадалиев³, А.Б. Жуниспаева⁴

¹Туран университеті, Алматы, Қазақстан

²Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

³М. Есбулатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің
Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

⁴Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

*e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz

Өзбекстан мен Қазақстанның азаматтық сот ісін жүргізуінде бала асырап алу рәсімі

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан мен Өзбекстанда бала асырап алуға қатысты құқықтық және рәсімдік шеңберлердің халықаралық стандарттарға сәйкестігін бағалау болып табылады. Зерттеу сонымен қатар бала асырап алу процестерін зерттеуге, проблемаларды анықтауға және балалардың құқықтарын қорғауды жақсарту бойынша ұсыныстар жасауға бағытталған. Екі ел де бірдей мақсаттарды көздейді, мысалы, баланың мүдделерін бірінші орынға қою, бірақ оларды мәдени және заңнамалық ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі жолмен жүзеге асыру. Екі елде де бала асырап алғаннан кейін қатаң сот қадағалауы жүзеге асырылады, бірақ Өзбекстан мәдениетті сақтауға және отбасылық құрылымға басымдық береді.

Салыстырмалы құқықтық талдау, жүйелі әдістеме және сот практикасы ретінде, бірақ статистикалық мәліметтермен және халықаралық стандарттармен, соның ішінде халықаралық бала асырап алу туралы Гаага конвенциясымен толықтырылған зерттеу үйлесімді және интеграцияланған әдістемені қолданады. Қорытындыларға бала асырап алғаннан кейінгі бақылаудағы олқылықтар, сәйкес келмейтін сот практикасы және патронаттық тәрбиені біркелкі

кіреді. Мүмкіндігі шектеулі балаларды асырап алудың төмен деңгейімен қатар, инклюзивті саясат қажет.

Зерттеу ұлттық заңнаманы халықаралық нормаларға сәйкестендіру, патронаттық тәрбиеге міндетті ата-ана тәрбиесін енгізу және бала асырап алғаннан кейінгі қадағалау бойынша практикалық ұсыныстар беру арқылы өз үлесін қосады. Нәтижелер практикалық және идеалистік болып табылады, әлеуметтік қолдау жүйелерін және отбасылық істер бойынша мамандандырылған соттарды жетілдіруді, сондай-ақ бала асырап алудың артықшылықтары туралы халықтың хабардарлығын арттыруды қамтиды. Бұл шаралардың мақсаты-бала асырап алу тәжірибесін таратуға көмектесу, әр баланың қауіпсіз және қолайлы отбасылық ортада өсу құқығын қамтамасыз ету.

Түйін сөздер: бала асырап алу рәсімі, балаларды қорғау, халықаралық стандарттар, балалардың құқықтары, бала асырап алғаннан кейінгі мониторинг.

Г.Ш. Аталыкова^{1*}, К.А. Джумабаева¹, А.А. Суттибаева²,
Т.П. Мадалиев³, А.Б. Жуниспаева⁴

¹Университет Туран, Алматы, Қазақстан

²Университет дружба народов имени академика А.Қуатбекова, Шымкент, Қазақстан

³Алматинская академия МВД РК имени М.Есбулатова, Алматы, Қазақстан

⁴Жетысуский Университет имени Ильяса Жансугурова, Талдықорған, Қазақстан

*e-mail: g.atalykova@turana-edu.kz

Процедура усыновления ребенка в гражданском судопроизводстве Узбекистана и Казахстана

Основной целью данного исследования является оценка соответствия правовых и процедурных рамок, касающихся усыновления детей в Казахстане и Узбекистане, международным стандартам. Также исследование направлено на изучение процессов усыновления, выявление проблем и выработку рекомендаций по улучшению защиты прав детей. Обе страны преследуют одни и те же цели, например, ставят интересы ребенка на первое место, но по-разному реализуют их в силу культурных и законодательных особенностей. В обеих странах после усыновления осуществляется строгий судебный надзор, но Узбекистан уделяет приоритетное внимание сохранению культуры и семейному устройству.

В качестве сравнительного правового анализа, систематической методологии и прецедентного права, но дополненного статистическими данными и международными стандартами, включая Гаагскую конвенцию о международном усыновлении, в исследовании используется гармоничная и интегрированная методология. Выводы включают пробелы в мониторинге после усыновления, непоследовательную судебную практику и неравномерную поддержку приемных семей. Наряду с низким уровнем усыновления детей с ограниченными возможностями, следовательно, необходима инклюзивная политика.

Исследование вносит свой вклад, предоставляя практические рекомендации по приведению национального законодательства в соответствие с международными нормами, введению обязательного родительского обучения для приемных родителей и надзору после усыновления. Результаты, как практические, так и идеалистические, включают совершенствование систем социальной поддержки и специализированных судов по семейным делам, а также повышение осведомленности общественности о преимуществах усыновления. Цель этих мер состоит в том, чтобы помочь распространить практику усыновления, обеспечить каждому ребенку право расти в безопасной и благоприятной семейной среде.

Ключевые слова: процедура усыновления, защита детей, международные стандарты, права детей, мониторинг после усыновления.

Introduction

The concept of adoption of children can be defined as an institution of family and civil law which has the aim of safeguarding the welfare of children who are without parental care. This process is one of the most effective ways of maintaining the child's right to family, which is provided for in the international law, particularly the Convention on the Rights of the Child. Adoption is a means of providing the conditions necessary for the child's healthy growth and development in the case of child who has been left without a family, fostering the formation of stable family environment. In the past the adoption

process has gone through various changes in different legal and cultural systems. For instance, adoption in Scotland underwent a process of transformation from informal and informal to being a legal process by the Adoption of Children Act of 1926 which provided for a model of complete transfer of parental rights (Norrie 2020).

The contemporary approach to adoption is based on the principle of safeguarding the child's interest and his or her right to develop. This implies not only the legal transfer of rights and duties from the biological parents to the adoptive parents, but also the provision of psychological, social as well as legal stability for the child. However, the issues of adop-

tion regulation are still controversial in the many countries. For instance, the legal measures in Kazakhstan and Uzbekistan have some characteristics in common, but the application of these measures in judicial practice has several issues. Kazakhstan has a strict judicial procedure which is designed to avoid any possibility of violation (<https://adilet.zan.kz/>), while Uzbekistan pays much attention to the cultural factors such as the close relative's right in placing children (<https://lex.uz/>).

This is because adoption issues are critical in both countries and are important in the social policy and in the work of the legislation of the two countries as well. The problems of bringing the national legislation into conformity with the international norms and standards are still actual. In particular, both Kazakhstan and Uzbekistan have no systematic approach to the monitoring of the well-being of adopted children, especially those adopted from other countries, which raises concerns regarding the protection of their rights (Ibratova 2021). Also, the low level of post-adoption control and the lack of social support for adoptive parents threaten the stability and success of adoption (Palacios 2019).

The object of this study is the adoption and the legal and judicial system of adoption in Uzbekistan and Kazakhstan and how it complies with the international standards. The subject matters are the legal mandates and measures for adoption and its application in the civil procedure of the two countries. The aim of the study is to determine the legal and procedural aspects of adoption legislation in Uzbekistan and Kazakhstan, to determine the advantages and disadvantages of the systems and to make a number of recommendations on how the legislation and the practice could be improved with the help of international experience. The research is a consequential part of the study that involves the examination of legal regulatory documents concerning adoption, comparison of the Kazakh and Uzbek legal systems, analysis of the current international norms regarding adoption and their enactment into the domestic legal systems, identifying the issues that are encountered in the course of the judicial practice and suggesting the solutions to those issues.

The research design is logical and systematic, and the research method is comparative legal, analytical and synthetic, and the method of legal engineering. The research is based on an analysis of regulatory legal acts, case law, scientific works and such international standards as the Hague Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Intercountry Adoption [6]. Based on

this research, the hypothesis of the study is; The synchronization of the national legislation of Uzbekistan and Kazakhstan with the international norms and the sharing of the best practices between the two countries will help enhance the effectiveness of the adoption processes, the protection of children's rights and provide the necessary conditions for their comprehensive development.

Theoretical contribution of the work is to enrich the theoretical knowledge on the regulation of adoption within the framework of the civil procedure. The applied significance is the identification of the trends and possibilities for the improvement of the legislation and the practice, as well as the provision of recommendations for the application of the international norms regarding the rights of the adopted children. So, the topic chosen is quite relevant and has a great theoretical and practical importance. It will not only contribute to the understanding of the special aspects of adoption rules in Kazakhstan and Uzbekistan but also provide useful measures to enhance legal protection of children and the development of adoption system in conformity with the international norms and standards.

Materials and Methods

The present study aimed at exploring the regulatory legal acts governing adoption and the issues pertaining to it in the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan. The main materials included the Family Code of both countries, the Code of Civil Procedure, international documents like the Convention on the Rights of the Child and the Hague Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Intercountry Adoption. Data on judicial practice were also used, like the decisions on adoption, and the statistics on the dynamics of adoption for the period from 2014 to 2022. Also, the reports of the international organizations such as UNICEF were examined, as well as the scientific publications and legal reviews evaluating domestic and international law in this respect (Ibratova 2021).

The main research question was what aspects of the legal regulation and judicial practice of adoption in Kazakhstan and Uzbekistan need to be improved to protect the children's rights and comply with the international norms. The assumption of the study suggested as thus; To bring the legislation of the two countries in line with the international standards and sharing of the best practices in adoption would enhance the effectiveness of the adoption process and the protection of children's interest.

The study was conducted in several stages. The first of these is the examination of the national legislation of Kazakhstan and Uzbekistan governing adoption with a view of determining their effectiveness and shortcomings. The second stage was the understanding of the international standards and practices and how they are being adopted in the local legal systems. The third stage was the examination of the judicial practice, determination of the problems in the execution of the law and the examination of statistical information on adoptions, both national and international for the period 2014 to 2022. In the fourth stage the data on the post-adoption monitoring and support given to the adoptive parents as well as the integration of the adopted child in the family was discussed. The last of the stages was the presentation of the recommendations for the improvement of the legislation and the practice of the judge.

The methods of the research were the comparative legal analysis to observe the differences in the legislations and procedures of adoption in Kazakhstan and Uzbekistan, systematic approach to adoption as a social-legal construction and its multiple dimensions, content analysis of judicial practice to reveal important tendencies and issues, and statistical analysis of the adoption trends. Also, expert interviews with the experts in the field of family law, judges and representatives of guardianship authorities were conducted to also support or contradict the hypothesis of the study.

The innovation of the research methods was the approach that considered the national legislation, the practice of the courts, and the international norms and values; this allowed to determine not only the distinctions of the approaches of Kazakhstan and Uzbekistan, but also the areas for further harmonization. Another novel aspect of the study was the examining the chances of post-adoption monitoring and the social programs that can help the adoptive parents and the adopted children.

The research showed that there were a number of differences between the legal framework on adoption in Kazakhstan and Uzbekistan. Adoption in Kazakhstan is a very strict and judicial controlled process with anonymity of the procedures while Uzbekistan is concerned with cultural identity and the best interest principle of placing children with extended family. The recommendations include the harmonization of the adoption procedures, the establishment of family courts, the enhancement of social support for adoptive parents and the development of efficient post-adoption controls. These measures are designed to enhance the efficiency of adoption, pro-

mote the protection of children's rights and ensure the convergence of the national systems with the international standards. Therefore, this study supports the hypothesis that the sharing of the experiences between Kazakhstan and Uzbekistan and the integration of the best practices from the international perspective could help to enhance the adoption system and meet the needs of children.

Results and Discussion

Adoption of children has remained a much varied and a growing structure with historical, legal and social background. The main purpose is to provide the child with a stable and permanent family environment where he or she was not cared for by parents. Adoption has a very rich history that has been there even before legal mandates were put in place. For instance, adoption in Scotland had to be changed from informal family decisions to set procedures by the Adoption of Children Act of 1926 which provided for complete transfer of parental rights (Norrie 2020). Globally, adoption is acknowledged as one of the means of child rearing, which is regulated by the ethical and legal norms that adhere to the principle of the best interest of the child (Palacios 2019).

The current child protection systems have adopted adoption as one of the means of providing stability for children who cannot be reunified with their birth parents. Adoption has been viewed as a child-oriented measure that can give children the sense of belonging and foster stability. At the same time, the contact with the biological family after the adoption is also significant for the cultural and family relations (Butlinski 2017). The following are some of the psychological problems that foster children experience in view of the early life traumatic experiences. But these children have a remarkable capacity to bounce back with right care and intervention and achieve good developmental progress (Fisher 2015). However, adoption also has the loss aspect especially the feeling of loss due to family separation which is especially felt during adolescence (Soares 2015). In order to address these issues, the adopted child requires interventions that are focused on the establishment of identity and emotional attachments (Thiessen 2022).

In today's world, single parents' adoption of children is legal and common. For instance, in the United Kingdom, a large number of adoptions are made by single persons. Studies have revealed that the outcomes of single parent adoption can be as good as that of couple adoption, however, needs

more research regarding the long term welfare of the child (Levene 2022). The rights of adopted children, birth parents and foster parents are provided for by the national legislation and the international treaties on human rights. These rights entail procuring consent for adoption, providing post-adoption contact and helping in the formation of the child's identity (Doughty 2019).

Adoption is a complex process which cannot be viewed as a simple sum of historical, legal and social factors, as well as an understanding of child's wants and needs.

The adoption legislation in Uzbekistan has a rather a chequered history and has been shaped by historical and contemporary factors. Before the revolution the adoption issues were mainly unregulated and the custom law paid much attention to protection of the family and traditional values. After gaining independence in 1991 a vigorous process of legal reform was initiated with an aim of protecting the rights and interests of children who were left without parental care (Nurullov 2015).

Adoption was introduced in Uzbekistan in 1998 with the Family Code of the Republic of Uzbekistan playing a key role in the legal definition and practice of adoption. The document defined the general principles and the procedures of adoption including the taking of guardianship and the responsibilities of the adoptive parents. An important issue was the stress made on the national adoption, meaning the State's concern on the cultural and national identity of children. New measures which aimed at enhancing the eligibility of the candidates for adoptive parents were also introduced and strict measures for their background checks were put in place.

Some amendments were made to the Family Code in the year 2012 and one of the areas of concern was to enhance children's rights and the adoption process. Among the most significant changes, the international adoption was prohibited, and it was allowed only when there are no appropriate applicants within the country. This innovation was intended to prevent misuse and to increase the accountability of adoption procedures.

International cooperation has had a great effect on the formation of the national legislation. Uzbekistan has acceded to the Hague Convention on Intercountry Adoption and the Protection of Children. However, the full implementation of the provisions of the Convention is deemed as a critical and urgent need. Much attention is given to the improvement of the supervision of children's rights during adoption, including the supervision of their placement in new families.

Adoption procedures in Uzbekistan are governed by the Civil Procedure Code and are convenient for observation since they comply with the national and international norms. These procedures are of paramount importance in ensuring the protection and preservation of the rights of the adopted children and are thus an indication of the high level of State concern in the area.

Adoption in the Republic of Uzbekistan is a very a strict legal process and is only performed by judicial order and this is in conformity with the constitution, international conventions and global practices. This system provides for the protection of the rights and interests of children who are not cared for by their parents and ensures their well-being at every stage of the adoption process (Ibratova 2021).

Adoption in Uzbekistan is a process that comprises several steps that ensure the child's rights and the legality of the process (<https://lex.uz/>). The first of these is the application which potential adopters can make to the guardianship authorities or the Ministry of Justice to enquire about the process of adoption (<https://lex.uz/>). Then the official registration begins, which is accompanied by the submission of necessary documents such as a passport, medical certificate and income statement. All these measures serve the purpose of ensuring that the process is as transparent as possible and that the best interests of the child are observed (<https://lex.uz/>). The next level is the social and psychological evaluation of the adoptive parents to establish their willingness and capacity to cater for the child's needs. In this assessment an adoption permit (certification) is granted. After getting the certificate the guardianship authorities proceed to search for a child who is suitable for the future parents.

The next step is the meetings and getting acquainted with the child that is to be adopted and then a decision is made on the adoption. There is a match report that is written to establish the compatibility of the adoptive parents and the child. The next stage is the most important one – the handover of the child to the adoptive parents and ends with a court decision. Post-adoption monitoring is the final stage where the guardianship authorities continue to observe the child's circumstances in the new family. This process is to ensure that there is a steady and secure environment which is also protective of the adopted child's interest in accordance with the local and international laws.

The detailed structure of the adoption process is shown in Figure 1, which reflects all the stages of the procedure – from submitting the first request to post-adoption monitoring.

Adoption Process in Uzbekistan

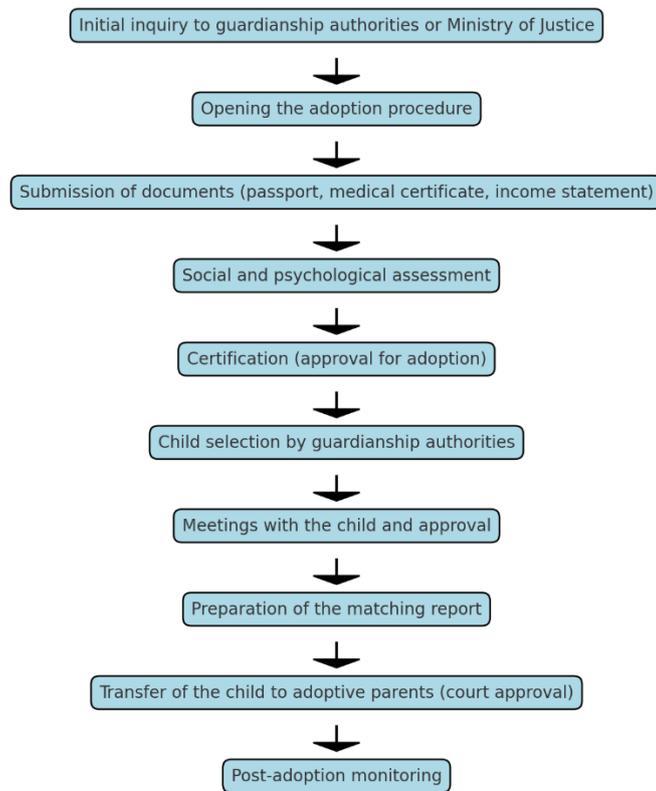

Figure 1 – Adoption Process in Uzbekistan

Adoption in Uzbekistan has been a much evolved process over the past few decades with the help of legal changes and social political changes. Adoption in Uzbekistan was not well defined and therefore adoption records were not well kept up to the 1990s. Since the year 1991 Uzbekistan has made attempts to change the child protection system in regard to adoption of children domestically as well as internationally. In the year 2012, the Government of Uzbekistan made some major changes to the Family Code for the improvement of the legal aspect of adoption. These changes highlighted the policy of domestic adoption and set down tough conditions for international adoption. Thus, according to the revised legislation, international adoption is possible only in those cases when there is no appropriate national foster family and very much emphasized control and monitoring of the child's situation.

However, the adoption has not been very frequent in Uzbekistan even after the adoption of these reforms. Adoption in Uzbekistan has been through a rather evolutionary process in the pe-

riod 2014 to 2022 with adoption rates increasing to 2019 ((Atalykova 2021) 7-31. 5 per 100,000 of the population) due to government intervention and then dropping to 23. 3 in 2022 from 2019 (<https://www.transmonee.org/>), which is explained by the increased regulatory scrutiny, the consequences of the pandemic and the low rate of adoption of children with disabilities, which shows the necessity of the system's reform to make the procedures easier, provide more support to the adoptive parents and create special programs.

This analysis is done using data that is provided by the The Transformative Monitoring for Enhanced Equity (TransMONEE) initiative that is conducted by UNICEF. TransMONEE is a rich database which has been developed to monitor and assess the progress of key socio-economic indicators concerning children, young people and women in Central and Eastern Europe and Central Asia since 1992. The study encompasses data on child population, alternative care systems, adoption measures and other issues concerning the protection of chil-

dren's rights. The last publication of TransMONEE for 2023 describes the dynamics of different types of family arrangements and child care in Uzbekistan in the adoption context from 2014 to 2022.

The graph presented below (Figure 2) depicts the trends in adoption rate in Uzbekistan during the

period 2014-2022 in the form of rate of adoption per 100,000 children, where the X axis shows the years (2014-2022) in which the data is available and the Y axis depicts the adoption rate (per 100,000 children). Meanwhile, the line on the graph depicts the trends in adoption rate over the years.

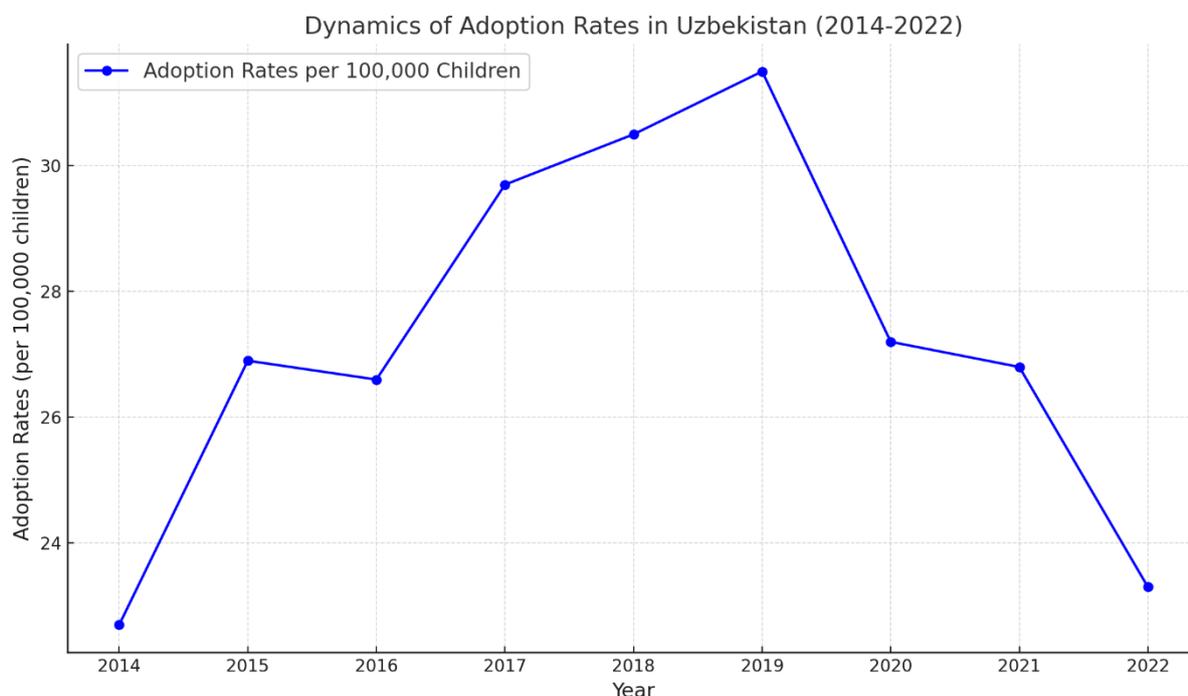

Figure 2 – Dynamics of Adoption Rates In Uzbekistan (2014-2022)

In the considered period of 2014–2019 adoption rates increased and reached the values from 22.7 to 31.5 per 100,000 children (<https://www.transmonee.org/>). This increase may be due to several factors such as the enhanced government policies that have been put in place to encourage adoption, or public campaigns that have been undertaken with an aim of enlightening the public on the need to adopt children. However, the data shows a decline starting in 2019 and by 2022 the indicator was at 23.3 (<https://www.transmonee.org/>). This may be explained by the enhanced legal regulation of the adoption process which, on the one hand, enhanced the control over procedures and, on the other hand, posed some obstacles for future adoptive parents. The COVID-19 pandemic may also have some effect on it, which made the administrative procedures more challenging and decreased the accessibility of the necessary resources for adoption.

It should however be noted that the highest increase in adoptions was witnessed in 2019 where the numbers were at their highest. However, the drop after this year shows the need to identify the current challenges that include; lengthy legal requirements for adoption, insufficient support for the adoptive parents. In addition, the data show that adoption of children with disabilities is very low: 0.2% of such children were placed in families, which proves the necessity of special plans designed for supporting the families willing to adopt children with certain needs.

Overall, the trends in adoption of children in Uzbekistan also stress on the need to enhance the adoption system. Beasing the legal requirements, providing material and psychological support to the would-be parents, creating awareness camps for adoption and developing packages for special needs children can help in increasing the rate of adoption

and ensure the rights of every child to have a family. Further reforms in this area are necessary in order to address the needs of the children out of parental care.

Adoption of a child in Uzbekistan is a legal procedure which involves several steps to meet the needs and rights of children who are without parents or parental care. Pursuant to article 151 of the Family Code of the Republic of Uzbekistan, adoption is possible only for the minor children and only for their benefit. This principle is supported by norms of article 24 of the Law “On Guaranties of the Rights of the Child”, which defines adoption as one of the forms of placement of children, similar to the relationship with the biological parents (Latipova 2021).

Adoption procedure is done through the court to protect the rights of all the parties involved in the adoption process. The trial is always conducted with the mandatory involvement of the guardianship and guardianship authorities who give an opinion on the adoptability of a child. They evaluate the prospects of potential adoptive parents’ moral, material, and social well-being as well as their ability to provide a child with proper conditions for his or her development. The court is required to take into consideration the opinion of the child if he or she has reached the age of ten years which affirms the rights of the child to be heard (Sharaxmetova 2024).

Despite significant achievements, there are problems in judicial practice related to the uneven consideration of cases and the lack of clear deadlines for their completion. First and foremost, there is an inadequate cooperation between the courts, the guardianship authorities and other institutions in practice. This leads to delays in the processes which are disadvantageous to the protection of the interest of the child. In order to prevent such issues, it is recommended that specific family courts should be established to ensure that such cases are heard and determined efficiently and effectively (Ibratova 2021).

A lot of attention is given to the issues of cancellation and recognition of adoption as invalid. Article 168, 169 of the Family Code of Uzbekistan has provided that adoption can be made void if the adoptive parents fail to meet their responsibilities, abuse parental rights or neglect children. Adoption can be declared void if adoption documents were forged or adoption was fabricated. Such cases are carefully evaluated with the participation of the prosecutor and guardianship officials, thus reducing the chances of violating the child’s rights (Atalykova 2021a).

Another important issue is the application of the international norms and norms of the Convention on the Rights of the Child in the regulation of adoption in Uzbekistan. These standards emphasize the need for protection of children in the new families. However, the low level of post-judicial supervision of the adoptive parents’ compliance with their obligations is a challenge that needs to be addressed. This means that the development of monitoring check points to check on the child’s condition in the new family may be helpful in enhancing the effectiveness of the system (Elmuratov 2021). One of the most important aspects of the process is the protection of adoption records to prevent the interference of third parties in the personal lives of the child and his or her new parents. This measure also enhances the confidence of the channel participants in the adoption system. Nonetheless, the issue of the need for the adoption legislation reform continues to be relevant. For instance, it has been suggested that it would be useful to introduce a rule that would allow for appeals of decisions made in respect of adoption cases within the set time and this would be useful in protecting the rights of all persons involved.

Hence, adoption proceedings in Uzbekistan are a complicated and staged process aimed at protecting the interests of children. The creation of the new courts, the supervision of the fulfillments of the duties of adoptive parents, as well as the application of the international norms will lead to the development of a system that will provide every child with his or her right to family life.

When it comes to the issue of adopting a child in Kazakhstan, it is a critical aspect of the legal system designed to safeguard the welfare of children who are growth up without parental care. According to the law, adoption is the preferred method of placing children in a family and aims at protecting the child’s rights to development and social protection. The Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Family Code and other Laws and Regulations comply with the Convention on the Rights of the Child and protect the rights of the child and regulate adoption (Kasienova 2016).

The judicial system is at the center of administration of adoption. According to the rules of the Code of Civil Procedure, adoptions are done in secret sittings which is to protect the interest of all the parties involved. The judicial authorities are allowed to take into consideration many factors such as the age of the child, his or her opinion if he or she has attained the age of ten years, the financial and the social status of the would be adoptive parents among

others. These measures are taken with the view of ensuring that adoption is in the best interests of the child and provides for him or her environment that is as near as possible to family.

However, there are a number of issues that remain a concern and have been observed in practice and which could be improved. One of the major issues is the absence of the compulsory pre-trainer sections for adoptive parents, like psychological evaluation or training. Several countries such as the United States and France have adoption training programs for would be adoptive parents to help them prepare them for the challenges that they are likely to encounter and to ensure that their expectations are in line with what they are likely to get. As such, the legislation in Kazakh should be enhanced in a way that would reduce the chances of inappropriate adoptions being made.

Another issue that can also be considered as a problem is the lack of control of the child's living conditions after adoption. Post-adoption monitoring which is the frequent visits by the guardianship authorities in the new homes of the child has not been well established in Kazakhstan. This creates a risk that the child may be exposed to unacceptable situations or conditions in the new family. Monitoring as a practice has been seen to prevent such occurrences and enhance stability of families.

Another issue that is worth considering is inter-country adoption. Over the last few years Kazakhstan has been actively engaged in the matters pertaining to placement of children in families across the borders. However, the problem of the absence of systemic supervision of the situation of children adopted by foreign persons is a concern. It is necessary to increase the cooperation with the international organizations and to create mechanisms that would enable monitoring of the child's situation in the country. Also, there is the social aspect of adoption that needs to be taken into consideration. This institution is still perceived with certain amount of disapproval by the community and many families are eager to avoid the social pressure or are not well informed about the legal aspects of adoption. To overcome these problems, it is necessary to organize informational campaigns with the goal of raising awareness and decreasing the level of adoption stigma. Such measures will contribute to the encouragement of more families to open their homes for the children who are growing up without families.

The findings of the study of the proceedings on the adoption of a child in the civil proceedings of Uzbekistan reveal that this process is not black and

white, it has legal, social and ethical dimensions. The main goal of Uzbek legislation is to protect the rights and well-being of the child, which is supported by the provisions of the Family Code and the Code of Civil Procedure of Uzbekistan as well as the country's signature to the international conventions, for example, the Convention on the Rights of the Child (Ibratova 2021).

The analysis of the adoption rates for the period 2014-2022 shows that adoption rates have been on the rise with the highest rates recorded in 2019 at 31.5 per 100,000 children. But by 2022 the numbers had fallen to 23.3 due to enhanced policies, restrictions brought about by the COVID-19 pandemic and enduring cultural beliefs especially regarding children with disabilities [4]. The average adoption rate over this period was 27.24 children per 100,000 population, which shows that this practice was not very common in contrast to the neighboring countries [16].

The courts are principally involved in the adoption process to give legal and proper course to the adoption procedure. They are expected to take into consideration the wish of a child who has attained the age of ten years and also to establish whether the adoptive parents are suitable for the child. But the practice reveals that lack of sufficient preparation of cases by guardianship and guardianship authorities may aggravate and prolong the process. For instance, there is a low level of scrutiny of prospective parents for the children who are likely to be adopted, and the information about children available for adoption is limited, but specifically, for those with special needs (Atalykova 2019).

The variation in adoption rates across the regions is also an important issue of concern. For instance, the adoption rates are high in the cities of Tashkent and Samarkand while in the rural areas of Jizzakh and Navoi adoption rates are low. These differences show that there is a need to address the issue of equal distribution of resources and support to the regions where the guardianship structure is still weak (Ibratova 2021). The low rates of adoption of children with disabilities are of particular interest. According to the data, only a small part of such children are placed in foster families and such placement is not done due to lack of specialized support programs and social stigma (Esanova 2024).

These can be explained with the help of the development of legislative reforms and public awareness campaigns on the need for an integrated approach to adoption. To eliminate these differences and provide equal accessibility of the adoption pro-

cedures in all the regions, it is necessary to undertake measures that will enhance the development of the guardianship in the rural areas and create awareness. It is necessary to establish best practices for applications and support of the adoption process which will consider the particularities of the given region. Such steps will provide equal opportunities to all would-be parents and improve the prospects of children including those with disabilities to be placed in a family setting.

Adoption process in Kazakhstan starts with the initial contact where the would-be adoptive parents make their first contact with the guardianship authorities or the Ministry of Justice to get the initial information on the procedure. Subsequently, an official application is filed to start the adoption procedure, which signals the start of the legal process (<https://adilet.zan.kz/eng/>). Applicants are now required to produce copies of passports or identity cards, medical certificates, sources of income or financial statements, and proof of residence in the form of ownership of houses or lease agreements (<https://adilet.zan.kz/eng/>). After providing the required documents, a thorough evaluation is conducted to establish the suitability of the future parents. This assessment comprises of the social assessment of housing and family environment, the psychological testing to measure on the emotional preparedness and psychological well being, and the medical examination to check on the physical health.

After this, future parents are issued with an official certificate permitting them to proceed with the adoption process. Then the stage of selecting and choosing a proper child starts where the guardianship authorities seek for a proper child based on the parameters of the adoptive parents and the needs of the child as well. The future parents then spend some time with the child to build a bond and to try to understand each other, which is done in several meetings in order to ensure that both the parent and the child are comfortable and ready. There is then a compilation of a detailed comparison report which includes information from the psychologists and the guardianship authorities on the compatibility of the child and the foster parents; the adoption case is then presented to the court. The court go through all the paperwork, looks into the matter and approves the adoption as having been in the best interest of the child.

But this is not the end of the process; post-adoption monitoring is done for three years to check on the welfare of the child after adoption and to ensure that the adopted child is well cared for. This sequential and comprehensive approach ensure that the adoption is done properly and for the benefit of the child and evidence the willingness and capacity of the adoptive parents.

You can therefore see the Figure 3 presented below, which shows the adoption process in Kazakhstan.

The changes in the rates of child adoption are key in understanding the success of government policies in the area of child protection and family placement. Such information can help one to understand the trends of the changes in the number of adoptions, the reasons to the increase or decrease of the rates and measure for handling those issues. For instance, a drastic decrease in adoption may call for the need to make the process easier, to create a better environment for would-be adoptive parents or to create awareness that adoption of a child into a family is possible.

The information on the trends in adoption of children in Kazakhstan was obtained from the National Statistics Bureau of the Republic of Kazakhstan which has the responsibility of keeping the records of children under guardianship, guardianship and patronage. The data sets include the information on the number of adopted children within the period of consideration that enables us to evaluate changes in indicators and pinpoint major trends concerning the protection of children's rights and family arrangements. Due to the efforts of the Bureau of National Statistics, it is possible to assess the efficiency of the government's actions in this field and make appropriate decisions with the goal of enhancing the situation.

The trends in adoption of children in Kazakhstan for the period between 2013 and 2022 have been quite oscillating. In 2013, 143 children were adopted, and then the number of adoptions increased and in 2015 reached its maximum of 340 children (<https://bala.stat.gov.kz/en/>). This growth may be explained by the enhanced focus of the government on the issue of adoption of children and improvement of the social culture towards adoption. However, since 2016 there was a dramatic decrease in adoption which was maintained up to 2020.

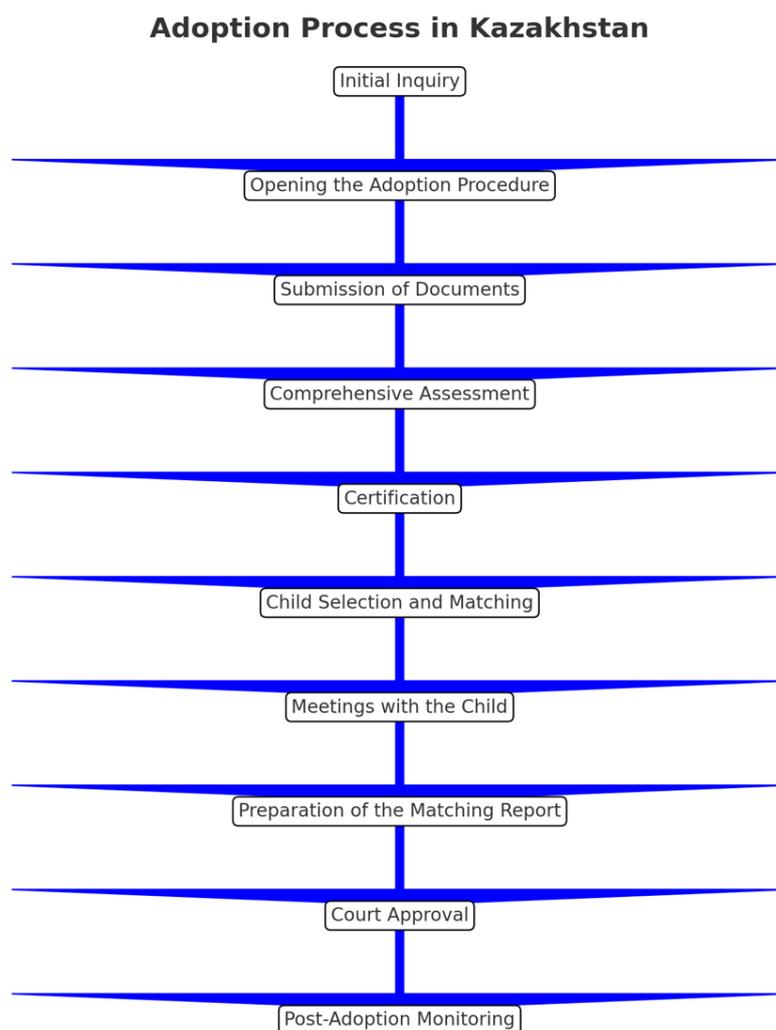

Figure 3 – Adoption Process in Kazakhstan

As for the period from 2016 to 2020, it is possible to state that adoption rate was the lowest: in 2016 195 children were adopted, in 2020 – 131 children (<https://bala.stat.gov.kz/en/>). This could be as a result of strict adoption procedures, or the bar being raised in terms of what is expected of the adoptive parents or the social and economic conditions that the families were going through in this time. The COVID-19 pandemic which occurred in 2020 may have also contributed to the reduced rates of adoption due to restrictions on visits, paperwork and lawsuits.

Since 2021 there has been a slight increase in the adoption rates – 209 children adopted in 2021, 196 in 2022 (<https://bala.stat.gov.kz/en/>). This could also be a sign of the adoption process slowly get-

ting back to normal from the pandemic as well as the renewed efforts in encouraging adoption of children. Nevertheless, adoption rates remain significantly lower than those at the beginning of the period, which proves the necessity of the further work on the adoption promotion, the improvement of the adoption procedures, and the support of foster families.

The graph (Figure 4) presented below depicts the trends in the number of adopted children in Kazakhstan for the period 2013-2022. The graph presents the trends of adoptions in the number of years with an increasing trend prior to 2015, a decreasing trend in the following years and a partial recovery in the years after 2020.

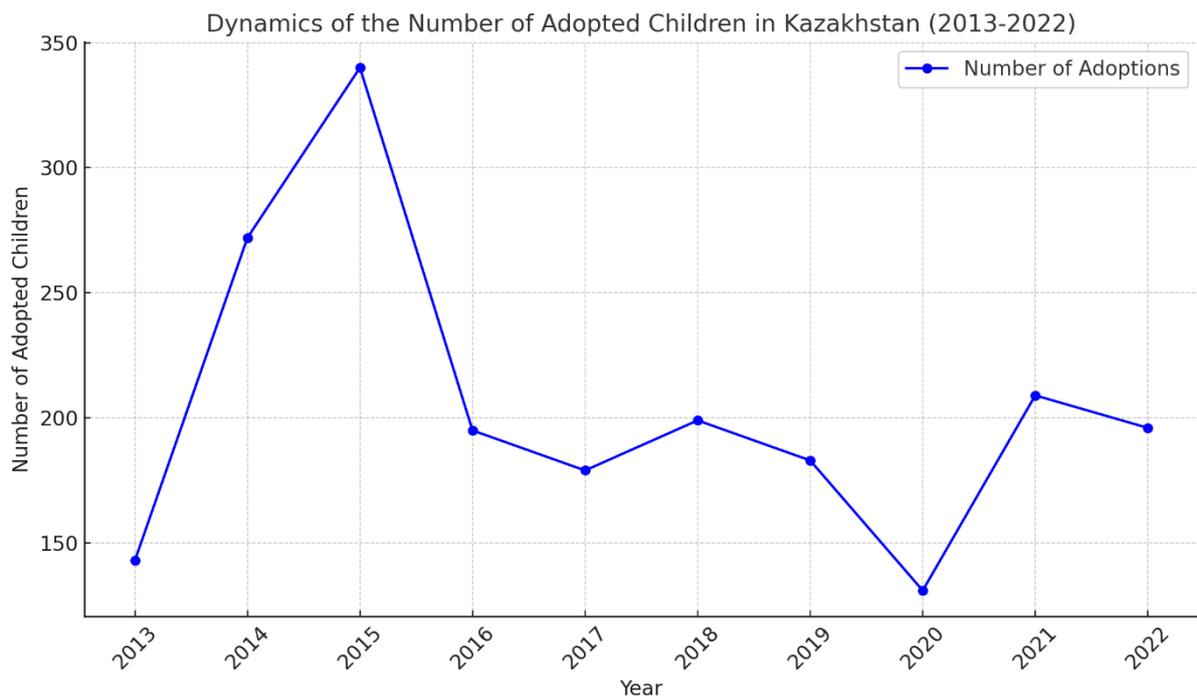

Figure 4 – Dynamics of the Number of Adopted Children in Kazakhstan (2013-2022)

The adoption procedure is very important as it helps in protecting the rights of children, and at the same time make sure that they are placed in a good home. The two countries in focus, Uzbekistan and Kazakhstan have put in place legal frameworks governing adoption, in light of their culture, social and legal systems. Based on the analysis of the adoption systems in these two countries, it is possible to see the commonalities and differences in the systems and evaluate how well the needs of children and the foster parents are addressed. The following analysis gives a brief overview of the common and unique aspects of adoption in Uzbekistan and Kazakhstan, as well as the advantages and disadvantages of the systems.

The following diagram (Figure 5) uses the Venn diagram approach to compare adoption procedures in Uzbekistan and Kazakhstan with a view of identifying the similarities and differences in the legal and operational aspects. The gray part demonstrates the aspects that are peculiar to Uzbekistan, for instance, the adoption is governed by the Family and Civil Procedure Codes, the traditional approach towards adoption is emphasized, relatives have priority in adoption and there are strict rules regarding adoption by foreign parents. The light blue section shows the aspects of adoption as implemented in Kazakhstan, for instance, the post-adoption monitoring and the possibilities for the foreign adoptive parents to

be more involved in the adoption process. The area covered by both blue and blue-green colors presents the elements that are shared by both countries: both of them rely on civil litigation, both are aimed at the protection of the child's interests, both require the involvement of guardianship authorities and both require judicial authorization for adoption to be completed.

From this comparison it can be seen that the two countries do attempt to protect children and integrate them into the family environment but the approaches are different due to the cultural, social and legal context of the two countries. The Uzbek system is highly sensitive to the issue of national identity and family relations, which speaks to the conservative attitude towards the concept of foreign adoptive parents. On the other hand, Kazakhstan has embraced the international standards by allowing easier and more frequent adoption procedures and at the same time ensuring that the welfare of the adopted child is constantly checked. By understanding these differences, it is possible to determine which aspects the given country could adopt from the other country's experience with a view of enhancing the efficiency and equity of adoption procedures. This paper aims at identifying the procedures for adoption of children in Kazakhstan and Uzbekistan and the measures that have been put in place to ensure

sidered (Atalykova 2019c). International adoption in Kazakhstan, including mandatory post adoption monitoring, is interesting for implementation in Uzbekistan where control over the fate of children adopted by foreigners is not regulated. Thus, Uzbekistan is able to share its practice of preserving ties and cultural affiliation, e.g. via promoting domestic adoption and maintaining family ties (Elmuratov 2021).

Training programs for adoptive parents should be given special attention to their development. Mandatory trainings for potential parents (in Kazakhstan is a need) that they would have to go through to prepare for child raising; especially if they experienced traumatic experience. Hence these programs can be achieved in Uzbekistan, where the focus is on the consent of the child over the age of 10, and so as to minimize the risk of inconsistency between adoptive parents' expectations and the child's real needs.

National systems benefit from international cooperation as well. Both countries can further intensify their participation in projects on the basis of the United Nations and UNICEF, including the development of basic standards of monitoring the rights of the adopted children. In addition, the exchange of data between countries on children available for adoption and joint educational programs will contribute to strengthen procedures (Zhumanova 2024). However, weaknesses including insufficient level of preparation of cases and uneven judicial practice need to be improved at the same time. For instance, the introduction of specialized courts for adoption cases in Uzbekistan should be an experience for Kazakhstan which also has to carry out a judicial reformation process in not only unifying but speeding up processes, including for adoption.

Against this background, some amendments to the legislation of both countries are proposed. In Kazakhstan, however, it's advisable to have a system of monitoring the fate of adopted ones, in particular adopted by foreign citizens. But social support for adoptive parents also needs to be strengthened to minimise the risk of the child reverting back into government institutions. Second, the ratification of such international agreements as the Hague Convention for the Protection of Children and the creation of the mechanism for post adoption monitoring through social services is recommended in Uzbekistan.

International cooperation should be strengthened and special attention should be paid to it. Taking this approach, both countries may arrange joint conferences to discuss the approaches to adoption and harmonization of legislation. The adoption of a

single platform for circulation of adoption data between countries will facilitate tracking the children and their fate, and the countries will participate in international organizations, like UNICEF, to introduce the best international practices.

Creating specialised judicial units to deal only with adoption cases may be an important step. Not only will this help speed that up, but it is also going to help make it better because it's involving people who know exactly what they're talking about. Additionally, we need to provide education for citizens on adoption so that we help more domestic adoption and lessen the need to contact foreign adoptive parents. That being said, studying the experience of Kazakhstan and Uzbekistan in the adoption field and active international cooperation will become a basis for improvement of legislative and enforcement mechanisms. It will not only protect the rights of these children deserted by their parents but also will create conditions for their full development in the family environment.

Conclusion

The aim of the research was to analyze the legal regulation and judicial practice of child adoption in Kazakhstan and Uzbekistan, find out the main problems concerned with observance of the rights of children, as well as the rights of adoptive parents and to formulate recommendations for their solution based on the international standards. However, applying a systematic approach, comparative legal analysis and study of judicial practice in both countries enabled us to better understand the nature of the problems and suggest ways of getting rid of them.

Based on these results, the study confirmed the necessity of harmonization of national legislation of Kazakhstan and Uzbekistan with the international legislation in force, in particular with the Convention on the Rights of the child and the Hague Convention of the protection of Children. Though these countries have basic mechanisms protecting children's rights, they appear to have different approaches in terms of them. Juvenile procedures and their confidentiality, strict judicial control of acts and active implementation of the international standards are among Kazakhstan's priority directions. In turn, Uzbekistan pays attention to preserving the cultural identity of children, placing them in national families and relatives, that is, conserving the country's traditional values.

Common issues to both countries were identified by the study. The lack of full scale post adop-

tion monitoring creates a deficit of control over living conditions of adopted children and establishment of their adaptation to new family. In the case of international adoption, this gap is especially important due to the greater difficulty of guaranteeing that the rights of the child are realized at the required level. In addition, adoptive parents are not likely to be trained adequately for their role; the high expectations placed on adoptive parents and the real situations that arise for children who are returned to government institutions contradict each other.

An important problem is indeed the length and complexity of adoption procedures both on account of bureaucratic barriers and because of the diversity of standards in judicial practice. This is true for domestic and for international adoption proceedings. Furthermore, despite a very low rate of adoption of these children, statistical analysis has shown that specialized programs should be developed to assist adoptive parents and children.

Based on the work carried out in the research, some conclusions can be derived. Secondly, harmonization of the national legislation of Kazakhstan and Uzbekistan with international standards will make both the adoption system more effective and transparent. Second, mandatory training programs for adoptive parents not only to be offered, but also put into full practice, would lead to dramatically reduce difficulties in the adaptation of children to new families through psychological and social support. Thirdly, the post-adoption monitoring has to be especially strengthened in the case of international adoption to meet the child's rights, including respect for his well-being in a new family.

There are prospects for further work in this area, including the development of unified approaches to the judicial review of adoption cases, of specialized family courts and of social support programmes for adopting parents. Financial assistance as well as educational programs increasing public knowledge of the significance of adoption belong to this. Additionally international cooperation has to be strengthened by the exchange of the data on children who can be adopted and the joint educational projects with the major international organization like UNICEF.

Attention should be given to the way monitoring and reporting mechanisms will protect the rights of children after adoption. As examples of protection provision in adoption, it can include representatives of the guardianship authorities visiting the child regularly, assessing the way in which the child is living, and creating opportunities for feedback for adoptive parents. Such mechanisms, which will be introduced, will also provide protection from violation to the children's rights and guarantee their normal development in new families.

The fact that Kazakhstan and Uzbekistan succeeded in this field makes it important to unite the procedures and harmonize laws with international requirements. The practical significance of the proposed recommendations derives from the fact that they can be of practical use to release the national child protection systems, improve judicial practice, provide social support to adoptive parents. These measures will help to strengthen the adoption institution and facilitate the normal and safe growth of every child within a family environment, an important task of modern social policy.

References

- Norrie, K. Adoption of Children. A History of Scottish Child Protection Law. №1 (2020). P. 336–386. DOI: <https://doi.org/10.3366/EDINBURGH/9781474444170.003.0013>
- The Code of the Republic of Kazakhstan On Marriage (Matrimony) and Family dated 26 December, 2011 № 518-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1100000518> (accessed: 15.12.2024)
- Family code of the Republic of Uzbekistan dated 01.09.1998. URL: <https://lex.uz/docs/5712113> (accessed: 15.12.2024)
- Ibratova, F., Esanova, Z., Shorakhmetova, U. Essence and social significance of the institute for adoption of a child in the republic of Uzbekistan. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. №4 (2021). P. 240-249.
- Palacios, J., Adroher, S., Brodzinsky, D., Grotevant, H., Johnson, D., Juffer, F., Martínez-Mora, L., Muhamedrahimov, R., Selwyn, J., Simmonds, J., Tarren-Sweeney, M. Adoption in the service of child protection: An international interdisciplinary perspective. Psychology, Public Policy, and Law. №2 (2019). P. 57–72. DOI: <https://doi.org/10.1037/LAW0000192>
- 33 Convention of 29 May 1993 on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69>
- Butlinski, A., Rowe, H., Goddard, C., Freezer, N. The adoption of children from out-of-home care: The understandings of key decision makers in Victoria, Australia. Child abuse & neglect. №72 (2017). P. 120-130. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.07.011>
- Fisher, P. Review: Adoption, fostering, and the needs of looked-after and adopted children. Child and adolescent mental health. №1 (2015). P. 5-12. DOI: <https://doi.org/10.1111/CAMH.12084>

- Soares, J., Ralha, S., Barbosa-Ducharne, M., Palacios, J. Adoption-Related Gains, Losses and Difficulties: The Adopted Child's Perspective. *Child and Adolescent Social Work Journal*. №36 (2018). P. 259-268. DOI: <https://doi.org/10.1007/S10560-018-0582-0>
- Thiessen, K. An Insight on Adopted Children. *Canadian Journal of Family and Youth*. №2 (2022). P. 196-202. DOI: <https://doi.org/10.29173/cjfy29828>
- Levene, I. Do single parent adoptions have equal long-term outcomes for the child as couple adoptions?. *Archives of Disease in Childhood*. №106 (2020). P. 401 – 405. DOI: <https://doi.org/10.1136/archdischild-2020-320545>
- Doughty, J., Meakings, S., Shelton, K. Rights and Relationships of Children who are Adopted from Care. *International Journal of Law, Policy and the Family*. №1 (2019). DOI: <https://doi.org/10.1093/LAWFAM/EBY016>
- Nurullo, A. K voprosu ob istoricheskom obosnovanii vydelenija «prostogo usynovlenija» v jevoljucii otechestvennoj pravovoj mysli dorevoljucionnogo perioda [Historical Justification of “Simple Adoption” in the Process of Evolution of Domestic Legal Thought in the Pre-Revolutionary Period]. *Bulletin of Economics, Law and Sociology*. № 2 (2015). P. 140-142. [in Russian]
- Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № DP-185 dated November 14, 2024, URL: <https://lex.uz/docs/7231703> (accessed: 15.12.2024)
- Civil procedure code of the Republic of Uzbekistan dated 01.04.2018. URL: <https://lex.uz/docs/5535095> (accessed: 15.12.2024)
- Monitoring the situation of children and women in Europe and Central Asia. Transformative Monitoring for Enhanced Equity. URL: <https://www.transmonee.org/about-transmonee> (accessed: 15.12.2024)
- Latipova, N., Abdugafurova. Ch. Osnovnye napravlenija gosudarstvennoj social'noj politiki ohrany detstva v Uzbekistane [The main directions of the state social policy of child protection in Uzbekistan]. *Historical and Social-Educational Idea*. №4 (2021). DOI: 10.17748/2219-6048-2021-13-4-87-112 [in Russian]
- Sharaxmetova, U. Bola huquqlari instituti tushunchasi va zamonaviy huquq tizimidagi o'rni [The concept of the institute of child rights and its role in the modern legal system]. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. №1 (2024). P. 138-148.
- Atalykova, G., Ibratova, F., Esanova, Z. Legal issues on revoking adoption: theory and practice. *Norwegian Journal of development of the International Science*. №60 (2021). P. 10-13.
- Elmuratov, I., Tureeva, G., Erjanova, G. Changes in the preschool education system of Republic of Karakalpakstan. *Psychology and Education*. №2 (2021). P. 5431-5435.
- Kasienova, K. Pravovye osnovy usynovlenija v Respublike Kazahstan [Legal basis of adoption in the Republic of Kazakhstan]. *International scientific journal “Symbol of Science”*. №3 (2016). P. 160-165. [in Russian]
- Atalykova, G. Problem aspects of adoption in civil proceedings of Republic of Kazakhstan. *Social & Legal Studios*. №3 (2024). P. 75-83. DOI: 10.32518/sals3.2024.75
- Aliyeva, L.R., Otarbayeva, A.T. Problems of adoption privacy ensuring in considering of civil case on adoption (adrogation) of a child in the courts of the Republic of Kazakhstan. *Bulletin of the Karaganda University. Law Series*. №1 (2022). P. 120-129. DOI: 10.31489/2022 L1/120-129
- Zhumanova, K. Osobennosti i pravovye posledstviya usynovlenija detej Respubliki Kazahstan inostrannymi grazhdanami [Features and legal consequences of adoption of children of the Republic of Kazakhstan by foreign citizens]. *Russian-Asian Law Journal*. №4 (2022). P. 59-6. DOI: [https://doi.org/10.14258/ralj\(2022\)4.12](https://doi.org/10.14258/ralj(2022)4.12) [in Russian]
- Atalykova, G. Consideration of civil cases of child adoption in the legislation of the Republic of Uzbekistan: theory and practice. *Review of Law Sciences*. №1 (2019). P. 27-31.
- Esanova, Z. Principle of the Priority of Children's Rights and Interest. *International Journal of Business, Law and Political Science*. №1 (2024). P. 17-20. DOI : <https://doi.org/10.61796/ijblps.v1i11.251>
- Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan On approval of the Rules of transfer of children who are citizens of the Republic of Kazakhstan for adoption No. 380 dated March 30, 2012. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/P1200000380> (accessed: 15.12.2024)
- Children under trusteeship (guardianship) and foster care (patronage). Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics. URL: <https://bala.stat.gov.kz/en/dvizhenie-detej-nahodyaschihsya-pod-opekoj-popechitelstvov-patronatom/>
- Akpanbaeva, G. Usynovlenie detej inostrannymi grazhdanami – aktual'naja problema sovremennosti [Adoption of children by foreign citizens is an urgent problem of our time]. *Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan*. №3 (2007). P. 80-83 [in Russian]
- Zhumanova, K.T., Matayeva, M.Kh., Azhikabylova, G.D., Zhumadilov, A.K., Zhaksybayeva, A.Ye. The institute of adoption in the Republic of Kazakhstan and the constitutional rights of adopted children. *Journal of actual problems of jurisprudence*. №3 (2024). P. 33-39. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ2024-111-i3-04>

Information about authors:

- Atalikova Gulzhazira Shurakhanovna – Master of Law at the University of Turan (Almaty, Kazakhstan, e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz);*
- Dzhumabaeva Karlygash Asilkanovna – PhD Doctor of Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru);*
- Suttibaeva Adema Amangeldievna – Candidate of Legal Sciences, Peoples' Friendship University named after Academician A. Khatbekov (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: c_adema@mail.ru);*
- Madaliev Takhirzhan Parkhatzhanovich – Master of Law, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Almaty, Kazakhstan, e-mail: takhirzhan.madaliev@mail.ru).*

Zhunispayeva Ainur Bayurzhanovna – Master of Law, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: ainur_zhunispayeva@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Аталықова Гүлжазира Шурахановна – Тұран университетінің құқық магистрі (Алматы, Қазақстан, e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz);

Джумабаева Қарлығаш Асылхановна – Тұран университетінің PhD докторы (Алматы, Қазақстан, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru);

Сүттібаева Әдема Амангелдіқызы – заң ғылымдарының кандидаты, Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті (Шымкент, Қазақстан, e-mail: s_adema@mail.ru);

Мадалиев Тахиржан Пархатжанұлы – М. Есбулатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Алматы академиясының құқық магистрі (Алматы, Қазақстан, e-mail: takhirzhan.madaliyev@mail.ru).

Жуниспаева Айнура Бауыржанқызы – заң ғылымдарының магистрі, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Талдықорған, Қазақстан, e-mail: ainur_zhunispayeva@mail.ru).

Сведения об авторах:

Аталықова Гүлжазира Шурахановна – магистр юридических наук Университета Туран (Алматы, Казахстан, e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz);

Джумабаева Карлығаш Асылхановна – доктор PhD Университета Туран (Алматы, Казахстан, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru);

Сүттібаева Адема Амангелдиевна – кандидат юридических наук, Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова (Шымкент, Казахстан, e-mail: s_adema@mail.ru);

Мадалиев Тахиржан Пархатжанович – магистр юридических наук, Алматинская академия МВД РК имени М. Есбулатова (Алматы, Казахстан, e-mail: takhirzhan.madaliyev@mail.ru).

Жуниспаева Айнура Бауыржановна – магистр юридических наук, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Талдықорған, Казахстан, e-mail: ainur_zhunispayeva@mail.ru).

Registered: January 04, 2025.

Accepted: December 20, 2025.

IRSTI 10.31.91; 10.87.17

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511646>**P. Yessenbekova**

Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
e-mail: pyesenbekova@mail.ru

CIVIL PROCEEDINGS CONCILIATIONS IN UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN

This study investigates the implementation of conciliation procedures, namely, mediation, in civil justice systems of Uzbekistan and Kazakhstan case study. The two countries have adopted techniques of alternative dispute resolution (ADR) to assist them in modernizing their judicial processes, because of globalization as with their concomitant increases in caseloads. Adoption by Uzbekistan in 2018 of the Law “On Mediation” and by Kazakhstan in 2011 is a commitment to diminishing court burdens and making access to justice more accessible and enabling faster dispute resolution. It is described as a cost-effective alternative of achieving the obligation to adhere to international legal standards.

The research evaluates the effectiveness of mediation practices using a comprehensive comparative legal analysis of corpus legis (including legislative text), case study analysis, and published scholarship. However, this analysis sheds light on how these dispute resolution and litigation costs were accelerated. This has been a terrific success in bringing mediation options to the public attention, but there are hurdles to be overcome – particularly a shortage of qualified mediators in rural as well as urban areas. But nothing as effective as ADR barriers make, and he itself cannot be rolled out among the wider range of ADR methods.

The study suggests appropriate ways to tackle the existing challenges of public awareness campaign, training of mediators and legal framework for holding mediation agreement enforceable. Compared to the best practices of the world this research finds out what happened in Uzbekistan and Kazakhstan on the course of their moves to this legality and proposes ways to improve conciliation procedures to make such procedures more effective and accessible in such transitioning legality.

Keywords: mediation, alternative dispute resolution, civil justice system, legal reform, conciliation procedures.

П. Есенбекова

Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
e-mail: pyesenbekova@mail.ru

Өзбекстан мен Қазақстанның азаматтық сот ісін жүргізудегі татуластыру рәсімдері

Бұл зерттеу Өзбекстан мен Қазақстанның азаматтық сот төрелігі жүйелерінде татуластыру рәсімдерін, атап айтқанда медиацияны нақты мысалда қолдануды қарастырады. Екі ел де жаһандануға және істердің ілесіміне байланысты сот процестерін жаңартуға көмектесетін дауларды шешудің балама әдістерін (ADR) енгізді. Өзбекстанның 2018 жылы «Медиация туралы» заңды және Қазақстанның 2011 жылы қабылдауы соттарға жүктемені азайту, сот төрелігінің қолжетімділігін арттыру және дауларды шешуді жеделдету жөніндегі міндеттеме болып табылады, бұл халықаралық құқықтық стандарттарды ұстану міндеттемесін орындаудың экономикалық тиімді баламасы.

Зерттеу заңдар жинағын (заңнамалық актілердің мәтіндерін қоса алғанда) кешенді салыстырмалы-құқықтық талдауды, нақты мысалдармен жарияланған ғылыми жұмыстарды талдауды пайдалана отырып, медиация практикасының тиімділігін бағалайды. Алайда бұл талдау осы дауларды шешу процедуралары мен сот шығындарының қалай жеделдетілгенін көрсетеді. Бұл Медиация мүмкіндіктеріне жұртшылықтың назарын аударудағы керемет жетістік болды, бірақ еңсеруге болатын кедергілер бар, атап айтқанда ауылдық жерлерде де, қалаларда да білікті медиаторлардың жетіспеушілігі. Бірақ ADR кедергілерімен тиімділікке ештеңе сәйкес келмейді және оны ADR әдістерін кең ауқымында қолдану мүмкін емес.

Зерттеу жұртшылықты ақпараттандыру науқанын жүргізуге, медиаторларды оқытуға және Медиация туралы келісімнің орындалуын қамтамасыз ету үшін құқықтық негіздерге қатысты бар мәселелерді шешудің тиісті жолдарын ұсынады. Үздік әлемдік тәжірибелермен салыстырғанда бұл зерттеуде Өзбекстан мен Қазақстанда олардың заңдылыққа көшуі барысында не болғаны

анықталып, оларды заңдылыққа көшу жағдайында тиімдірек және қолжетімді ету үшін татуластыру рәсімдерін жетілдіру жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: медиация, дауларды баламалы шешу, азаматтық сот төрелігі жүйесі, құқықтық реформа, татуластыру рәсімдері.

П. Есенбекова

Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан
e-mail: pyesenbekova@mail.ru

Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве Узбекистана и Казахстана

В данном исследовании рассматривается применение примирительных процедур, а именно медиации, в системах гражданского правосудия Узбекистана и Казахстана на конкретном примере. Обе страны внедрили методы альтернативного разрешения споров (ADR), которые помогают им модернизировать свои судебные процессы в связи с глобализацией и сопутствующим увеличением количества дел. Принятие Узбекистаном в 2018 году Закона «О медиации» и Казахстаном в 2011 году является обязательством по снижению нагрузки на суды, повышению доступности правосудия и ускорению разрешения споров, что экономически эффективная альтернатива выполнению обязательства придерживаться международных правовых стандартов.

В исследовании оценивается эффективность практики медиации с использованием комплексного сравнительно-правового анализа свода законов (включая тексты законодательных актов), анализа конкретных примеров и опубликованных научных работ. Однако этот анализ показывает то, как были ускорены эти процедуры разрешения споров и судебные издержки. Это был потрясающий успех в привлечении внимания общественности к возможностям медиации, но есть препятствия, которые необходимо преодолеть, в частности, нехватка квалифицированных медиаторов как в сельской местности, так и в городах. Но ничто не может сравниться по эффективности с барьерами ADR, и сам по себе он не может быть применен среди более широкого спектра методов ADR.

В исследовании предлагаются соответствующие пути решения существующих проблем, связанных с проведением кампании по информированию общественности, обучением медиаторов и правовыми рамками для обеспечения исполнения соглашения о медиации. В сравнении с лучшими мировыми практиками в этом исследовании выясняется, что произошло в Узбекистане и Казахстане в ходе их перехода к законности, и предлагаются пути совершенствования примирительных процедур, чтобы сделать их более эффективными и доступными в условиях перехода к законности.

Ключевые слова: медиация, альтернативное разрешение споров, система гражданского правосудия, правовая реформа, примирительные процедуры.

Introduction

As globalization advances and legal systems face increasing pressure, the need for efficient dispute resolution alternatives has become apparent. Mediation and arbitration, collectively known as “alternative dispute resolution” (ADR), are emerging as crucial components in modernizing legal frameworks. These methods aim to expedite justice, reduce court expenses, shorten case processing times, enhance access to legal remedies, and minimize conflict among disputants (Karipova 2023).

Uzbekistan and Kazakhstan have recently embraced conciliation procedures, aligning with global efforts to alleviate court congestion and improve justice accessibility. Uzbekistan’s 2018 “Law on Mediation” marked a significant advancement in civil proceedings. This legislation defines mediation

as a voluntary process for reaching mutually beneficial agreements without resorting to litigation, thereby reducing time and financial burdens on parties and courts (2024).

Kazakhstan introduced mediation earlier, enacting its “Law on Mediation” in 2011 as part of comprehensive legal reforms to meet international standards. A notable feature of Kazakhstan’s approach is the emphasis on judicial mediation, where judges encourage parties to attempt conciliation before rendering decisions. This strategy not only accelerates case resolution but also enhances decision quality by involving disputants in the settlement process (Baimukhametova 2023).

The growing importance of conciliation procedures is evident as judicial systems face increasing caseloads and resource constraints. Traditional lawsuits can be lengthy, creating obstacles for citizens

and businesses. In this context, mediation and other ADR methods offer an appealing alternative, enabling parties to find solutions within legal boundaries. This is particularly relevant for developing nations like Uzbekistan and Kazakhstan, where judicial systems struggle with efficiency and timely case processing (Serdaly 2023).

Mediation also, of course, accelerates the process of dispute resolution, but it also generates trust between parties. Traditional litigation is a forum designed to worsen one's position and sever business and social relations. Especially in fields dealing with maintaining relationships such as labor, family and commercial disputes, it is particularly useful (Javadov 2020). While mediation clearly benefits current and future conflicts, changed circumstances present obstacles to the adoption of mediation in Uzbekistan and Kazakhstan. A problem is that the benefits and potential of mediation are largely unknown to citizens and businesses. A large number of folks still think that courts are the only way for proper, legal conflict resolution and keep Alternative Dispute Resolution (ADR) from becoming popular. Therefore, the general population and legal professionals need to be promoted to conciliation procedures in the course of comprehensive public information campaigns and educational initiatives (Tlepova 2021).

Another crucial challenge is the shortage of skilled mediators, particularly in rural areas. Although mediation centers are being established and training programs implemented in both countries, their numbers remain inadequate to meet the growing demand for conciliation services. This scarcity restricts public access to high-quality dispute resolution options and undermines confidence in the process.

This article aims to conduct a comparative analysis of conciliation procedures in civil proceedings within Uzbekistan and Kazakhstan. It seeks to identify existing challenges and propose solutions to enhance the effectiveness of these methods in legal practice. The study focuses on examining legislative and practical aspects of mediation implementation, as well as its impact on the quality and efficiency of civil and economic dispute resolution. The research intends to highlight best practices and formulate recommendations for further improving both countries' legal systems.

Mediation has much potential for improving justice systems particularly in the developing legal systems where courts are constantly overburdened

by cases. Already, progress in the development of mediation has already shown positive effects in the field of civil proceedings in Uzbekistan and Kazakhstan. Yet there is a long way to go to secure lasting results and enable these procedures to be fully incorporated into everyday legal practice.

Materials and Methods

Using a comprehensive comparative legal analysis approach, this research investigated the similarities and differences between the uses to which conciliation procedures, especially mediation, are put in the legal systems of Uzbekistan and Kazakhstan. The first aim of the study was to accustom the integration of conciliation processes into the judicial frameworks of these countries for better dispute resolution. The research looked at how these procedures had been modified to fit each country's own idiosyncratic legal base and economic circumstances.

To do so, the study opened with a detailed exploration of the relevant legal basis developing normative legal acts pertaining to mediation in both countries. It focused, in particular, on Uzbekistan's 2018 Law 'On Mediation' and Kazakhstan's 2011 Law 'On Mediation', civil procedure and economic procedural codes. The purpose of these legal documents was to provide a structured basis for investigating the legislative intent behind promoting mediation and other alternative dispute resolution (ADR) methods in civil proceedings. Empirical data from case studies and reviews of judicial practice in mediation resolved cases 2018 to 2023 were also incorporated in the research, as well as a critical analysis of empirical data.

To get a more nuanced understanding of how conciliation procedures actually work in practice, the study reviewed in detail scientific publications, legal commentaries, academic articles and so on. Case studies were also provided of mediation outcomes in both countries, as well as insights into the practical challenges experienced by mediators and legal professionals in these two countries. This scholarly input facilitated how legislative gaps and practical obstacles in implementing conciliation approached were identified.

The research also compared global best practices of Alternative Dispute Resolution (ADR) by looking at other nations with well-developed mediation systems. The study attempted to find the lacunae in more developed legal systems by juxtaposing those

of Uzbekistan and Kazakhstan and suggest where policy changes and legislative modifications could be brought in. This was intended to produce actual suggestions for improving the efficacy and accessibility of conciliation processes in these countries. To conclude, the study utilizes purely methodologically a mixed approach combining legal analysis with empirical investigation to prepare a comprehensive description of conciliation procedures existing today in Uzbekistan and Kazakhstan.

Results and Discussion

Civil and commercial disputes can be effectively resolved through reconciliation and compromise, which offer advantages over traditional arbitration and litigation (Bahta 2020). Alternative methods to conventional judicial procedures in civil proceedings include conciliation processes aimed at peacefully settling disputes. These encompass mediation, settlement agreements, and other conflict resolution approaches designed to avoid adversarial litigation. In civil proceedings, reconciliation involves an impartial third party without decision-making power who attempts to facilitate an agreement during the reconciliation process (Godoy 2018).

In Uzbekistan and Kazakhstan, conciliation procedures serve as crucial tools for enhancing the efficiency of the justice system and improving citizens' access to legal services. Both nations have recently been actively incorporating mediation and other alternative dispute resolution (ADR) methods into their legal frameworks, aligning with global trends to reduce court caseloads and expedite conflict resolution (Ismailova 2020). The development of mediation, arbitration, and other pre-trial settlement forms has become a significant focus of legal reforms (Serdaly 2023).

A primary factor driving the growth of conciliation procedures is the increasing need to streamline civil proceedings. Conventional lawsuits typically require substantial time and financial resources, making them less accessible to individuals and businesses. Consequently, mediation and arbitration have emerged as appealing alternatives, enabling parties to resolve disputes more quickly and cost-effectively (Esanova 2023).

Conciliation procedures in Uzbekistan and Kazakhstan's civil proceedings play a vital role in alleviating court burdens and accelerating dispute resolution. In Uzbekistan, these procedures gained

momentum with the 2018 enactment of the "On Mediation" Law. This legislation established the legal foundation for using mediation in civil and economic matters, defining it as a voluntary process aimed at reaching mutual agreements between parties without court proceedings. Mediation can be employed at all stages of the civil process, including pre-trial settlement, helping to reduce court caseloads and speed up dispute resolution (<https://lex.uz/>). The Uzbek legislative framework for mediation is relatively recent, regulating the conciliation procedure and outlining mediators' rights and obligations (Rustambekov 2020). It aims to facilitate peaceful resolution of disputes in civil, labor, and family relations. Notably, mediation in Uzbekistan is voluntary, allowing parties to withdraw at any stage. Its active use in civil and economic cases has simplified the pre-trial dispute settlement process (Derbisheva 2021). A significant aspect is the option to conclude a mediation agreement before a judicial act is adopted, thereby reducing the number of cases heard by courts.

Mediation was established in Kazakhstan in 2011 and has become widely utilized in civil cases (Baimukhametova 2023). For certain types of cases, judicial mediation has been made compulsory, significantly reducing processing times. The implementation of mediation in civil and administrative proceedings has been a crucial step towards enhancing judicial efficiency. Kazakhstani law mandates that courts offer parties the chance to resolve disputes before trial commencement, which helps mitigate conflicts and expedite proceedings (<https://adilet.zan.kz/>). Nevertheless, both Kazakhstan and Uzbekistan face challenges such as a shortage of skilled mediators and limited public understanding of conciliation procedures' advantages (Karipova 2023).

A comparative study reveals substantial differences in how conciliation procedures are applied in Uzbekistan and Kazakhstan. In Kazakhstan, judicial mediation is integrated into procedural law, allowing courts to actively encourage mediation at any stage of the proceedings. Conversely, Uzbekistan emphasizes pre-trial settlements and the growth of private mediation (Ivanova 2020). The primary challenge for both nations is the public's limited awareness of mediation's potential and benefits. Many individuals and businesses still prefer litigation, unaware that mediation can offer a quicker and more cost-effective dispute resolution method

(Potapova 2020). While Kazakhstan conducts information campaigns and educational programs, their impact remains restricted.

Mediation, and other conciliation procedures, are significantly promoted through legislative reforms. A number of regulations are introduced in Kazakhstan with a view to enhancing pre-trial pre-trial resolution and the incorporation of mediation into judicial practice (Kalshabayeva 2024). For example, the Civil Procedure Code of Kazakhstan now stipulates on mediation agreements as well as the legal status of them. Reforms in mediating processes and the provision of access to justice are also

on the go in Uzbekistan. In particular, provisions of mediation have been included into the economic and civil procedural codes allowing mediation in force of judicial decisions even during their enforcement.

Therefore, a comparative table is recommended to more deeply understand the legal mechanisms and characteristics of conciliation procedures in Kazakhstan and Uzbekistan. This is a clear and structured format for a highlighting of similarities and differences in legal regulation, in both countries. To reach this, analysis of Kazakhstan and Uzbekistan legal foundations of civil proceedings conciliation procedures was conducted (Table 1).

Table 1 – Comparative table on the legal framework of conciliation procedure in civil proceedings in Kazakhstan and Uzbekistan

Aspect	Kazakhstan	Uzbekistan	Commonalities/Distinctions
Fundamental Legislation	The Law «On Mediation» (2011) [14], the Code of Civil Procedure [18]	The Law «On Mediation» (2018) [22], the Code of Civil Procedure [19]	<i>Commonalities:</i> Both nations use laws to govern mediation as a primary mechanism
Reconciliation Contract	Can be established at any point during civil proceedings, including enforcement of court rulings	Likewise, can be formed at any stage of the process, including enforcement	<i>Commonalities:</i> The stipulations for reconciliation contracts are equal
Mediation Process	A voluntary procedure conducted by a certified mediator. The government oversees mediator registration	Similarly, a voluntary process with mandatory mediator registration	<i>Commonalities:</i> The core principles and mediator regulation are alike
Implementation Phases	Applicable pre-trial, during trial, and during decision enforcement	Similarly, mediation is feasible at all these phases	<i>Commonalities:</i> The implementation phases are identical
Judicial Role in Reconciliation	Judges must suggest settlement agreements or mediation to parties	Similarly, judges should propose settlement agreements	<i>Commonalities:</i> Courts actively encourage reconciliation
Customary Mechanisms	Not formally recognized, but community elders are utilized in some regions	Mahals (local councils) and aksakals, traditionally promoting reconciliation, are officially included	<i>Distinctions:</i> Uzbekistan formally acknowledges traditional methods
Mediator Registration	Registry maintained by the Justice Ministry	Similarly, the Justice Ministry keeps a registry of professional mediators	<i>Commonalities:</i> Registration is mandatory in both countries
Mediator Compensation	Typically the expense to be shared between parties, with the possibility of Government assistance	Equally so, unless one party is excused from payment.	<i>Commonalities:</i> Same as with regulation, compensation is regulated similarly
Agreement Enforcement	Settlement agreements are court approved and is legally enforceable	Agreements are also court approved and enforceable	<i>Commonalities:</i> It's the same procedure.
Government Backing	Mediation support through government initiatives, including free mediation for low-income individuals	Similarly, government support through legal reforms and modernization programs	<i>Commonalities:</i> Both states promote mediation development

Common to both Kazakhstan and Uzbekistan is their legal and cultural uniqueness, reflected by the different legal structures of conciliated procedures of both countries. In both countries (Kazakhstan, 2011; Uzbekistan, 2018) mediation laws have been adopted aiming to promote alternative dispute resolution methods. These laws facilitate the formation of amicable agreements in whatsoever manner and in all civil proceedings including during the enforcement of the court decree. Due to process transparency in state registries that serve as lists of mediators, courts in both nations are obliged to offer reconciliation to parties. Basis for mediation is provided in both countries by state support, such as aid to the poor.

However, there are differences in the specifics of regulation and the extent to which traditional reconciliation techniques are institutionalized. This is very much a piecemeal formalisation of traditional mechanisms such as *mahallas* and *aksakals* in Uzbekistan, and informal in Kazakhstan. Mediation is also made easier in Uzbekistan, where the mediation is also stricter and there are strict regulations on the mediation process and guidelines for mediator compensation. But Uzbek legislation also goes further than Kazakhstan to incorporate mediation into arbitration processes that, by contrast, are less mediated. The disparity in mediation implementation is evident: In Kazakhstan, mediation was adopted earlier and has become more spread, while in Uzbekistan this institution is in active development.

However, further refinement of the regulatory framework is necessary to ensure more effective application of conciliation procedures. Despite considerable progress in developing conciliation procedures in both countries, certain obstacles hinder their widespread adoption. Primarily, there is a low level of public awareness regarding the advantages of mediation. Many citizens and businesses still prefer traditional litigation, unaware that mediation can offer a more efficient and cost-effective approach to conflict resolution (Sultonova 2024).

Furthermore, both Uzbekistan and Kazakhstan face a significant challenge in the shortage of qualified mediators. Although mediation centers have been established and training programs implemented in these nations, the number of mediators remains inadequate to meet the increasing demand for conciliation services (Nabiyeva 2022).

An additional crucial issue is the absence of a well-defined regulatory framework for mediation and other alternative dispute resolution (ADR) methods. For instance, Kazakhstan's legislation

has gaps regarding the enforceability of mediation agreements, which undermines parties' trust in this process (Kurmanova 2017). Uzbekistan encounters similar challenges due to the lack of quality control mechanisms for mediation services, potentially leading to misuse and diminished faith in conciliation procedures (Rustambekov 2020).

Notwithstanding these obstacles, conciliation procedures offer several notable benefits compared to traditional litigation. A primary advantage is the conservation of time and financial resources. While lawsuits may extend over years, mediation can resolve disputes within weeks or even days. This is particularly crucial for businesses, where protracted conflict resolution can result in monetary losses and damaged business relationships (Baimukhametova 2023).

Confidentiality is another key benefit of the mediation process. Court proceedings often become public knowledge, potentially harming participants' reputations, especially in corporate disputes. Conversely, mediation enables parties to resolve conflicts privately, safeguarding their confidentiality and reputation (Murodov 2023). Moreover, mediation can help maintain and even enhance relationships between parties.

Despite efforts to implement conciliation procedures, both countries encounter various challenges. A major hurdle is the low awareness among citizens and legal entities about the potential of mediation in dispute resolution. Research indicates that many civil litigation participants prefer traditional court proceedings due to insufficient knowledge about mediation's advantages (Xayrulina 2024).

Kazakhstan also faces a scarcity of qualified mediators, particularly in rural areas. This limits citizens' access to effective dispute resolution methods and reduces confidence in the procedure. Despite the existence of training programs and initiatives aimed at educating mediators, their numbers remain insufficient (Kurmanova 2017). In Uzbekistan, besides the shortage of qualified mediators, there are also legislative gaps concerning the enforcement of mediation agreements. While the law allows for mediation agreements, their execution often requires additional judicial intervention, negating mediation's primary benefits of speed and flexibility.

The implementation of conciliation procedures in Uzbekistan and Kazakhstan has demonstrated significant improvements in judicial accessibility and increased satisfaction among disputing parties. In Uzbekistan, research indicates that following the

enactment of the “On Mediation” law, cases resolved through mediation rose by over 30% in the initial two years (Rustambekov 2020). This trend suggests a growing popularity of mediation among individuals and businesses.

Similar positive outcomes are evident in Kazakhstan. The Ministry of Justice reports an annual increase of 15-20% in cases settled through judicial mediation (Baimukhametova 2023). This growth implies increased awareness of citizens and companies of the advantages of alternative dispute resolution (ADR) methods. However, they still need improvement, mainly in the area of professional programs for training of judges and mediators as well as on public awareness of the mediation and other conciliation procedures (Ignatyuk 2024).

However, with the hands on practical experience the other nations have had with conciliation procedures, Uzbekistan and Kazakhstan would be wise to continue to advance conciliation procedures. For example, the German and the Italian countries long established a mediation practice within their legal framework both for civil and commercial disputes (Renato 2017). Mandatory mediation for a range of case categories in Singapore has substantially reduced the judicial system’s workload (Ignatyuk 2024).

Eastern European countries that are gaining traction with mediation are Poland and Belarus. Research finds that mediation not only speeds up the resolution of disputes, but also lowers the levels of conflict between mediators and the parties (Zdrok 2012). It shows the contention of mediation as an effective device to advance social harmony in nations having a place with preeminent legitimate establishments.

Other historical precedents are also useful. Several examples of deep rooted conciliation practices are in the tradition of Kazakhstan’s “court of biys” in the 17th-18th centuries. Biys served as intermediaries, comparable to modern day mediators and resolved conflicts and maintained good relations between parties. In this context, as well as with the examples of Abai Kunanbayev and Chokan Valikh-anov, the peaceful resolution of the disputes and equitable justice were regarded as of great prominence (Zabikh 2024).

However, Uzbekistan and Kazakhstan are looking to take up successful international practices, for example, through the introduction of mandatory initial mediation sessions for named case types. The application of this approach could represent a turning point in further refining their ADR systems and

in building more public confidence in emerging dispute resolution methods.

There are several key areas that should be given attention in order to improve effectiveness of conciliation processes in Uzbekistan and Kazakhstan. The quality of the mediation services is dependent on the expert skills of the mediators and the judges. There is also a need for the co-ordination and development of a broad, co-ordinated regulatory framework for Alternative Dispute Resolution (ADR) aimed at introducing and placing established rules in place with respect to such matters as the requisite of enforcement of consequent mediation agreement as well as participants’ rights.

Education of the public on the advantage of mediation and other conciliation methods is very vital. To achieve that, there are multiple channels to do so through traditional media outlets and digital platforms to reach a big audience and foster trust in alternative dispute resolution techniques.

The development of conciliation procedures in Uzbekistan and Kazakhstan is conditioned by increasing public knowledge of the advantages of mediation via information campaigns and educational projects. A vital (Mikhailova 2022), but prerequisite, is expanding the pool of skilled mediators and improving the infrastructure used for mediation sessions (e.g. increasing the number of mediation rooms in rural regions).

Another critical step is in refining legislation – particularly on what to do when the parties have mediated, and how to protect parties’ rights. In Uzbekistan, new legal norms adopted to encourage courts to make wider use of mediation in civil and economic disputes currently under way (Bekturganov 2024). Additionally, the use of digital technologies (like electronic mediation) helps to speed up and simplify the dispute resolution process and introduces a greater mass of the public to it (Ataniyazov 2023).

Conclusion

There has been a demonstrated success for conciliation procedures such as mediation and arbitration in improving the quality of justice and streamlining justice sector in Uzbekistan and Kazakhstan. It is not only that these methods have decreased case processing time, but that they have also decreased the amount of conflict between disputants (particularly because such conflict threatens to undermine business and social relationships). Kazakhstan and

Uzbekistan experience show how mediation in civil proceedings can be a very strong instrument to achieve more equitable and more accessible justice (Mikhailova 2022).

Although progress has been made, some barriers remain to the further development of conciliation procedures. A key issue is that there is little public awareness about the merits of other alternative dispute resolution methods, and in particular, mediation. However, court proceedings remain the main, and, sadly, effectively, the sole means of protecting citizens' and businesspeople's rights, which results in overburdened courts and a huge swing in the pace of court proceedings (Tlepova 2021).

For this, there has to be loads of public awareness campaigns and education intended for mentioning people concerning the gains offered through reconciliation processes. To increase public trust in mediation and widen its use, these efforts should go beyond large metropolitan centers and reach the most economically and geographically distant areas where obtaining legal service is often difficult.

Although there is a shortage of skilled mediators, there is no availability of uniform standards of training in the field. To help advance this field, it is essential to both grow the number of professionals in the field and make sure they are properly taught. To do this, there can be accredited mediators training programs established and there must be a basis for the regular professional development of mediators. Collaboration with international organizations with experience of training mediators is advised in Kazakhstan and Uzbekistan, and this is the case as effective teaching methodologies are available.

The most important issue is to improve the legal framework for enforcing mediation agreements. A big reason why parties will sometimes be reluctant to use mediation is lack of hard enforcement measures for agreements reached. However, in order to

make these procedures more effective, legislative amendments are needed so that mediation agreements are the same in legal sense than court orders. This will mean that parties will feel more comfortable mediating for fear of being left high and dry if other party fails to do their part.

Moreover, Germany and Singapore practices show that requiring mediation for some case type would dramatically reduce court backlog as well as improve judicial quality. Bringing similar practices to Uzbekistan and Kazakhstan would make it possible to resolve disputes faster and minimise the financial burdens imposed on the disputing parties. For illustration, Kazakh judicial pre-trial mediation of certain disputes in force is quite paying off by means of reduction of processing times of cases, with a related decrease in the court workloads.

As important as this integration of digital technologies in mediation is the integration of digital technologies within mediation itself. Online mediation can act as a good vehicle to help those in remote areas gain better access to the reconciliation procedures. This will reduce time and costs related to the performance of procedures as well as provide broader accessibility to this service for all citizen groups (Javadov 2020).

The article concludes that both mediation and other types of reconciliation procedures have great potential for modernization of the legal systems of Uzbekistan and Kazakhstan. While such realization requires a holistic approach, one that includes legislative white papers as well as public education, development of mediation infrastructure, and training of qualified professionals. Such approach can help instill a justic system that is more flexible and convenient for the public, reducing court congestion, promoting public confidence on the legal system, improving business environment and reinforcing social cohesion.

References

- Akhmetov Y.B. On the issue of the competence of administrative courts in the Republic of Kazakhstan, the main differences from civil procedure. *The Bulletin of the Law Enforcement Academy. Constitutional and administrative law.* №3 (2023). P. 9-14.
- Ataniyazov J. Some issues of refusal or termination of the case in connection with reconciliation and actual repentance for what they did. *Legal scientific-practical journal.* №1 (2023) P. 97-105. DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.rols.2023.7.1/FVJZ2343>
- Bahta, T. (2020). Amicable dispute resolution in civil and commercial matters in Ethiopia: Negotiation, conciliation and compromise. *Mizan Law Review*, 13(1), 1–30. <https://doi.org/10.4314/mlr.v13i1.1>
- Baimukhmetova, G., Baikenzhina, K., Momysheva, F., Veselskaya, N., Ospanova, Zh., & Chingaeva, B. (2023). Mediation in criminal proceedings in Kazakhstan and foreign countries: Comparative legal analysis. *Journal of Law and Sustainable Development*, 10, Article 1804. <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i10.1804>
- Bekturganov, M. Zh., Maksatov, N. R., & Moroz, S. P. (2024). Pre-trial protocol in civil proceedings. *Bulletin of the Karaganda University. Law Series*, 29, 163–167. <https://doi.org/10.31489/2024L3/163-170>

- Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. (2015). Code of the Republic of Kazakhstan No. 377-V dated October 31, 2015. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000377> (Accessed February 16, 2026)
- Civil Procedure Code of the Republic of Uzbekistan. (2018). <https://lex.uz/docs/3517337> (Accessed February 16, 2026)
- Derbisheva, O. (2021). The problems of mediation procedure in civil proceedings. *Legal Concept*, 1, 118–123. <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2021.1.18>
- Esanova, Z. (2023). Relevance of civil cases: Theoretical rules and practical problems. *The Legal Scientific and Practical Journal "Jurisprudence"*, 4, 63–71. <https://doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.4./MDBX6634>
- Godoy, A., Arrieta-López, M., & Noli, S. (2018). Análisis de la conciliación extrajudicial civil en la Costa Atlántica colombiana. *Juridicas CUC*, 14, 187–210. <https://doi.org/10.17981/JURIDCUC.14.1.2018.09>
- Ignatyuk, D. A. (2024). The court's role in conciliation of the parties in civil proceedings. *Electronic Scientific Publication "Analytical and Comparative Law"*, 4, 111–115. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.18>
- Ismailova, R. (2020). Peculiarities of establishing mediation in Uzbekistan as an out-of-court dispute resolution. *International and National Law*, 1. <https://doi.org/10.24833/0869-0049-2020-1-123-132>
- Ivanova, E., & Sheremetova, G. (2020). Conciliation procedures: Issues of application in a civil procedure. *Arbitrazh-Civil Procedure*, 11, 24–26. <http://dx.doi.org/10.18572/1812-383x-2020-11-24-26>
- Javadov, H. (2020). On the issue of the concept of legal regulation of preparatory proceedings in civil procedure. *Law Review of Kyiv University of Law*, 210, 210–215. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.37>
- Kalshabayeva, M., Sartayev, S., Tursynkulova, D., Balabiyev, K., & Abdykady, U. (2024). Legal problems of mediation as an alternative way to resolve disputes in the Republic of Kazakhstan. *Pakistan Journal of Criminology*, 3, 435–450
- Karipova, A. Y., Serikbekova, S. B., & Toleubekov, A. T. (2023). Separate features of the implementation of administrative procedures and administrative proceedings in accordance with the Administrative Procedure and Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. *Bulletin of the Karaganda University. Law Series*, 1, 26–37. <https://doi.org/10.31489/2023L1/26-37>
- Kurmanova, A., Muhan, M., Maksat, A., & Tabynbaev, I. (2017). Legal groundwork of conciliation institute in civil and criminal proceeding by the legislation of the Republic of Kazakhstan. *European Journal of Law and Political Sciences*, 2, 18–21. <http://dx.doi.org/10.20534/EJLPS-17-2-18-21>
- Law of the Republic of Kazakhstan on Mediation. (2011). No. 401-IV dated January 28, 2011. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000401/z110401.htm> (Accessed February 16, 2026)
- Law of the Republic of Uzbekistan on Mediation. (2018). No. LRU-482 dated July 3, 2018. <https://lex.uz/docs/4407205> (Accessed February 16, 2026)
- Mikhailova, E. (2022). Conciliation procedure in the Russian system of protection of civil rights. *Psychology and Law*, 2, 239–248. <https://doi.org/10.17759/psylaw.2022120217>
- Murodov, M. (2023). Conciliation procedures in civil proceedings. *International Conference on Multidisciplinary Research*, 5, 34–38
- Nabiyeva, D. (2022). The role of the institution of mediation in alternative dispute resolution. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 2, 1084–1088
- Potapova, L. (2020). Conciliation procedures in civil proceedings: New dispute resolution opportunities. *Matters of Russian and International Law*, 10, 259–263. <https://doi.org/10.34670/AR.2020.18.31.041>
- Prava detey v Kazakhstane narushili 171 raz v 2025 godu – ombudsmen Tokaeva. (2025, May 23). Sputnik Kazakhstan. <https://ru.sputnik.kz/20250523/prava-detey-v-kazakhstane-narushili-171-raz-v-2025-godu---ombudsmen-53824499.html> (Accessed February 16, 2026)
- Profilaktika zhestokogo obrashcheniya s det'mi i nasiliya v shkol'noy srede [Prevention of child abuse and violence in the school environment]. (2020). Uchebno-metodicheskoe posobie / Ya. K. Nelyubova, O. S. Grishanov, M. Yu. Mikhaylina, D. S. Fedyay. Saratov: GAU DPO «SOIRO». 92 s.
- Pismo Prem'er-Ministra Respubliki Kazakhstan ot 11 oktyabrya 2024 goda No. 16-10/4455 «Kasatel'no podrostkovoy prestupnosti» [Letter of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated October 11, 2024 No. 16-10/4455 «Regarding juvenile delinquency»]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34844247 (Accessed February 16, 2026)
- Renato Horta Rezende. (2017). It was not forgotten, the legislator is right! Procedural fine inapplicability in case of unjustified absence on mediation hearings. *Prisma Juridico*, 1, 51–73. <https://doi.org/10.5585/prismaj.v16n1.7177>
- Rustambekov, I. (2020). Genesis of alternative dispute resolution mechanisms in the Republic of Uzbekistan. *Review of Law Sciences. Exclusive Issue November*, 7–19
- Rustemova, G. R., Malikova, Sh. B., & Malikov, D. B. (2024). O semeyno-bitovom (domashnem) nasilii v otnoshenii nesovershennoletnikh detey – zhertv nasiliya [On family-domestic (home) violence against minor children – victims of violence]. *KazUU Habarshysy. Zan Seriyasy*, 2(110). <https://bulletin-law.kaznu.kz>
- Serdaly, Zh. (2023). Pre-trial settlement of dispute in Kazakhstan. *Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Diversity and Inclusion in Scientific Area»*, 434–441
- Sultonova, S. (2024). Prospects for the development of alternative dispute resolution in Uzbekistan. *Central Asian journal of academic research*. №2 (2024). P. 31-35. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11395251>

Information about authors:

Yessenbekova Patimat Tanirbergenovna – Master of Law, senior lecturer of the Mukhtar Auevov South Kazakhstan University, (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: pyesenbekova@mail.ru)

Автор туралы мәлімет:

Есенбекова Патимат Тәңірбергенқызы – құқық магистрі, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Шымкент, Қазақстан, e-mail: pyesenbekova@mail.ru)

Сведения об авторе:

Есенбекова Патимат Танирбергеновна – магистр права, старший преподаватель Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауэзова (Шымкент, Казахстан, e-mail: pyesenbekova@mail.ru)

*Registered: April 23, 2025.
Accepted: December 20, 2025.*

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРС
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCE
AND ENVIRONMENTAL LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

Р. Ережепқызы

Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан

e-mail: rose.kaznu@gmail.com

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ МИГРАЦИЯ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ, ЦИФРОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ УПРАВЛЕНИЯ И ПРАКТИКА КАЗАХСТАНА

В статье рассматривается экологическая миграция как формирующееся направление международного права и важный элемент глобальной климатической повестки. Цель исследования – выявить международно-правовые механизмы регулирования экологической миграции в условиях цифровой трансформации и оценить возможности их интеграции в национальную миграционную политику Казахстана. На основе анализа международных документов, инициатив ООН, механизмов РКИК ООН, деятельности Международной организации по миграции, а также практики Европейского союза и Германии исследуются институциональные и цифровые инструменты управления климатически обусловленными перемещениями.

Методология исследования включает сравнительно-правовой анализ, системный подход и изучение цифровых решений в сфере миграционного управления. Установлено, что цифровизация – спутниковый мониторинг, геоинформационные системы, искусственный интеллект и глобальные базы данных – становится элементом международного регулирования и усиливает предсказуемость миграционных процессов.

Научная новизна работы заключается в комплексном рассмотрении международно-правовых и цифровых подходов к регулированию экологической миграции с учётом региональной специфики Казахстана и Центральной Азии. Практическая значимость исследования определяется возможностью использования его результатов для совершенствования миграционного законодательства, интеграции климатических рисков в государственную политику и формирования цифровых инструментов мониторинга и раннего предупреждения.

Проведённый анализ демонстрирует, что Казахстан обладает потенциалом для создания цифрово-правовой модели регулирования экологической миграции, основанной на международных стандартах и региональном сотрудничестве.

Ключевые слова: экологическая миграция, международное право, цифровизация, Казахстан, климатические риски.

R. Yerezhepkyzy

Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: rose.kaznu@gmail.com

Environmental migration: international legal frameworks, digital management tools and the experience of Kazakhstan

This article examines environmental migration as an emerging domain of international law and a key component of the contemporary global climate agenda. The aim of the study is to identify the international legal mechanisms regulating environmental migration in the context of digital transformation and to assess the prospects for integrating these mechanisms into Kazakhstan's national migration policy. Drawing on UN documents, UNFCCC instruments, initiatives of the International Organization for Migration, as well as the experience of the European Union and Germany, the article analyses institutional and digital tools for managing climate-induced mobility.

The research methodology combines comparative legal analysis, a systemic approach and the study of digital solutions applied in migration governance. The findings demonstrate that digitalization – including satellite monitoring, geographic information systems, artificial intelligence and global data platforms – is becoming an integral part of international regulation, enhancing the predictability of migration processes.

The scientific novelty of the study lies in its comprehensive examination of international legal and digital approaches to the regulation of environmental migration, taking into account the regional specificities of Kazakhstan and Central Asia. The practical significance of the research is determined by its applicability for improving migration legislation, integrating climate risks into public policy and developing digital tools for monitoring and early warning.

The analysis shows that Kazakhstan has the potential to develop a national digital-legal model of environmental migration governance based on international standards and regional cooperation.

Keywords: environmental migration, international law, digitalization, Kazakhstan, climate risks.

Р. Ережепқызы

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан
e-mail: rose.kaznu@gmail.com

Экологиялық көші-қон: халықаралық құқықтық негіздер, цифрлық басқару құралдары және Қазақстан тәжірибесі

Бұл мақалада экологиялық көші-қон халықаралық құқықтың қалыптасып келе жатқан бағыты және жаһандық климаттық өзгерістер жағдайында маңызды құбылыс ретінде талданады. Зерттеудің мақсаты – экологиялық көші-қонды реттеудің халықаралық-құқықтық тетіктерін анықтау және цифрлық трансформация жағдайында олардың Қазақстанның ұлттық көші-қон саясатына ықпалдасу мүмкіндіктерін бағалау. Мақалада БҰҰ құжаттары, РКИК ООН тетіктері, Халықаралық көші-қон ұйымының бастамалары, сондай-ақ Еуропалық Одақ пен Германия тәжірибесі негізінде климаттық факторларға байланысты көшіп-қонуларды басқарудың институционалдық және цифрлық құралдары қарастырылады.

Зерттеу әдіснамасы салыстырмалы құқықтық талдауды, жүйелік көзқарасты және көші-қон процестерін басқаруда қолданылатын цифрлық шешімдерді зерттеуді қамтиды. Талдау нәтижелері цифрландырудың – спутниктік мониторинг, геоақпараттық жүйелер, жасанды интеллект және жаһандық деректер базалары – халықаралық реттеудің құрамдас бөлігіне айналып, көші-қон үрдістерінің болжамдылығын арттыратынын көрсетті.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы экологиялық көші-қонды реттеудің халықаралық-құқықтық және цифрлық тәсілдерін Қазақстан мен Орталық Азия аймағының ерекшеліктерімен кешенді түрде қарастыруында. Практикалық маңызы – зерттеу нәтижелерін көші-қон заңнамасын жетілдіру, климаттық тәуекелдерді мемлекеттік саясатқа енгізу және мониторинг пен ерте ескерту жүйелерін цифрландыруда қолдану мүмкіндігінде.

Жүргізілген талдау Қазақстанның халықаралық стандарттар мен аймақтық ынтымақтастық негізінде экологиялық көші-қонды цифрлық-құқықтық реттеудің ұлттық моделін қалыптастыруға әлеуеті бар екенін айқындады.

Түйін сөздер: экологиялық көші-қон, халықаралық құқық, цифрландыру, Қазақстан, климаттық тәуекелдер.

Введение

Актуальность темы исследования обусловлена одновременным воздействием двух крупных глобальных процессов – изменения климата и ускоренной цифровой трансформации, которые радикально изменяют социально-экономические и правовые системы современного мира. Климатические катастрофы, деградация экосистем, опустынивание и хронический дефицит водных ресурсов усиливают миграционное давление и становятся одной из ключевых причин вынужденных перемещений населения. По оценкам Международной организации по миграции (ИОМ) и Программы развития ООН (UNDP), к середине XXI века число экологических мигрантов может превысить 200 млн человек (Rigaud et al., 2018).

Параллельно цифровизация становится стратегическим инструментом реагирования на климатические и миграционные вызовы. Цифровые платформы мониторинга, геоинформаци-

онные системы (GIS), искусственный интеллект и блокчейн используются для прогнозирования миграционных потоков, учёта климатических рисков, управления миграционными процессами и защиты прав мигрантов (UNDP, 2022; World Bank, 2020; ND-GAIN, 2025). Это усиливает необходимость комплексного подхода к изучению экологической миграции, объединяющего правовые, технологические, экологические и гуманитарные аспекты.

В Казахстане и регионе Центральной Азии проблема экологически обусловленной мобильности населения имеет особое значение. Ускоренное изменение климата, деградация земель, последствия Аральской катастрофы, засоление почв и трансграничные водные вызовы формируют новые формы внутренней и трансграничной миграции (Bulesheva 2019). В то же время государственные программы цифровизации – «Цифровой Казахстан», Портал миграционных ресурсов, сервисы eGov – открывают возможности для интеграции цифровых решений

в управление миграционными процессами. Это требует углублённого научного анализа и разработки соответствующих правовых механизмов.

Обзор литературы

Теоретико-правовая база исследования формируется на основе работ отечественных и зарубежных авторов, в которых экологическая миграция рассматривается как результат комплексного влияния климатических факторов, институциональных условий и правового режима защиты человека. В статье Е. М. Моисеевой и С. В. Рязанцева анализируется влияние глобального изменения климата на миграцию населения России и стран Центральной Азии. Авторы показывают, что изменение климата уже приводит к внутренним и трансграничным перемещениям, и подчёркивают отсутствие в национальных правовых системах чёткого статуса климатически обусловленных мигрантов, что влечёт неопределённость объёма их прав и гарантий защиты (Moiseeva 2022).

В работе Е.И. Матюховой, посвящённой германскому опыту управления экологической миграцией, исследуются подходы ФРГ к регулированию перемещений лиц, затронутых экологическими и климатическими изменениями. Показано, что, несмотря на отсутствие формального признания климатического беженца, именно институциональные и финансовые механизмы Германии становятся важным элементом международного ответа на климатически обусловленные перемещения (Matyukhova 2022). Эти выводы важны для сопоставления с казахстанской ситуацией, где нормативная база по экологической миграции пока находится в стадии формирования.

Существенный вклад в развитие доктрины международного права климатической миграции внесла Джейн МакАдам. В её монографии обсуждаются правовые пределы применения Конвенции о статусе беженцев к лицам, перемещающимся по климатическим причинам. Обосновывается тезис о структурном правовом вакууме, поскольку существующие режимы защиты не охватывают случаи деградации окружающей среды и утраты жизнеспособности территорий, а основной акцент смещён на фактор преследования человеком человека (McAdam 2012).

В крупных международных докладах уделяется внимание взаимосвязи климатических рисков, деградации экосистем и мобильности населения. Аналитический отчёт Всемирного

банка Groundswell содержит оценку масштаба внутренней климатической миграции и по оценке Всемирного банка, при отсутствии активной климатической политики внутренняя климатическая миграция может затронуть до 143 млн человек к середине века (Rigaud et al., 2018). В докладе Программы развития ООН по человеческому развитию за две тысячи двадцать второй год подчёркивается, что климатическая нестабильность усиливает социальную уязвимость и провоцирует рост вынужденной мобильности населения, особенно в развивающихся регионах (UNDP, 2022).

В материалах Международной организации по миграции, включающих регулярный World Migration Report, фиксируется рост числа людей, вынужденно перемещающихся из-за стихийных бедствий и медленно развивающихся климатических процессов. Отмечается, что такие перемещения зачастую не подпадают под действие конвенционного режима беженцев, и предлагается развивать комплексные подходы к управлению миграцией в условиях изменения климата (IOM, 2022). Публикации в рамках направления Migration, Environment and Climate Change подчёркивают необходимость учёта климатических факторов в национальной и региональной миграционной политике и формирования интегрированных систем мониторинга и адаптации.

Особое значение в контексте климатически обусловленных перемещений имеет решение Комитета ООН по правам человека по делу Йоанне Теититота против Новой Зеландии, где впервые признано, что возвращение лица в страну, подвергающуюся существенным климатическим угрозам, может нарушать право на жизнь и принцип недопустимости высылки. Это решение рассматривается в научной литературе как важный шаг к признанию комплементарной защиты климатических мигрантов в рамках международного права прав человека (UN Human Rights Committee, 2020).

Для методологического обоснования связи институциональных и цифровых факторов с экологической устойчивостью ценным является исследование Хамида и его соавторов, выполненное на индийском материале с применением ARDL-моделирования. В этой работе показано, что качество институциональных механизмов, уровень цифровизации и экологическая политика оказывают статистически значимое влияние на динамику выбросов, что подтверждает значимость институционально-цифрового подхода

при анализе экологических процессов (Hamid 2023). Эти выводы не переносятся напрямую на Казахстан, но демонстрируют аналитический потенциал подхода, который можно адаптировать к условиям Центральной Азии.

Наконец, для сравнительно-правового анализа миграционной политики и цифровизации миграционных процессов используется статья Л. Чуркиной, в которой изучаются механизмы реализации миграционной политики в Российской Федерации. Автор показывает, как институциональная архитектура миграционной политики и цифровые инструменты учёта миграции взаимосвязаны и отражаются на эффективности правового регулирования (Churkina 2020). Эти положения используются для сопоставления с развивающейся цифровой инфраструктурой Казахстана в сфере управления миграцией.

Анализ указанных работ позволяет заключить, что, с одной стороны, проблема климатически обусловленной миграции уже получила значительное освещение в международной и региональной доктрине, но, с другой стороны, сохраняются существенные пробелы в части нормативного закрепления статуса экологического мигранта, разработки цифровых механизмов учёта и адаптации и интеграции климатической повестки в миграционное законодательство. Эти пробелы и формируют исследовательское поле настоящей работы.

Методология

Методологическая основа исследования опирается на междисциплинарный подход, объединяющий средства международного миграционного права, экологического права, теории климатической адаптации и концепции цифрового государственного управления. Такой подход позволяет рассматривать экологическую миграцию в Казахстане как сложный правовой и социально-экономический феномен, находящийся на пересечении климатических рисков, институциональных решений и цифровых инструментов управления мобильностью населения.

Материал исследования включает нормативные правовые акты Республики Казахстан, регулирующие миграцию и вопросы экологической безопасности, международные договоры в сфере защиты прав человека и климатической политики, включая Парижское соглашение и сопутствующие рамочные документы ООН по устойчивому развитию, а также аналитические

отчёты международных организаций, прежде всего Всемирного банка, Программы развития ООН и Международной организации по миграции (Rigaud 2018; UNDP 2022; ИОМ 2022). Для оценки климатической уязвимости и адаптационного потенциала используются данные ND-GAIN Country Index, отражающие совокупное воздействие климатических изменений на устойчивость государств (ND-GAIN 2025).

Исследовательский вопрос формулируется как необходимость выяснения того, каким образом правовые нормы и цифровые инструменты могут быть использованы для формирования эффективной системы адаптации экологических мигрантов в Казахстане с учётом международных стандартов и регионального контекста Центральной Азии. Гипотеза исследования заключается в предположении, что сочетание правового регулирования, социальной политики и цифровой миграционной инфраструктуры обеспечивает более высокую устойчивость государства к климатически обусловленной мобильности населения, чем фрагментарные меры, направленные исключительно на компенсацию последствий.

В работе применяется системный подход, позволяющий выявлять взаимосвязи между климатическими, правовыми, институциональными и технологическими факторами. Нормативно-правовой метод используется для анализа законодательства Казахстана, международных договоров и актов международных организаций, применимых к защите прав экологически уязвимых категорий населения. Сравнительно-правовой метод используется при сопоставлении казахстанского регулирования с зарубежными моделями, в частности с германским опытом управления экологической миграцией (Matyukhova 2022) и российскими практиками реализации миграционной политики (Churkina 2020).

Институциональный анализ применяется для исследования структуры органов, участвующих в регулировании миграции и климатической политики, а также их компетенций и взаимодействия, включая роль цифровых платформ, таких как migration.enbek.kz и другие государственные электронные сервисы. Эмпирическая составляющая исследования опирается на статистические данные о миграционных потоках, опубликованные национальными органами Республики Казахстан и международными организациями, а также на выборочные кейсы экологической миграции из Приаралья и других уязвимых регионов.

Использование результатов зарубежных экономико-правовых исследований, основанных на ARDL-моделировании влияния качества институтов и цифровизации на экологическую устойчивость (Hamid 2023), позволяет концептуализировать связь между институциональными параметрами и экологическими показателями и адаптировать методологический подход к условиям Казахстана. Вместе с тем в рамках данной статьи ARDL-модель не реализуется в полном виде, а служит методологической основой для построения логической схемы взаимосвязей между климатическими рисками, правовыми инструментами и цифровыми решениями в сфере миграционной политики.

В совокупности указанные методы и источники формируют комплексную методологическую рамку, обеспечивающую возможность всестороннего анализа экологически обусловленной миграции и разработки научно обоснованных рекомендаций по формированию цифрово-правовых механизмов адаптации экологических мигрантов в Республике Казахстан.

Результаты и обсуждение

Теоретико-правовые основы экологической миграции и её роль в устойчивом развитии. В XXI веке миграция, вызванная экологическими и климатическими факторами, перестала оставаться периферийным явлением и превратилась в один из ключевых индикаторов глобальных трансформаций. Изменение климата, опустынивание, деградация земель и учащающиеся природные катастрофы приводят к перемещению миллионов людей, чьи территории проживания становятся экологически неблагоприятными или опасными для жизни. Эти тенденции подробно отражены в ежегодном глобальном отчёте Международной организации по миграции, где подчёркивается рост масштаба климатически обусловленной мобильности населения (IOM 2022). Эти процессы оказывают влияние не только на гуманитарную сферу, но и затрагивают фундаментальные положения международного экологического и миграционного права, а также концепцию устойчивого развития.

На этом фоне формируется новое научное направление – правовое регулирование климатически обусловленной мобильности населения, находящееся на стыке международного экологического права, миграционного права и политики устойчивого развития. В отечественной и

евразийской научной литературе данная проблематика получила развитие в работах Е.В. Моисеевой, где подчёркивается необходимость интеграции климатической повестки в миграционную политику государств и выработки правовых механизмов защиты экологически уязвимых категорий населения (Moiseeva 2020). Развитие этого направления связано с необходимостью обеспечения правовой защиты лиц, перемещающихся по экологическим причинам, а также включения климатических факторов в систему международных и национальных нормативных механизмов.

Универсального юридического определения экологической миграции в международной практике пока не существует, что приводит к формированию правового вакуума и затрудняет разработку механизмов защиты таких категорий лиц. Международная организация по миграции определяет экологических мигрантов как лиц, покидающих места проживания вследствие резких или постепенных изменений окружающей среды, создающих угрозу жизни, здоровью или средствам существования (IOM 2022). Данное определение охватывает широкий спектр ситуаций – от внезапных природных бедствий до медленно протекающих процессов деградации природной среды.

Казахстан и регион Центральной Азии характеризуются высокой степенью климатической уязвимости. Обмеление Аральского моря, деградация пастбищ, изменение гидрологического режима трансграничных рек, повышение среднегодовой температуры и хронический дефицит пресной воды формируют предпосылки для роста экологически мотивированных переселений. В работах казахстанских исследователей подчёркивается связь между состоянием окружающей среды и миграционным поведением населения (Bulesheva, 2019). Международные индексы климатической уязвимости ND-GAIN фиксируют, что Казахстан относится к странам со средним уровнем адаптационной готовности и одновременно высокой степенью климатического риска (ND-GAIN 2023). В этих условиях экологическая мобильность выступает не только следствием климатических изменений, но и важным механизмом территориальной адаптации населения.

С правовой точки зрения климатически обусловленные перемещения занимают промежуточное положение между классическими миграционными режимами и институтом меж-

дународной защиты. Женевская конвенция 1951 года и Протокол 1967 года не предусматривают экологические факторы в качестве оснований для предоставления статуса беженца, что оставляет значительное число лиц за пределами установленной международной защиты. В доктрине это было подтверждено решением Комитета ООН по правам человека по делу «Иоане Тейтиота против Новой Зеландии», где признано, что возвращение лица в страну, подверженную серьёзным климатическим угрозам, может нарушать право на жизнь и принцип недопустимости высылки (UN Human Rights Committee, 2020). В научных работах Д. Дж. Булешевой и Е.В. Моисеевой подчёркивается необходимость признания экологической мобильности в качестве самостоятельной формы вынужденных перемещений, учитывающей сочетание экологических, социально-экономических и правовых факторов (Moiseeva, 2020).

Связь между экологической миграцией и устойчивым развитием закреплена в ряде международных документов. Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, утверждённая ООН в 2015 году, определяет взаимосвязь между изменением климата, сокращением неравенства и укреплением институтов устойчивости (United Nations, 2015). В данном документе миграция рассматривается как потенциальный инструмент адаптации, способствующий перераспределению трудовых ресурсов и снижению антропогенной нагрузки на деградирующие экосистемы. Вместе с тем отсутствие нормативного регулирования и институциональной поддержки способно превратить экологическую мобильность в фактор усиления социального неравенства и уязвимости перемещённых групп.

Международная климатическая политика также интегрирует вопросы перемещения населения в свою нормативную структуру. Парижское соглашение 2015 года впервые указало на необходимость учёта мобильности населения при разработке мер по адаптации (UNFCCC, 2015). Варшавский международный механизм по потерям и ущербу при РКК ООН и созданная в его рамках Целевая группа по перемещениям разработали рекомендации по предотвращению, минимизации и управлению миграцией, вызванной климатическими изменениями (COP24, Katowice, 2018). Эти документы формируют основу для включения миграционной повестки в национальные климатические стратегии и соз-

дают предпосылки для становления нового направления международного права – института климатически обусловленных перемещений.

Таким образом, экологическая мобильность отражает двойственный характер современных климатических процессов. С одной стороны, она свидетельствует о деградации экосистем и снижении устойчивости среды обитания, а с другой – выступает адаптационным механизмом сообществ, реагирующих на климатические вызовы. Правовое осмысление данного феномена требует отхода от традиционных миграционных моделей и перехода к подходу, основанному на признании права человека на безопасную, устойчивую и экологически благоприятную среду. Продолжая теоретико-правовой анализ экологически обусловленной мобильности, далее необходимо обратиться к международно-правовым механизмам, формирующим её институциональную основу в системе устойчивого развития.

Международно-правовые основы экологической миграции и их развитие в системе устойчивого развития. За последние два десятилетия международное сообщество значительно продвинулось в понимании экологической мобильности как составной части глобальной климатической и гуманитарной повестки. Если в девяностые годы климатическая политика концентрировалась преимущественно на снижении выбросов и распределении обязательств государств, то с принятием Парижского соглашения внимание существенно сместилось к человеческому измерению климатических последствий (UNFCCC 2015). Впервые в тексте международного климатического договора была отражена необходимость учитывать права человека, уязвимость сообществ и вопросы перемещения населения при разработке национальных адаптационных стратегий.

Значительный вклад в формирование современной концепции климатически обусловленной мобильности внесла Международная организация по миграции. В аналитических материалах организации подчёркивается, что миграция может выполнять адаптационную функцию и являться механизмом устойчивого реагирования на климатические угрозы, а не только следствием гуманитарных кризисов (IOM 2022).

Развитие данного подхода нашло отражение в документе Сети ООН по вопросам миграции «Migration in the Context of Disasters, Climate Change and Environmental Degradation», опубликованном в 2021 году. В нём предлагается рас-

смачивать миграцию как элемент устойчивого развития и как инструмент повышения жизнестойкости сообществ (UN Network on Migration, 2021). В документе обозначены ключевые направления международной политики, связанные с предотвращением и минимизацией перемещений, созданием безопасных и законных путей миграции и поддержкой людей, продолжающих проживать в экологически уязвимых районах.

Такой подход демонстрирует эволюцию международного дискурса от восприятия миграции как негативного последствия изменения климата к пониманию её в качестве управляемого адаптационного механизма при наличии эффективных институтов. Эта логика соответствует принципам, закреплённым в Рамочной конвенции ООН об изменении климата (UNFCCC, 1992) и Сендайской рамочной программе по снижению риска бедствий, принятой под эгидой Управления ООН по снижению риска бедствий (UNDRR, 2015). Оба документа подчёркивают необходимость согласованного развития климатической, социальной и миграционной политики.

Значимый вклад в развитие международных механизмов регулирования климатически обусловленных перемещений внёс Варшавский международный механизм по потерям и ущербу. В его структуре создана Целевая группа по перемещениям, которая разработала рекомендации по интеграции вопросов мобильности населения в национальные планы адаптации, развитию систем раннего предупреждения и совершенствованию инструментов прогнозирования миграционных процессов (UNFCCC, 2018). Механизм демонстрирует институциональное взаимодействие между международным экологическим правом и международным миграционным правом, в рамках которого перемещение населения рассматривается не только как гуманитарный вызов, но и как элемент защиты и адаптации.

Существенную роль в современной международной архитектуре играет Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции, принятый в 2018 году. Несмотря на необязательный характер документа, он стал концептуальным ориентиром, впервые закрепившим на международном уровне связь климатической повестки и регулирования миграции (United Nations, 2018). Государства взяли на себя обязательства по минимизации перемещений, вызванных деградацией природной среды, а также по созданию условий для безопасного возвращения, адаптации и устойчивой интеграции лиц,

оказавшихся в условиях климатической нестабильности. Особое внимание уделяется обмену данными, развитию цифровых систем мониторинга миграции и укреплению трансграничного управления мобильностью в условиях цифровой трансформации.

Несмотря на существенный прогресс в институционализации климатически обусловленной мобильности, статус экологических мигрантов остаётся юридически не закреплённым. Действующее международное право не предусматривает самостоятельного режима защиты, сопоставимого со статусом беженца. В работах Е.В. Моисеевой и А. А. Мишуниной предлагается концепция расширенной защиты, предполагающая применение норм международного гуманитарного и экологического права к лицам, перемещающимся вследствие деградации окружающей среды (Moiseeva 2020:20; Mishunina 2022:15). Такой подход позволяет рассматривать экологически обусловленные перемещения как форму вынужденной миграции, требующую специальных правовых гарантий.

Таким образом, современная международная система, не располагая единым юридически обязательным механизмом защиты экологических мигрантов, постепенно формирует нормативно-институциональную основу для их признания и поддержки. Эта основа опирается на принципы устойчивого развития, права человека и международной солидарности и в условиях цифровой трансформации включает новые технологические инструменты, среди которых международные базы данных, цифровые системы мониторинга и методы прогнозирования климатических сценариев. В результате экологическая мобильность рассматривается как закономерный элемент глобального развития, требующий комплексных правовых, институциональных и технологических решений, направленных на обеспечение защиты и адаптации лиц, перемещающихся вследствие экологических и климатических факторов.

Экологическая миграция, устойчивое развитие и цифровая трансформация общества. Продолжая рассмотрение международных подходов к регулированию экологической миграции, важно обозначить её место в более широком контексте устойчивого развития и цифровой трансформации. Современная динамика мировых процессов свидетельствует о том, что экологическая миграция становится не только индикатором климатической нестабильности, но и

важным компонентом адаптационных стратегий государств и сообществ. Её содержание раскрывается через триединую систему устойчивого развития, включающую экономическую эффективность, социальную справедливость и экологическую безопасность.

Именно через эту триаду проявляется смысл экологически обусловленной мобильности, поскольку деградация природных систем неизбежно порождает социальные изменения, а способность общества адаптироваться определяется не только уровнем экономического развития, но и эффективностью институтов управления, включая правовые и цифровые механизмы.

Цели устойчивого развития, закреплённые в Повестке дня ООН до 2030 года, формируют нормативные рамки для регулирования экологической миграции, объединяя климатическую, гуманитарную и социальную повестку (United Nations, 2015). Цель 13 предусматривает принятие неотложных мер по борьбе с изменением климата, цель 10 направлена на сокращение неравенства, включая уязвимость мигрантов, а цель 16 ориентирована на создание эффективных, подотчётных и инклюзивных институтов.

Экологическая миграция проходит через все эти направления одновременно, выступая и следствием климатических изменений, и условием достижения устойчивого развития, поскольку требует развития адаптационных систем, цифровых решений и эффективного правового регулирования.

Особое значение в достижении целей устойчивого развития приобретает цифровая трансформация. Развитие цифровых технологий формирует новые возможности для управления миграционными процессами, мониторинга климатических рисков и обеспечения правовой и социальной защиты мигрантов. Инструменты, основанные на использовании искусственного интеллекта, больших данных, спутникового мониторинга и геоинформационных систем, позволяют не только фиксировать последствия климатических изменений, но и прогнозировать потенциальные перемещения населения, определять зоны высокого риска и моделировать сценарии адаптации. Это создаёт предпосылки для перехода от реактивного к превентивному управлению миграцией, при котором решения принимаются на основе анализа данных и систем раннего предупреждения.

Цифровизация усиливает и гуманитарное измерение миграционной политики. Электрон-

ные базы данных и интегрированные цифровые платформы, разработанные Международной организацией по миграции, Европейским союзом и рядом национальных правительств, обеспечивают прозрачность администрирования, сокращают сроки регистрации и упрощают доступ мигрантов к социальной и правовой помощи (ИОМ 2022). Такие системы позволяют фиксировать правовой статус, отслеживать индивидуальные потребности и предоставлять адресную поддержку наиболее уязвимым категориям. В долгосрочной перспективе цифровые инструменты могут стать основой механизмов защиты экологических мигрантов в тех странах, где пока отсутствует специализированное правовое регулирование.

Вместе с тем цифровизация порождает и новые вызовы, требующие правового и институционального осмысления. Возникает необходимость регулирования вопросов, связанных с обработкой персональных данных, цифровой идентификацией, доступом к информации и предотвращением дискриминации в цифровой среде. Переход миграционных процессов в электронный формат выдвигает на первый план проблему обеспечения цифровых прав мигрантов и недопущения технологического неравенства. Цифровая трансформация, будучи эффективным инструментом управления, должна сопровождаться этическими и правовыми гарантиями, предотвращающими риски чрезмерного контроля и нарушения фундаментальных прав человека.

Экологическая миграция в этом контексте выступает отражением ключевых противоречий современного мира – между развитием и деградацией, инновациями и уязвимостью, свободой и технологической зависимостью. Она объединяет экологические, социальные и технологические измерения устойчивого развития, что требует интеграции научного анализа, правовых механизмов и цифровых решений. Только сочетание данных, прогнозов и социальных практик позволяет сформировать целостное понимание процессов экологически обусловленной мобильности.

На этом пересечении формируется новая концептуальная основа – цифровое экологическое правопорядие, в рамках которого экологическая миграция рассматривается как элемент системной адаптации к климатическим изменениям. В такой парадигме цифровизация становится не самоцелью, а инструментом реализации принципов устойчивого развития и обеспечения прав чело-

века. Международные организации, государства и гражданское общество постепенно переходят к созданию совместных цифровых экосистем, основанных на обмене данными, межведомственной координации и повышении прозрачности.

Для Казахстана и Центральной Азии данный подход имеет особую значимость. Здесь экологическая миграция тесно связана с трансграничными водными ресурсами, деградацией земель и высокой социальной мобильностью. Введение цифровых платформ учёта и адаптации мигрантов, интеграция экологических и миграционных баз данных, применение прогнозных моделей и климатических индексов способны повысить эффективность государственной политики и обеспечить соблюдение международных обязательств в сфере устойчивого развития.

В конечном итоге именно синергия правовых инструментов, экологической политики и цифровых технологий позволяет сформировать комплексную систему регулирования экологической миграции. Такая система должна опираться на международные стандарты, учитывать региональные особенности и использовать потенциал цифровой трансформации для разработки управленческих решений, направленных на защиту человека и окружающей среды.

Таким образом, экологическая миграция представляет собой многомерный феномен, объединяющий экологические, правовые и технологические аспекты устойчивого развития. Переход от фрагментарных подходов к системной политике, основанной на данных, требует не только совершенствования нормативно-правовой базы, но и формирования новой культуры управления, где цифровизация выступает элементом ответственного отношения к будущему.

Переходя от теоретико-правовых основ экологической миграции к практическим механизмам её регулирования, важно отметить, что современная система международных отношений постепенно формирует комплексную архитектуру управления климатически обусловленными перемещениями. Экологическая миграция перестала рассматриваться исключительно как гуманитарный феномен и все чаще понимается как правовая категория, требующая согласованных мероприятий на международном, региональном и национальном уровнях. Такой подход отражает растущую интеграцию вопросов климатической адаптации, устойчивости сообществ и цифровой трансформации в глобальную миграционную политику.

Современные международно-правовые инструменты стремятся объединить климатическую, гуманитарную и миграционную повестку в единую систему регулирования. Ключевую роль здесь играют документы, принятые под эгидой ООН, которые закрепляют принципы ответственного управления миграцией и необходимость адаптационных мер в условиях климатических изменений. Особое внимание уделяется разработке правовых механизмов, обеспечивающих защиту лиц, перемещающихся вследствие деградации окружающей среды.

Важное значение имеют и специализированные климатические структуры, формирующие основу для интеграции мобильности населения в национальные планы адаптации. Их деятельность способствует переходу от эпизодического реагирования на последствия климатических катастроф к предиктивной модели регулирования, основанной на оценке рисков и использовании научно обоснованных данных.

Формирующаяся институциональная система опирается на взаимодействие Международной организации по миграции, структуры ООН, Всемирного банка и региональных объединений. Эти организации не только разрабатывают нормативные рекомендации, но и создают цифровые инструменты для мониторинга и анализа миграционных процессов. Спутниковые наблюдения, межведомственные базы данных и платформы прогнозирования позволяют государствам выявлять зоны потенциальной уязвимости, моделировать возможные сценарии перемещений и планировать меры адаптации.

Таким образом, цифровые технологии становятся не просто техническим ресурсом, а элементом правового регулирования, поскольку они обеспечивают прозрачность, повышают предсказуемость климатически обусловленных миграционных процессов и формируют новую культуру принятия решений на международном уровне.

Региональные институты – особенно в Европе, Северной Америке и Азиатско-Тихоокеанском регионе – демонстрируют стремление к разработке координированных подходов к регулированию экологической миграции. Такие механизмы ориентированы на совместимость цифровых систем, обмен информацией и создание общих стандартов реагирования на климатические риски.

Это важно и для Центральной Азии, где трансграничный характер экологических угроз

делает региональное сотрудничество необходимым условием эффективного управления миграцией. Формирование цифровых экосистем, объединяющих экологические и демографические данные, позволяет государствам региона координировать миграционную политику, усиливать меры адаптации и обеспечивать правовую защиту населения.

Цифровизация коренным образом меняет характер регулирования экологической миграции, превращая данные и алгоритмы в инструмент правового воздействия. Аналитические платформы, глобальные базы данных и системы раннего предупреждения позволяют формировать научно обоснованные правовые меры, а также разрабатывать новые формы социальной поддержки и миграционного администрирования. При этом цифровая трансформация требует соблюдения этических стандартов, защиты персональных данных и предотвращения технологического неравенства, особенно в отношении уязвимых групп.

Для Казахстана и региона Центральной Азии цифровизация международных механизмов имеет особое значение. Экологическая миграция здесь тесно связана с трансграничными водными ресурсами, деградацией земель и климатической уязвимостью, что делает необходимым использование цифровых платформ учёта мигрантов, интеграцию экологических и миграционных баз данных и внедрение прогнозных моделей. Это создаёт основу для совершенствования национальной миграционной политики и обеспечения выполнения международных обязательств в сфере устойчивого развития.

Таким образом, международно-правовые и институциональные механизмы регулирования экологической миграции формируют многослойную систему, в которой цифровые технологии, правовые нормы и экологическая политика действуют согласованно. Это позволяет перейти от фрагментарных и реактивных подходов к системной политике, основанной на данных, предсказуемости и межгосударственном сотрудничестве. Сформированная концептуальная база является переходом к дальнейшему анализу национальных моделей регулирования и их интеграции в глобальную цифровую архитектуру.

Европейский союз является одним из наиболее развитых региональных примеров комплексного регулирования миграции, в котором правовые, институциональные и технологические инструменты взаимодействуют в рамках общей

политики. Миграция рассматривается здесь не только как предмет национальной юрисдикции, но и как элемент европейской солидарности и коллективной безопасности. В течение последних десятилетий Европейская комиссия, Европейский парламент и Совет Европы разрабатывают нормативные решения, направленные на гармонизацию законодательства, защиту прав мигрантов и внедрение цифровых технологий в управление миграцией (European Commission, 2019).

Особую значимость европейский опыт приобретает в контексте экологической миграции. Европейский «Зелёный курс» фиксирует климатическую нейтральность как стратегическую цель к 2050 году, предполагая развитие механизмов адаптации к климатическим изменениям (European Commission, 2020). В этих условиях миграция трактуется как часть климатической и социальной политики, а перемещение населения из зон экологического риска – как процесс, требующий правового регулирования, обеспечивающего безопасность и защиту человеческого достоинства.

С начала 2000-х годов Европейский союз формирует единую информационную среду, объединяющую национальные базы данных миграционного учёта и социальной интеграции. Программа Digital Europe направлена на развитие искусственного интеллекта, больших данных и облачных вычислений как инструментов государственного управления, включая миграционную сферу (European Union, 2021).

Важное место занимает European Migration Network (EMN), координирующая обмен данными, аналитическими отчётами и цифровыми панелями мониторинга между государствами ЕС (EMN, 2021).

Европейское агентство Frontex использует спутниковое наблюдение и автоматизированные алгоритмы обработки данных для выявления миграционных маршрутов, пересекающих зоны экологических бедствий (Frontex, 2019). Эти данные применяются при принятии решений о временной защите и распределении гуманитарных ресурсов.

Германия, являясь ведущей страной ЕС по приёму мигрантов, создала многоуровневую систему правовых и цифровых инструментов адаптации. Закон «Об иммиграции» (Aufenthaltsgesetz) формирует правовые основания интеграции мигрантов и закрепляет двусторонний характер адаптации (Bundesregierung, 2004).

С середины 2000-х годов в Германии действует Национальный план интеграции, предусматривающий программы обучения языку, профессиональной подготовки и культурной адаптации (Bundesregierung, 2007). Существенным шагом стало создание цифровых интеграционных платформ, таких как IQ-Netzwerk, Bundesagentur für Arbeit и BAMF-NAvI, обеспечивающих доступ к обучению, вакансиям и консультационным услугам онлайн (BAMF 2021).

Инициатива MiMi (Mit Migranten für Migranten) использует цифровые каналы коммуникации и онлайн-сервисы для работы консультантов из мигрантских сообществ, что усиливает доверие и способствует интеграции (MiMi 2020).

После миграционного кризиса 2015 года Германия внедрила цифровую платформу для учета и распределения мигрантов, что позволило оптимизировать логистику размещения и повысить прозрачность процедур (Bundesministerium des Innern, 2016). В настоящее время аналогичные цифровые механизмы применяются при реагировании на природные катастрофы, где геоинформационные карты, базы данных и системы раннего предупреждения используются для прогнозирования миграционных сценариев и координации действий органов власти (ВВК 2020).

Опыт Европейского союза и Германии показывает, что эффективная миграционная политика в условиях цифровой трансформации возможна лишь при сочетании правовой определенности, институциональной координации и технологической прозрачности. В Европе цифровые инструменты рассматриваются не только как средство администрирования, но и как механизм реализации прав человека, включая право на безопасность, доступ к информации и социальную защиту. Для Казахстана и государств Центральной Азии этот опыт важен тем, что демонстрирует практические способы адаптации международных цифровых платформ и нормативных подходов к региональным условиям.

При этом международные и европейские модели подтверждают, что переход к цифровому управлению миграцией усиливает возможности прогнозирования, межведомственной координации и адаптационного планирования в условиях климатических изменений. Для стран Центральной Азии данный подход особенно значим, поскольку регион одновременно сталкивается с комплексом экологических рисков и обладает потенциалом для интеграции современных цифровых решений в национальную миграционную политику.

Казахстан в последние годы формирует современную систему управления миграцией, в которой цифровизация становится одним из ключевых направлений модернизации государственных институтов. В настоящее время в стране реализуется Концепция миграционной политики на 2023–2027 годы (<https://adilet.zan.kz>). Согласно данным Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, исполнение мероприятий Концепции достигло восьмидесяти трёх процентов, что отражается в сохранении положительного миграционного сальдо и повышении внутренней трудовой мобильности. С 2022 года в рамках программы добровольного переселения в северные регионы страны было переселено порядка двадцати восьми тысяч человек, что позволило снизить уровень отрицательного сальдо миграции в четыре раза и стабилизировать социально-демографическую динамику в регионах расселения.

В 2024 году в Казахстане начата разработка нового программного документа по развитию миграционной и демографической политики до 2030 года (<https://primeminister.kz>). В проекте документа одним из стратегических направлений предусмотрено создание единой цифровой платформы по управлению международной и трудовой миграцией. Платформа должна обеспечить внедрение электронных механизмов отбора, учёта и интеграции трудовых мигрантов с приоритетом на квалифицированные кадры, а также усиление контроля за незаконной занятостью, теневой экономикой и фиктивными трудовыми контрактами. В рамках платформы планируется мониторинг условий труда иностранных работников, пересмотр квот для дефицитных отраслей и расширение каналов организованной миграции.

Кроме того, в документе предлагается комплексный подход к стимулированию внутренней трудовой мобильности, предполагающий первоочередное развитие инфраструктуры в принимающих регионах и последующее переселение граждан. Дополнительно разрабатываются новые мотивационные механизмы, направленные на привлечение рабочей силы в трудодефицитные регионы на базе государственной системы занятости.

Таким образом, Казахстан переходит к цифрово-интегрированной модели миграционного управления, где цифровизация организационных процессов сочетается с модернизацией правовых мер и институциональных механизмов регулирования миграционных потоков.

Согласно отчёту Международной организации по миграции, Министерство внутренних дел Казахстана уже внедряет системы цифрового мониторинга с использованием технологий искусственного интеллекта для отслеживания присутствия иностранных граждан (ИОМ, 2025). Новая модель контроля предусматривает автоматизированный анализ данных о численности мигрантов, их правовом статусе и продолжительности пребывания в стране. Это повышает прозрачность миграционных процессов, минимизирует административные ошибки и создаёт основу для более точного социально-экономического прогнозирования. В долгосрочной перспективе цифровизация позволяет интегрировать экологические факторы в миграционную аналитику, включая оценку климатических рисков для внутренних перемещений населения – особенно актуальных для регионов с высокой экологической уязвимостью (UNDP, 2022).

Правовое развитие миграционного регулирования в Казахстане демонстрирует переход от традиционной модели административного учёта к технологически подкреплённой системе управления, основанной на цифровой инфраструктуре и интеллектуальных механизмах контроля. Поправки к Закону «О миграции населения», вступившие в силу в 2025 году, свидетельствуют о целенаправленной модернизации законодательства в соответствии с задачами цифрового государства. Эти изменения формируют новый уровень публичного управления, при котором правоприменение становится оперативным, интегрированным в цифровые базы данных и доступным для автоматизированной проверки соблюдения миграционных процедур.

Цифровизация также способствует реализации принципа равного доступа к правам и государственным услугам. Электронные сервисы позволяют подавать документы, получать консультации, социальную и образовательную поддержку вне зависимости от географического положения заявителя, что снижает социальную уязвимость мигрантов и способствует их интеграции. В Казахстане эти процессы сопровождаются развитием нормативной базы, регулирующей защиту персональных данных, цифровую идентификацию и правомерное использование информационных технологий. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» устанавливает правила сбора, хранения и обработки персональных данных, включая миграционные данные, а также определяет меры

ответственности за их неправомерное использование (<https://adilet.zan.kz/>).

Обновление правовой базы указывает на стремление государства минимизировать риски нелегальной миграции, повысить прозрачность перемещений иностранных граждан и сократить административные барьеры. Введение обязательного уведомления о смене адреса в течение трёх рабочих дней, расширение системы электронных виз и внедрение автоматизированных механизмов проверки при пересечении границы существенно повышают уровень правовой определённости и позволяют государственным органам обеспечивать своевременное исполнение миграционного законодательства. Эти механизмы создают условия для мониторинга в реальном времени и укрепления миграционной безопасности, что отвечает современным международным стандартам управления мобильностью.

Развитие цифрового регулирования трудовой миграции свидетельствует о переходе к более гибкой и экономически ориентированной модели. Перераспределение квот, упрощение процедур для высококвалифицированных специалистов и усиление контроля за нелегальной занятостью демонстрируют попытку государства сбалансировать экономическую потребность в рабочей силе и необходимость предотвращения трудовой эксплуатации. Законодательные изменения усиливают ответственность работодателей и создают условия для дифференцированного регулирования миграционных потоков. Такое регулирование стимулирует привлечение квалифицированных кадров и одновременно ограничивает приток низкоквалифицированной рабочей силы, что соответствует долгосрочным задачам структурной модернизации экономики.

Особое значение имеет правовой аспект стимулирования внутренней трудовой мобильности. Формирование инфраструктурных условий в принимающих регионах, развитие занятости и внедрение мотивационных механизмов переселения создают правовые предпосылки для выравнивания региональных дисбалансов. Эти меры выступают элементом пространственного развития и направлены на стабилизацию демографической ситуации в северных областях страны. Данный подход согласуется с международными стратегиями устойчивого развития, где внутренняя мобильность рассматривается как инструмент адаптации к социально-экономическим и экологическим изменениям.

В совокупности правовые и цифровые инициативы Казахстана формируют новую модель миграционного администрирования. Она ориентирована не только на контроль и регистрацию, но и на создание предсказуемой, прозрачной и безопасной среды для мигрантов. Усиление цифровизации при одновременном сохранении правовых гарантий способствует формированию баланса между государственными интересами и защитой прав человека. Таким образом, правовой режим миграции становится частью более широкой политики цифрового государства, где регулирование мобильности связывается с задачами устойчивого развития, социальной защиты и национальной безопасности.

Региональный контекст играет значительную роль в развитии миграционной политики Центральной Азии. Миграционные процессы в регионе тесно связаны с изменением климата, деградацией земель и трансграничными водными проблемами. По данным Программы развития ООН и Регионального экологического центра Центральной Азии, в последние годы страны региона достигли значительного прогресса в подготовке национальных планов адаптации к изменению климата, включающих оценку климатических рисков, определение зон повышенной уязвимости и разработку адаптационных мер (UNDP, 2021).

В настоящее время в Центральной Азии действуют несколько региональных инициатив, ориентированных на устойчивое управление природными ресурсами и климатическую адаптацию.

Таким образом, миграционная политика Казахстана и стран Центральной Азии развивается в направлении цифрово-интегрированной модели, в которой миграция, экология и устойчивое развитие рассматриваются как взаимосвязанные элементы единой системы. Внедрение цифровых платформ, расширение доступа к экологическим и демографическим данным и повышение правовой определённости становятся ключевыми условиями формирования адаптивного механизма реагирования на экологические вызовы. Эти меры приближают регион к созданию координированной цифровой архитектуры экологической миграции, способной объединить национальные усилия с международными стандартами и обеспечить одновременно гуманитарную защиту и устойчивое развитие.

Анализ практик Казахстана и Центральной Азии показывает, что цифровизация становится

не только инструментом модернизации управления миграцией, но и фактором трансформации правового регулирования, поскольку цифровые технологии начинают выполнять роль связующего звена между миграционной политикой, экологическими рисками и задачами устойчивого развития.

Цифровая трансформация в Казахстане и странах Центральной Азии приводит к качественным изменениям в системе управления миграцией, формируя новые формы правового регулирования. Если ранее миграционная политика основывалась преимущественно на административных процедурах учёта, разрешений и регистрации, то сегодня цифровые технологии обеспечивают переход к более динамичной модели управления, основанной на данных. Это позволяет государству формировать не только нормативные требования, но и устойчивую цифровую инфраструктуру, обеспечивающую реализацию миграционных процедур в электронном формате и повышение эффективности управления (Government of Kazakhstan, 2022; ИОМ, 2022).

Одним из ключевых эффектов цифровизации является повышение прозрачности и подотчётности государственных институтов. Электронные визовые системы, визово-миграционный портал и интегрированные базы данных миграционного учёта упрощают доступ мигрантов к государственным услугам и сокращают сроки административных процедур. Расширение применения электронных виз через национальную систему e-Visa, функционирующую на базе визово-миграционного портала Республики Казахстан, отражает переход к использованию цифровых инструментов в миграционной сфере (Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan, 2019). Для государственных органов цифровые решения обеспечивают более точный мониторинг, позволяют анализировать миграционные потоки и прогнозировать трудовую мобильность, а также выявлять потенциальные зоны риска, включая экологически уязвимые территории, где возможно усиление внутренних перемещений населения (ИОМ, 2022; UNDP, 2021).

Для целей устойчивого развития интеграция цифровых технологий открывает новые возможности превентивного управления экологически обусловленной миграцией. Спутниковый мониторинг, геоинформационные системы и алгоритмы анализа больших данных позволяют прогнозировать последствия климатических процессов,

выявлять зоны уязвимости и разрабатывать меры адаптации. Подобные инструменты используются в ряде международных и региональных проектов, реализуемых Программой развития ООН, Всемирным банком и Международной организацией по миграции, где цифровые данные применяются для оценки климатических рисков, моделирования сценариев засух, наводнений и деградации земель (UNDP, 2021; World Bank and CAREC, 2023; IOM, 2022).

В Центральной Азии цифровизация становится основой укрепления региональной координации. Обмен данными, создание совместных информационных платформ и развитие систем раннего предупреждения способствуют формированию региональных механизмов цифровой экологической безопасности. Международные организации, включая Международную организацию по миграции, Программу развития ООН, ОБСЕ и Всемирный банк, поддерживают эти процессы, продвигая стандарты совместимости данных, кибербезопасности и этики использования информации (UNDP, 2022; OSCE, 2020; World Bank, 2020).

Таким образом, цифровые технологии трансформируют миграционное управление и усиливают правовое регулирование в этой сфере, поскольку данные, алгоритмы и цифровые платформы начинают выполнять функцию инфраструктуры принятия решений. Они обеспечивают большую предсказуемость и эффективность миграционной политики, связывая цели устойчивого развития с практическими механизмами защиты прав мигрантов. Казахстан и страны Центральной Азии постепенно формируют собственную модель цифрового экологического управления, основанную на сочетании международных правовых принципов, региональных инициатив и национальных программ цифровизации. Эта модель отражает переход от преимущественно реактивных мер к адаптационному управлению, в котором цифровая трансформация рассматривается как элемент устойчивости и долгосрочной климатической безопасности региона.

Заключение

Целью исследования являлось выявление международно-правовых основ регулирования экологической миграции и определение роли цифровых инструментов в управлении климатически обусловленной мобильностью населения.

Методологическая база, включающая сравнительно-правовой, системный и институциональный подходы, позволила комплексно оценить взаимодействие правовых норм, международных институтов и технологий цифрового государственного управления в сфере климатической мобильности.

Проведённый анализ показал, что экологическая миграция формируется как самостоятельное и перспективное направление международного права, находящееся на пересечении экологической политики, гуманитарной защиты и цифровой трансформации. Исследование подтвердило, что климатически обусловленные перемещения приобретают устойчивый и прогнозируемый характер, что требует перехода от фрагментарных мер реагирования к системным правовым механизмам защиты, адаптации и международной координации.

Международно-правовые инструменты – Парижское соглашение, Варшавский международный механизм по потерям и ущербу, Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции, документы ООН и деятельность МОМ – формируют нормативно-институциональную основу интеграции климатической и миграционной повестки. Европейский и германский опыт демонстрируют, что эффективное управление экологической миграцией возможно лишь при сочетании правовой определённости, институциональной координации и современных цифровых технологий, обеспечивающих мониторинг, прогнозирование и гуманитарную защиту мигрантов.

Казахстан и страны Центральной Азии развивают собственную модель реагирования на климатически обусловленную мобильность, в которой цифровизация становится ключевым элементом модернизации правовой и миграционной политики. Создание цифровых платформ, интеграция экологических и миграционных баз данных, развитие механизмов раннего предупреждения, а также укрепление нормативной базы в области персональных данных и цифровой идентификации формируют предпосылки для перехода к адаптационной, а не реактивной модели управления миграцией.

Научная новизна исследования заключается в обосновании концепции цифрово-правовой экосистемы регулирования экологической миграции, соединяющей международные правовые стандарты, региональные механизмы климатической устойчивости и национальные цифровые

архитектуры управления миграцией. Такой подход позволяет рассматривать климатическую мобильность не как исключение или временное явление, а как структурный элемент современного устойчивого развития.

Практическая значимость работы состоит в том, что её результаты могут стать основой для совершенствования миграционного законодательства Казахстана, разработки цифровых платформ мониторинга климатических рисков, интеграции климатических индикаторов в государственные программы адаптации, а также формирования региональных механизмов обмена данными и координации усилий стран Центральной Азии.

Таким образом, экологическая миграция в условиях цифровой трансформации требует комплексных правовых, институциональных и технологических решений, где цифровые инструменты становятся не только технологиче-

ской инновацией, но и механизмом обеспечения прав человека и повышения устойчивости общества к климатическим угрозам. Перспективы дальнейших исследований связаны с оценкой эффективности цифровых платформ управления миграцией, анализом рисков кибербезопасности, разработкой специализированных правовых режимов защиты экологических мигрантов и моделированием сценариев климатической мобильности на основе больших данных и искусственного интеллекта.

Благодарность

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP26103687 «Цифровая миграция: новые горизонты социально-экономического развития и правовая интеграция»).

Литература

- Булешева Д. Дж. Экологическая миграция: сущность, проблемы и возможные правовые аспекты. Москва: Аспект Пресс, 2013. – 176 с.
- Матюхова Е. И. Экологическая миграция: германский опыт управления // Вестник Пермского университета. Политология. 2022. Т. 16. № 2. С. 95–112.
- Мишунина А. А. Экологическая миграция и международные механизмы защиты: подходы и проблемы // Миграционное право. 2022. № 3. С. 41–52.
- Моисеева Е. В., Рязанцев С. В. Влияние глобального изменения климата на миграцию населения в России и странах Центральной Азии. Москва: ИД ФНИСЦ РАН, 2022. 184 с.
- McAdam, J. 2012. *Climate Change, Forced Migration, and International Law*. Oxford: OUP.
- Nansen Initiative. *Agenda for the Protection of Cross-Border Displaced Persons in the Context of Disasters and Climate Change*. Geneva: Nansen Initiative, 2015. 112 p.
- ND-GAIN. *ND-GAIN Country Index Technical Report 2023*. Notre Dame: University of Notre Dame, 2023. 56 p.
- ND-GAIN. *ND-GAIN Country Index Technical Report 2025*. Notre Dame: University of Notre Dame, 2025.
- UN Human Rights Committee. Views adopted on communication No. 2728/2016 (Ioane Teitiota v. New Zealand). CCPR/C/127/D/2728/2016. Geneva: United Nations, 2020. 15 p.
- UNDP. *Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. New York: UNDP, 2022. 410 p.
- UNDP. *Climate Adaptation in Central Asia: Regional Overview*. New York: UNDP, 2021. 76 p.
- UNDP. *Digitalization and Governance in Central Asia*. New York: UNDP, 2022. 52 p.
- UNDRR. *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030*. Geneva: UNDRR, 2015. 37 p.
- UNFCCC. *United Nations Framework Convention on Climate Change*. Bonn: UNFCCC, 1992. 33 p.
- UNFCCC. *Cancun Adaptation Framework. Decision 1/CP.16*. Bonn: UNFCCC, 2010.
- UNFCCC. *Paris Agreement*. Bonn: UNFCCC, 2015.
- United Nations. 2015. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.
- UNFCCC. 2018. *Report/Recommendations of the Task Force on Displacement (COP24, Katowice)*. Bonn: UNFCCC.
- United Nations. *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*. New York: United Nations, 2018. 34 p.
- United Nations Network on Migration. *Migration in the Context of Disasters, Climate Change and Environmental Degradation*. Geneva: UNNM, 2021. 28 p.
- World Bank; CAREC. *Climate Resilience in Central Asia: Regional Climate Models and Adaptation Tools*. Washington, D.C.: World Bank, 2023. 90 p.
- World Bank. *Data, Digitalization and Governance in Central Asia*. Washington, D.C.: World Bank, 2020. 80 p.
- International Organization for Migration (IOM). *World Migration Report 2022*. Geneva: IOM, 2022. 540 p.
- Churkina L. *Mechanisms of Migration Policy Implementation in the Russian Federation* // *Migration Law*. 2020. No. 2. Pp. 37–40.
- Hamid I., Uddin M. A., Hawaldar I. T. et al. *Do Better Institutional Arrangements Lead to Environmental Sustainability?* // *Sustainability*. 2023. Vol. 15. № 3. P. 2237.

- Gemenne F. *Environmental Changes and Migration Flows: Normative Frameworks and Policy Responses*. Paris: Sciences Po, 2009.
- McAdam J. (2012). *Climate Change, Forced Migration, and International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Rigaud K. K., de Sherbinin A., Jones B. et al. *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Washington, D.C.: World Bank, 2018. 255 p.
- European Commission. *The European Green Deal*. Brussels: European Commission, 2019.
- European Commission. *A European Strategy for Climate Adaptation*. Brussels: European Commission, 2020.
- European Union. *Regulation (EU) 2021/694 Establishing the Digital Europe Programme*. Brussels: Official Journal of the EU, 2021.
- Bundesregierung. 2004. *Aufenthaltsgesetz (AufenthG)*. Berlin: Bundesregierung.
- Bundesregierung. 2007. *Nationaler Integrationsplan*. Berlin: Bundesregierung.
- BAMF. 2021. *BAMF-NAVI / Integrationskurse* (online resource). Nürnberg: BAMF.
- Bundesministerium des Innern. 2016. *IT-Plattform zur Erfassung/Verteilung von Schutzsuchenden (bericht/pressemeldung)*. Berlin: BMI.
- BBK (Bundesamt für Bevölkerungsschutz und Katastrophenhilfe). 2020. *Warn- und Vorsorgesysteme/Bevölkerungsschutz*. Bonn: BBK.
- MiMi (Mit Migranten für Migranten). 2020. *Projektunterlagen/Website*.
- OSCE. 2020. *Digitalization, Data and (Im)migration Governance in Central Asia*
- EMN. *Annual Report on Migration and Asylum 2020*. Brussels: European Migration Network, 2021.
- Frontex. *Risk Analysis for 2019*. Warsaw: European Border and Coast Guard Agency, 2019.
- Green Central Asia Initiative. *Climate and Security in Central Asia*. Berlin: German Federal Foreign Office, 2020.
- CAMP4ASB. *Climate Adaptation and Mitigation Program for Aral Sea Basin*. Almaty: CAREC, 2024. 65 p.
- GEF. *CACILM – Central Asian Countries Initiative for Land Management (Phase 2)*. Washington, D.C.: GEF, 2018. 52 p.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 30.11.2022 № 961 «Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023–2027 годы» // Әділет. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961> (дата обращения: 10.11.2025).
- Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите» // Әділет. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094> (дата обращения: 10.11.2025).
- Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» // Әділет. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477> (дата обращения: 10.11.2025).
- Новый программный документ по развитию миграционной и демографической политики разработают в РК. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/novyy-programmnyy-dokument-po-razvitiyu-migratsionnoy-i-demograficheskoy-politiki-razrabotayut-v-rk-30314> (дата обращения: 10.11.2025).
- Ministry of Foreign Affairs RK. *Electronic Visa of Kazakhstan*. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa> (дата обращения: 10.11.2025).
- Зиганшина Д. Исследование целесообразности создания специальной программы ООН для бассейна Аральского моря. ЭСКАТО ООН, 2025. URL: <https://www.unescap.org> (дата обращения: 10.11.2025).

References

- Bulesheva D. Dzh. (2013). *Ekologicheskaya migratsiya: sushchnost, problemy i vozmozhnye pravovye aspekty* [Environmental migration: essence, problems and possible legal aspects]. Moscow: Aspekt Press.
- Bundesregierung. 2004. *Aufenthaltsgesetz (AufenthG)*. Berlin: Bundesregierung.
- Bundesregierung. 2007. *Nationaler Integrationsplan*. Berlin: Bundesregierung.
- BAMF. 2021. *BAMF-NAVI / Integrationskurse* (online resource). Nürnberg: BAMF.
- Bundesministerium des Innern. 2016. *IT-Plattform zur Erfassung/Verteilung von Schutzsuchenden (bericht/pressemeldung)*. Berlin: BMI.
- BBK (Bundesamt für Bevölkerungsschutz und Katastrophenhilfe). 2020. *Warn- und Vorsorgesysteme/Bevölkerungsschutz*. Bonn: BBK.
- CAMP4ASB. (2024). *Climate Adaptation and Mitigation Program for Aral Sea Basin*. Almaty: CAREC.
- Churkina L. (2020). *Mechanisms of Migration Policy Implementation in the Russian Federation*. *Migration Law*, 2, 37–40.
- European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2020). *A European Strategy for Climate Adaptation*. Brussels: European Commission.
- European Union. (2021). *Regulation (EU) 2021/694 Establishing the Digital Europe Programme*. Brussels: Official Journal of the EU.
- EMN. (2021). *Annual Report on Migration and Asylum 2020*. Brussels: European Migration Network.
- Frontex. (2019). *Risk Analysis for 2019*. Warsaw: European Border and Coast Guard Agency.
- GEF. (2018). *Central Asian Countries Initiative for Land Management (CACILM), Phase 2*. Washington, D.C.: Global Environment Facility.
- Gemenne F. (2009). *Environmental Changes and Migration Flows: Normative Frameworks and Policy Responses*. Paris: Sciences Po.
- Green Central Asia Initiative. (2020). *Climate and Security in Central Asia*. Berlin: Federal Foreign Office.

- Government of the Republic of Kazakhstan. (2022). Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30.11.2022 № 961 “Ob utverzhdenii Kontseptsii migratsionnoi politiki 2023–2027” [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 961 “On approval of the Migration Policy Concept 2023–2027”]. URL: <https://adilet.zan.kz>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2025). Novyi programmnyi document po razvitiyu migratsionnoi i demograficheskoi politiki [New policy document on migration and demographic development]. URL: <https://primeminister.kz>
- Hamid I., Uddin M. A., Hawaldar I. T., Alam M. S., Joshi D. P. P., Jena P. K. (2023). Do Better Institutional Arrangements Lead to Environmental Sustainability? Sustainability, 15(3), 2237.
- International Organization for Migration. (2022). World Migration Report 2022. Geneva: IOM.
- Law of the Republic of Kazakhstan “O migratsii naseleniya”. (2011). Zakon Respubliki Kazakhstan ot 22 iyulya 2011 goda № 477-IV “O migratsii naseleniya” [Law of the Republic of Kazakhstan “On population migration”]. URL: <https://adilet.zan.kz>
- Law of the Republic of Kazakhstan “O personalnykh dannyykh i ikh zashchite”. (2013). Zakon Respubliki Kazakhstan ot 21 maya 2013 goda № 94-V “O personalnykh dannyykh i ikh zashchite” [Law of the Republic of Kazakhstan “On personal data and their protection”]. URL: <https://adilet.zan.kz>
- Matyukhova E. I. (2022). Ekologicheskaya migratsiya: germanskii opyt upravleniya [Environmental migration: German experience]. Vestnik Permskogo Universiteta. Politologiya, 16(2), 95–112.
- McAdam J. (2012). Climate Change, Forced Migration, and International Law. Oxford: Oxford University Press.
- Mishunina A. A. (2022). Ekologicheskaya migratsiya i mezhdunarodnye mekhanizmy zashchity [Environmental migration and mechanisms of international protection]. Migratsionnoe Pravo, 3, 41–52.
- Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan. (2019). Electronic Visa of Kazakhstan. URL: <https://www.gov.kz>
- Moiseeva E. V., Ryazantsev S. V. (2022). Vliyanie globalnogo izmeneniya klimata na migratsiyu v Rossii i Tsentralnoi Azii [Impact of global climate change on migration in Russia and Central Asia]. Moscow: FNISTs RAN.
- Nansen Initiative. (2015). Agenda for the Protection of Cross-Border Displaced Persons in the Context of Disasters and Climate Change. Geneva.
- ND-GAIN. (2023). ND-GAIN Country Index Technical Report 2023. Notre Dame: University of Notre Dame.
- ND-GAIN. (2025). ND-GAIN Country Index Technical Report 2025. Notre Dame: University of Notre Dame.
- UN Human Rights Committee. (2020). Views adopted on communication No. 2728/2016 (Ioane Teitiota v. New Zealand). CCPR/C/127/D/2728/2016. Geneva: United Nations.
- UNDP. (2021). Climate Adaptation in Central Asia: Regional Overview. New York: UNDP.
- UNDP. (2022). Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives. New York: UNDP.
- UNDP. (2022). Digitalization and Governance in Central Asia. New York: UNDP.
- UNDRR. (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. Geneva: UNDRR.
- UNFCCC. (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. Bonn: UNFCCC.
- UNFCCC. (2010). Cancun Adaptation Framework. Decision 1/CP.16. Bonn: UNFCCC.
- UNFCCC. (2015). Paris Agreement. Bonn: UNFCCC.
- United Nations. 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations.
- UNFCCC. 2018. Report/Recommendations of the Task Force on Displacement (COP24, Katowice). Bonn: UNFCCC.
- United Nations. (2018). Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. New York: United Nations.
- United Nations Network on Migration. (2021). Migration in the Context of Disasters, Climate Change and Environmental Degradation. Geneva: UNNM.
- World Bank. (2020). Data, Digitalization and Governance in Central Asia. Washington, D.C.: World Bank.
- World Bank & CAREC. (2023). Climate Resilience in Central Asia: Regional Climate Models and Adaptation Tools. Washington, D.C.: World Bank.
- Ziganshina D. (2025). Issledovanie tselesoobraznosti sozdaniya spetsialnoi programmy OON dlya basseina Aralskogo morya Feasibility study for establishing a UN Special Programme for the Aral Sea Basin. ESCAP.

Сведения об авторе:

Ережепқызы Роза – доктор философии (PhD), ассоциированный профессор кафедры права и истории, Шымкентский университет (Шымкент, Казахстан, e-mail: rose.kaznu@gmail.com).

Author information:

Yerezhepkyzy Roze – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Department of Law and History, Shymkent University (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: rose.kaznu@gmail.com).

Автор туралы мәлімет:

Ережепқызы Роза – философия докторы (PhD), Шымкент университетінің құқық және тарих кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Шымкент, e-mail: rose.kaznu@gmail.com).

Поступило: 25 октября 2025г.

Принято: 20 декабря 2025г.

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС**

Section 5
**CRIMINAL LAW AND
CRIMINAL PROCEDURE**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС**

A.B. Tursunov¹, **E.N. Begaliev¹**, **D.B. Malikov^{2*}**

¹Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Kazakhstan

²Almaty City Police Department, Police Major, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: malikovdauren2511@gmail.com

CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF VIOLENCE AND ABUSE OF CHILDREN

This article presents current aspects of violence and abuse against children. In particular, attention is drawn to the issues of prevention and warning of violence, abuse against children, offenses and crimes, neglect and homelessness among minors.

At the same time, issues of combating crime against minors and juvenile delinquency should include a range of measures of an economic, political, social and legal nature.

In order to ensure the safety of children, it was concluded that work in this direction should be carried out step by step, consistently by identifying sources of threats, studying, analyzing the causes and conditions, determining the scale and consequences.

In order to reduce the number of children and adolescents actively involved in illegal content, a number of new initiatives are proposed, including legislative ones.

The article contains tasks and conclusions, the possibility of their practical implementation, the conclusions and proposals formulated in the work can find practical application in the activities of employees of authorized state and law enforcement agencies in the field of protecting children's rights.

Financing. The scientific article was prepared within the framework of program-targeted funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2023-2025, aimed at implementing the project IRN BR 21882414 "Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of modular resource centers", financed by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: children, safety, injuries, prevention, crime, offense, violence, abuse, dysfunctional family, cyberbullying.

А.Б. Турсунов¹, Е.Н. Бегалиев¹, Д.Б. Маликов^{2*}

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы, Қазақстан

²Алматы қаласының полиция департаменті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: malikovdauren2511@gmail.com

Балаларға зорлық және қатыгездікпен қараудың криминологиялық аспектілері

Бұл мақалада балаларға зорлық және қатыгездікпен қараудың криминологиялық аспектілері берілген.

Атап айтқанда, кәмелетке толмағандар арасындағы зорлық-зомбылықтың, балаларға қатыгездік көрсетудің, құқық бұзушылық пен қылмыстың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу және алдын алу мәселелеріне назар аударылады.

Бұл ретте кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылыққа және балалар қылмысына қарсы күрес мәселелері экономикалық, саяси, әлеуметтік және құқықтық сипаттағы шаралар кешенін қамтуы тиіс.

Балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында бұл бағыттағы жұмыстарды кезең-кезеңімен, қауіп-қатер көздерін анықтау, себептер мен жағдайларды зерделеу, талдау, ауқымы мен салдарын анықтау арқылы кезең-кезеңімен жүргізу қажет деген қорытынды жасалды.

Заңсыз мазмұнға белсенді тартылған балалар мен жасөспірімдердің санын азайту үшін бірқатар жаңа бастамалар, соның ішінде заңнамалық бастамалар ұсынылуда.

Мақалада міндеттер мен қорытындылар, оларды іс жүзінде жүзеге асыру мүмкіндіктері, жұмыста тұжырымдалған қорытындылар мен ұсыныстар балалардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің іс-әрекетінде практикалық қолдануды таба алады.

Қаржыландыру. Ғылыми мақала BR 21882414 «Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульді орталықтар желісін тәжірибелік енгізу» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2023–2025жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: балалар, қауіпсіздік, жарақаттар, алдын алу, қылмыс, құқық бұзушылық, зорлық-зомбылық, қорлау, дисфункционалды отбасы, кибербуллинг.

А.Б. Турсунов¹, Е.Н. Бегалиев¹, Д.Б. Маликов^{2*}

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

²Департамент полиции города Алматы, Алматы, Казахстан

*e-mail: malikovdauren2511@gmail.com

Криминологические аспекты насилия и жестокого обращения с детьми

В данной статье приводятся актуальные аспекты насилия и жестокого обращения с детьми.

В частности, обращены внимания на вопросы профилактики и предупреждения насилия, жестокого обращения в отношении детей, правонарушений и преступлений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних.

В то же время вопросы борьбы с преступностью в отношении несовершеннолетних и детской преступностью должен включать комплекс мероприятий экономического, политического, социального и правового характера.

В целях обеспечения безопасности детей сделан вывод, что работа в данном направлении должна проводиться поэтапно, последовательно путем установления источников угроз, изучения, анализа причин и условий, определения масштабов, последствий.

Для снижения количества детей и подростков, активно вовлекаемых в противоправные контенты, предлагается ряд новых инициатив, в том числе законодательных.

Статья содержит задачи и выводы, возможность их практической реализации, сформулированные в работе выводы и предложения могут найти практическое применение в деятельности работников уполномоченных государственных и правоохранительных органов в сфере защиты прав детей.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023–2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 21882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: дети, безопасность, травматизм, профилактика, преступление, правонарушение, насилие, жестокое обращение, неблагополучная семья, кибербуллинг.

Introduction

In the Address of the Head of State to the People of Kazakhstan dated 1 September 2020, “Kazakhstan in a New Reality: Time for Action”, President Kassym-Jomart Tokayev instructed that special attention be paid to issues of children’s safety and the protection of children’s rights, and that oversight be ensured for every case investigated in connection with violence against minors.

In 2021, the President again pointed to the need to establish special oversight in preventing and suppressing sexual offences against children, especially children left without parental care.

As the President noted, responsibility for countering such unlawful acts rests not only with internal affairs bodies and the prosecutor’s office, but also

with all organisations involved in social protection: guardianship and custody authorities, employment and social programmes units under regional and district akimats (local executive bodies), and others.

In Kazakhstan, state protection of the family and childhood is guaranteed by the Constitution and has constitutional status (Article 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan). At the same time, implementing guarantees of the child’s rights—including ensuring social infrastructure for children—falls within the core powers of local executive bodies (Article 7 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan”).

State bodies must create all necessary conditions to expand opportunities for children and adolescents in choosing their life path and achieving

personal success, regardless of their family's material well-being or social position. Today, authorised state bodies—including specialised ones—have been established to protect children's lawful rights, and a number of non-governmental organisations operate in this sphere.

In the Address to the People of Kazakhstan dated 2 September 2024, the Head of State noted the extensive work carried out over time on child protection. A legislative act was adopted providing payments to children from the National Fund. Administrative liability was introduced for involving minors in gambling and betting. Penalties were increased for any forms of violence against children. A law was signed on ensuring children's safety and on preventing and suppressing crimes and offences against women and children.

In general, more than 40 regulatory legal acts are currently in force in the field of protecting minors' rights: the Constitution of the Republic of Kazakhstan; the Code "On Public Health and Healthcare System"; the Code "On Marriage (Matrimony) and Family"; the Laws "On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan", "On Prevention of Infraction among the Minors and Prevention of Child Neglect and Homelessness", "Concerning Prevention of Domestic Violence", "On Social and Medical Pedagogical Correctional Assistance for Children with Disabilities", "On State Youth Policy", and other legislative norms.

Results and Discussion

It should be noted that the legal protection of childhood covers all spheres of minors' lives: education, upbringing, healthcare, labour, social security and adaptation, leisure, physical culture, and sports. In this context, it is reasonable to agree with a number of domestic researchers on the need for special legal protection driven, above all, by minors' psychological, emotional, and physiological characteristics.

Today, protecting the rights and interests of minors participating in legal proceedings is among the priority areas in the work of all competent bodies in this field, including the courts.

Among international instruments, United Nations documents devoted to minors occupy a special place. In June 1994, Kazakhstan declared its commitment to comply with the principles of the international community concerning the protection of children's rights by ratifying the Convention on the Rights of the Child. This treaty is aimed at creat-

ing fundamental conditions for children's social and spiritual well-being, including safety, protection from abuse and violence, discrimination, and violations of rights.

The special status of minors is also embedded in other UN standards. For example, the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the "Beijing Rules") recommend not only taking the personal characteristics of minors into account to the greatest extent possible, but also creating a specialised system of justice and juvenile jurisdiction. When choosing measures of response, competent bodies should be guided by the following principles:

- measures of response should be proportionate not only to the circumstances and gravity of the offence, but also to the situation and needs of children, as well as the needs of society;
- when considering materials relating to a minor, the question of his or her well-being should serve as the determining and primary factor.

Like other international treaties, the UN Convention on the Rights of the Child forms part of Kazakhstan's applicable law under the Constitution of the Republic of Kazakhstan, and courts, when preparing decisions, may directly refer to provisions of international legal norms. The special status of minors is reflected in the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan", as well as in criminal, criminal-procedure, civil, and other legislation and regulatory legal acts.

A separate, independent system of punishments for minors is provided for in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter—CC RK). Within the general principles of sentencing, the CC RK establishes juvenile-specific legal measures and requirements. They take into account children's legal status, Kazakhstan's adherence to international human rights standards, and the humanistic foundations of national legislation.

At the same time, despite a developed legal framework and policies pursued in the interests of minors, a number of problem areas remain in this sphere. In particular, the prevention of violence and abuse, offences and crimes, child neglect, and homelessness among minors remains highly relevant.

Official statistics on registered criminal offences indicate the presence of dangerous criminogenic factors. According to statistical data for the last three years, more than 7,000 criminal offences were committed against minors, including 1,171 grave and 1,346 especially grave offences.

Notably, the indicator doubled in the city of Astana (from 123 to 254) and increased in Almaty Region by 66.7% (from 234 to 390), Aktope Region by 65.4% (from 107 to 177), Atyrau Region by 55% (from 116 to 180), Kyzylorda Region by 48.8% (from 80 to 119), Zhambyl Region by 44.4% (from 133 to 192), and North Kazakhstan Region by 43.5% (from 62 to 89).

It should be noted that the increase in recorded crime was influenced by the registration of 611 offences under new CC RK articles introduced in 2024: Article 108-1 CC RK (Intentional infliction of minor harm to health)–184; Article 109-1 CC RK (Battery)–394; and Article 121-1 CC RK (Sexual harassment of persons under sixteen years of age)–33. As before, the most common categories remain offences against the person–958 (28%); offences against sexual inviolability–904 (27%); transport-related offences–597 (17%); and offences against property–485 (14%).

Of particular concern is the increase in offences against the person: +68.7% in 2024 compared to 2023; and +112.4% over three years.

In this regard, the dependence identified by long-term American research is of interest: when the media constantly report on murders and rapes, criminal statistics in that region tends to rise in the near future. This is described as “social contagion” (Schraer, 2025, p. 30).

This is especially relevant today given the accessibility of virtually any information through the global Internet and the active deployment of artificial intelligence (hereinafter–AI), with children being among the most active users. According to International Telecommunication Union (ITU) data on the share of Internet users, Kazakhstan is on par with many developed countries.

For many children, the Internet and AI are not only sources of information, but also a kind of “close” friend and helper. A fairly high level of psychological dependence on the Internet and social networks is observed among children.

For example, 30% of surveyed children cannot stop watching films, videos, and other online information on their own; about 52% view various videos and websites; 28.6% play computer games; and 7% spend time in Internet clubs after 22:00 (Report on the Situation of Children in the Republic of Kazakhstan in 2018, 2019, p. 172).

It is difficult to disagree with the view that the work carried out today by authorised state bodies is losing to information attacks, and that not all potential of the Internet and social networks is being used

(Report on the Situation of Children in the Republic of Kazakhstan, 2017, p. 149). While online, children increasingly encounter harmful information–abuse, violence, aggression, pornography, and so forth. Often, driven by the desire to find understanding, they become participants in suicidal and other unlawful communities, which can lead to severe psychological and physical consequences and trauma.

The availability of information, anonymity, and a high level of involvement in online activities make children vulnerable to various criminogenic threats that can undermine their psychological safety (Romanova, 2018, p. 26). Therefore, information-psychological safety and methods of building protection and assistance become particularly important amid major social change. Below are examples of Internet threats faced by minors (Isaev et al., 2024, pp. 73–74).

Cyberbullying is a serious and rapidly growing problem among adolescents in today’s digital society. This type of harassment is carried out through AI, social networks, messengers, and other platforms. Cyberbullying encompasses various forms of aggressive behaviour–blackmail, threats, insults, and humiliation. One of its key elements is anonymity, which makes it easier for potential aggressors to express negative emotions with a reduced risk of accountability.

An important aspect is analysing the consequences of cyberbullying, which are usually divided into educational, psychological, and medical consequences. Educational consequences include poorer academic performance, reduced motivation to attend school, frequent absences, unstable grades, and decreased learning activity. Psychological consequences include lower self-esteem, loss of confidence, impaired mental development, the emergence of disorders, increased psycho-emotional instability, heightened fear, the development of paranoia, and suicidal thoughts. In addition, cyberbullying may lead to depression and stress, causing an overall weakening of immunity, headaches, heart-area pain, fatigue, sleep disturbances, memory deterioration, and loss of appetite.

The main difficulty is that cyberbullying is hard to control and prevent because it can occur anonymously and outside the school or home environment. It is crucial that children know how to recognise and resist this phenomenon and have access to understanding from adults and specialists (Zintsova, 2014, p. 122).

Thus, the above indicates both a trend and persistence of criminological threats. For this reason,

the developers of the Comprehensive Plan for the Protection of Children from Violence, Suicide Prevention, and Ensuring Their Rights and Well-Being for 2023–2025 justified its adoption primarily by the increasing number of crimes and offences against children and the overall criminogenic situation.

Countering criminal encroachments against minors has been defined as one of the priority areas for all authorised bodies. State bodies are taking systematic organisational, legislative, and practical measures to ensure the protection of children's rights. Despite this, children everywhere continue to be exposed to various criminal encroachments and also commit offences and crimes themselves.

Obviously, combating crimes committed against minors and juvenile delinquency must include a comprehensive set of measures. As to the legal dimension, it should be noted that Kazakhstan's legislative framework currently aligns with international standards and allows the state to address issues related to the protection of minors' rights at an appropriate level.

Specialists in psychology and psychiatry believe that a dysfunctional family—one in which there are evident defects in upbringing, although this is not the only criterion for defining dysfunction—often lays the groundwork for later problems: what is missed in childhood, what is not noticed, and what is formed in childhood can “blossom” at an older age (Korolev, 2024, p. 74).

It should be acknowledged that minors are among the most vulnerable groups in terms of access to social services. In particular, their lack of life experience often becomes a cause of tragedy. Moreover, clear family dysfunction leads to situations where children, when faced with life challenges, may misjudge facts due to erroneous views and behave inappropriately when resolving problems.

Psychologists and psychiatrists consider a dysfunctional family to be, first of all, one with obvious defects in upbringing, although this is not the only criterion for identifying family dysfunction (Baeva et al., 2021, p. 482).

It should be noted that family dysfunction is one of the main causes of deviant behaviour. Therefore, one of the main priority measures in the sphere of child protection is work with dysfunctional families.

However, despite allocated funding and measures taken to work with disadvantaged children, the number of dysfunctional families in the country is not decreasing and remains at approximately 10–12 thousand families, in which more than 12 thousand children live.

G.S. Maulenov quite rightly noted that phenomena and processes such as an unfavourable family environment are among the conditions contributing to the commission of crime (Maulenov, 1999, p. 64).

It is also reasonable to agree with A.A. Tanekenoova that the predominance in court practice of cases involving deprivation of parental rights due to evasion of parental duties indicates an unfavourable family situation (Tursunov, 2020, p. 79).

One of the major problems connected with violations of children's rights is violence and abuse. Neglect of a child's basic needs includes any actions or omissions by parents or legal representatives that reduce the child's well-being or create conditions that hinder the child's normal physical or mental development and violate the child's rights and interests.

Children who are constantly exposed to abuse may develop a desire to assert themselves and demonstrate their significance; they may also form beliefs that rudeness is a normal form of relationship between people.

When any forms of violence and rudeness are a preferred method of influence in a family, children may retain bitterness toward their parents throughout life. There are known cases of adolescents committing brutal murders of their parents. A teenager may become cynical and emotionally “deaf”, disregard the interests and feelings of others, and develop hatred toward people—anyone may become a victim.

In many foreign countries, specific methodologies already exist for identifying such cases; new methods are being developed and measures are being taken to combat violence and abuse. According to UNICEF, Kazakhstan has a fairly favourable environment for the realisation of children's rights. The state provides ongoing support in healthcare, education, and social protection, but overall the level of such support remains lower than the OECD average.

At the same time, violence remains widespread in Kazakhstan despite improvements in legislation. For example, children under one year of age are subjected to physical punishment (17.3%), and almost every third child aged 3 to 9 is subjected to physical punishment.

Social norms that tolerate and accept violence contribute to its wide prevalence: for example, 75% of adults support the use of corporal punishment against children. Parents often resort to harsh measures because they do not know alternative ways to discipline children or do not have the time and patience to raise them.

Research results show that violence is a significant problem for minors' health not only because it causes direct injuries, but also because it indirectly affects a range of psychological and other health indicators (Buyanov, 1976, p. 207). Repeated violence may place victims at risk of psychological problems such as fear, anxiety, sleep and eating disorders, depression, and stress.

A key role in the prevention of offences traditionally belongs to the family, as it is the main foundation of upbringing. However, the family as a social institution is also undergoing deformation. Social changes and the declining role of values affect the family as well.

Among the main adverse factors of family upbringing are an immoral lifestyle of parents, their low level of education, emotionally conflictual relations within the family, and low material well-being. Improper upbringing in the family, resulting in the formation of negative personality traits in a minor, may be caused by a number of reasons. Conflict relations, sometimes leading to the breakdown of the family, cause children acute distress connected with the loss of their usual life and uncertainty about the future.

All this may lead to a sense of loneliness, uselessness, and other negative thoughts. Unlawful behaviour by children may be driven by social inequality in the opportunities available to people from different social strata.

In general, in an unstable family environment, children often face a lack of proper care, support, and upbringing, which can have consequences for their future. The main factors contributing to family dysfunction include poverty, alcoholism, drug addiction, abuse and violence in the family, as well as conflicts and divorces between parents. These problems may be aggravated in rural areas and low-income families, where access to education, medical services, and social support is sometimes limited.

Social disadvantage, in turn, is linked to a lack of infrastructure and leisure opportunities for children's development, including the unavailability or inaccessibility of pre-school institutions, clubs, and sports sections. In such conditions, children are often left to themselves, which increases the risk of their involvement in unlawful activity.

In Kazakhstan, measures are being taken to address these problems, including the development of the social protection system, the opening of family and childhood support centres, and the implementation of violence-prevention programmes. How-

ever, the effectiveness of these measures is often constrained by insufficient funding and the lack of a comprehensive approach.

To reduce and minimise the level of threats, it is necessary to strengthen the family institution, raise living standards, develop the education and health-care systems, and actively involve the public. Only through joint efforts of the state, society, and each individual family can conditions be created in which children can grow up safely, receive quality education, and develop their potential, ultimately contributing to overall well-being.

The national model of preventive measures against violence largely relies on identifying dysfunctional families and placing them under preventive supervision. According to the Children's Rights Ombudsperson in the Republic of Kazakhstan, D. Zakiyeva, 12 thousand children live in families that are registered as disadvantaged.

From 1 September 2022, Kazakhstan launched the Digital Family Card on a pilot basis—an information system that aggregates data from various state bodies, allowing the level of citizens' social well-being to be determined and guaranteed state support to be provided proactively.

It is necessary to identify the reasons for a child's behaviour in each specific case and develop comprehensive preventive measures to help each family. The regions already have the data; therefore, it must be promptly integrated into a single automated registry database that will allow the development of tailored solutions for each family and provide information on how exactly assistance can be delivered in a particular situation.

Interaction should also be strengthened, and the non-governmental sector should be involved in order to consolidate all efforts. Work should proceed in two directions: (1) a specific rehabilitation plan for children who already have the status of homeless children; and (2) preventive measures.

In our view, introducing a unified automated registry database of families in difficult life circumstances is an important step toward improving the protection and support system for vulnerable groups.

In general, scientific research on violence against children and child abuse helps to:

- identify root causes, mechanisms, and factors influencing violence, which supports the development of effective child-protection measures; understand the impact of domestic violence on children's psychological and emotional health, which is important for designing prevention and rehabilitation plans;

- influence public attitudes toward violence and contribute to changes in legislation aimed at more effective child protection;

- play an important role in specialist training, enabling professionals to respond effectively to cases of violence and provide assistance to victims.

Oversight and supervisory practice shows that local executive and authorised bodies often fail to address, in an effective manner, family dysfunction related to unemployment, alcohol abuse, drug addiction, low living standards, and the associated domestic violence.

In this context, we fully support the initiative of the Prosecutor General's Office regarding the need for a new strategic document on the upbringing, development, and safety of the younger generation, given that the Concept on moral and sexual education was approved by the Government 17 years ago (21 November 2001) and does not take into account the influence of the Internet, social networks, and other current realities.

These commissions do not have reliable information on dysfunctional families and children in the region; as a result, many such families remain outside their preventive work.

We believe that one of the reasons for the low effectiveness of commissions' activities is the shortage of qualified personnel. A unified system of requirements for the professional and educational level of staff should be introduced, and criteria and performance indicators for their work should be developed.

Introducing a social worker into the composition of commissions will also help increase their effectiveness by organising targeted and systematic work with children and their families.

An analysis of the social status of affected children indicates serious problems in ensuring children's rights. In most cases, these are children from low-income and single-parent families, where parents are either unemployed or do not live with their children. All such families should be the focus of preventive work.

Some parents have repeatedly come to the attention of the police for consuming alcohol, committing offences in the sphere of family and domestic relations, and so forth.

However, there are also cases where authorised bodies conduct no systematic work with this category

of persons. In practice, children in such families remain without the necessary help and care and become victims of violence.

Conclusions

The analysis showed that one of the main causes of juvenile delinquency is the family-upbringing factor.

It should be stated that all visible shortcomings and deviations in children's behaviour—homelessness and neglect, the commission of various offences, abuse of alcohol and narcotic substances—share a common major problem: social maladjustment, the root causes of which lie in family problems.

It is also advisable to consider adopting legislative amendments that would allow authorised officials (police), based on incoming information that a person has manifested violence (including sexual violence), to issue directives requiring such persons to undergo a psychological and psychiatric assessment (examination), including in inpatient settings. In particular, it is proposed to supplement Article 10 of the Law "Concerning Prevention of Domestic Violence" with clause 19 as follows: "issue a directive requiring the person to undergo a psychological and psychiatric assessment (examination)".

In addition, a mechanism of judicial oversight over such directives should be established to ensure their lawfulness and justification; the possibility of challenging the directive in court should be provided; and the time limits and conditions for inpatient assessment should be regulated. Grounds for issuing such a directive may include complaints from relatives, neighbours, and the children themselves. This measure is justified by the fact that victims are often not prepared to report sexual violence openly, because perpetrators are frequently acquaintances—fathers, stepfathers, brothers, and other relatives.

Given that the problem of violence against children and child abuse is a social problem, only coordinated work by all prevention actors can achieve positive results.

In this regard, it is necessary to adopt a unified state concept for the protection of children's rights and interests that would create uniform institutional foundations for implementing state policy on the protection of children's rights in all spheres of society.

Литература

- Послание Главы государства народу Казахстана. Казахстан в новой реальности: время действий. 1 сентября 2020 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020> (дата обращения: 25.06.2025).
- Послание Главы государства народу Казахстана. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны. 1 сентября 2021 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (дата обращения: 25.06.2025).
- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм. 2 сентября 2024 г. [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K240002024_1 (дата обращения: 25.06.2025).
- Правовая статистика [Электронный ресурс]. URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 25.06.2025).
- Schraer M. Mentalities and Violent Contagion. Cham, 2025. 30 p.
- Committed to connecting the world [Электронный ресурс]. URL: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (дата обращения: 25.06.2025).
- Доклад о положении детей в Республике Казахстан в 2018 г. – Нур-Султан, 2019. – 172 с.
- Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама. – Астана, 2017. – 149 б.
- Баева И. А., Гаязова Л. А., Кондакова И. В. Личностные ресурсы психологической безопасности подростков и молодежи в образовательной среде // Информационные технологии и системы (ИТС). – 2021. – № 3 (104). – С. 482–497.
- Булатов И. Китайских игроков онлайн-игр обяжут регистрироваться под реальными именами [Электронный ресурс]. URL: <https://ria.ru/20170429/1493367757.html> (дата обращения: 25.06.2025).
- Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи. – М., 1976. – 207 с.
- Зинцова А. С. Социальная профилактика кибербуллинга // Вестник Нижегородского университета. – 2014. – № 3. – С. 122–128.
- Исаев М. С., Федорова С. Р., Хачатрян А. А., Романова Е. В. Информационная безопасность детей в условиях цифровизации // Психологически безопасная образовательная среда: проблемы проектирования и перспективы развития: сб. материалов VI Междунар. науч.-практ. конф. / гл. науч. ред. С. В. Пазухина, И. Л. Федотенко. – Чебоксары: Среда, 2024. – С. 73–74.
- Кокорева О. И. Психологические детерминанты возникновения интернет-зависимости у младших подростков // Социализация и реабилитация в современном мире: материалы Всерос. науч.-практ. конф. – М.: Перо, 2018. – С. 141–149.
- Королев Н. Ю. Информационные угрозы и риски для подростков в современном цифровом пространстве // Психологически безопасная образовательная среда: проблемы проектирования и перспективы развития: сб. материалов VI Междунар. науч.-практ. конф. / гл. науч. ред. С. В. Пазухина, И. Л. Федотенко. – Чебоксары: Среда, 2024. – С. 74–76.
- Мауленов Г. С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. – Алматы, 1999. – 64 с.
- Мосунова Н. 12 тысяч детей проживают в неблагополучных семьях в Казахстане [Электронный ресурс]. URL: <https://www.inform.kz/ru/12-tisyach-detey-prozhivayut-vneblagopoluchnih-semyah-v-kazahstane-4210ba> (дата обращения: 25.06.2025).
- Романова Е. С., Бершедова Л. И. Информационно-психологическая безопасность подростков: системно-психологический анализ // Системная психология и социология. – 2018. – № 3 (27). – С. 26–38.
- Турсунов А. Б. Актуальные проблемы защиты прав детей в Казахстане: вопросы теории и практики // Научный проект на соискание степени магистра национальной безопасности и военного дела. – Косшы, 2020. – С. 79.

References

- Baeva, I. A., Gayazova, L. A., & Kondakova, I. V. (2021). Lichnostnye resursy psikhologicheskoy bezopasnosti podrostkov i molodezhi v obrazovatel'noy srede [Personal resources of psychological safety of adolescents and youth in the educational environment]. *Information Technologies and Systems (ITS)*, 3(104), 482–497.
- Bulatov, I. (2017, April 29). Kitayskikh igrokov onlayn-igr obyazhut registrirovat'sya pod real'nymi imenami [Chinese online gamers to be required to register under real names]. <https://ria.ru/20170429/1493367757.html> (accessed June 25, 2025).
- Buyanov, M. I. (1976). Rebenok iz neblagopoluchnoy sem'i [A child from a disadvantaged family]. Moscow: Pedagogika.
- Committed to connecting the world. (2025, June 25). International Telecommunication Union (ITU) Statistics. <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>.
- Doklad o polozhenii detey v Respublike Kazakhstan v 2018 g. (2019). Report on the Situation of Children in the Republic of Kazakhstan in 2018. Nur-Sultan.
- Isaev, M. S., Fedorova, S. R., Khachatryan, A. A., & Romanova, E. V. (2024). Informatsionnaya bezopasnost' detey v usloviyakh tsifrovizatsii [Information security of children in the context of digitalization]. In S. V. Pazukhina & I. L. Fedotenko (Eds.), *Psychologically Safe Educational Environment: Design Problems and Development Prospects* (pp. 73–74). Cheboksary: Sreda.
- Kokoreva, O. I. (2018). Psikhologicheskie determinanty vznikhoveniya internet-zavisimosti u mladshikh podrostkov [Psychological determinants of internet addiction among younger adolescents]. In *Socialization and Rehabilitation in the Modern World* (pp. 141–149). Moscow: Pero.
- Korolev, N. Yu. (2024). Informatsionnye ugrozy i riski dlya podrostkov v sovremennom tsifrovom prostranstve [Information threats and risks for adolescents in the modern digital space]. In S. V. Pazukhina & I. L. Fedotenko (Eds.), *Psychologically Safe Educational Environment: Design Problems and Development Prospects* (pp. 74–76). Cheboksary: Sreda.
- Maulenov, G. S. (1999). Osnovnye kharakteristiki prestupnosti v Respublike Kazakhstan [Main characteristics of crime in the

Republic of Kazakhstan]. Almaty: Universitet.

Mosunova, N. (2025, June 25). 12 tysyach detey prozhivayut v neblagopoluchnykh sem'yakh v Kazakhstane [12 thousand children live in disadvantaged families in Kazakhstan]. <https://www.inform.kz/ru/12-tisyach-detey-prozhivayut-vneblagopoluchnih-semyah-v-kazakhstane-4210ba>.

Poslaniye Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana. (2024, September 2). Spravedlivyy Kazakhstan: zakon i poryadok, ekonomicheskiy rost, obshchestvennyy optimism [A Fair Kazakhstan: Law and Order, Economic Growth, Public Optimism]. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K24002024_1 (accessed June 25, 2025).

Poslaniye Glavy gosudarstva narodu Kazakhstana. (2020, September 1). Kazakhstan v novoy real'nosti: vremya deystviy [Kazakhstan in a New Reality: Time for Action]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020> (accessed June 25, 2025).

Poslaniye Glavy gosudarstva narodu Kazakhstana. (2021, September 1). Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaya osnova protsvetaniya strany [Unity of the Nation and Systemic Reforms – a Firm Basis for the Country's Prosperity]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (accessed June 25, 2025).

Pravovaya statistika. (2025, June 25). Legal statistics. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>.

Qazaqstan Respublikasyndagy balalardyn zhaghdaiy turaly bayandama. (2017). Report on the Situation of Children in the Republic of Kazakhstan. Astana.

Romanova, E. S., & Bershedova, L. I. (2018). Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' podrostkov: sistemno-psikhologicheskii analiz [Information and psychological safety of adolescents: A systemic-psychological analysis]. *System Psychology and Sociology*, 3(27), 26–38.

Schraer, M. (2025). *Mentalities and Violent Contagion*. Cham: Springer.

Tursunov, A. B. (2020). Aktual'nye problemy zashchity prav detey v Kazakhstane: voprosy teorii i praktiki [Topical issues of protecting children's rights in Kazakhstan: Theory and practice]. Master's research project in National Security and Military Studies. Koshy.

Zintsova, A. S. (2014). Sotsialnaya profilaktika kiberbullinga [Social prevention of cyberbullying]. *Vestnik Nizhegorodskogo Universiteta*, 3, 122–128.

Авторлар туралы мәлімет:

Турсунов Айдос Болатұлы – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы (Қосшы, Қазақстан, e-mail: aidosshar@mail.ru);

Бегалиев Ернар Нурланұлы – заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының профессоры (Қосшы, Қазақстан, e-mail: ernar-begaliev@mail.ru);

Маликов Дәурен Балтабекұлы (корреспондент авторы) – Алматы қалалық полиция департаменті Жергілікті полиция қызметі бөлімінің бұқаралық іс-шараларды қолдау тобының аға инспекторы, полиция майоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: sabit_75@mail.ru).

Information about the authors:

Tursunov Aidos Bolatovich – Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan (Koshy, Kazakhstan, e-mail: aidosshar@mail.ru);

Begaliev Ernar Nurlanovich – Doctor of Law, Professor, Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan (Koshy, Kazakhstan, e-mail: ernar-begaliev@mail.ru);

Malikov Dauren Baltabekovich (corresponding author) – Senior Inspector, Mass Events Support Group, Local Police Service Directorate, Almaty City Police Department, Police Major (Almaty, Kazakhstan, e-mail: sabit_75@mail.ru).

Информация об авторах:

Турсунов Айдос Болатович – Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан (Кошы, Казахстан, e-mail: aidosshar@mail.ru);

Ернар Нурланович Бегалиев – доктор юридических наук, профессор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан (Кошы, Казахстан, e-mail: ernar-begaliev@mail.ru);

Даурен Балтабекович Маликов (корреспондент-автор) – старший инспектор группы обеспечения массовых мероприятий Управления местной полицейской службы Департамента полиции города Алматы, майор полиции (Алматы, Казахстан, e-mail: sabit_75@mail.ru).

Registered: April 23, 2025.

Accepted: December 20, 2025.

A. Muratova¹, **R. Khamidullina²**, **B. Smatlayev^{1*}**,
R. Kemeshov³, **E. Beisov¹**

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Metropolitan university Prague, Prague, Czechia

³Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

*e-mail: smatlayevbaurzhan@gmail.com

MEANS AND METHODS OF CONVICT CORRECTION: FROM CLASSICAL APPROACHES TO DIGITAL TECHNOLOGIES

As part of the ongoing transformation in criminal justice policy and digitalization of public administration, the penitentiary system requires a review of approaches to correction of individuals convicted. This study investigates means and methods of correction in Kazakhstan with an eye towards traditional practices versus digital technologies as tools of correction – with the ultimate aim being identifying digitalization's potential as a means to enhance effectiveness while humanizing criminal punishment.

Scientific and practical importance of this work lies in its detailed examination of Kazakhstan's current correctional system with reference to international experiences, employing comparative legal, doctrinal, critical-analytical, and interdisciplinary methodologies in its methodology.

The findings reveal that Kazakhstan, despite lacking a comprehensive digitalization strategy for its penal correction system, has both resources and institutional prerequisites necessary for the implementation of electronic monitoring, digital profiling, online education programs and artificial intelligence tools in the near future. Furthermore, research highlights the need to protect human rights, maintain algorithmic transparency and individualize rehabilitation approaches accordingly.

The study's value lies in providing direction for modernization of penitentiary policy, adopting successful international practices and formulating recommendations for legal, institutional and technological reform of Kazakhstan's penal correction system. Furthermore, its practical significance lies in potentially applying proposed measures toward creating a national digital transformation strategy for prisons.

Keywords: penal correction system, correction of convicts, digitalization, electronic monitoring, resocialization.

А. Муратова¹, Р. Хамидуллина², Б. Сматаев¹,
Р. Кемешов³, Е. Бейсов¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Метрополитен университеті Прага, Прага, Чехия

³Әлихан Бөкейхан атындағы университет, Семей, Қазақстан

⁴Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

*e-mail: smatlayevbaurzhan@gmail.com

Сотталғандарды түзету құралдары мен әдістері: классикалық тәсілдерден сандық технологияларға

Қылмыстық сот төрелігі және мемлекеттік басқаруды цифрландыру саласындағы саясатты үздіксіз трансформациялау шеңберінде пенитенциарлық жүйе сотталғандарды түзету тәсілдерін қайта қарауды талап етеді. Бұл зерттеуде түзету құралдары ретінде цифрлық технологиялармен салыстырғанда дәстүрлі тәжірибелер тұрғысынан Қазақстанда түзету құралдары мен әдістері қарастырылады, өйткені түпкі мақсат қылмыстық жазаны ізгілендіру кезінде тиімділікті арттыру құралы ретінде цифрландыру әлеуетін анықтау болып табылады.

Бұл жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы салыстырмалы-құқықтық, доктриналық, сыни-талдамалық және пәнаралық әдістерді қолдана отырып, халықаралық тәжірибеге сілтеме жасай отырып, Қазақстанның қолданыстағы пенитенциарлық жүйесін егжей-тегжейлі зерттеу болып табылады.

Алынған нәтижелер Қазақстанның өзінің қылмыстық-атқару жүйесін цифрландырудың кешенді стратегиясының жоқтығына қарамастан, таяу болашақта электрондық мониторингті, цифрлық бейіндеуді, онлайн-білім беру бағдарламаларын және жасанды интеллект құралдарын енгізу үшін қажетті ресурстарға да, институционалдық алғышарттарға да ие екенін көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеулер адам құқықтарын қорғау, алгоритмдік ашықтықты сақтау және оңалту тәсілдерін сәйкесінше даралау қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеудің құндылығы пенитенциарлық саясатты жаңғырту бағыттарын айқындау, табысты халықаралық тәжірибені қолдану және Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесін құқықтық, институционалдық және технологиялық реформалау бойынша ұсынымдарды тұжырымдау болып табылады. Сонымен қатар, оның практикалық маңыздылығы түрмелерді цифрлық түрлендірудің ұлттық стратегиясын құру үшін ұсынылған шараларды қолдану болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі, сотталғандарды түзету, цифрландыру, электрондық мониторинг, қайта әлеуметтендіру.

А. Муратова¹, Р. Хамидулина², Б. Сматаев^{1*},
Р. Кемешов³, Е. Беисов¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Столичный университет Праги, Прага, Чехия

³Университет имени Алихана Бокейхана, Семей, Казахстан

⁴Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

*e-mail: smatlayevbaurzhan@gmail.com

Средства и методы исправления осужденных: от классических подходов к цифровым технологиям

В рамках продолжающейся трансформации политики в области уголовного правосудия и цифровизации государственного управления пенитенциарная система требует пересмотра подходов к исправлению осужденных. В данном исследовании рассматриваются средства и методы исправления в Казахстане с точки зрения традиционных практик в сравнении с цифровыми технологиями в качестве инструментов исправления, так как конечной целью является выявление потенциала цифровизации как средства повышения эффективности при гуманизации уголовного наказания.

Научная и практическая значимость данной работы заключается в детальном изучении действующей пенитенциарной системы Казахстана со ссылкой на международный опыт, используя в своей методологии сравнительно-правовые, доктринальные, критико-аналитические и междисциплинарные методы.

Полученные результаты показывают, что Казахстан, несмотря на отсутствие всеобъемлющей стратегии цифровизации своей уголовно-исполнительной системы, располагает как ресурсами, так и институциональными предпосылками, необходимыми для внедрения электронного мониторинга, цифрового профилирования, онлайн-образовательных программ и инструментов искусственного интеллекта в ближайшем будущем. Кроме того, исследования подчеркивают необходимость защиты прав человека, поддержания алгоритмической прозрачности и соответствующей индивидуализации подходов к реабилитации.

Ценность исследования заключается в определении направлений модернизации пенитенциарной политики, применении успешного международного опыта и формулировании рекомендаций по правовой, институциональной и технологической реформе уголовно-исполнительной системы Казахстана. Кроме того, его практическая значимость заключается в возможном применении предложенных мер для создания национальной стратегии цифровой трансформации тюрем.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система, исправление осужденных, цифровизация, электронный мониторинг, ресоциализация.

Introduction

Modern penal correction systems face an urgent need to update traditional methods of rehabilitation of convicted individuals amid rapid advances in digital technologies. Kazakhstan, like most countries worldwide, is gradually shifting away from repressive practices toward models focused on resocialization, sustainability and humanism; yet domestic academic and practical discourse lack comprehensive research that explores interactions between traditional correctional methods and innovative digital mechanisms such as artificial intel-

ligence, electronic monitoring or virtual rehabilitation mechanisms.

Key strategic documents demonstrate the relevance of this topic. Kassym-Jomart Tokayev's Address to the Nation on September 1, 2023 highlighted the necessity of digital solutions in public administration and justice systems [<https://www.akorda.kz/en/president-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-economic-course-of-a-just-kazakhstan-283243>]. The Concept of Legal Policy for Kazakhstan up to 2030 emphasizes the priority of humanizing criminal policy and expanding alternative punishments that offer a balance of isolation,

control and correctional opportunities (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>). Within the National Human Rights Plan, it is made abundantly clear that conditions of punishment execution should align with international standards – specifically UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (“Mandela Rules”) (https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf).

Studies conducted abroad, particularly in the EU, USA, China and Slovakia, demonstrate the successful use of electronic surveillance (EM) and algorithmic solutions within penitentiaries as effective and sustainable tools. For example, K. Borsekova et al (2020) found that digital technologies contributed significantly towards decreasing recidivism rates, social reintegration efforts and economic sustainability within correctional facilities; yet simultaneously raised risks such as dehumanization due to legal oversight over AI systems as well as increasing inequality of access to resocialization programs (Borsekova, K. et al., 2020).

This research explores the system of execution of punishments in Kazakhstan, with an aim of understanding its evolution and correlation with traditional and modern methods of convict correction, their effectiveness, risks, and potential for digital solutions within humanistic and legal perspectives.

This study proposes that modern digital technologies introduced into penal enforcement systems could increase their efficiency at correcting convicts if humanism, human rights and individualization of punishment principles are observed.

Scientific novelty and significance of this article lie in its ability to demonstrate the possibility of merging classical and digital approaches into a single legal model that provides for control, correction and individual rights in digital states.

Material and methods

Material used for this research included regulatory legal acts issued by the Republic of Kazakhstan related to penal enforcement (e.g. the Penal Enforcement Code and related by-laws and state strategies and concepts); official statistical information from the Committee of Penal Enforcement System in Ministry of Internal Affairs in Republic of Kazakhstan as well as analytical publications reflecting both theoretical and applied aspects of correction convicts.

Quantitatively, several documents, scientific publications and the practices of other nations (Germany, the Netherlands, USA Slovakia and Russia

among them) that had implemented digital technologies into their penitentiary systems were studied.

The qualitative component of this research involves three levels of analysis: national (legal framework, official policy and practice in Kazakhstan); comparative legal (foreign experience and models for applying IT and AI technology in prisons); and conceptual (assessment of correctional models from perspectives of human rights, effectiveness, and sustainability).

Digital technologies and innovative correctional impact tools such as artificial intelligence, online resocialization, and electronic monitoring hold great promise to enhance prisoner rehabilitation and reduce recidivism rates, but only when properly integrated into an existing system while respecting legal, ethical, and humanistic principles.

This study employs an inclusive methodology that promotes an holistic and multidisciplinary analysis of correction means and methods. First and foremost, dogmatic analysis was utilized in reviewing provisions from Kazakhstan’s Penal Enforcement Code as well as relevant legal acts concerning punishment execution; additionally a comparative legal analysis was utilized to compare national practices with international models, particularly exploring modern approaches such as electronic monitoring systems; virtual and augmented reality technologies to aid resocialization efforts and the implementation of digital platforms within penitentiaries systems.

To assess the intersection between traditional and innovative correctional approaches, a systems method was employed, enabling this phenomenon to be understood as a multi-level structure that includes coercion, control and humanistic influence elements. Content analysis was then employed on academic literature, strategic policy documents, international reviews and English-language sources in order to reveal key directions within scholarly discourse on this topic.

Critical-analytical methodology was applied, which allowed for an evaluation of potential risks and ethical challenges associated with artificial intelligence and algorithmic decision-making within a penitentiary system. Furthermore, official statistical data such as indicators for prisoner employment, participation in educational and rehabilitation programs, discipline practices, recidivism rates were examined for evidence.

Literature Review

Studies of means and methods of convict correction encompass both classic and cutting-edge tech-

nological approaches. Foreign academic literature on this topic has produced extensive research analyzing concepts like penitentiary influence, changing punishment objectives, and the integration of digital and algorithmic solutions into correctional systems.

Garland (2001) and Foucault (1977), who detail the historical development of penitentiary systems from disciplinary institutions to models of control and social adaptation (http://www.antonioacasella.eu/nume/Garland_control_2001.pdf).

Cullen & Gendreau (2000) highlight the need for cognitive-behavioral programs and rehabilitation-oriented methods in correctional practice; Petersilia emphasizes their significance as vital elements of successful reintegration (<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/assessing-correctional-rehabilitation-policy-practice-and-prospects>).

Classic theoretical approaches to correction are detailed by Garland and Foucault in their works, who traced its development from disciplinary institutions into models of control and social adaptation. Cullen & Gendreau stressed the necessity of applying cognitive-behavioral programs and rehabilitation-oriented methods into correctional practices. Petersilia (2003) stresses the significance of transition periods and post-penitentiary support as integral elements for successful reintegration (https://www.researchgate.net/publication/299143977_When_Prisoners_Come_Home_Parole_and_Prisoner_Reentry).

Recent years have witnessed increasing emphasis on the integration of technology into correctional processes. Brennan & Oliver (2013) and Tollenaar & van der Heijden (2019) examined machine-learning-based risk assessments for recidivism risk assessment systems (<https://academic.oup.com/jrssa/article/176/2/565/7077811?login=false>). Other authors investigated both its potential and risks within criminal justice, such as algorithmic bias risks or violations to individual rights.

Borseková et al. (2020), in their study focused on Slovakia and EU countries, emphasize that the digitalization of punishment execution (through electronic monitoring, video communication, online education, and virtual training) can not only increase the efficiency of the penal system but also reduce recidivism rates. Similar conclusions are drawn by Schmallegger & Smykla (2022), who note that digital tools enable the adaptation of punishment to the individual needs of the convict.

The works of some authors focus on the ethical implications of technology implementation: issues of privacy, digital inequality, and the observance of

human rights within digital prison infrastructure.

Review of literature shows that foreign academic thought has gained significant experience in analyzing the effectiveness of classical methods of correction; assessing digital solutions such as artificial intelligence (AI), electronic supervision and online socialization as potential solutions, as well as legal, ethical and social risks related to introducing technology into penitentiaries systems.

However, this article addresses certain scientific gaps: insufficient study of integrating traditional and digital methods as one system of influence on convicts; lack of comprehensive analysis of Kazakhstani model correction in relation to international digital trends; no multidisciplinary approach combining legal, technological and criminological perspectives.

Thus, this article seeks to address these gaps by offering a comprehensive view of how digitalization has transformed means and methods for convict correction, with particular consideration for legal humanization and technological sustainability.

Results and discussion

Recent analyses of law enforcement practice in Kazakhstan have revealed that, despite the goals outlined in its Penal Execution Code of the Republic of Kazakhstan, traditional means remain the main means for impacting convicts – labor, educational work, educational programs and detention regime (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000234>). According to the Committee of Penal Enforcement System at Ministry of Internal Affairs of Republic of Kazakhstan between 2018-2023 employment was focused upon, with level of resocialization remaining unstable while rates of crime among released prisoners range between 25-30%.

According to Kazakhstan's Committee of Penal Enforcement System, in 2024 there were 63 penitentiary institutions and 17 pre-trial detention facilities operating. At present there are approximately 29,000 men, 2,000 women, and 52 minors serving sentences there." Often prison officers serve sentences for crimes such as murder, intentional infliction of serious harm to health, theft, drug trafficking or fraud (https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-kazahstantsev-izolirovani-ot-obschestva-526508/).

Recent years have witnessed a decrease in prison population, yet recidivism remains an area of great concern. While accurate recidivism data for Kazakhstan are limited, in Russia's Federal Commissioner for Human Rights' data 59.8% of released

citizens were reconvicted again within 2 years of release – this reinforces the need to develop programs focused on providing effective support to individuals released from incarceration. (https://kazkenes.kz/ru/news/internal/732?utm_source).

Kazakhstan is working diligently to enhance detention conditions and decrease recidivism rates through modernizing penitentiary institutions and social adaptation programs, including modernizing penitentiaries built during the mid-20th century that need urgent renovation. According to the Committee of Penal Correction System, many such correctional facilities need updating immediately.

Kazakhstan's penitentiary system has seen significant improvements, yet challenges still exist, these include further modernizing institutions, developing effective resocialization programs, and decreasing repeat offending rates.

Within this environment, implementation of digital solutions in the penal system--such as distance learning, digital inmate profiling and pilot electronic monitoring (EM) projects--is still lacking a cohesive regulatory and methodological framework. Kazakhstan has yet to adopt legislation regarding electronic monitoring (EM) as an official form of punishment execution; although discussions regarding it began back in 2020. Some elements have been implemented within probation but they don't cover most individuals serving custodial sentences.

An analysis of Kazakhstan's penal correction policy has demonstrated that, despite its humanistic approach and legislation proclaiming otherwise, punishment execution remains predominantly traditional: detention conditions regulated according to legislation; labor; educational activities conducted within basic schooling systems; psychological assistance as well as traditional correctional methods like labor. According to Article 9 of Kazakhstan's Penal Enforcement Code's main means of correction includes prescribed procedure for sentence execution as well as labor, educational work, socially beneficial activities, psychological support as primary methods.

As for the education of individuals convicted of crimes, in 2023 the Rules for Organising Access to Primary, Basic Secondary, General Secondary, Technical and Vocational Education for Convicted Persons came into force, following approval by Resolution of the Government of Kazakhstan dated June 29, 2023, No 509. Under these rules every inmate should receive education; however in practice this remains challenging due to limited access to modern educational technologies and shortage of

qualified teachers (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009753>).

Countries with more advanced penal systems, unlike Kazakhstan, have already implemented digital technologies as tools of correction and resocialization – for instance:

Since 2009 in Baden-Wurttemberg state in Germany, an electronic monitoring system (ankle bracelets) have been in use to track parolees 24/7. The program has proven its worth as part of both probationary processes and alternative forms of punishment (<https://www.dw.com/ru/в-баден-вюртемберге-будут-использовать-электронные-кандалы/a-4419929>).

The Netherlands was among the first nations to implement “digital prisons”, consisting of correctional institutions equipped with video surveillance systems and emotion-recognition microphones as well as Internet, email communication, and online education platforms for prisoners. (https://www.cnews.ru/news/line/v_niderlandah_otkrylas_vysokotekhnologichnaya).

Electronic monitoring is widely utilized by U.S. states for individuals on parole or house arrest, as well as video conferencing systems, digital learning platforms, and virtual rehabilitation programs.

Slovakia conducted a national experiment in penal digitalization. Borsekova et al.'s (2020) research indicated that use of electronic monitoring as an alternative to imprisonment reduced recidivism while cutting costs associated with imprisonment, garnering positive evaluations from judges and probation officers alike.

Russia is making substantial advances in digital technologies, such as video surveillance, electronic bracelets, unified FSIN information platforms and domestic software solutions. A particular emphasis has been put on creating digital profiles of prisoners for analysis to tailor correctional strategies accordingly (<https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-zarubezhnoy-praktike-primeneniya-sistemy-elektronnogo-monitoringa-podkontrolnyh-lits>).

As international experience has shown, digital technologies can drastically enhance the efficiency of punishment execution, improve detention conditions and strengthen social ties among convicted individuals. They must however adhere to stringent regulatory frameworks in order to minimize risks such as dehumanization, secondary stigmatization and digital inequality.

Kazakhstan's implementation of digital solutions remains disjointed: electronic monitoring is only used selectively within the probation system

and digital educational environments are available only at certain institutions. No unified strategy for digitalizing penal correction exists yet and no legal framework for AI, big data analysis and algorithmic decision-making has yet been defined.

Based on this analysis, it can be concluded that Kazakhstan's penal policy should focus on combining traditional correctional methods with innovative digital tools and complying with international humanitarian and legal standards (such as United Nations Standard Minimum Rules for Prisoners (Mandela Rules)) while still remaining competitive in global terms.

Consider Slovakia, as detailed in a study by K. Borsekova et al. (2020). A national pilot project on electronic monitoring as an alternative to incarceration was implemented, with 144 professionals (judges, probation officers) being surveyed regarding sustainability and social acceptability of such technologies. Notably, electronic monitoring (EM) has shown to reduce likelihood of reoffending while strengthening family connections and decreasing state expenditure – estimates suggest housing an inmate costs three-to five times more than administering similar level control EM can achieve.

These findings jibe with research conducted in the US that has demonstrated how when implemented effectively, electronic monitoring (EM) significantly reduces recidivism, especially when combined with comprehensive support measures like employment, healthcare and psychological assistance. Unfortunately, such technologies also pose potential ethical concerns over privacy breaches, discriminatory actions against members of society and digital inequality issues.

Given this context, the primary challenge facing Kazakhstan becomes evident: its failure to develop an all-encompassing digitalization strategy for its penal system and lack of regulatory norms regarding modern technologies used for correctional practice. Adopting international best practices while considering national differences such as digital literacy levels among staff and inmates alike as well as infrastructure capacity limitations and cultural differences will require adaption accordingly.

Therefore, the results of this study verify the hypothesis about the significant potential of digital technologies (AI and EM) as a complement to classical correctional methods. Their effectiveness depends on systematic implementation that adheres to human rights principles while remaining transparent for algorithmic decisions; hence legislative initiatives, interagency collaborations, and pilot pro-

grams at regional levels may all be needed in order for such technologies to work as intended.

Conclusion

Kazakhstan's penal correction system continues to operate on traditional methods for convict rehabilitation – including regulated detention conditions, labor, educational and correctional work, basic education and psychological assistance – despite humanistic provisions enshrined in legislation, despite some limited and unsystematic implementation of digital technologies.

International experience shows that digital tools – specifically electronic monitoring, online learning platforms, inmate profiles and elements of artificial intelligence – can greatly increase punishment execution effectiveness, decrease recidivism rates and provide for a more flexible individualized model of resocialization.

Kazakhstan possesses both institutional and technical prerequisites necessary for adopting digital solutions; however, due to a lack of a unified strategy for digitization of its penal correction system and regulatory and legal loopholes that impede its comprehensive transformation.

This research sought to assess and identify the current state of means and methods of convict rehabilitation within Kazakhstan's penal correction system, taking into account how digital technologies have altered traditional practices. To meet its objective, this investigation employed comparative legal, dogmatic, systemic, critical analytical methods as well as official statistics, international studies, and foreign practices as sources.

Based on this analysis, it was found that:

1. Correctional methods still primarily depend on traditional approaches like labor, educational work and detention while digitalization of resocialization and control processes is mostly executed sporadically and does not adhere to any legally prescribed strategy.

2. Digital technologies – such as electronic monitoring, online education, automated offender profiling and AI-based risk analytics – implemented in foreign countries like Germany, Netherlands, USA or Slovakia have proven highly successful at both reducing recidivism rates while optimizing financial and institutional resources within penitentiary systems.

3. Comparative analyses demonstrate that Kazakhstan should not merely adapt foreign experience but should also take into account its own national

specifics, including legal infrastructure, technical capacities of institutions, staff training levels and digital literacy of convicts.

4. Our research hypothesis has been verified: the integration of digital technologies into the correctional system is both feasible and promising; however, its implementation must adhere to human rights principles, algorithmic transparency, ethical responsibility, and protect personal data.

Based on these findings, the following practical directions and areas for development are proposed:

- Adopt a comprehensive strategy for digitalization of penal correction system, including legal regulation governing AI, electronic monitoring systems, online learning platforms and other digital tools;

- Implementation of comprehensive resocialization programs, using technologies such as VR and cognitive training for post-penitentiary support;

- Establishment of a legal framework governing electronic monitoring as an alternative to imprisonment;

- Implementation of pilot projects at the regional level in partnership with nongovernmental organizations, academic communities, and international partners.

Thus, this study makes an essential contribution to scientific knowledge regarding the transformation of penal policy in an age of digitalization. The results obtained may serve as the foundation for future academic research, legislative drafting, or practical reform within Kazakhstan's penitentiary system.

Литература

Тимофеева Е. А., Мотин О. А. К вопросу о зарубежной практике применения системы электронного мониторинга подконтрольных лиц // Пенитенциарная наука. 2014. №4 (28). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-zarubezhnoy-praktike-primeneniya-sistemy-elektronnogo-monitoringa-podkontrolnyh-lits>

President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address "Economic course of a Just Kazakhstan" // <https://www.akorda.kz/en/president-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-economic-course-of-a-just-kazakhstan-283243>

The Concept of Legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009753>

The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

Borsekova, K.; Klatik, J.; Korony, S.; Kristofik, P.; Mihok, P.; Orvisky, M. Sustainable Policy Measures Based on Implementation of Digital Technologies in Corrections: Exploratory Study from Slovakia and Beyond. *Sustainability* 2020, 12, 8643. // <https://doi.org/10.3390/su12208643>

David Garland (2001) *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press // http://www.antoniocasella.eu/nume/Garland_control_2001.pdf

Francis T. Cullen and Paul Gendreau (2000) *Assessing Correctional Rehabilitation: Policy, Practice, and Prospects* // <https://www.ojp.gov/nicjrs/virtual-library/abstracts/assessing-correctional-rehabilitation-policy-practice-and-prospects>

Petersilia, J. (2003). *When Prisoners Come Home: Parole and Prisoner Reentry*. Oxford University Press // https://www.researchgate.net/publication/299143977_When_Prisoners_Come_Home_Parole_and_Prisoner_Reentry

Tollenaar, N., & van der Heijden, P. G. M. (2019). Which Method Predicts Recidivism Best? A Comparison of Statistical, Machine Learning and Data Mining Predictive Models. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 182(2), 299-319. // <https://academic.oup.com/jrssa/article/176/2/565/7077811?login=false>

Penal Execution Code of the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan date 5 July 2014 № 234-V // <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000234>

How many Kazakhstanis have been isolated from society // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-kazahstantsevizolirovali-ot-obschestva-526508/

Why can the penal enforcement system of Kazakhstan be compared to a tiny boat without sails // https://kazkenes.kz/ru/news/internal/732?utm_source

Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated August 18, 2014 No. 516 "On approval of the Rules for organizing primary, basic secondary, general secondary, technical and vocational education for persons sentenced to imprisonment" // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009753>

"Electronic shackles" will be used in Baden-Wuerttemberg // <https://www.dw.com/ru/в-баден-вюртемберге-будут-использовать-электронные-кандалы/a-4419929>

High-tech prison opened in the Netherlands // https://www.cnews.ru/news/line/v_niderlandah_otkrylas_vysokotekhnologichnaya

References

Borsekova, K., Klatik, J., Korony, S., Kristofik, P., Mihok, P., & Orvisky, M. (2020). Sustainable policy measures based on implementation of digital technologies in corrections: Exploratory study from Slovakia and beyond. *Sustainability*, 12, 8643. <https://doi.org/10.3390/su12208643>

Cullen, F. T., & Gendreau, P. (2000). Assessing correctional rehabilitation: Policy, practice, and prospects. [Report]. Office of Justice Programs. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/assessing-correctional-rehabilitation-policy-practice-and-prospects>

Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press. http://www.antoniocasella.eu/nume/Garland_control_2001.pdf

How many Kazakhstanis have been isolated from society [Skolko kazakhstanstsev izolirovali ot obshchestva]. (n.d.). *Tengrinews.kz*. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-kazakhstanstsev-izolirovali-ot-obshchestva-526508/

Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated August 18, 2014 No. 516 “On approval of the Rules for organizing primary, basic secondary, general secondary, technical and vocational education for persons sentenced to imprisonment”. (2014, August 18). [Prikaz Ministra vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan ot 18 avgusta 2014 g. № 516 “Ob utverzhdenii Pravil organizatsii pervichnogo, osnovnogo srednego, obshchego srednego, tekhnicheskogo i professionalnogo obrazovaniia dlia lits, osuzhdennykh k lisheniui svobody”]. *Adilet* legal information system. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009753>

Penal Execution Code of the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated 5 July 2014 No. 234-V. (2014, July 5). *Adilet* legal information system. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K140000234>

Petersilia, J. (2003). *When prisoners come home: Parole and prisoner reentry*. Oxford University Press. https://www.researchgate.net/publication/299143977_When_Prisoners_Come_Home_Parole_and_Prisoner_Reentry

President Kassym-Jomart Tokayev’s State of the Nation Address “Economic course of a Just Kazakhstan”. (2023, September 1). *Akorda* official website. <https://www.akorda.kz/en/president-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-economic-course-of-a-just-kazakhstan-283243>

“Electronic shackles” will be used in Baden-Wuerttemberg [“Elektronnye kandaly” budut ispolzovat v Baden-Viuertemberge]. (2009, June 15). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/ru/v-баден-вюртемберге-будут-использовать-электронные-кандалы/a-4419929>

The Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674. (2021, October 15). *Adilet* legal information system. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009753>

The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). (2015). United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

Timofeeva, E. A., & Motin, O. A. (2014). K voprosu o zarubezhnoī praktike primeneniia sistemy elektronnoḡo monitoringa podkontrolnykh lits [On foreign practice of applying electronic monitoring systems for supervised persons]. *Penitentsiarnaia nauka* [Penitentiary Science], 4(28). <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-zarubezhnoy-praktike-primeneniya-sistemy-elektronnoḡo-monitoringa-podkontrolnyh-lits>

Tollenaar, N., & van der Heijden, P. G. M. (2019). Which method predicts recidivism best? A comparison of statistical, machine learning and data mining predictive models. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 182(2), 299–319. <https://academic.oup.com/jrssa/article/176/2/565/7077811>

Why can the penal enforcement system of Kazakhstan be compared to a tiny boat without sails [Pochemu ugovovno-ispolnitelnaia sistema Kazakhstana sravnivaetsia s malenkoī lodkoī bez parusov]. (n.d.). *Kazkenes.kz*. <https://kazkenes.kz/ru/news/internal/732>

High-tech prison opened in the Netherlands [V Niderlandakh otkrylas vysokotekhnologichnaia tiur□ma]. (n.d.). *CNews*. https://www.cnews.ru/news/line/v_niderlandah_otkrylas_vysokotekhnologichnaya

Information about the authors:

Muratova Alua – PhD, Head of the department of criminal law disciplines at the law faculty of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, (Astana, Kazakhstan, e-mail: m-alua@mail.ru)

Khamidullina Ranell – bachelor of international business from the Metropolitan University of Prague (Prague, Czech Republic, e-mail: Ranellkhamidullina7@gmail.com)

Smatlayev Baurzhan – Doctor of Law, Professor, Dean of the law faculty of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: smatlayevbaurzhan@gmail.com)

Kemeshov Rinat – the author for correspondence, doctoral student at the Alikhan Bokeikhan University (Semey, Kazakhstan, e-mail: r.kemeshov@cso.com.kz)

Beisov Yerbol Zhaksybekovich – candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Astana, e-mail: beisov_erbol@mail.ru)

Авторлар туралы мәлімет:

Муратова Алуа Жасланқызы – PhD докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Заң факультетінің Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан, Астана, e-mail: m-alua@mail.ru)

Хамидуллина Ранелл Ерланқызы – Прага университеті Метрополитен Халықаралық бизнес бакалавры (Прага, Чехия, e-mail: Ranellkhamidullina7@gmail.com)

Сматлаев Бауржан Мамытбекұлы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Заң факультетінің деканы (Қазақстан, Астана, e-mail: smatlayevbaurzhan@gmail.com)

Кемешов Ринат Сериккалиевич – хат-хабар үшін автор, Әлихан Бөкейханов университетінің докторанты (Семей, Қазақстан, e-mail: r.kemeshov@cso.com.kz)

Бейсов Ербол Жаксыбекович – заң ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры (доцент) (Қазақстан, Астана, e-mail: beisov_erbol@mail.ru)

Информация об авторах:

Муратова Алуа Жасланқызы – доктор PhD, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: m-alua@mail.ru)

Хамидуллина Ранэль Ерлановна – бакалавр международного бизнеса Метрополитенского университета Прага (Прага, Чешская Республика, e-mail: Ranellkhamidullina7@gmail.com)

Сматлаев Бауржан Мамытбекович – доктор юридических наук, профессор, декан юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: smatlayevbaurzhan@gmail.com)

Кемешов Ринат Сериккалиевич (автор для корреспонденции) – докторант Университета имени Аликхана Бокейханова (Семей, Казахстан, e-mail: r.kemeshov@cso.com.kz)

Бейсов Ербол Жаксыбекович – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент) кафедры уголовно-правовых дисциплин Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан, Астана, e-mail: beisov_erbol@mail.ru)

*Registered: June 10, 2025.
Accepted: December 20, 2025.*

FTAMP 10.81.55

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025116410>

А.С. Молдағалиева^{1*}, **А.Б. Сманова²**,
М.Т. Досумбекова², **Г.К. Шуланбекова²**

¹Қонаев университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ қлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: aijan86_86@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚҰРБАНЫ БОЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кез келген мемлекеттің экономикалық дағдарысы мен төтенше жағдайлар отбасы институты мен рухани құндылықтардың құлдырауына әкеледі. Баршамызға белгілі, 2019 жылы дүниежүзін жаулаған covid пандемиясы әлемдік экономиканың тұрақсыздығына, адам баласының өмір сүру деңгейі мен әлеуметтік стратификациясының төмендеуіне, өскелең ұрпақтың мәдени өмірінің өзгеруіне әкелді. Салдарынан халықтың құқықтық, экономикалық, моральдық тұрақсыздығы отбасылық қатынастардың, ерлі-зайыптылардың ата-ана мен бала арасындағы қатынастардың бұзылуына септігін тигізді. Қоғамда агрессорлар көбейіп, ересектердің балаларға физикалық, сексуалдық, эмоционалдық зорлық-зомбылық, қатыгездік көрсетуі жиілей түсті.

Балаларға зорлық-зомбылық, қатыгездік көрсету – әлемдік проблемалардың біріне айналды. Зорлық-зомбылық баланың өмірі мен денсаулығына ғана қауіп төндіріп қана қоймай, тұтас мемлекеттің болашағына зиянды әсер етеді. Мемлекеттің даму деңгейі әлеуметтік топтарға деген қарым-қатынасына қарай бағаланады. Қазіргі таңда жылына шамамен 1 миллиард бала зорлық-зомбылық құрбанына айналуға. Зорлық-зомбылық құрбандарының басым бөлігін әлеуметтік аз қамтылған, қараусыз қалған отбасылардың балалары құрайды. Баланың өзіне сенімсіздігі және жас ерекшелігіне де байланысты зорлық-зомбылық құрбанына оңай айналады. Зорлық-зомбылықсыз қоғам орнату үшін қылмыскерлерді жазалау жеткіліксіз, қылмыс жасырын күйде қалмауы тиіс, күрес ашық жүргізілуі керек, ол үшін әрбір азамат зорлық-зомбылыққа төзбеуі тиіс.

Авторлар ғалымдардың ғылыми докториналарына, сот практикасына және Жоғарғы Соттың қаулыларына сүйеніп, балаларға зорлық-зомбылықтың алды алу шараларын, жаза қолдану тәртібіне назар аударады. Балаларға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін жауапкершіліктің жекелеген түрлері зерттелді. Авторлар кәмелетке толмағандарға зорлық-зомбылық, буллинг, қатыгездік қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту жасы – 14 жас деп таниды және оған ғылыми тұрғыда дәйектей білген. Сондай-ақ, отбасы және азаматтық процестік кодексында балалардың яғни кәмелетке толмаған талап қоюшының процессуалдық мәртебесін, сотқа жүгіну және адвокаттың тегін заң көмегіне жүгіну құқығын, кәмелетке толмағандардың құқықтарының бұзылу фактісін дәлелдеу міндетін көздейтін нормалармен толықтыруды ұсынады. Зерттеу нәтижесінде «балаға қатыгездік көрсету» ұғымына авторлық анықтама беріледі.

Ғылыми мақала BR 27882414 «Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульді орталықтар желісін тәжірибелік енгізу» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2023-2025жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: бала, баланың құқықтары, зорлық-зомбылық құрбаны, буллинг, балаға қатыгездік көрсету, қылмыстық жауапкершілік, тұрмыстық зорлық-зомбылық.

A.S. Moldagaliyeva^{1*}, A.B. Smanova²,
M.T. Dosumbekova², G.K. Shulanbekova²

¹Kunaeva University, Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: aijan86_86@mail.ru

Some problems of protecting the rights of children victims of violence in the Republic of Kazakhstan

The economic crisis and emergency situations of any state lead to the collapse of the institution of the family and spiritual values. As you know, the covid pandemic, which swept the whole world in 2019,

people, and a change in the cultural life of the younger generation. As a result, the legal, economic, and moral instability of the population contributed to the breakdown of family relations and the relationship between parents and children of spouses. There are more and more aggressors in society, and adults are increasingly showing physical, sexual, and emotional violence and child abuse.

Violence and child abuse have become one of the world's problems. Violence not only threatens the life and health of a child, but also adversely affects the future of the State as a whole. The level of development of the State is assessed based on its attitude to social groups. Currently, about 1 billion children per year become victims of violence. The majority of victims of violence are children from low-income, neglected families. A child easily becomes a victim of violence due to self-doubt and age. To establish a nonviolent society, punishing criminals is not enough, the crime must not remain hidden, the struggle must be waged openly, for this every citizen must not tolerate violence.

The authors, relying on the scientific works of scientists, judicial practice and decisions of the Supreme Court, pay attention to measures to curb violence against children and the procedure for imposing punishments. Certain types of responsibility for child abuse were studied. The authors recognize the age of criminal responsibility for crimes of violence, bullying, and abuse of minors as 14 years old and have scientifically substantiated it. It is also proposed to supplement the Family and Civil Procedure Codes with norms providing for the procedural status of children, that is, a minor plaintiff, the right to go to court and free legal assistance from a lawyer, and the obligation to prove a violation of the rights of minors. As a result of the research, the author's definition of the concept of «child abuse» is given.

The scientific article was prepared within the framework of program-targeted funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2023–2025, aimed at implementing the project IRN BR 27882414 “Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of modular resource centers”, financed by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: child, child rights, victim of violence, bullying, child abuse, criminal liability, domestic violence.

А.С. Молдагалиева^{1*}, А.Б. Сманова²,
М.Т. Досумбекова², Г.К. Шуланбекова²

¹Университет Кунаева, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: aijan86_86@mail.ru

Некоторые проблемы защиты прав детей-жертв насилия в Республике Казахстан

Экономический кризис и чрезвычайные ситуации любого государства приводят к краху института семьи и духовных ценностей. Как известно, пандемия covid, охватившая весь мир в 2019 году, привела к нестабильности мировой экономики, снижению уровня жизни и социального расслоения людей, изменению культурной жизни подрастающего поколения. Как следствие, правовая, экономическая, моральная нестабильность населения способствовала разрыву семейных отношений, отношений между родителями и детьми супругов. В обществе становится все больше агрессоров, все чаще взрослые проявляют физическое, сексуальное, эмоциональное насилие, жестокое обращение с детьми.

Насилие, жестокое обращение с детьми стали одной из мировых проблем. Насилие не только угрожает жизни и здоровью ребенка, но и пагубно влияет на будущее государства в целом. Уровень развития государства оценивается исходя из его отношения к социальным группам. В настоящее время жертвами насилия становятся около 1 миллиарда детей в год. Большую часть жертв насилия составляют дети из малообеспеченных, безнадзорных семей. Ребенок легко становится жертвой насилия из-за неуверенности в себе и возраста. Чтобы установить ненасильственное общество, наказания преступников недостаточно, преступление не должно оставаться скрытым, борьба должна вестись открыто, для этого каждый гражданин не должен терпеть насилие.

Авторы, опираясь на научные труды ученых, судебную практику и постановления Верховного Суда, обращают внимание на меры пресечения насилия над детьми, порядок наложения наказаний. Были изучены отдельные виды ответственности за жестокое обращение с детьми. Авторы признают возраст привлечения к уголовной ответственности за преступления насилия, буллинга, жестокого обращения с несовершеннолетними – 14 лет и научно обосновали его. Также в семейном и Гражданском процессуальном кодексе предлагается дополнить нормами, предусматривающими процессуальный статус детей, то есть несовершеннолетнего истца, право на обращение в суд и бесплатную юридическую помощь адвоката, обязанность доказать факт на-

рушения прав несовершеннолетних. В результате исследования дается авторское определение понятия «жестокое обращение с ребенком».

Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023–2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 27882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: ребенок, права ребенка, жертва насилия, буллинг, жестокое обращение с детьми, уголовная ответственность, домашнее насилие.

Кіріспе

Балалар мен отбасына қатысты зорлық-зомбылық пен қатыгездіктің, сондай-ақ жалпы қылмыстың алдын алу мәселелері әрқашан да кез-келген мемлекет үшін ішкі саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады.

БҰҰ Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясында және Бала құқықтарының декларациясында балалардың ерекше қамқорлыққа және көмекке, соның ішінде тиісті құқықтық қорғауға құқығы бар екенін жариялады. Баланың құқықтары туралы конвенцияның 19-бабында қатысушы мемлекеттер баланы ата-аналар немесе басқа адамдар тарапынан болатын физикалық немесе психологиялық зорлық-зомбылықтың, қорлаудың, қамқорлықтың немесе ұқыпсыз қарым-қатынастың барлық түрлерінен, немқұрайлылық пен қиянат көрсетушіліктен қорғауы қажет, сондай-ақ ересектерден қатыгездік көрген балаға көмектесуге міндетті делінген (<https://www.unicef.org/>).

Қазақстандағы қолданыстағы заңнамалық база балаларды ересектермен тең дәрежеде қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Балалар, ересектер сияқты, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, азаматтық және саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары туралы Халықаралық пактілерде жарияланған, олардың дене бітіміне қол сұғылмаушылығы мен адамдық қадір-қасиетін құрметтеуге, сондай-ақ заң тарапынан тең қорғалуға негіз болатын құқықтарға ие. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабына сәйкес Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттары мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Сотының және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады. Ал, 12-баптың 1-тармағына

сәйкес Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі (<https://online.zakon.kz/>).

Қазақстан Республикасында балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау және олардың дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау жөніндегі нормаларды қамтитын бірқатар заңнамалық актілер, балаларды тәрбиелеуде оларға рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру мақсатында бірқатар жүйелі шаралар жүйесі, атап айтқанда, «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі кешенді ведомствоаралық шаралар мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын», «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын, «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023–2025 жылдарға арналған кешенді жоспары» қабылданды. Сондай-ақ, «Зорлық-зомбылыққа, жәбірлеуге (буллингке), кибербуллингке ұшыраған немесе оған куә болған кәмелетке толмағандарды ерте анықтау және оларға көмек көрсету әдістемесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің, Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің және Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2023 жылғы 21 желтоқсандағы № 386 және бірлескен бұйрығының негізінде қорқыту, зорлық-зомбылық және балаларға көмек көрсету жағдайларына ведомствоаралық жедел әрекет ету алгоритмін қарастыратын Әдістеме бекітілді. Сондай-ақ, ата-аналардың құқықтық және педагогикалық мәдениетін арттыру мақсатында барлық мектептерде ата-аналарды педагогикалық қолдау орталықтары, Барлық өңірлерде отбасын қолдау орталықтары құрылды. Құрамында Халықты әлеуметтік қорғау және жұмыспен

қамту басқармаларының үйлестіруімен білім, денсаулық сақтау, ішкі істер органдарының өкілдері жасақталған орталықтардың мобильді топтары кәметке толмағандарға теріс әсер ету қаупі жоғары 42 мыңнан астам отбасына тексеріс жүргізді.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша барлық 20 өңірде психологиялық қолдау орталықтары ашылды. Бірыңғай тәсілдерді әзірлеу үшін орталықтар қызметінің негізгі бағыттарын, штат кестесін, біліктілік талаптарын және материалдық-техникалық жарактандыруды қамтитын әдістемелік ұсынымдар бекітілген. Бұл орталықтар мектептегі психологиялық қызметтердің қызметін әдістемелік қолдауды қамтамасыз етеді, мұғалімдерге, балаларға, ата-аналарға дағдарыстық жағдайлар бойынша консультациялық, психологиялық көмек көрсетеді.

Балаларға және олардың ата-аналарына шұғыл психологиялық және құқықтық көмек көрсету үшін білім басқармаларында call-орталықтар, balaqorgaubot 2.0 чат-боты, «balaqorgau» веб – сайты жұмыс істейді. (<https://online.zakon.kz/>).

Қазақстан Республикасында бала құқықтары қорғауға бағытталған «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы Заңы балалардың мүдделері үшін мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаттары болып табылатындығын айқындайды, ол :

- балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету;
- баланың құқықтарының негізгі кепілдіктерін нығайту;
- балалардың құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру;
- балалардың физикалық, интеллектуалдық, психикалық, рухани және адамгершілік дамуына жәрдемдесу;
- баланың оған зорлық-зомбылық қолданудан қол сұғылмайтынына және денсаулығын қалпына келтіруге, әлеуметтік бейімделуге көмек көрсетуге кепілдік беру болып табылады (<https://adilet.zan.kz/kaz/>).

Аталған мақсаттар кәметке толмағандарды зорлық-зомбылықтың барлық нысандарынан қорғауды көздейді.

Зерттеудің мақсаты – зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәметке толмағандарға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы ғылыми жарияланымдарды қорытындылау және талдау, қазіргі кезеңде оны анықтау және онымен күресу.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында авторлар танымның жалпы ғылыми әдістерін мәселен, салыстырмалы-құқықтық, нормативтік-салыстырмалы, синтездеу, жүйелік, талдау, абстракция, ұқсастық әдістерін қолданады.

Авторлар отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға байланысты әдебиеттерге ауқымды талдау жүргізді, бұл бұрынғы зерттеулердің теорияларын, әдістері мен нәтижелерін зерделеуге, сондай-ақ ықтимал проблемалар мен қайшылықтарды анықтауға, сот практикасын талдауға мүмкіндік береді.

Жиналған деректер статистикалық, сапалық талдауды немесе екеуінің комбинациясын қоса алғанда, әртүрлі әдістерді қолдану арқылы талданды. Жүргізілген талдау негізінде отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты анықтаудың қолданыстағы шараларының тиімділігі туралы қорытындылар жасалды, сондай-ақ ұсынымдар әзірленді.

Талқылаулар мен нәтижелер

Қазіргі таңда бала құқықтарының бұзылуы әсіресе, балаларға зорлық-зомбылық пен қатыгездік көрсету қылмыстары еліміз үшін өзекті проблемалардың бірі. Қоғамда резонанс тудырған бұл қылмыстар күнделікті үйде, мектепте, басқа да қоғамдық мекемелерде және көшеде өкінішке орай, жиі орын алатын құбылыстардың біріне айналды. Статистикаға сүйенсек, 2024 жылы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл және оның өкілдеріне 4 859 арыз шағым келіп түскен, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 10,8%-ға жоғары. Соңғы кездері білім саласына, бала құқықтарының, мүгедектердің құқықтарының бұзылуына, сондай-ақ ар-ождан бостандығына құқығының бұзылуына қатысты арыз-шағымдар көбейген (<https://altainews.kz/ru/>).

Президенттің қабылдауында болған Бала құқықтары жөніндегі уәкіл Динара Закиева 2025 жылы елімізде бала құқықтарына қатысты 171 құқық бұзушылық тіркелгенін мәлімдеді. Бұл көрсеткіштер 13 облыс пен 73 елді мекенде жүргізілген мониторинг, оның ішінде 272 мекемедегі балаларды жасырын сұрау және 173 отбасына бару нәтижесінде алынған (<https://ru.sputnik.kz/>).

«Зорлық-зомбылық» пен «қатыгездіктің» алдын алуды қамтамасыз етуде тиісті құқықтық базаны қалыптастыру маңызды. Нормативтік-құқықтық тетіктеріне тоқталмас бұрын алды-

мен, «зорлық-зомбылық» және «қатыгездік» ұғымдарына түсінік беріп, оның түрлеріне тоқталсақ. «Зорлық-зомбылық» және «қатыгездік» ұғымдары «агрессия» ұғымының жиынтығын құрайды. Агрессияны адамдардың қоғамда бірге өмір сүруінің нормалары мен ережелеріне қайшы келетін, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін (жансыз және жансыз), адамдарға физикалық зиян келтіретін немесе оларға психологиялық қолайсыздық туғызатын мақсатты деструктивті мінез-құлық ретінде айқындауға болады (Алексеева, Новосельский 2006 : 256).

«Қатыгездік» – адамдардың азаптарына немқұрайлы қараудан немесе оны тудыруға ұмтылудан тұратын тұлғалық қасиет, ал, зорлық-зомбылық – біреудің мінез-құлқын бұзу (Алексеев 2003: 34). Ресейлік ғалымдар Я.К. Нелюбова, О.С. Гришанова, М.Ю. Михайлина, Д.С. Федяй «Зорлық-зомбылық белгілі бір игіліктер мен артықшылықтарға ие болу немесе сақтау, саяси, экономикалық және кез келген басқа да үстемдікке қол жеткізу мақсатында адамдардың бір тобының (бір адамның) екінші топқа (жеке тұлғаға) қатысты мәжбүрлеу нысаны ретінде түсініледі» деп жазады (Нелюбова, Гришанова, Михайлина, Федяй., 2020 : 92). Зорлық-зомбылық – бұл басқа адамға билік пен бақылауды орнату мақсатында бір адамды мәжбүрлеудің әртүрлі формаларын қолдануға негізделген мінез-құлық жүйесі.

«Балаға қатыгездік көрсету» термині әдетте ата-аналардың/қамқоршылардың немесе ұйымдардың/қауымдастықтардың қамқорлық пен қорғаудың қажетті стандарттарын сақтамауы немесе қасақана зиян келтіру нәтижесінде балаға келтірілген зиянды сипаттау үшін қолданылады. Балаларға күш көрсету, психологиялық, экономикалық зорлық-зомбылық көп жағдайда биологиялық және асырап алушы ата-аналар, толық қанды және толық қаны жоқ аға-інілер мен апа-сіңлілер, әжелер мен аталар, сондай-ақ басқа да туыстары тарапынан жасалады. Зорлық-зомбылық отбасының басқа мүшелерінің арасында орын алса, бала зорлық-зомбылықтың жанама құрбаны саналады (Рустемова, Маликова, Маликов 2024 : 152).

«Баланы қорғау» термині кең мағынада жеке адамдар, ұйымдар, елдер және қоғамдастықтар баланы қатыгез қарым-қатынас (зорлық-зомбылық) актілерінен және нақты қоғамдастықтарда, қоршаған ортада жүргізілетін пайдалану актілерінен немесе балалардың өмір сүріп жатқан жағдайына байланысты зиян келтіру қатерінен

қорғау жөніндегі бағдарламалардан қорғау жөніндегі әрекеттерді сипаттау үшін пайдаланылады. Баланы қорғау мәселелері әдетте төтенше жағдайларда немесе отбасыларынан ажыратылған, отбасы қиын өмірлік жағдайда болатын жағдайларда туындайды. Сондықтан қорғауды қажет ететін балалар мен физикалық, жыныстық, эмоционалдық немесе ата-ана міндеттерін орындамау нәтижесінде туындауы мүмкін зорлық-зомбылықтың (қатыгездіктің) ерекше жағдайлары арасындағы айырмашылықты ажырату маңызды.

Алайда, Қазақстан Республикасының заңнамасында «балаға қатыгездік көрсету», «балаға қатысты зорлық-зомбылық» терминдерінің анықтамалары жоқ, бірақ «қатыгездік» терминінің өзі көптеген нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген. Мәселен, «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі Заңында әлеуметтік қауіпті жағдайдағы отбасы «тұрмысы қолайсыз отбасы» деп анықталған. Заңның 1-бабына сәйкес тұрмысы қолайсыз отбасы – кәмелетке толмағандардың ата-анасы немесе заңды өкілдері оларды тәрбиелеу, оқыту, бағып-күту жөніндегі өз міндеттерін орындамайтын және (немесе) олардың мінез-құлқына теріс әсер ететін отбасы болып табылады (<https://adilet.zan.kz/>). Көріп тұғанымыздай, бұл заңда да «балаға қатыгездікпен қарау» ұғымына анықтама берілмеген. Нақты анықтама ұсынылмағандықтан, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ олардың қадағалаусыздығы мен құқық бұзушылықтарының алдын алуды жүзеге асыру қиынға соғады.

«Балаға қатыгездік көрсету» термині алғаш рет 1969 жылы РСФСР Жоғарғы Кеңесі бекіткен РКФСР «Неке және отбасы туралы» кодексінің 59-бабында бекітілген. Бұл нормада «қатыгездік» ата-ана құқығынан айырудың бірден бір негізі болды, десе де бұл санаттың мазмұны ашылмаған. Қазақстан Республикасының қолданыстағы Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексі де «қатыгездік», «балаға қатыгездік көрсету» ұғымына тиісті анықтамаларға жауап бермейді.

Ата-ана құқығынан айыруға немесе шектеуге байланысты істерді қарау кезінде, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың құқықтарына қол сұғатын қылмыстар туралы қылмыстық істерді қарау кезінде соттар Қазақстан Республикасының

Жоғарғы Сотының қаулыларында келтірілген зорлық-зомбылық анықтамаларын басшылыққа алады, балаға қатысты зорлық-зомбылықты ерекше қатыгездік жағдай ретінде қарастырады. Оның бірден-бір себебі, қазақстандық заң ғылымында жалпы қабылданған түсінік жоқ.

Осылайша, Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша балаларға қатысты зорлық-зомбылық қатыгездіктің ерекше жағдайы болып табылады.

Нормативтік құқықтық актілерде «зорлық-зомбылық» және «балаларға қатыгездік көрсету» ұғымының анықтамасы да, түсінігі де қарастырылмаған, осындай олқылыққа қарамастан, сот практикасында мұндай ұғымдар қолданысқа енгізілді. «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысына сәйкес «балаларға қатыгездік көрсету ата-аналардың оларға физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылық жасауынан немесе олардың жыныстық тиіспеушілігіне қастық жасауынан ғана емес, сонымен қатар тәрбиелеуде жол беруге болмайтын тәсілдерді қолданудан (балаларға адами қадір-қасиетін кемсітетін дәрежелік таныту, немқұрайлы қарау, балаларды қорлау немесе қанау) көрінуі мүмкін» (<https://adilet.zan.kz/>). Елдің жоғары сот органдары ұсынған анықтама құқықтық доктринада «қатыгездік» туралы жалпы қалыптастырмағандығымен, тұтастай алғанда сот практикасын қорытады.

Қазақстан Республикасында балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың азаматтық құқық және қылмыстық құқықтық тетігі қолданылады. Ұлттық заңнамада зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінен қорғау нормалары көзделген және балаға қатыгездік көрсеткен адамдар үшін қылмыстық, әкімшілік, азаматтық-құқықтық жауапкершілік түрлері көзделген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар» деп аталатын жеке тарау бар (<https://online.zakon.kz/>), жеке тұлғалардың балаларға қатысты физикалық және жыныстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлері үшін, сондай-ақ психикалық зорлық-зомбылық және балалардың негізгі қажеттіліктерін елемей, оларға қамқорлық көрсетпеу сияқты теріс әрекеттер үшін бірқатар баптар бойынша жауапкершілікті қарастырады. Мәселен : ҚК 121-1-бабы (Он алты жасқа толмаған адамдарға сексуалдық

сипатта тиісу); 122-бабы (Көрінеу он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерді жасау, сол сияқты көрінеу кәмелетке толмаған адам көрсететін жезөкшелік қызметті, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметті алу); 124-бабы (Он алты жасқа толмаған адамдарды азғындық жолға түсіру); 140-бабы (Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау); 142-бабы (Қорғаншы немесе қамқоршы құқықтарын теріс пайдалану); 144-бабы (Кәмелетке толмағандарды эротикалық мазмұндағы өнімді жасауға тарту) және т.б.

Зерттелген сот тәжірибесінің қысқаша мазмұны Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне қатысты қатыгездік деп деп кәмелетке толмағандарды ұрып-соғу, денсаулығына жеңіл зиян келтіру, жүріп-тұру бостандығынан айыру, тамақ, киім-кешек, басқа да тәсілдермен жазалау арқылы оған ерекше дене және психикалық зақым келтіру не психикалық зақым келтіру түсініледі.

Осы санаттағы қылмыстық істерді саралау кезінде кәмелетке толмағандарға қатыгездік көрсетілгені анықталған :

- тамақ бермеу;
- баланы ұзақ уақыт бойы жалғыз бөлмеде қамауда ұстау;
- қорқыту және ұрып-соғу;
- медициналық араласуды қажет ететін аурулардың әртүрлі түрлеріне медициналық көмек көрсетпеу.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдардың қызметімен байланысты мәселелер бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға сәйкес (<https://online.zakon.kz/>) 2019 жылдан бастап өгей әкесі мен өгей шешесі кәмелетке толмағанның жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыс субъектілерінің қатарына қосылды. Сонымен қатар, баланы қадағалауды жүзеге асыруға міндетті ата-анасының, заңды өкілінің, педагогтің кәмелетке толмағанды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерін дәлелсіз себептермен орындамағаны үшін қылмыстық жауапкершілік алынып тасталды. Балаларды физикалық, психикалық және жыныстық зорлық-зомбылықтың қылмыстық түрлерінен қорғау үшін қылмыстық заңнама нормалары қолданылады. 2019 жылдың сәуір айынан бастап Қазақстанда медициналық және әлеуметтік қызметкерлер балаларға қа-

тысты зорлық-зомбылық туралы хабарламағаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылады.

З.М. Байсакованың қазақстандық қылмыстық заңнамасы балаларға қатысты физикалық және жыныстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлері үшін жауапкершілікті көздейді деген тұжырымымен толық келісуге болады (Байсакова 2013). Эмоционалды зорлық-зомбылыққа келетін болсақ, тек кісі өлтіру немесе денсаулығына ауыр зиян келтіру, өзін-өзі өлтіру қаупі жазаланады. Алайда, өзін-өзі өлтірудің барлық жағдайлары эмоционалды зорлық-зомбылықпен байланысты болмауы мүмкін.

Балаға қатыгездік көрсетудің бір жолы – буллинг, яғни жәбірлеу әрекеті болып табылады. Зорлық-зомбылық пен қорлау, басқалармен қатар, қайғылы статистикаға алып келеді: Қазақстанда жыл сайын орта есеппен 172 бала өз-өзіне қол жұмсайды (<https://masa.media/ru/>). Көбінесе буллинг психологиялық зорлық-зомбылық ретінде сипатталады, өйткені ол ауыр көріністерге ауысып, жәбірленушінің психикалық денсаулығын бұзуы мүмкін. Буллинктің негізгі белгілері: жүйелілігі және жоспарлы түрде жиі орын алуы, агрессордың әрекетінің қасақаналығы және хабардарлығы, жәбірленуші мен қылмыскер арасындағы биліктің немесе биліктің теңсіздігі, – бақылаушы үшінші тұлғалар буллингке қатысушыларға айналады.

Буллинг үш түрге бөлінеді: кибербуллинг, моббинг, троллинг.

Кибербуллинг – жеке хабарламаларды немесе қоғамдық арнаны пайдалана отырып, қорлауды, қоқан-лоққыларды, жала жабуды, компроматтарды және бопсалауды қоса алғанда, интернет-технологияларды пайдаланатын психологиялық зорлық-зомбылық түрі;

Моббинг – баланы өз сыныбынан немесе мектептен шығару мақсатында топтағы баланы жаппай қорлау түріндегі психологиялық зорлық-зомбылық нысаны.

Троллинг – кез келген арандатушылық қарым-қатынас, жала жабу, алдау, жанжалдар мен дауларды тудыру, деструктивті әрекеттерге шақыру және тиісті себептерсіз қарым-қатынас түрі.

«Буллинг» термині 2022 жылы «Бала құқықтары туралы» ҚР Заңына анықтама берілді. Заңның 1-бабының 4-тармағына сәйкес баланы жәбірлеу (буллинг) – қорлау сипатындағы жүйелі (екі және одан көп) әрекеттер, қудалау және (немесе) қорқыту, оның ішінде қандай да бір әрекетті жасауға немесе жасаудан бас тартуға

мәжбүрлеуге бағытталған әрекеттер, сол сияқты жария түрде немесе масс-медиа және (немесе) телекоммуникация желілері және (немесе) онлайн-платформалар пайдаланыла отырып жасалған дәл сол әрекеттер болып табылады (кибербуллинг) (<https://adilet.zan.kz/>).

Алайда, балалар арасындағы буллинг үшін жазаны қарастыратын ешқандай нормалар ҚР Қылмыстық кодексінде де, ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінде де (бұдан әрі – ӘҚБК) енгізілмеген. «Буллинг» жала жабу (әкімшілік құқық бұзушылықтың құрамын құрайтын) және қорлау (қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамын құрайтын) әрекеттерінен тұрады.

ҚР ӘҚБК «Кәмелетке толмаған адамды жәбірлеу (буллинг, кибербуллинг)» 127-2-бабы бойынша әкімшілік жаза – 10 АЕК айыппұл, немесе ескерту арқылы да құтылып жататын жағдайлар орын алып жатады. Заң аясында буллинг көп жағдайда ӘҚБК нормаларына бағытталады, ал қылмыстық кодекстің баптарында «буллинг» жағдайлары ұрып-соғу, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру, азаптау түрінде сараланады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне енгізілген өзгертулер жүйелі түрде қорқыту (буллинг) үшін өзін-өзі өлтірген жағдайда, кәмелетке толмаған адамды «қорқыту, қатыгездікпен қарау немесе адамның қадір-қасиетін ұдайы қорлау жолымен» өзіне-өзі қол жұмсауға (немесе тіпті өзіне-өзі қол жұмсауға оқталуға) дейін жеткізген жағдайларда 10 АЕК-тен 9 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасын қарастырады. Заңнамада ықтимал кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың жауапкершілігі оның ішінде қылмыстық жауаптылыққа тарту жасын төмендету мәселесі заңмен жеткілікті түрде реттелмеген. Нәтижесінде, кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың (және көбінесе 16 жасқа толмағандардың) қылмыстық жауапкершілігі аяқсыз қалып жатады, ал кәмелетке толмағандар 12 жасқа толмаған болса, онда жауапкершілік мүлдем жоқ. Жаза арқаламау қоғамда зорлық-зомбылықты қайта тудыратыны анық. Егер айыпталушы әлі 16 жасқа толмаған болса, онда абсурдтық жағдай туындайды, яғни қылмыс бар, алайда жаза түрі көзделмеген. Мәселен, әкімшілік құқық бұзушылықтарда ата-аналардың балаларға жауапты болуына байланысты айыппұл төлеуге міндетті болса, қылмыстық құқықта жауапкершілік жүктелмейді оның жалғыз негізі қылмыстық құқық бұзушылық жасау болып табылады.

Кейбір жағдайларда қылмыстық жауапкершіліктің жасы 14 жасқа дейін төмендейді-мысалы, мысалы, 14 жастағы азаматты кісі өлтіргені, адам ұрлағаны, қарақшылық жасағаны, терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабар бергені, вандализм, ауырлататын мән-жайлардағы бұзақылық үшін жауапқа тартуға болады. Жекелеген құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту жасының төмендеуі 14 жасында адамның әрекеттің заңсыз сипаты мен оның салдарын толық біле алатындығына байланысты, ал өзге нормаларда жас мөлшерін төмендету көзделмеген. Сол себепті, қылмыстық жауапкершілікке тарту жасын қысқарту маңызды деп санаймыз. Шетелдік тәжірибеге сүйенсек, Германия, Жапония, Ресей, Финляндия, Ұлыбритания елдерінде балалардың қылмыстық жауапкершілік жасын 14-12 жасқа дейін төмендету бойынша қылмыстық жауапкершілік 14-15 жастан басталады.

Елімізде балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттігі туралы көп айтылады. Ал бұл көмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың кез келген түрі үшін жазаны қатаңдату дегенді білдіреді. Көмелетке толмағандардың өздері құрбыларын қорлайтынын ұмытпауымыз керек. Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қорғауда, құқық бұзушы балаларға қатысты жазаны қатаң қолдану қажет.

Көмелетке толмағандарды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаған және олардың құқығына қол сұғатын кінәлі тұлғалар ҚР ӘҚБК 127- 135-1-баптарына сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартылады (<https://online.zakon.kz/>). Елімізде баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін 2024 жылы (8 айдың ішінде) 84 мың заңды өкіл әкімшілік жауапкершілікке тартылып, 345 адам ата-ана құқықтарынан айырылған. Девиантты мінез-құлқы бар балаларға арналған арнайы мектептерге 125 көмелетке толмағандар жіберілген. (<https://online.zakon.kz/>)

Балаға қатыгездік көрсету ата-аналарды (оларды алмастыратын адамдарды) отбасы заңнамасына сәйкес жауапқа тартуға негіз бола алады. Мысалы: Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің 75-бабы – ата-ана құқығынан айыру, 79-бабы – ата-ана құқықтарын шектеу, 82-бабы – баланың өміріне немесе оның денсаулығына тікелей қатер төнген жағдайда баланы айырып алу.

Аталған кодекстің 75-бабының 1-2 тармақтарында «баланың өз құқықтары мен заңды мүд-

делерінің қорғалуына, ата-аналар және басқа да заңды өкілдер тарапынан жасалатын қиянаттан қорғалуға құқығы бар құқығы бар» делінген (<https://online.zakon.kz/>). Алайда, бұл норма, біріншіден, декларативті, өйткені заңда мұндай құқықты жүзеге асыру және көмелетке толмаған адамның сот ісін жүргізуге қатысу тәртібі көзделмеген. Екіншіден, ата-аналар мен заңды өкілдерден басқа лауазымды және басқа да адамдардың әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) баланың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайда балаға оның құқықтарын қорғау құқығын бермейді.

Азаматтық процестік кодексте көмелетке толмағандардың құқықтарын қозғайтын істерді қарауға байланысты іс жүргізу жеке тарауға бөліп қарастырылмайды, алайда, көмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қатысты мәселен, көмелетке толмағандарды арнаулы білім беру ұйымдарына немесе ерекше ұстау режимі бар ұйымдарға жіберу сияқты істердің жекелеген санаттарын сотта қарау ерекшеліктерін көздейді. Көмелетке толмағандардың құқықтарын қозғайтын қалған істердің барлығы талап қою ісін жүргізудің жалпы ережелері бойынша қаралады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық пен қатыгез қарым-қатынас құрбандарының құқықтарын қамтамасыз етуде құқық бұзушылықтың сот төрелігіне қол жеткізу тұрғысынан, оларға білікті заң көмегін пайдалану мүмкіндігін беру маңызды рөлге ие. Алайда, АПК 114-бабында өкілдің көмегіне ақы төлеу бойынша шығыстарды өтеуден толық немесе ішінара босатылуы мүмкін адамдардың қатарына көмелетке толмағандар енгізілмейді (<https://adilet.zan.kz/>). Осыған байланысты ҚР АПК-нің 114-бабында көрсетілген тізбе оған тараптардың бірі көмелетке толмағандар болып табылатын дауларды енгізу жолымен кеңейтілуі тиіс.

Қорытынды

Осылайша, Қазақстан Республикасында Бала Адам құқықтары жөніндегі халықаралық және Ұлттық құжаттарға сәйкес қамтамасыз етілетін кепілдіктер мен қорғануға құқылы. Балалардың құқықтарын құрметтеу және отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрлеріне, соның ішінде дене жарақаты және арнамысты қорлайтын жазаның басқа да түрлеріне тыйым салатын нақты құқықтық база мен ережелерді қажет етеді. Кез-келген тұлға балаларға

қатысты зорлық-зомбылық жағдайларына тап болғанда немесе қандай да күдікті жағдайларда міндетті түрде құқық қорғау органдарына хабарлауы тиіс. Құзырлы органдардың балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен жыныстық зорлық-зомбылық туралы хабарланған жағдайларға міндетті түрде тергеу жүргізуі маңызды.

Мақаланы жазу барысында сот практикасына, Жоғары Сот органдарының қаулыларына және көптеген авторлардың ғылыми көзқарастарына сүйене отырып, «балаға қатыгездік көрсету» дегеніміз – кінәлінің балаға қатысты физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылықты жасаумен немесе оның жыныстық қол сұғылмаушылығына қастандық жасаумен, сонымен қатар тәрбиелеуде жол беруге болмайтын тәсілдерді (балаларға адами қадір-қасиетін кемсітетін дөрекілік таныту, немқұрайлы қарау, балаларды қорлау немесе қанау) қолданумен сипатталатын кінәлі мінез-құлқы болып табылады деп санаймыз.

Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің және «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы» ҚР Заңының 3-тарауын 14 жасқа толған баланың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері лауазымды және өзге де адамдардың әрекеттерімен (әрекетсіздіктерімен) және шешімдерімен бұзылған не осындай бұзушылық қаупі төнген жағдайда сот қорғауына жүгіну құқығын көздейтін нормамен толықтыруды, сондай-ақ, ҚР Азаматтық процесстік кодексі келесідей, яғни кәмелетке толмаған талап қоюшының процессуалдық мәртебесін және оның сотқа жүгіну тәртібін айқындайтын; кәмелетке толмағандардың адвокаттың тегін заң көмегіне жүгіну құқығын, кәмелетке толмағандардың құқықтарының бұзылу фактісін дәлелдеу міндетін (яғни ол лауазымды адамдардың әрекеттерінің (әрекетсіздіктерінің) не шешімдерінің заңсыздығына дәлелдемелер ұсынбауға тиіс) айқындайтын нормалармен толықтыруды ұсынамыз.

Әдебиеттер

Бала құқықтары туралы Конвенция. Балаларға арналған нұсқа. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk/documents/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D2%9B%D2%B1%D2%9B%D1%8B%D2%9B%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8B-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8B-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F> (дата обращения: 09.02.2025).

Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-88#pos=5;-88 (дата обращения: 09.02.2025).

Письмо Премьер-Министра Республики Казахстан от 11 октября 2024 года № 16-10/4455 «Касательно подростковой преступности». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34844247&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 09.02.2025).

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (дата обращения: 09.02.2025).

Права детей в Казахстане нарушили 171 раз в 2025 году – омбудсмен Токаеву. Sputnik Казахстан, 23.05.2025. URL: <https://ru.sputnik.kz/20250523/prava-detey-v-kazakhstane-narushili-171-raz-v-2025-godu---ombudsmen-53824499.html> (дата обращения: 20.05.2025).

Алексеева И.А., Новосельский И.Г. Жестокое обращение с ребенком. Причины, последствия, помощь. М.: Генезис, 2006. 256 с.

Алексеева Л.С. О насилии над детьми в семье // Социологические исследования. 2003. № 4. С. 34.

Профилактика жестокого обращения с детьми и насилия в школьной среде: учебно-методическое пособие / Я.К. Нелюбова, О.С. Гришанова, М.Ю. Михайлина, Д.С. Федяй. Саратов: ГАУ ДПО «СОИРО», 2020. 92 с.

Рустемова Г.Р., Маликова Ш.Б., Маликов Д.Б. О семейно-бытовом (домашнем) насилии в отношении несовершеннолетних детей – жертв насилия // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. 2024. № 2 (110). URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz> (дата обращения: 09.02.2025).

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591_ (дата обращения: 09.02.2025).

«Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000015S> (дата обращения: 09.02.2025).

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2025.19.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294&pos=173;-60#pos=173;-60 (дата обращения: 09.02.2025).

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдардың қызметімен байланысты мәселелер бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 1 сәуірдегі № 240-VI Заңы. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36946361 (дата обращения: 09.02.2025).

Детство без жестокости и насилия / ОЮЛ «Союз кризисных центров Казахстана»; сост. Байсакова З.М., Мухамедсадыкова А.Т. Алматы, 2013. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31561675 (дата обращения: 09.02.2025).

В 2022 году каждый пятый школьник в Казахстане хотя бы один раз подвергался буллингу. Masa.media. URL: <https://masa.media/ru/site/v-2022-godu-kazhdyy-pyatyy-shkolnik-v-kazakhstan-ehoty-a-by-odin-raz-podvergal-sya-bullingu> (дата обращения: 09.02.2025).

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Кодексі (2025.01.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100 (дата обращения: 09.02.2025).

Более 4,8 тыс жалоб поступило в адрес Уполномоченного по правам человека за 9 месяцев 2024 года. Altainews.kz. URL: <https://altainews.kz/ru/rubriki/novosti/58839-bole-48-tys-zhalob-postupilo-v-adres-upolnomochennogo-po-pravam-cheloveka-za-9-mesjacev-2024-goda.html> (дата обращения: 09.02.2025).

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2025.01.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277&pos=3;-106#pos=3;-106 (дата обращения: 09.02.2025).

«Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z113> (дата обращения: 09.02.2025).

References

Bala quyqtary turaly Konventsiiia. Balalarǵa arnalǵan nūsqa [Convention on the Rights of the Child. Child-friendly version]. (n.d.). UNICEF Kazakhstan. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk/documents/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D2%9B%D2%B1%D2%9B%D1%8B%D2%9B%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8B-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8B-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F> (accessed 09.02.2025).

Qazaqstan Respublikasynyń Konstitutsiiasy 1995 jylǵı 30 tamyz (2022.19.09. berilgen ózgerister men tolyqytrwlarimen) [Constitution of the Republic of Kazakhstan of 30 August 1995 (as amended on 19.09.2022)]. (1995). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-88#pos=5;-88 (accessed 09.02.2025).

Pis'mo Prem'er-Ministra Respubliki Kazakhstan ot 11 oktiabria 2024 goda № 16-10/4455 «Kasatel'no podrostkovoı prestupnosti» [Letter of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan of 11 October 2024 No. 16-10/4455 “Regarding juvenile delinquency”]. (2024). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34844247&pos=6;-106#pos=6;-106 (accessed 09.02.2025).

«Qazaqstan Respublikasyndaǵı balanyń quyqtary turaly» Qazaqstan Respublikasynyń 2002 jylǵı 8 tamızdaǵı № 345 Zańy. «Ädilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júiesi [Law of the Republic of Kazakhstan of 8 August 2002 No. 345 “On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan.” “Adilet” Legal Information System]. (2002). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345> (accessed 09.02.2025).

Prava detei v Kazakhstane narushili 171 raz v 2025 godu – ombudsmen Tokaevu [Children’s rights in Kazakhstan were violated 171 times in 2025 – Ombudsman’s report to Tokayev]. (2025, May 23). Sputnik Kazakhstan. URL: <https://ru.sputnik.kz/20250523/prava-detey-v-kazakhstane-narushili-171-raz-v-2025-godu--ombudsmen-53824499.html> (accessed 20.05.2025).

Alekseeva, I. A., & Novosel'skii, I. G. (2006). Zhestokoe obrashchenie s rebenkom. Prichiny, posledstviia, pomoshch' [Child abuse: Causes, consequences, assistance]. Moscow: Genezis.

Alekseeva, L. S. (2003). O nasilii nad det'mi v sem'e [On domestic violence against children in the family]. Sotsiologicheskie issledovaniia, (4), 34.

Neliubova, Ia. K., Grishanova, O. S., Mikhailina, M. Iu., & Fediai, D. S. (2020). Profilaktika zhestokogo obrashcheniia s det'mi i nasiliia v shkol'noi srede: uchebno-metodicheskoe posobie [Prevention of child abuse and violence in the school environment: Teaching aid]. Saratov: GAU DPO «SOIRO».

Rustemova, G. R., Malikova, Sh. B., & Malikov, D. B. (2024). O semeino-bytovom (domashnem) nasilii v otnoshenii nesovershennoletnikh detei – zhertv nasiliia [On domestic violence against minor children – victims of violence]. QazMU Khabarshysy. Zań seriiasy, 2(110). URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz> (accessed 09.02.2025).

«Kämeletke tolmaǵanlar arasyndaǵı quyqyq büzüsylyqtardyń profilaktikasy men balalaryń qadaǵalasyz jáne panasız qalwynyń aldyn alu turaly» Qazaqstan Respublikasynyń 2004 jylǵı 9 shildedegi № 591 Zańy. «Ädilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júiesi [Law of the Republic of Kazakhstan of 9 July 2004 No. 591 “On the prevention of offences among minors and the prevention of neglect and homelessness of children.” “Adilet” Legal Information System]. (2004). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591> (accessed 09.02.2025).

«Sottardyń balalary tärbieluge baylanysty daulardy sheshu kezinde zańnamany qoldanwı turaly» Qazaqstan Respublikasy Joǵarǵı Sotynyń 2018 jylǵı 29 qarashadaǵı № 15 normativtik qaulysy. «Ädilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júiesi [Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of 29 November 2018 No. 15 “On the application of legislation by courts when resolving disputes related to the upbringing of children.” “Adilet” Legal Information System]. (2018). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000015S> (accessed 09.02.2025).

Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylǵı 3 shildedegi № 226-V Qylmystyq kodeksi (2025.19.05. berilgen ózgerister men tolyqtyrwlarimen) [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 3 July 2014 No. 226-V (as amended on 19.05.2025)]. (2014). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294&pos=173;-60#pos=173;-60 (accessed 09.02.2025).

«Qazaqstan Respublikasynyñ keibir zañnamalyq aktilerine balanyñ quqyqtaryn qorǵaw jónindegi funksialardy júzege asyratyn úymdardyñ qyzmetimen baylanysty máseleler boıynsa ózgerister men tolyqtyrwlar engizu turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2019 jylǵı 1 saúirdegi № 240-VI Zañy [Law of the Republic of Kazakhstan of 1 April 2019 No. 240-VI “On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues related to the activities of organizations performing functions for the protection of the rights of the child”]. (2019). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36946361 (accessed 09.02.2025).

Detstvo bez zhestokosti i nasiliia [Childhood without cruelty and violence] / OIuL «Soiuz krizisnykh tsentrov Kazakhstana»; sost. Baisakova, Z. M., & Mukhamedsadykova, A. T. (2013). Almaty. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31561675 (accessed 09.02.2025).

V 2022 godu kazhdyy piatyı shkol'nik v Kazakhstane khotia by odin raz podvergalsia bullingu [In 2022 every fifth school student in Kazakhstan was subjected to bullying at least once]. (2022). Masa.media. URL: <https://masa.media/ru/site/v-2022-godu-kazhdyy-pyaty-shkolnik-v-kazakhstane-khotya-by-odin-raz-podvergalsya-bullingu> (accessed 09.02.2025).

«Äkimshilik quqyq büzüşhylyq turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylǵı 5 shildedegi № 235-V Kodeksi (2025.01.07. berilgen ózgerister men tolyqtyrwlarimen) [Code of the Republic of Kazakhstan of 5 July 2014 No. 235-V “On Administrative Offences” (as amended on 01.07.2025)]. (2014). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100 (accessed 09.02.2025).

Bolee 4,8 tys. zhalob postupilo v adres Upolnomochennogo po pravam cheloveka za 9 mesiatsev 2024 goda [More than 4.8 thousand complaints were submitted to the Commissioner for Human Rights in 9 months of 2024]. (2024). Altainews.kz. URL: <https://altainews.kz/ru/rubriki/novosti/58839-bolee-48-tys-zhalob-postupilo-v-adres-upolnomochennogo-po-pravam-cheloveka-za-9-mesjacev-2024-goda.html> (accessed 09.02.2025).

«Neke (erli-zaiptylyq) jáne otbasy turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2011 jylǵı 26 zheltoksandaǵı № 518-IV Kodeksi (2025.01.07. berilgen ózgerister men tolyqtyrwlarimen) [Code of the Republic of Kazakhstan of 26 December 2011 No. 518-IV “On Marriage (Matrimony) and Family” (as amended on 01.07.2025)]. (2011). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277&pos=3;-106#pos=3;-106 (accessed 09.02.2025).

«Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattyq protsestik kodeksi» Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksi 2015 jylǵı 31 qazandaǵı № 377-V QRZ. «Ädilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quqyqtqy aktileriniñ aqparattyq-quqyqtqy júiesi [Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan of 31 October 2015 No. 377-V ZRK. “Adilet” Legal Information System]. (2015). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z113> (accessed 09.02.2025).

Автор туралы мәлімет:

Молдағалиева Айжан Сундетовна (корреспондент автор) – Қонаев университетінің аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі (Қазақстан, Алматы, e-mail: aijan86_86@mail.ru);

Сманова Акмарал Бахтияровна – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ассистент-профессоры (Қазақстан, Алматы, e-mail: akmaralbahtyar@gmail.com);

Досумбекова Мейрманкул Тилешовна – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы, e-mail: Mirka01@mail.ru);

Шуланбекова Гульмира Құралбекқызы – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы, e-mail: shulanbekova@gmail.com).

Information about the author:

Moldagalieva Aizhan Sundetovna (corresponding author) – Senior Lecturer at Kunayev University, Master of Laws (Almaty, Kazakhstan e-mail: aijan86_86@mail.ru);

Smanova Akmaral Bakhtiyarovna – Candidate of Laws, Assistant Professor at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan e-mail: akmaralbahtyar@gmail.com);

Dosumbekova Meirmankul Tileshovna – Master of Laws, Senior Lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan e-mail: Mirka01@mail.ru);

Shulanbekova Gulmira Kuralbekovna – Master of Laws, Senior Lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan e-mail: shulanbekova@gmail.com).

Сведения об авторах:

Молдағалиева Айжан Сундетовна (корреспондент-автор) – старший преподаватель Кунаевского университета, магистр юридических наук (Алматы, Казахстан, e-mail: aijan86_86@mail.ru);

Сманова Акмарал Бахтияровна – кандидат юридических наук, ассистент профессора Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: akmaralbahtyar@gmail.com);

Досумбекова Мейрманкуль Тилешовна – магистр права, старший преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: Mirka01@mail.ru);

Шуланбекова Гульмира Куралбековна – магистр юридического права, старший преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: shulanbekova@gmail.com).

*Тіркелді: 6 маусым 2025 жыл.
Қабылданды: 20 желтоқсан 2025 жыл.*

IRSTI 10.79.35; 10.79.91

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025116411>

A. Tolybayeva^{1*} , A. Issayeva² , Sh. Zhumagulova¹ ,
E. Ashimova³ , D.U. Baitukayeva⁴

¹M. Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

⁴Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: a.tolybaeva95@mail.ru

PROBLEMS OF ELECTRONIC CRIMINAL PROCEDURE IN KAZAKHSTAN AND COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN DIGITAL INVESTIGATION MODELS

The digitalization of criminal procedure has become a key vector in the modernization of law enforcement systems. The use of ICT accelerates pre-trial investigations and enhances data-processing accuracy. In the Republic of Kazakhstan, the basic infrastructure for electronic criminal procedure, including online services, has already been established; however, existing regulations and the practical functioning of electronic systems reveal systemic limitations that impede the development of a fully integrated digital investigation model. The purpose of this study is to provide a comprehensive assessment of the current state and prospects for the development of electronic criminal procedure in Kazakhstan. The research includes identifying regulatory and practical challenges, analysing conflicts between the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and subordinate acts, conducting a comparative review of foreign models (CMS, e-File, eDiscovery), and formulating proposals for adapting effective international practices.

The methodological framework relies on legislative analysis, an assessment of digital infrastructure, and the study of international experience. Systematization and comparative legal methods were applied, enabling the identification of seven key issues affecting the effectiveness of electronic investigations.

The analysis revealed the absence of clear ICT procedural regulations, inconsistencies between the CPC and the Prosecutor General's Order No. 2, weak integration of the "E-QI" and "Qamqor" systems with the databases of the Committee on Legal Statistics, and the lack of a defined liability mechanism for breaches of confidentiality in the "Jaria Sector." Additional gaps were identified in the regulation of remote investigative actions, the handling of physical evidence, and the determination of criteria limiting the use of electronic formats. The scholarly value lies in formulating a systemic conceptual framework based on the identification of seven structural barriers. This integrated approach, combining legal, technological, and organizational dimensions, fills a methodological gap in national academic discourse.

The practical significance is reflected in the proposed solutions designed for implementation in regulatory and technological environments: unifying the regulatory framework (a supplementary CPC chapter), establishing an integration bus and Data Hub, introducing a QR-based evidence management module, and creating a liability mechanism for confidentiality breaches within the "Jaria Sector." These measures are expected to enhance investigative efficiency and support the development of a full-fledged electronic ecosystem for criminal procedure in Kazakhstan.

Keywords: electronic criminal procedure, digital pre-trial investigation, chain of custody, information system integration.

А.А. Толыбаева*¹, А.Ж.Исаева², Ш.Р. Жумагулова²,
Э. Ашимова³, Д.У. Байтукаева⁴

¹Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: a.tolybaeva95@mail.ru

Қазақстан Республикасындағы электрондық қылмыстық іс жүргізудің проблемалары және шетелдік цифрлық сотқа дейінгі тергеп-тексеру модельдеріне салыстырмалы талдау

Қылмыстық сот ісін цифрландыру құқық қорғау жүйелерін жаңғыртудың негізгі бағыттарының біріне айналуға. АКТ қолдану досудебный тергеудің жеделдігін арттырып, деректерді өңдеу дәлдігін күшейтеді. Қазақстан Республикасында электрондық форматтың базалық инфрақұрылымы, оның ішінде онлайн-сервистер қалыптасқанымен, қолданыстағы нормативтік актілер мен электрондық жүйелерді пайдалану практикасы толыққанды цифрлық тергеу моделін қалыптастыруға кедергі келтіретін жүйелік шектеулерді көрсетеді. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы электрондық қылмыстық сот ісін жүргізудің қазіргі жағдайы мен даму перспективаларын кешенді бағалау. Жұмыс құқықтық реттеудегі және практикалық іске асырудағы проблемаларды анықтауды, ҚР ҚПК мен ведомстволық актілер арасындағы коллизияларды талдауды, шетелдік үлгілерге (CMS, e-File, eDiscovery) салыстырмалы шолуды және халықаралық тәжірибені бейімдеу жөніндегі ұсыныстарды әзірлеуді қамтиды. Методология заңнаманы талдауға, цифрлық инфрақұрылымды бағалауға және халықаралық тәжірибені зерттеуге негізделген. Жүйелеу және салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері қолданылып, электрондық тергеудің тиімділігіне әсер ететін жеті негізгі проблема айқындалды.

Анализ ИКТ қолдану тәртібінің нақты регламенттелмегенін, ҚР ҚПК мен Бас прокурордың № 2 Бұйрығы арасындағы қайшылықтарды, «Е-ҚІ» мен «Қатқор» жүйелерінің Құқықтық статистика комитетінің деректер базаларымен жеткіліксіз интеграциясын, сондай-ақ «Жария секторда» құпиялылық бұзылғаны үшін жауапкершіліктің реттелмегенін көрсетті. Қашықтан тергеу әрекеттерін жүргізу, заттай дәлелдемелерді айналымға енгізу және электрондық форматты шектеу критерийлерін айқындауда да нормативтік оққылықтар байқалды. Зерттеудің құндылығы жеті құрылымдық кедергіні анықтауға негізделген электрондық қылмыстық сот ісін жүргізуді талдаудың жүйелі тұжырымдамасын қалыптастыруында. Құқықтық, технологиялық және ұйымдастырушылық аспектілерді біріктіретін кешенді тәсіл ұлттық ғылыми әдебиеттегі әдіснамалық оққылықты толтырады.

Практикалық маңызы нормативтік және технологиялық ортаға енгізуге бағытталған шешімдер ұсынумен көрінеді: реттеу базасын унификациялау (ҚПК-ке толықтыру), интеграциялық шина мен Data Hub құру, QR-белгілеуі бар заттай дәлелдемелерді есепке алу модулін енгізу және «Жария секторда» құпиялылық бұзылғаны үшін жауапкершілік механизмін қалыптастыру. Бұл шаралар тергеу тиімділігін арттыруға және қылмыстық сот ісін жүргізудің толыққанды электрондық экожүйесін дамытуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: электрондық қылмыстық сот ісін жүргізу, цифрлық досудебный тергеу, дәлелдемелерді сақтау тізбегі, ақпараттық жүйелер интеграциясы.

А.А. Толыбаева^{1*}, А.Ж. Исаева², Ш.Р. Жумагулова²,
Э. Ашимова³, Д.У. Байтукаева⁴

¹Алматинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Қызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

⁴Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: a.tolybaeva95@mail.ru

Проблемы электронного уголовного судопроизводства в Республике Казахстан и сравнительный анализ зарубежных моделей цифрового досудебного расследования

Цифровизация уголовного судопроизводства становится ключевым направлением модернизации правоохранительных систем. Использование ИКТ ускоряет досудебное расследование и повышает точность обработки данных. В Республике Казахстан уже создана базовая инфраструктура электронного формата, включая онлайн-сервисы, однако действующие нормативные

акты и практика применения электронных систем показывают наличие системных ограничений, препятствующих становлению полноценной цифровой модели расследования. Цель исследования заключается в комплексной оценке текущего состояния и перспектив развития электронного уголовного судопроизводства в Казахстане. Работа охватывает выявление проблем правового регулирования и практической реализации, анализ коллизий между УПК РК и подзаконными актами, сравнительный обзор зарубежных моделей (CMS, e-File, eDiscovery), а также разработку предложений по адаптации эффективных международных подходов. Методология исследования основана на анализе законодательства, оценке цифровой инфраструктуры и изучении международного опыта. Применены методы систематизации и сравнительно-правового анализа, что позволило выделить семь ключевых проблем, влияющих на эффективность электронного расследования.

Анализ показал отсутствие четких процедур использования ИКТ, наличие противоречий между УПК РК и Приказом Генерального прокурора № 2, слабую интеграцию систем «Е-ҚІ» и «Qamqor» с базами данных Комитета по правовой статистике, а также отсутствие регламентации ответственности за нарушение конфиденциальности в «Жария сектор». Отмечены пробелы в регулировании дистанционных следственных действий, обращении с вещественными доказательствами и установлении критериев применения электронного формата. Ценность работы заключается в создании системной концепции анализа электронного уголовного судопроизводства на основе идентификации семи структурных барьеров. Комплексный подход, объединяющий правовые, технологические и организационные аспекты, восполняет методологический пробел в национальной научной литературе.

Практическая значимость выражается в предложении решений, ориентированных на внедрение в нормативную и технологическую среду: унификация базы регулирования (дополнение к УПК), создание интеграционной шины и Data Hub, внедрение модуля учета вещественных доказательств с QR-маркировкой и формирование механизма ответственности за нарушение конфиденциальности в «Жария сектор». Эти меры способны повысить эффективность расследований и обеспечить развитие полноценной электронной экосистемы уголовного судопроизводства в РК.

Ключевые слова: электронное уголовное судопроизводство, цифровое досудебное расследование, цепочка хранения, интеграция информационных систем.

Introduction

Digital transformation of criminal justice has become one of the key trends in the development of contemporary law enforcement systems. The application of information and communication technologies in criminal investigations contributes to reducing the duration of pre-trial proceedings, increasing the accuracy of data processing, and expanding the possibilities for analytical processing of large-scale datasets (see, for example, the U.S. study: “National Institute of Justice – ‘Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System’”) (<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>). International practice demonstrates the high effectiveness of electronic case-management systems, digital evidence repositories, and automated analytical platforms implemented in the United States, EU member states, Singapore, Canada, and other jurisdictions. In the EU, the “Digital Criminal Justice Programme” includes a case management system (CMS) and the JUDEX information-exchange platform (<https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/digital-criminal-justice-programme>). In Singapore, the ICMS (Integrated Case Management

System) (<https://www.judiciary.gov.sg/services/icms>) enables the conduct of criminal proceedings in an electronic format.

In the Republic of Kazakhstan, recent years have seen the development of an infrastructure aimed at transitioning to an electronic model of pre-trial investigation. For instance, the online complaint-submission service (e.g., via the Qamqor portal) allows citizens to file police reports electronically (https://egov.kz/cms/en/articles/legal_relations/zayavlenie_v_policuiy). In addition, there are academic publications devoted to the digitalization of Kazakhstan’s criminal procedure and judicial system (for example, an overview of the digital transformation of Kazakhstan’s judiciary) (<https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2066>).

The Prosecutor General’s Office and the Ministry of Internal Affairs articulate a consistent course toward further modernization of procedural mechanisms, taking into account the need to adapt international practices and enhance the transparency of criminal justice (<https://www.itu.int/net4/wsis/archive/stocktaking/Project/Details?projectId=1514369324&utm>).

Despite the progress achieved, an analysis of current regulatory acts and the operational practice of electronic systems reveals several systemic constraints that hinder the establishment of a fully integrated digital model of pre-trial investigation. One of the key challenges is the absence of clearly formulated mechanisms and technical procedures for the use of information and communication technologies in criminal investigations (a study of the legal and technical aspects of criminal procedure digitalization) (<https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/304>).

The regulatory framework contains internal inconsistencies arising between the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and subordinate acts governing the conduct of criminal proceedings in electronic form (<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=69097>). In addition, the integration of the “E-KI” and “Qamqor” systems with the databases of the Committee for Legal Statistics and Special Records remains insufficient, which limits the ability of participants in the process to access necessary information promptly (analysts note the need for further integration of information systems).

A significant issue concerns the absence of regulations governing the liability of participants in criminal proceedings when accessing case materials through the “Zhariya sektor” platform, which creates risks of violating confidentiality rules and misusing the information obtained (<https://academy-rep.kz/uploads/4905e565bb7092d73b2159aec9d9f303.pdf>). Mechanisms for conducting certain investigative actions remotely are not sufficiently developed, although current conditions and international practice confirm the necessity of such procedures to ensure the efficiency of investigations and the involvement of remote experts (the international trend toward the use of electronic evidence) (<https://www.osce.org/secretariat/530833>).

The issue of digital recording and integration of physical evidence into an electronic criminal case remains unresolved, complicating the maintenance of an unbroken chain of custody (as noted in academic analyses of criminal procedure digitalization). The absence of criteria for determining categories of criminal cases for which the electronic format of investigation is only partially applicable also creates uncertainty in law enforcement practice (researchers highlight gaps in the regulatory framework) (<https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/781>).

The issues identified indicate the need for a comprehensive scholarly study that includes an

analysis of national regulation, an assessment of the effectiveness of the existing digital infrastructure, and an examination of international models of electronic criminal justice. This approach enables the identification of directions for further modernization and the development of systemic solutions aimed at enhancing the efficiency, transparency, and technological resilience of pre-trial investigations in the Republic of Kazakhstan.

The purpose of the study is to conduct an in-depth examination of the current state and prospects for the development of electronic criminal justice in the Republic of Kazakhstan, based on an analysis of the regulatory framework, an evaluation of the functioning of existing information systems, and a comparison of the national model with international enforcement practices.

To achieve this objective, a set of tasks has been formulated, covering the key areas of modernization of digital pre-trial investigation:

- Identification of systemic problems in the legal regulation and practical implementation of the electronic format of investigation, including the absence of effective procedures for the use of information and communication technologies, insufficient integration mechanisms between information systems, and the lack of regulation of certain aspects of procedural liability;

- Analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan governing electronic criminal proceedings, with a view to identifying internal inconsistencies as well as contradictions between the Criminal Procedure Code and subordinate acts that determine the procedure for conducting criminal cases in digital form;

- Comparative study of foreign models of electronic pre-trial investigation, including the examination of technologies for electronic document management, automated case-management systems, electronic registration of physical evidence, and remote investigative actions used in advanced legal systems;

- Development of proposals for the implementation of effective foreign approaches into the national law enforcement and regulatory environment, taking into account the specific features of Kazakhstan’s law enforcement system, the architecture of information platforms, and the requirements of criminal procedure.

The novelty of the study lies in the formation of a holistic scholarly approach to the analysis of electronic criminal justice in Kazakhstan, based on the systematization of seven key problems affect-

ing the effectiveness of pre-trial investigation in the digital environment. The proposed systematization covers issues of legal regulation, technological support, interagency integration, liability of participants in the proceedings, remote conduct of investigative actions, digital recording of physical evidence, and the determination of the limits of application of the electronic format.

The scientific significance of the work is reflected in the possibility of applying the results obtained to improve the regulatory acts governing the electronic format of criminal procedure, as well as to develop practical solutions aimed at enhancing the transparency, technological sophistication, and manageability of pre-trial proceedings. The proposals justified in the study regarding the adaptation of foreign models may serve as a reference point for the formation of a modern digital ecosystem of criminal justice that strengthens the guarantees of the rights of participants in the proceedings and improves the quality of criminal investigations.

Materials and methods

The research materials encompassed national regulatory acts of the Republic of Kazakhstan, the operational practice of the information systems “E-QI”, “Qamqor”, the Unified Register of Pre-Trial Investigations (EPДП), and the Criminal Procedure Statistics and Case Management System (КПСиСУ), as well as foreign models of digitalization in criminal proceedings represented by the CJIS and eDiscovery systems (USA), e-Justice and e-File (Estonia), ICMS (Singapore), and the Digital Case File (United Kingdom). The methodological framework relied on comparative legal analysis, systemic and formal-logical methods, which enabled the identification of key regulatory and technological inconsistencies that hinder the full-scale digital transformation of pre-trial proceedings.

The study was aimed at assessing the current state of electronic criminal procedure in Kazakhstan, identifying systemic challenges, and comparing national practices with international solutions. The scientific contribution lies in the systematization of seven problem domains and the development of proposals for modernizing the digital architecture, including the creation of an integration bus, a platform for remote investigative actions, a unified module for the registration of physical evidence, and a special regulatory appendix to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. Collectively, these measures provide the foundation

for constructing a coherent model of electronic pre-trial investigation.

Literature review

Research focused on the digitalization of criminal proceedings occupies a significant place in the international academic literature and provides a substantial theoretical and practical foundation for developing modern models of electronic pretrial investigation. A considerable body of foreign scholarship addresses the handling of digital evidence, the development of electronic case-management systems, and the establishment of digital platforms for prosecutorial and police activities. International studies emphasize the need to ensure the continuity of the digital chain of custody, the standardization of metadata, and the use of automated analytical tools to improve the quality of investigations (<https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v10i3/C64490910321.pdf>). A substantial contribution to this field has been made by research conducted within the framework of the digital evidence concept, which focuses on rules for handling, authenticity, integrity, and admissibility of electronic data in criminal proceedings (https://www.researchgate.net/publication/395027730_Digital_Evidence_in_Criminal_Proceedings_Legal_Standards_Chain_of_Custody_and_Evidentiary_Reliability_in_The_Digital_Era).

An important part of the global scientific discourse is represented by studies examining the functioning of electronic case-management systems and the automation of investigative bodies. Researchers pay particular attention to solutions implemented in the United States through the Criminal Justice Information Services Division (CJIS), which enables data integration across federal and local law-enforcement agencies (<https://www.fbi.gov/services/cjis>). In the European Union, especially in Estonia, the development of the e-Justice platform has become one of the most successful examples of building a digital justice infrastructure, incorporating electronic criminal case processing, automated data verification, and interagency information exchange (<https://e-estonia.com/solutions/e-governance/justice-public-safety/>). With respect to Singapore, research highlights the active use of digital and automated investigative tools, including platforms for case submission and management, although the iFAMS/ICMS system is less comprehensively presented in relation to criminal investigations (<https://www.judiciary.gov.sg/services/e-platforms>).

In Kazakhstani academic literature, the digitalization of the criminal process is gradually attracting greater attention; however, the degree of elaboration of certain aspects remains limited. Existing publications primarily address general directions for modernizing law-enforcement activities, transforming procedural mechanisms, and incorporating information technologies (<https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-ugolovnogo-protsessa-v-respublike-kazakhstan-stanovlenie-i-praktika-primeneniya>). Despite the availability of studies on the operation of the “E-KI” and “Qamqor” systems, academic works rarely analyze the full-scale integration of information systems, which creates a methodological gap in examining interagency coordination.

The issue of conducting investigative actions remotely has likewise not received adequate scholarly attention. Publications in Kazakhstan primarily limit themselves to theoretical considerations and do not address the technological and legal mechanisms enabling remote participation by investigators, experts, and other participants in criminal proceedings. For instance, the use of videoconferencing for remote consideration of criminal cases is noted as insufficiently regulated at the normative level (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38147903). Moreover, procedural liability arising from the use of electronic platforms remains insufficiently examined, including the process of familiarizing parties with case materials in the “Zharyia Sector,” where no comprehensive studies have assessed the risks of breaches of confidentiality or the adequacy of legal data protection. Academic literature also identifies certain inconsistencies between the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and subordinate regulatory acts (for example, the Instruction on Maintaining a Criminal Case in Electronic Format). However, the analysis of these discrepancies lacks a systematic character and is not accompanied by proposals for remedying the identified gaps.

The results of the review of domestic and foreign literature demonstrate notable differences in both the direction and depth of scientific elaboration on the topic. International research offers integrated models of electronic criminal procedure, providing detailed organizational, legal, and technological solutions (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35690135). In the Kazakhstani academic tradition, the focus is largely on identifying isolated challenges associated with digitalization, yet studies that synthesize the key elements of electronic pre-trial proceedings into a unified conceptual framework remain absent. Meanwhile,

a comprehensive approach that encompasses legislative regulation, interagency integration, digital evidence capture, remote procedural mechanisms, and the limits of applicability of the electronic format holds the greatest scientific and practical value (<https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/article/download/338/304/602>).

Results and discussion

The study of the state of digital transformation of pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan demonstrates the absence of a coherent system of regulatory, methodological, and technological mechanisms necessary for the effective application of information and communication technologies in investigative practice. Existing legal acts lack detailed regulations that would define the algorithms for using electronic resources during specific investigative actions, the procedures for recording digital traces of crime, and the rules governing the use of automated data-analysis tools. This gap is repeatedly noted both in scholarly literature and in analytical reports concerning the implementation of the electronic criminal case and the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPI) (<https://zakon.uchet.kz/rus/history/V14W0009744/23.12.2014>). Underdeveloped guidelines for handling digital materials impede the formation of uniform requirements for the procedural documentation of results obtained through ICT and hinder the establishment of standardized procedures that would ensure the reliability of digital information.

One of the most significant limitations is the absence of uniform standards for storing digital evidence, including requirements for data structure and formats, verification procedures, maintenance of the chain of custody, and protection against unauthorized access. These shortcomings are highlighted both in Kazakhstani and comparative legal studies (<https://lawinfo.ru/articles/8453/perspektivy-ispolzovaniya-informacionnyx-texnologii-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-v-kontekste-realizacii-prokurorskix-polnomocii>). Fragmented regulation results in digital media and electronic files being recorded, transferred, and stored without appropriate standardization, which creates risks to the integrity and authenticity of evidentiary information; similar issues are reported in relation to the functioning of the URPI and the electronic criminal case module (<https://www.agka.kz/cms/wp-content/uploads/2021/09/%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8>

D1%8F.pdf). As a consequence, law-enforcement bodies encounter difficulties in ensuring the procedural admissibility of digital evidence, particularly in cases requiring confirmation of data immutability during processing, a concern reflected in reviews of practice and departmental publications on the digitalization of criminal procedure (<https://avestnik.kz/o-czifrovizaczii-ugolovnogo-processa/>).

Foreign practice demonstrates the existence of well-established mechanisms that provide a significantly higher level of technological support for criminal investigations. In the United States, the eDiscovery framework is highly developed, enabling systematic digital processing of evidence, automated classification, indexing, and the use of analytical tools to identify significant correlations; the legal foundations of this institution are reflected in several provisions of the Federal Rules of Civil Procedure and in specialized guidelines issued by governmental authorities (<https://www.justice.gov/sites/default/files/usao/legacy/2011/07/08/usab5903.pdf>). The Estonian model of centralized electronic criminal case management provides for storing all information in unified electronic files, with access regulated by strict protocols and automated logging of all user actions; the e-File system functions as the central information platform for the police, prosecution service, courts, correctional institutions, and other actors, ensuring end-to-end electronic document circulation in criminal, civil, and administrative proceedings (https://www.kohus.ee/sites/default/files/tekstidokumendid/central_database_for_justice_e-file.pdf). In the United Kingdom, the digital case file (Digital Case File, DCF) format is widely used; it establishes unified standards for the preparation and transmission of criminal case materials between the police, the Crown Prosecution Service, and the courts. Its development is documented in CPS prosecution guidelines, inspection reports, and interagency agreements on the exchange of digital evidence (<https://www.cps.gov.uk/prosecution-guidance/directors-guidance-charging-sixth-edition-december-2020-incorporating-national>). These examples illustrate the demand for comprehensive solutions that ensure the structured organization of digital data, timely access, and transparency of all information-processing procedures, which makes it possible to compare them with the current state of digital transformation in Kazakhstan's pre-trial investigation system and to identify pathways for improving the national model.

A comparison of national and foreign approaches indicates the need to develop specialized automa-

tion modules in Kazakhstan aimed at analytical data processing, the creation of electronic investigative files, and enhanced support for documenting digital evidence (<https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-esil/press/article/details/124877>). Another important modernisation priority is the standardisation of metadata, including the definition of mandatory parameters recorded during the collection, transfer, and storage of digital traces (<https://portal.ejtn.eu/PageFiles/20609/Guidelines%20on%20electronic%20evidence.pdf>). The unification of data formats and structures will ensure the comparability of materials originating from different sources and strengthen the reliability of the evidentiary foundation, which aligns with international recommendations on the handling and preservation of digital evidence (<https://www.unodc.org/e4j/zh/cybercrime/module-6/key-issues/handling-of-digital-evidence.html>).

An additional contribution comes from the adaptation of effective foreign models that provide for comprehensive regulatory and technological support for digital investigation, including the legal framework governing cross-border access to electronic evidence and procedures for obtaining data from private service providers (https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690522/EPRS_BRI%282021%29690522_EN.pdf). The implementation of such approaches presupposes the development of a system of electronic procedures integrated with existing information platforms and aligned with the specific features of the national criminal process, which is confirmed by Kazakhstan's experience in developing the e-UD modules and integrating the Unified Register of Pre-Trial Investigations, "Zandylyk", and "Torelyk" systems (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34878697). The introduction of these measures will ensure the formation of a structured and technologically robust environment for the use of ICT in criminal investigations, which is already reflected in strategic documents and programmes for the phased transition of criminal proceedings to an electronic format in the Republic of Kazakhstan (<https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnyy-format-dosudebnogo-rassledovaniya-v-deyatelnosti-pravoohranitelnyh-organov-respubliki-kazahstan-problemnye-aspekty>).

An examination of the regulatory framework governing electronic criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan reveals significant inconsistencies between the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and the

norms established by Order No. 2 of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34195283). These divergences are systemic in nature and directly affect the guarantees available to participants in pre-trial proceedings, the legal certainty of procedural steps, and the uniformity of law-enforcement practice.

One of the key contradictions concerns the definition of an electronic criminal case. The CPC of Kazakhstan does not contain a clearly formulated concept of an “electronic criminal case,” whereas Order No. 2 and its accompanying Instruction provide that criminal proceedings in electronic form are carried out through the creation and storage of case materials within the relevant information system. The absence of conceptual alignment results in a lack of a uniform approach to the structure of the electronic case file, the scope of materials included, and the procedures for their procedural documentation.

Discrepancies are also evident in the regulation of access by participants in criminal proceedings to materials in electronic format. Order No. 2 provides for expanded possibilities for electronic familiarisation and remote access, while the CPC of Kazakhstan remains oriented predominantly toward the traditional paper format, despite the introduction of Article 42-1, which allows criminal proceedings to be conducted electronically (https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/42-1.htm). As a result, investigative bodies are compelled to apply varying algorithms depending on how the norms are interpreted, leading to errors and ambiguity in ensuring the parties’ rights to defence and access to information.

Significant inconsistencies concern the procedures for recording investigative actions. The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (CPC RK) sets out classical requirements for drafting procedural records without providing for the specificities of digital documentation, including electronic metadata, video recording, automated activity logs, and other technical elements that are indispensable in a digital environment (<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-vnedreniya-elektronnogo-formata-ugolovnogo-rassledovaniya-v-respublike-kazahstan>). Order No. 2 partially compensates for this gap; however, it does so at the level of a subordinate act, which limits the legal force of the relevant provisions and reduces their obligatory nature for practitioners (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34126206). Moreover, dis-

crepancies were identified in the regulation of timelines and procedures for uploading materials into the electronic case file. The subordinate act establishes more flexible procedures for uploading and updating information in the system, whereas the CPC RK relies on traditional procedural time limits that do not reflect the specifics of digital data processing. These divergences create risks of non-compliance with procedural requirements, the emergence of disputes concerning the timeliness of uploading materials, and inconsistent practices across investigative bodies.

The consequences of the identified conflicts manifest in legal uncertainty that complicates the consistent and predictable application of norms governing electronic criminal proceedings. The lack of coherence in the regulatory framework leads to divergent interpretations of procedures, a higher probability of procedural errors, and risks of violating the rights of participants in the criminal process, including the right of access to case materials, the right to defence, and the right to a fair trial.

Addressing these contradictions requires the harmonization of regulatory provisions and a structured approach to the legal framework governing electronic pre-trial proceedings. It appears necessary to incorporate the key provisions of the subordinate act into the text of the CPC RK, ensuring the statutory regulation of the specificities of electronic document management, digital recording of investigative actions, procedures for accessing materials, and timelines for their submission. An additional avenue for improvement may include the development of a special normative supplement to the CPC RK in the form of an “Electronic Criminal Procedure Code Supplement,” which would systematize technical and procedural requirements applicable exclusively to electronic criminal case files. The creation of such a comprehensive regulatory instrument would support uniform law-enforcement practice and enhance the stability of the digital model of pre-trial investigation.

One of the key factors limiting the development of electronic pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan remains the insufficient integration of the information systems “E-KI” and “Qamqor” with the infrastructure of the Committee for Legal Statistics and Special Records. These systems operate in fragmented architectural environments, resulting in technical and organizational gaps in data exchange. For example, the study notes that “the electronic criminal case project has not yet covered the entire cycle of the criminal process in

a unified digital format” (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34878697). Incompatibility of individual modules, differences in data formats, and the absence of a unified digital platform for synchronizing procedural information hinder the creation of end-to-end digital processes encompassing the full cycle of pre-trial investigation.

A serious problem concerns the absence of a unified metadata base that would ensure standardized recording of parameters of digital documents, investigative actions, and procedural decisions. Metadata in different systems are generated using divergent algorithms, which impedes automated data comparison and leads to the need to duplicate information or perform manual verification of its accuracy. Such inconsistencies reduce the transparency of the criminal process, complicate interagency cooperation, and restrict the use of analytical tools based on processing large data sets. More broadly, in the context of digitalization of criminal procedure in Kazakhstan, issues of standardization and interoperability of IT systems are consistently noted (<https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-informatsionnyh-tehnologiy-v-ugolovnoe-sudoproizvodstvo>).

Insufficient integration of information systems directly affects the ability of participants in criminal proceedings to access materials of electronic case management. In the absence of coordinated interaction protocols between the systems, users frequently encounter delays in obtaining access to documents necessary for preparing procedural decisions, filing motions, or exercising the right to review case materials. Such delays pose a risk of violating the rights of participants in criminal proceedings and may lead to disputes related to compliance with procedural time limits. For example, the report indicates that the transition to electronic criminal case management in Kazakhstan is proceeding with a number of temporal and technical constraints (<https://cyberleninka.ru/article/n/proizvodstvo-po-ugolovnomu-delu-v-elektronnom-formate-po-zakonodatelstvu-respubliki-kazahstan>).

To address the identified issues, it is necessary to establish a technologically unified environment for electronic criminal proceedings. One of the most promising solutions is the development of an integration bus (middleware) that enables standardized data exchange between “E-QI”, “Qamqor”, and the systems of the Committee for Legal Statistics. The use of an integration bus would make it possible to unify data formats, ensure automated information routing, and reduce functional duplication across different systems.

An important conceptual direction in the development of digital infrastructure is the implementation of the principle of information equilibrium, which presupposes guaranteed and equal access to procedural information for all parties to the criminal process (<https://vestnik.kosgos.ru/attachments/article/1440/kuzmina-ov-skotnikova-mm-vestnik-ksu-2024-4.pdf>). The practical application of this principle requires not only technological interoperability of information systems but also the normative consolidation of procedures that ensure transparency and equality in accessing case materials (<https://www.lawjournal.digital/jour/article/view/155>).

The creation of a centralized data repository (Data Hub) functioning as a single access point to digital materials of the criminal process may serve as an effective tool for ensuring the continuity of information flows. A unified Data Hub would make it possible to structure procedural information, ensure its real-time availability, and support all elements of electronic pre-trial investigation within an integrated digital environment (<https://journal.unnes.ac.id/journals/lslr/article/download/14341/4345/83130>).

Collectively, the proposed measures can shape a coherent architecture for electronic criminal procedure, aligned with international standards and ensuring a higher level of technological interoperability and legal certainty (https://www.oecd.org/en/publications/2025/06/governing-with-artificial-intelligence_398fa287/full-report/ai-in-justice-administration-and-access-to-justice_f0cbe651.html).

The operation of the “Zharya Sektor” platform has significantly expanded the possibilities for electronic access to case materials for participants in criminal proceedings (see the report of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on the digitalization of criminal justice). However, the expansion of access to digital documents is accompanied by heightened risks related to information security and confidentiality. One of the most significant threats is the potential leakage of personal data, including information about victims, witnesses, and other participants in the process. Similar risks arise when case materials are published unlawfully in open sources, which may harm the interests of the parties, exert pressure on witnesses, and affect the objectivity of judicial proceedings. For example, the OECD report emphasizes that timely and adequate access to case materials must be balanced with the protection of confidential information (https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/10/access-to-the-case-file-and-protection-of-confidential-information_cf558708/91c55a68-en.pdf).

Despite the importance of ensuring information security, the current regulatory framework does not establish specific procedural sanctions for violating the rules governing the use of materials obtained through the “Zharya Sector” platform. The lack of legally defined liability reduces the disciplining effect of procedural norms and creates conditions in which improper conduct by participants remains without consequences. The absence of regulation generates uncertainty in law enforcement practice and complicates the protection of the interests of individuals affected by the unauthorized dissemination of data. In Kazakhstan, it is noted that the transition to a digital format of the criminal process has been officially declared, yet concrete measures regarding liability for improper access to and publication of materials remain vague (<https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/press/news/details/797150>).

A comparative analysis of foreign models demonstrates a higher level of regulation concerning access to criminal case materials and liability for violations of related requirements. Germany and France maintain a strict control regime over the dissemination of information related to criminal prosecution: access is granted only to a narrowly defined group of authorized persons, with mandatory compliance with established procedures (for example, personal data protection norms and judicial practice related to the oversight of information processing) (<https://rm.coe.int/guide-data-protection-eng-1-2789-7576-0899-v-1/1680a20af0>). In the United States, courts apply protective orders that prohibit the transfer of materials to third parties and establish liability for violations, including procedural fines and restrictions on participation in certain stages of the proceedings (<https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2020/10/TFR-Cross-Border-Data-Access.pdf>). These mechanisms ensure a balance between the need for access to case materials and the protection of information from unlawful dissemination.

Given the identified characteristics of national regulation and international experience, it appears advisable to establish a specialized section on liability governing the conduct of participants in criminal proceedings when using materials posted in the “Zharya Sector” system. Such a section should define clear procedural duties, prohibitions, and sanctions for violating confidentiality requirements (https://www.researchgate.net/publication/395331612_Electronic_evidence_in_criminal_proceedings_experience_of_foreign_countries_and_Russian_prospects). An important element of the proposed system is the introduction of a mechanism for elec-

tronic acknowledgment by participants of the rules governing the handling of criminal case materials. Electronic confirmation of consent to the established conditions would make it possible to determine the scope of obligations imposed on the individual and would serve as a legal basis for applying liability measures (in the Russian Federation, electronic signatures are regulated by Federal Law “On Electronic Signatures” No. 63-FZ of 06.04.2011) (<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=32989>).

Within the proposed model, it is appropriate to establish a multi-tier system of sanctions that includes administrative measures, restrictions or temporary suspension of access to electronic materials, as well as additional procedural consequences in cases of systematic violations. The development of such a legal framework would strengthen the information security regime, enhance the predictability of law-enforcement practice, and ensure the protection of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings during electronic access to case materials (which aligns with research on the specifics of digitalization of criminal justice and the use of information technologies in the procedural sphere) (<https://ijebe.com/journal/611/download/Information%2BTechnologies%2Bin%2BCriminal%2BProceedings%2Bof%2BRussia%3A%2BControversial%2BIssues%2Bof%2BProof.pdf>).

The evolution of digital technologies and the changing organizational conditions of law-enforcement activity have necessitated the introduction of mechanisms for conducting certain investigative actions remotely. Given the geographical expanse of the Republic of Kazakhstan, the remoteness of certain settlements, and the limited resources of investigative units, the remote format is capable of improving the efficiency of investigations and ensuring access to justice for all participants in criminal proceedings (<https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/article/view/338>). An important factor is also the need to involve foreign experts and specialists, whose participation is often hindered by territorial and organizational constraints.

Despite the practical significance of remote procedures, the current procedural regulation does not contain structured provisions defining the procedure for their implementation within electronic pre-trial investigation. The absence of corresponding mechanisms prevents the use of video interrogations, remote inspections of locations and objects, or the remote participation of experts and specialists in investigative actions. In the absence of normative grounds, such actions are carried out in a limited

manner or are excluded from practice altogether, which reduces the flexibility of investigative bodies and constrains their ability to collect evidence effectively.

International practice demonstrates that remote investigative actions can become a full-fledged and stable component of criminal procedure. During the COVID-19 pandemic, many legal systems, including the United States and the member states of the European Union, expanded the use of videoconferencing, remote evidence-recording procedures, and distance participation of experts. As a result, models were developed that ensure the procedural legitimacy of such actions, technical transparency, and an adequate level of control over the protection of participants' rights (https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/access-to-justice-and-the-covid-19-pandemic_0ea1b2a3/09a621ad-en.pdf). These approaches have proved effective and continue to be applied after the lifting of restrictions, which indicates the long-term relevance of the remote format within justice and law-enforcement digitalization.

Given the identified gaps in national regulation, it appears appropriate to develop a specialized digital platform "Offline-SDTB" designed for conducting remote investigative actions in an electronic environment. The platform should provide full participant identification, secure data transmission, and integration with the information systems "E-KI" and "Qamqor." A key element of the proposed platform may be a module for simultaneous recording and automatic registration of procedural information, incorporating metadata generation, user-action logging, cryptographic data protection, and automated integrity control of digital materials.

The technical implementation of such solutions will ensure preservation of evidentiary information, procedural transparency, and the possibility of subsequent verification of the legitimacy of actions taken by investigators and other participants. The introduction of these mechanisms would represent a significant step toward modernizing electronic pre-trial investigation, enabling the conduct of investigative actions regardless of territorial or organizational constraints and reinforcing guarantees of the rights of individuals involved in criminal proceedings.

One of the substantial limitations in forming a fully digital model of pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan is the absence of effectively functioning mechanisms for accounting, identifying, and integrating physical evidence into the "E-

KI" information system. Physical evidence occupies a central position in evidentiary procedure, yet its procedural movement in Kazakhstan is predominantly recorded in traditional paper form, which complicates maintenance of an unbroken chain of custody and reduces transparency in handling such objects. The transfer of physical evidence between investigative units, forensic institutions, and prosecutorial bodies is often accompanied by the lack of a unified, standardized electronic control mechanism, which increases the likelihood of technical errors, data loss, or inconsistencies between records and actual object movements (<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10000967/>).

A significant challenge arises from the disconnect between electronic criminal case materials and physical evidence. Information on material objects is recorded in electronic protocols; however, the actual movement of these objects and changes in their status are not automatically reflected in the digital environment. This approach creates a risk of discrepancies between the content of the electronic case file and the actual condition of the evidence. The absence of unified digital tracking prevents prompt verification of an object's ownership, transfer time, storage conditions, and movement path, which reduces the reliability of the evidentiary base and may adversely affect the court's procedural assessment of the evidence (<https://media.neliti.com/media/publications/296457-the-management-of-physical-evidence-and-6c1fe85d.pdf>).

In foreign practice, the storage and chain-of-custody control of physical evidence are regulated through specialized evidence management systems. These systems include modules for automated registration, scanning, and labeling of objects, as well as electronic real-time tracking of all actions performed with them. In several jurisdictions, including the United States, Canada, and Australia, such systems are integrated with forensic laboratories and enable full traceability of evidence movement, covering its receipt, transfer, analysis, storage, and disposal. The use of such solutions has proven effective in ensuring procedural transparency and establishing a reliable evidentiary infrastructure (<https://policinginsight.com/feature/advertisement/nice-investigate-digital-investigation-and-evidence-management/>).

Taking into account international experience and the identified gaps in national regulation, it is advisable to develop a unified module for physical evidence management integrated into the "E-KI" platform. This module should provide automated

identification, registration, and tracking of all actions related to material objects, with mandatory metadata and timestamp recording (<https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ir/2022/NIST.IR.8387.pdf>). An important component of this mechanism may include a generator of unique QR codes that enables labeling of each piece of evidence, followed by electronic scanning and automatic upload of information into the digital system. This will maintain the continuity of the chain of custody, eliminate data duplication, and prevent inconsistencies between paper and electronic records (a need widely recognized in practice for both digital and physical evidence <https://sefcom.asu.edu/publications/CoC-SoK-tps2024.pdf>).

Another area for improvement relates to integrating the evidence-management module with forensic laboratories. Linking digital platforms will enable automatic transmission of information regarding the submission of objects for examination, registration of expert conclusions, recording of receipt and transfer times, and monitoring of storage conditions. Such integration will significantly enhance the reliability of evidence handling, reduce interagency processing time, and ensure full control over the procedural movement of objects (this conclusion aligns with recommendations on unified evidence-management and audit systems in digital environments). Implementing the proposed mechanisms will create a technologically coherent system that supports uninterrupted digital recording of physical evidence, improves storage quality and accessibility, and strengthens procedural safeguards within the electronic criminal case process.

Despite the considerable potential of digital technologies to enhance the efficiency of pre-trial investigations, their use cannot be universal. Law-enforcement practice demonstrates that certain categories of criminal cases possess characteristics that impede the full-scale application of an electronic format. When electronic case management is viewed as a strategic direction for the development of the law-enforcement system, the absence of legally established criteria defining the limits of applicability of the digital investigation model creates additional risks for ensuring legality and safeguarding the rights of the parties involved (studies underscore the need for transparent and clearly defined processes for the chain of custody and digital evidence).

One of the key categories of cases that require exclusion from the electronic format comprises cases containing information classified as state secrets or otherwise restricted. Processing such materials in electronic systems not adapted to heightened security standards creates risks of unauthorized access,

data leakage, and violations of secrecy requirements. Technical limitations of existing platforms, including the absence of specialized high-grade cryptographic protection modules, make it impossible to use them for electronic investigations of cases marked “күпия” (classified).

Particular attention should be given to criminal cases in which investigative actions necessitate physical interaction with objects that are critical to the investigation. In such situations, the recording, transportation, and examination of physical evidence cannot be fully transferred to an electronic format without risking loss of evidentiary information or violating chain of custody requirements. For example, a forensic review notes that “the chain of custody is the most important and simultaneously the most critical process of documenting evidence: ... it is necessary to ensure that the evidence is the same item that was seized at the crime scene”. The importance of the investigator’s direct contact with objects and the need for their physical assessment limit the potential for digitalization in these categories of cases.

An additional limitation arises in situations where the risks of information leakage outweigh the advantages of electronic document management. This may concern cases involving high-tech crimes, organized crime, or corruption offenses, where maintaining confidentiality and protecting personal data are of paramount importance. Research indicates that, with digital evidence, risks of mishandling, volatility, and data alteration on cloud platforms are especially significant (<https://www.scitepress.org/Papers/2024/127028/127028.pdf>). In the absence of specialized technical and legal mechanisms to ensure information security, transferring such cases to an electronic format jeopardizes the interests of the state and of participants in criminal proceedings.

International practice demonstrates the necessity of establishing clearly defined exceptions. In several European states and in the United States, specific categories of cases are either completely excluded from electronic document management or are permitted for digital processing only within specialized secure systems. For example, within the EU’s EVIDENCE Project, the “Common European Framework for the correct and harmonised handling of electronic evidence during its entire lifecycle ...” was developed to ensure the exchange of electronic evidence and compliance with requirements of reliability and integrity (<https://cordis.europa.eu/project/id/608185/reporting>). This approach is based on the principle of proportionality between the level

of technological protection and the risks associated with data leaks or violations of procedural integrity.

Given the absence of comparable regulatory standards in the Republic of Kazakhstan, it appears necessary to develop a system of criteria enabling the classification of criminal cases according to their suitability for electronic proceedings. Such a system should take into account the level of confidentiality of case materials, the nature of investigative actions, requirements concerning the handling of physical evidence, and the degree of risk to information security. The legislative establishment of these criteria would ensure predictability in law enforcement and define the boundaries for the application of electronic pre-trial investigation.

An important area for further improvement is the development of a classification methodology incorporating algorithms for assessing risks, technological constraints, and procedural characteristics. The use of such a methodology would allow investigative authorities to make well-grounded decisions regarding the appropriate form of case management, improve the quality of procedural operations, and secure the compliance of digital mechanisms with the requirements of legality and evidentiary reliability. Scholarship in the field of digital forensics emphasizes that without an assured chain of custody and proper documentation of data transfer, the credibility of digital evidence becomes questionable (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S266628172300063X>).

Conclusion

The study was aimed at a comprehensive analysis of the current state and development prospects of electronic criminal procedure in the Republic of Kazakhstan. Examining the digital infrastructure, regulatory framework, and foreign models made it possible to identify key modernization vectors and determine systemic barriers hindering effective digital transformation. The scholarly approach included an analysis of the CPC of the Republic of Kazakhstan and subordinate legislation, an assessment of the functioning of information systems, and a comparison of the national model with foreign law-enforcement solutions.

It was established that digital criminal procedure is evolving yet remains characterized by significant structural problems. A holistic analytical model was developed, within which seven core obstacles-previously examined only fragmentarily-were systematized: regulatory conflicts between the CPC of the Republic of Kazakhstan and subordinate acts; insufficient integration of the “E-KI”, “Qamqor”, and CPSiSU databases; lack of regulated liability for handling digital materials; gaps in the legal framework governing remote investigative actions; underdevelopment of mechanisms for managing physical evidence; uncertainty in technical regulations for the application of ICT; and the absence of criteria for cases only partially suitable for the electronic format. This systematization helped fill a methodological gap in the domestic scholarly tradition.

The synthesis of results confirms the need for a comprehensive modernization of electronic criminal procedure with the adaptation of proven international practices. It was proposed to unify the regulatory framework by incorporating key digital provisions into the CPC of the Republic of Kazakhstan; to create an integration bus and a centralized data repository for standardized interagency exchange; to establish liability rules for work within the “Zharyia sektor” platform; to develop a digital platform for remote investigative actions; to implement a unified module for managing physical evidence using QR-marking; and to define criteria governing the application of the electronic format in specific categories of cases.

Implementing these measures will eliminate systemic constraints, establish a technologically resilient architecture for electronic criminal proceedings, enhance the effectiveness of investigations, and strengthen procedural safeguards for all participants. This will form the foundation for a fully developed modern digital ecosystem of criminal justice in the Republic of Kazakhstan. The electronic format may be compared to a high-speed highway: key segments have already been built, yet bottlenecks, discontinuities, and the absence of unified navigation solutions remain. The proposed measures serve as infrastructural linkages and common operating rules that ensure coherence, security, and the accelerated functioning of the entire system.

References

- Sean E. Goodison, Robert C. Davis, and Brian A. Jackson. Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>
- Digital Criminal Justice Programme <https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/digital-criminal-justice-programme>
- Integrated Case Management System (ICMS) <https://www.judiciary.gov.sg/services/icms>
- How to lodge a complaint with the police online. Qamqor service functionality https://egov.kz/cms/en/articles/legal_relations/zayavlenie_v_policiyu
- Ondashuly E. Digitalization of legal system of Kazakhstan on the example of judicial system // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. №4 (88). 2018 48-52
- Electronic criminal case <https://www.itu.int/net4/wsis/archive/stocktaking/Project/Details?projectId=1514369324&utm>
- Tolybayeva A., Daurembekov Y., Nessipbaeva I. Legal and theoretical foundations of the digitalisation of crime investigation // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 145(4), 2023. pp. 73–82. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-73-82>
- Code of Penal Procedure of the Republic of Kazakhstan <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=69097&>
- D.P. Utefov. Digital information as proof in criminal proceedings <https://academy-rep.kz/uploads/4905e565bb7092d73b2159aec9d9f303.pdf>
- Enhancing Kazakhstan’s capacities to effectively address crime by requesting electronic evidence across borders <https://www.osce.org/secretariat/530833>
- Финк Д.А. Доступ к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего в начале досудебного расследования // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, № 4(71), 2022. pp. 117–123. https://doi.org/10.52026/2788-5291_2022_71_4_117
- Devesh Banwani, Yatin Kalra. Maintaining and Evaluating the Integrity of Digital Evidence in Chain of Custody // International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE), Volume 10, Issue 3, September 2021. pp. 90–96. <https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v10i3/C64490910321.pdf>
- Digital Evidence in Criminal Proceedings: Legal Standards, Chain of Custody, and Evidentiary Reliability in The Digital Era https://www.researchgate.net/publication/395027730_Digital_Evidence_in_Criminal_Proceedings_Legal_Standards_Chain_of_Custody_and_Evidentiary_Reliability_in_The_Digital_Era
- Information Services Division (CJIS) <https://www.fbi.gov/services/cjis>
- e-Governance in Estonia: 100% Digital, 100% Trusted <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/justice-public-safety/>
- Тлеубаев Д.К., Иманбаев С.М., Карымсаков Р.Ш. Цифровизация уголовного процесса в Республике Казахстан: становление и практика применения // Colloquium-journal, № 11 (98), 2021. pp. 31–37. <https://doi.org/10.24412/2520-6990-2021-1198-31-37>
- Рассмотрение судом уголовных дел посредством видеосвязи: процессуальное регулирование и реалии https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38147903
- Влияние цифровизации и искусственного интеллекта на уголовное право: краткий обзор современных зарубежных исследований https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35690135
- Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 23 сентября 2014 года № 9744 Об утверждении Правил приема и регистрации заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований <https://zakon.uchet.kz/rus/history/V14W0009744/23.12.2014>
- Перспективы использования информационных технологий в уголовном судопроизводстве в контексте реализации прокурорских полномочий <https://lawinfo.ru/articles/8453/perspektivy-ispolzovaniya-informacionnyh-texnologii-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-v-kontekste-realizacii-prokurorskih-polnomocii>
- Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан г. Астана, 2017 Информационная система «Единый реестр досудебных расследований» Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан Подсистема «Публичный сектор» <https://www.agka.kz/cms/wp-content/uploads/2021/09/инструкция.pdf>
- О цифровизации уголовного процесса <https://avestnik.kz/o-czifrovizaczii-ugolovnogo-proczessa/>
- SUMMARY OF THE INITIATIVE https://www.kohus.ee/sites/default/files/tekstidokumendid/central_database_for_justice_e-file.pdf
- Director’s Guidance on Charging, sixth edition, December 2020, incorporating the National File Standard <https://www.cps.gov.uk/prosecution-guidance/directors-guidance-charging-sixth-edition-december-2020-incorporating-national>
- Akimat of the Yesil district <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-esil/press/article/details/124877>
- Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on electronic evidence in civil and administrative proceedings <https://portal.ejtn.eu/PageFiles/20609/Guidelines%20on%20electronic%20evidence.pdf>
- E4J University Module Series: Cybercrime Module 6: Practical Aspects of Cybercrime Investigations and Digital Forensics <https://www.unodc.org/e4j/zh/cybercrime/module-6/key-issues/handling-of-digital-evidence.html>
- Electronic evidence in criminal matters https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690522/EPRS_BRI%282021%29690522_EN.pdf
- Электронное уголовное судопроизводство в Республике Казахстан https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34878697

Шульгин Е.П. Электронный формат досудебного расследования в деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан: проблемные аспекты правовой регламентации // Труды Академии управления МВД России, № 4 (52), 2019. pp. 108–116.

Приказ Генерального прокурора Республики Казахстан от 3 января 2018 года № 2 Об утверждении Инструкции о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34195283

Уголовно-процессуальный кодекс РК https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/42-1.htm#google_vignette

Беляева И.М., Кусаинова А.К., Нурғалиев Б.М. Проблемы внедрения электронного формата уголовного расследования в Республике Казахстан // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право, т. 18, № 2, 2018. pp. 7–12.

Утверждена Инструкция о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34126206

Комарова Е.А., Гундерич Г.А. Внедрение информационных технологий в уголовное судопроизводство // Право и государство: теория и практика, № 10 (190), 2020. pp. 152–154.

Задорожная В.А. Производство по уголовному делу в электронном формате по законодательству Республики Казахстан // Правопорядок: история, теория, практика, № 4 (19), 2018. pp. 70–75.

Кузьмина О.В., Скотникова М.М. Электронное уголовное дело: зарубежный опыт и перспективы внедрения в российский уголовный процесс // Вестник Костромского государственного университета, т. 30, № 4, 2024. с. 173–177. <https://doi.org/10.34216/1998-0817-2024-30-4-173-177>

Concept of Electronic Evidence in Criminal Legal Procedure <https://www.lawjournal.digital/jour/article/view/155>

Aristo Evandy A.Barlian a , Atip Latipulhayatb , Elis Rusmiatic , Widati Wulandarid , Ahmad Novindri Aji Sukma. The Digital Transformation of Criminal Justice: A Comparative Examination of Indonesia's E-Court System and Global Best Practices <https://journal.unnes.ac.id/journals/lslr/article/download/14341/4345/83130>

Governing with Artificial Intelligence https://www.oecd.org/en/publications/2025/06/governing-with-artificial-intelligence_398fa287/full-report/ai-in-justice-administration-and-access-to-justice_f0cbe651.html

Working Party No. 3 on Co-operation and Enforcement https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/10/access-to-the-case-file-and-protection-of-confidential-information_cf558708/91c55a68-en.pdf

Guide to the Case-Law of the of the European Court of Human Rights <https://rm.coe.int/guide-data-protection-eng-1-2789-7576-0899-v-1/1680a20af0>

Cross-border data access in criminal proceedings and the future of digital justice <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2020/10/TFR-Cross-Border-Data-Access.pdf>

Electronic evidence in criminal proceedings: experience of foreign countries and Russian prospects. https://www.researchgate.net/publication/395331612_Electronic_evidence_in_criminal_proceedings_experience_of_foreign_countries_and_Russian_prospects

Federal law of the Russian Federation of April 6, 2011 No. 63-FZ <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=32989>

Information Technologies in Criminal Proceedings of Russia: Controversial Issues of Proof <https://ijeba.com/journal/611/download/Information%2BTechnologies%2Bin%2BCriminal%2BProceedings%2Bof%2BRussia%3A%2BControversial%2BIssues%2Bof%2BProof.pdf>

Access to justice and the COVID-19 pandemic https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/access-to-justice-and-the-covid-19-pandemic_0ea1b2a3/09a621ad-en.pdf

The Chain of Custody in the Era of Modern Forensics: From the Classic Procedures for Gathering Evidence to the New Challenges Related to Digital Data <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10000967/>

The Management of Physical Evidence and Chain of Custody (CoC) in Digital Forensic Laboratory Storage <https://media.neliti.com/media/publications/296457-the-management-of-physical-evidence-and-6c1fe85d.pdf>

NICE Investigate: Digital Investigation and Evidence Management <https://policinginsight.com/feature/advertisement/nice-investigate-digital-investigation-and-evidence-management/>

Digital Evidence Preservation Considerations for Evidence Handlers <https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ir/2022/NIST.IR.8387.pdf>

Digital Evidence Chain of Custody: Navigating New Realities of Digital Forensics <https://sefcom.asu.edu/publications/CoC-SoK-tps2024.pdf>

Challenges of Trustworthy of Digital Evidence and Its Chain of Custody on Cloud Computing Environment: A Systematic Review <https://www.scitepress.org/Papers/2024/127028/127028.pdf>

European Informatics Data Exchange Framework for Courts and Evidence <https://cordis.europa.eu/project/id/608185/reporting>

Reliability validation enabling framework (RVEF) for digital forensics in criminal investigations <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S266628172300063X>

Information about the authors:

Tolybayeva Aiman Asankyzy – PhD student, police captain, M. Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Almaty, e-mail: a.tolybaeva95@mail.ru)

Issayeva Ainur Zhenisovna – Doctor of PhD, Acting Associate Professor of the Department of «Jurisprudence» of the Korkyt Ata Kyzylorda University, (Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: ayim_09@mail.ru)

Zhumagulova Sholpan Rustemovna – Candidate of Law, Senior lecturer of the educational program «Jurisprudence» of the Korkyt Ata Kyzylorda University (Kazakhstan, Kyzylorda, e-mail: jumagulova_sholpan@mail.ru)

Ashimova Elnara Ashimovna – Candidate of Law, Senior Lecturer at the Department of Criminal Law Disciplines of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: ashimova.e@mail.ru)

Baitukaeva Dana Umirbekovna – PhD, acting. Associate Professor of the Kazakh National University named after Al-Farabi (Almaty, Kazakhstan, e-mail: baitukaeva_dana@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Толыбаева Айман Асанқызы – полиция капитаны, докторант, Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясы (Қазақстан, Алматы, e-mail: a.tolybaeva95@mail.ru)

Исаева Айнуір Женисовна – PhD докторы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а. (Қызылорда, Қазақстан, e-mail: ayim_09@mail.ru)

Жумагулова Шолпан Рустемовна – заңғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» Білім беру бағдарламасының аға оқытушысы (Қазақстан, Қызылорда, e-mail: jumagulova_sholpan@mail.ru)

Ашимова Эльнара Ашимовна – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казakhstan, Astana, e-mail: ashimova.e@mail.ru)

Байтукаева Дана Өмірбекқызы – PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доцент м.а. (Алматы, Қазақстан, Astana, e-mail: baitukaeva_dana@mail.ru)

Информация об авторах:

Толыбаева Айман Асанқызы – капитан полиции, докторант, Алматинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова (Алматы, Казахстан, e-mail: a.tolybaeva95@mail.ru)

Исаева Айнуір Женисовна – доктор PhD, и. о. ассоциированного профессора кафедры правоведения Кызылординского университета имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан, e-mail: ayim_09@mail.ru)

Жумагулова Шолпан Рустемовна – кандидат юридических наук, старший преподаватель образовательной программы «Юриспруденция» Кызылординского университета имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан, e-mail: jumagulova_sholpan@mail.ru)

Ашимова Эльнара Ашимовна – кандидат юридических наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Қазақстан, Астана, e-mail: ashimova.e@mail.ru)

Байтукаева Дана Умирбекковна – PhD, и. о. доцента Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: baitukaeva_dana@mail.ru).

*Registered: June 20, 2025.
Accepted: December 20, 2025.*

МРНТИ 10.83.21

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025116412>

Р.Е. Джансараяева^{1*}, **С.Б. Дүзбаева¹**, **А.Ж. Жақыш¹**,
М.Е. Тургумбаев², **Е. Еренат³**

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет Кунаева, Алматы, Казахстан

³Прокуратура города Алматы, Алматы, Казахстан

*e-mail: jansarayeva@mail.ru

АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА (BEST PRACTICES) ПО СОДЕРЖАНИЮ ОСУЖДЕННЫХ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ЭКСТРЕМИСТСКОГО И ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА И СООТВЕТСТВУЮЩИХ ПРОГРАММ РЕАБИЛИТАЦИИ И РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ

Проблема радикализации граждан, приводящая к насилию и терроризму, представляет собой реальную угрозу безопасности и стабильности страны. Увеличение преступлений экстремистской направленности также отражается на росте числа осужденных, исповедующих экстремистские идеологии в тюрьмах. Исследования показывают, что один заключенный, активно пропагандирующий экстремистские взгляды, может вовлечь в свою деятельность несколько других осужденных.

В зарубежных пенитенциарных системах имеется успешный опыт дерадикализации, программы реабилитации и ресоциализации, которые можно изучить и адаптировать для улучшения работы исправительных учреждений Казахстана.

В статье анализируется опыт стран мира по содержанию осужденных, за преступления экстремистского и террористического характера и соответствующих программ реабилитации и ресоциализации отбывающих наказание в виде лишения свободы в пенитенциарных учреждениях.

Ключевые слова: экстремизм, противодействие экстремизму, дерадикализация осужденных, противодействие радикализации осужденных, реабилитация осужденных, ресоциализация осужденных.

R. Dzhanarayeva^{1*}, S. Duzbayeva¹, A. Zhakysh¹,
M. Turgumbayev², Ye. Yerenat³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Kunaev University, Almaty, Kazakhstan

³Prosecutor's Office of Almaty, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: jansarayeva@mail.ru

Analysis of world experience (best practices) on the detention of those convicted of crimes of an extremist and terrorist nature and relevant rehabilitation and re-socialization programs

The problem of radicalization of citizens, leading to violence and terrorism, is a real threat to the security and stability of the country. The increase in extremist crimes is also reflected in the growth in the number of convicts professing extremist ideologies in prisons. Research shows that one prisoner who actively promotes extremist views can involve several other convicts in his activities.

Foreign penitentiary systems have successful experience in combating extremism and radicalization, which can be studied and adapted to improve the work of correctional institutions in Kazakhstan.

The article analyzes the experience of countries around the world in the detention of those convicted of crimes of an extremist and terrorist nature and relevant rehabilitation and re-socialization programs for those serving sentences of imprisonment in penitentiary institutions.

Keywords: extremism, counteracting extremism, radicalization of convicts, counteracting the radicalization of convicts, penitentiary system, prevention of extremism.

Р.Е. Джансараева^{1*}, С.Б. Дүзбаева¹, А.Ж. Жақыш^{*1},
М.Е.Тургумбаев², Е. Еренат³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қонаев университеті, Алматы, Қазақстан

³Алматы қаласының прокуратурасы, Алматы, Қазақстан

*e-mail: jansarayeva@mail.ru

Экстремистік және террористік сипаттағы қылмыстар үшін сотталғандарды ұстау бойынша әлемдік тәжірибені (best practices) және оңалту мен қайта әлеуметтендірудің тиісті бағдарламаларын талдау

Зорлық-зомбылық пен лаңкестікке апаратын азаматтардың радикалдану проблемасы елдің қауіпсіздігі мен тұрақтылығына нақты қауіп төндіреді. Экстремистік қылмыстардың өсуі түр-мелерде экстремистік идеологияны ұстанатын сотталғандар санының өсуінен де көрінеді. Зерттеулер көрсеткендей, экстремистік көзқарасты белсенді түрде насихаттайтын бір тұтқын өзінің іс-әрекетіне бірнеше басқа тұтқындарды тарта алады.

Шетелдік пенитенциарлық жүйелердің экстремизм мен радикалдануға қарсы күресте табысты тәжірибесі бар, оны Қазақстандағы түзеу мекемелерінің жұмысын жақсарту үшін зерттеуге және бейімдеуге болады.

Мақалада әлем елдерінің экстремистік және террористік сипаттағы қылмыстары үшін сотталғандарды ұстау және пенитенциарлық мекемелерде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеушілерді оңалту мен қайта әлеуметтендірудің тиісті бағдарламалары бойынша тәжірибесі талданады.

Түйін сөздер: экстремизм, экстремизмге қарсы іс-қимыл, сотталғандардың радикалдануы, сотталғандардың радикалдануына қарсы іс-қимыл, пенитенциарлық жүйе, экстремизмнің алдын алу.

Введение

Одним из факторов, способствующих распространению террористической идеологии и вовлечению в экстремистскую деятельность, выступает пенитенциарная система. Осужденные, отбывающие наказание в исправительных учреждениях, оказываются уязвимыми к влиянию радикальных псевдорелигиозных доктрин, в частности идеологии насильственного джихада. Подобные лица нередко инициируют процессы вербовки среди других заключённых, осужденных за иные категории преступлений. На фоне этого в глобальном масштабе наблюдается устойчивая тенденция к росту числа лиц, содержащихся под стражей за совершение преступлений террористического и экстремистского характера (Angell, 2011).

Увеличение числа преступлений экстремистского и террористического характера обусловило рост количества носителей радикальной идеологии среди спецконтингента учреждений уголовно-исполнительной системы, включая и нашу страну. Несмотря на то, что их численность остается незначительной по отношению к общей массе осужденных, большинство из них продолжают придерживаться экстремистских убеждений и активно стремятся к их распространению среди других заключённых. Данные

статистики за последние годы показывают амплитуду террористической активности и экстремистских настроений в Казахстане.

Так, в 2012 году в Казахстане зарегистрировано 155 преступлений экстремистской и террористической направленности; в 2013 году – 151; 2014 году – 188; в 2015 году – 317. Число лиц, отбывавших наказание в исправительных учреждениях за уголовные правонарушения экстремистской и террористической направленности составило: в 2016 году – 554 человек; в 2017 году – 570 человек; в 2018 году – 656 осужденных.

За последние пять лет наблюдается сокращение числа приговоренных к реальному отбыванию лишения свободы за террористические (п. 30 ст. 3 УК РК) и экстремистские (п. 39 ст. 3 УК РК) преступления: в 2019 году – 127 человек; 2020 году – 90; 2021 году – 79; 2022 году – 91; 2023 году – 72. Составлено на основе данных КПСиСУ ГП РК (<https://ranking.kz/>).

За первое полугодие 2024 года в учреждениях уголовно-исполнительной системы Казахстана содержались 659 лидеров и участников религиозных экстремистских и террористических организаций. Из них 470 были осуждены за преступления террористической и экстремистской направленности, а 189 – за общеуголовные преступления. Из общего числа таких осужденных

37 возвращены из зон террористической активности в рамках гуманитарной операции «Жусан». В период с 2019 по 2021 годы в рамках гуманитарных операций «Жусан» и «Русафа» было осуществлено возвращение на родину 654 граждан, включая 37 мужчин, 164 женщины и 453 ребёнка. Подавляющее большинство репатриированных мужчин и женщин были привлечены к уголовной ответственности и на сегодняшний день отбывают наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы.

Серьезную угрозу представляют процессы возвращения боевиков из лагерей международных террористических организаций в страны их исхода, а также функционирование опорной и транзитной инфраструктуры в третьих государствах. Из 125 граждан Казахстана, возвращенных или вернувшихся самостоятельно, 57 были привлечены к уголовной ответственности за участие в террористической деятельности.

Кроме того, за участие в вооруженных конфликтах на территориях государств Ближнего Востока (Сирии, Ирана, Ирака и Афганистана) в учреждениях уголовно-исполнительной системы РК отбывают наказание 64 осужденных. Из них 46 человек (33 мужчины и 13 женщин) были возвращены в рамках гуманитарной операции «Жусан» (Аюбаев, 2024: 115).

Пожизненное лишение свободы за терроризм отбывают 32 осужденных. Осужденные на различные сроки тюремного заключения за терроризм религиозные радикалы сегодня в основном находятся в специальной тюрьме в Костанайской области, где они составляют около 30% от общего числа заключенных.

Отмечается, что места лишения свободы стали благоприятной средой для вербовки приверженцев экстремизма. В связи с этим многие эксперты считают, что настало время усилить меры по противодействию экстремизму именно в пенитенциарных учреждениях и других закрытых структурах. Работникам исправительных учреждений и органов уголовно-исполнительной системы необходимо обладать высоким уровнем профессиональной подготовки, а также достаточными знаниями и навыками для эффективной работы в этой сфере.

Исправительные учреждения, где заключенные находятся под контролем, должны стать пространством, способствующим преодолению тенденций насильственного радикализма. В таких условиях важно минимизировать негативное влияние их прошлого опыта, которое привело их

к насильственным действиям, и создать возможности для изменения их взглядов и поведения.

Методы

Методы исследования для научной статьи, посвященной проблемам дерадикализации и реабилитации осужденных за экстремистские и террористические преступления, включают различные подходы, которые позволяют глубоко проанализировать ситуацию, оценить практики и предложить рекомендации.

Одним из важных методов является анализ документальных источников и статистических данных. Это исследование включает сбор, систематизацию и анализ данных, касающихся числа осужденных за экстремистские и террористические преступления в Казахстане и других странах. Источник информации может включать официальные отчеты, статистику МВД, уголовной исполнительной службы, а также международные отчеты по вопросам терроризма и радикализации. Целью данного метода является оценка динамики изменений, анализ числовых показателей и выявление закономерностей в распространении террористической и экстремистской деятельности среди заключенных. Для этого используется сравнительный и статистический анализ, построение графиков и таблиц.

Кроме того, широко применяется кейс-метод, который предполагает изучение конкретных примеров из международной практики дерадикализации. Исследование практик таких стран, как Саудовская Аравия, Сингапур, Турция, Индонезия, Иордания и Великобритания, позволяет выявить успешные и неудачные практики, а также проанализировать причины их эффективности. Это даёт возможность оценить, какие методы работы с осужденными за экстремизм и терроризм приводят к успеху, а какие – к неудаче, и какие факторы могут влиять на результаты программ.

Еще одним важным методом является проведение интервью с экспертами в области права, пенитенциарной системы, психологии, религиозных лидеров, а также с профессионалами, имеющими опыт работы в области дерадикализации. Это позволяет получить инсайты о реальных проблемах и успехах в работе с осужденными террористами и экстремистами, а также понять мотивацию заключенных и факторы, влияющие на успех или неудачу программ. Такой подход

требует использования полуструктурированных интервью и качественного анализа полученных данных.

Контент-анализ также является важным методом в исследовании, так как он позволяет анализировать религиозные, психотерапевтические и образовательные материалы, используемые в программах дерадикализации. Например, интерпретации Корана, психологические тренинги и образовательные курсы. Этот метод направлен на оценку содержания образовательных и религиозных программ, выявление их соответствия исламскому учению и проверку их направленности на дерадикализацию и предотвращение насилия.

Анализ политических и социально-экономических факторов играет не менее важную роль. Изучение таких факторов, как экономическая нестабильность, политическая репрессия и религиозная дискриминация, позволяет выявить, как внешние факторы, такие как государственная политика, влияют на успех программ дерадикализации. Этот метод включает социологический анализ и анализ политических и экономических данных, что способствует разработке рекомендаций для учета этих факторов при формировании новых программ.

Сравнительный анализ подходов и методов дерадикализации в разных странах, включая Казахстан, позволяет выявить лучшие практики, которые могут быть адаптированы к местным условиям. Такой метод помогает определить международный опыт, который может быть полезен для развития системы дерадикализации в Казахстане.

Психологическое исследование, включающее изучение психологических аспектов радикализации и дерадикализации, а также разработку методик психологической помощи в рамках программ, также является важным компонентом. Оценка влияния психотерапевтических мероприятий и религиозных консультаций на процесс изменения убеждений заключенных требует использования психологических тестов, интервью, анкет и анализа психотерапевтических программ.

Наконец, метод фокус-групп представляет собой проведение обсуждений с профессионалами, экспертами в области реабилитации, психологами, имамами и другими специалистами для сбора мнений и идей относительно улучшения существующих программ. Этот метод позволяет получить обратную связь о текущих инициати-

вах, выявить проблемы и успешные практики на основе экспертного опыта.

Использование этих методов в совокупности позволяет комплексно подойти к исследованию проблем дерадикализации и реабилитации осужденных за экстремистские и террористические преступления, а также разработать рекомендации по улучшению существующих подходов в данной области.

Обсуждение

Профилактическая и воспитательная работа с осужденными за преступления экстремистского и террористического характера является определяющим вопросом для пенитенциарных учреждений, которые должны соблюдать и выполнять обязательства по правам человека, обеспечивать их реабилитацию и реинтеграцию, а также поддерживать безопасность и защиту всех осужденных, содержащихся в местах лишения свободы. Осужденные данной категории требуют более тщательного подхода к воспитательной и профилактической работе. Важно избегать формального подхода и не ограничиваться стандартными мероприятиями, применяемыми к остальным заключенным, а разрабатывать специализированные программы, учитывающие их особенности и степень радикализации (Степанов, Кириллов, 2018: 326).

В пенитенциарных системах зарубежных стран накоплен значительный опыт противодействия экстремизму и радикализации в местах лишения свободы. Этот опыт следует тщательно изучить и адаптировать для внедрения наиболее эффективных мер в деятельность исправительных учреждений Казахстана.

Сегодня в мире имеются многочисленные программы по реабилитации осужденных, совершивших преступления экстремистской и террористической направленности. Эти программы направлены на дерадикализацию, реабилитацию и успешную интеграцию осужденных в общество.

Например, одной из успешных признана программа «Реабилитация и дерадикализация» в Саудовской Аравии, которая включает в себя религиозное обучение, психологическую поддержку и профессиональное обучение.

После террористических актов, произошедших в Саудовской Аравии в 2003 году, наряду с реализацией мер силового характера, были разработаны и внедрены более мягкие страте-

гии, направленные на противодействие идеологическим и религиозным основам радикализма, а также на корректировку его искажённых интерпретаций, связанных с ваххабитским исламом (Войсек, 2008). Одним из ключевых направлений стало проведение реабилитационной и разъяснительной работы с осуждёнными исламистами-радикалами в учреждениях уголовно-исполнительной системы (Brzuszkiewicz, 2019).

В качестве ведущего мусульманского государства и хранителя двух главных исламских святынь – Мекки и Медины – Саудовская Аравия ставит перед собой стратегическую задачу исламского перевоспитания осужденных исламистов-радикалов. Особое внимание при этом уделяется не только нейтрализации последствий радикализации, но и устранению ее глубинных причин (Ansary, 2008). Программа придает особое значение индивидуальной разъяснительной работе священнослужителей с осужденными, направленной на трансформацию их радикального мировоззрения. Основная цель данной деятельности заключается в убеждении заключённых в ошибочности их интерпретации Корана, в частности в вопросах насильственного джихада, исходя из принципа, согласно которому «терроризму и экстремизму невозможно противостоять силой – только идеи способны бороться с идеями» (Chorpa, 2019). Эффективность программы, по мнению исследователей, во многом обусловлена высоким уровнем религиозной подготовки имамов, который позволяет им вести содержательные дискуссии и переориентировать радикально настроенных лиц на умеренное толкование ислама. Немаловажную роль также играет наличие доверия со стороны осуждённых к священнослужителям.

Исследователи отмечают, что саудовская программа реабилитации впервые подчеркнула важность учета психологических аспектов в профилактической работе с осужденными. Это привело к расширению программы за счет привлечения психологов и психиатров, которые внедрили методы психологической коррекции, способствующие успешной социальной адаптации осужденных после освобождения (Войсек, 2008).

Уникальность программы, реализуемой в Саудовской Аравии, заключается в её масштабности и комплексном характере. Впервые на государственном уровне применяется столь широкий спектр взаимодополняющих методов воздействия. Учитывая религиозные убежде-

ния, психологические особенности и социально – экономическое положение осуждённых, власти стремятся трансформировать все ключевые аспекты их жизни, создавая условия для полного разрыва с радикальным прошлым. Дополнительно, в целях предупреждения рецидива, после освобождения за бывшими радикалами устанавливается наблюдение в рамках превентивного контроля.

Опыт саудовской программы реабилитации осужденных был заимствован Сингапуром. В Сингапуре программа «Три кольца» – осужденные, контактные с ними лица в заключении и общество, в отношении осужденных за экстремистские и террористические преступления, направлена на реабилитацию и интеграцию таких лиц в общество. Цель программы – снизить риск повторных правонарушений, помочь осужденным изменить свое поведение и успешно интегрироваться в общество.

Основные аспекты программы включают:

- образование и обучение: осужденные получают доступ к образовательным курсам, которые помогают развивать навыки и знания, необходимые для трудоустройства и социальной адаптации;

- психологическая поддержка: участники программы получают помощь от специалистов, которые помогают справиться с травмами и изменениями в мышлении, связанными с их криминальным прошлым;

- социальная интеграция: программа включает в себя инициативы, направленные на восстановление связей с обществом и предотвращение рецидивов, включая работу с семьями и местными сообществами.

Кроме того, программа «Модельная тюрьма» в Сингапуре фокусируется на образовании, психологической поддержке и социальных навыках для предотвращения рецидивов.

Программа предусматривает оказание материальной поддержки семьям осуждённых за терроризм на период их нахождения в местах лишения свободы, а также содействие в трудоустройстве отдельных членов этих семей.

В Турции также предусматривается участие членов семьи в программе коррекции. Модели реабилитации осуждённых за терроризм, реализуемая в Турции, строится с учётом их этнокультурной специфики. В рамках психотерапевтической работы особое внимание уделяется участию матерей в сессиях с сыновьями, что обусловлено традиционно прочной связью между

матерью и сыном в турецкой культурной среде. Как подчёркивается в исследованиях, эмоциональные обращения матери с призывом отказаться от идей радикального джихада могут оказывать значительное влияние, особенно когда она демонстрирует, какие страдания испытывает семья в связи с заключением сына.

Реабилитационная система Малайзии во многом опирается на опыт сингапурской модели, однако отличается рядом особенностей. В дополнение к лекциям и индивидуальным консультациям с религиозными деятелями, в малазийской практике в случае нарушения заключёнными дисциплинарных правил, включая несоблюдение требований программы реабилитации, допускается применение мер физического воздействия.

В Индонезии упор делается на ресоциализацию. Программа «Проект Дерадикализация» в Индонезии состоит из образовательных курсов, психотерапии и участия в общественных проектах для возвращения к нормальной жизни. Программа дерадикализации строится на двух фундаментальных принципах. Первый из них заключается в том, что наиболее эффективную работу с осуждёнными, подверженными идеологии насильственного джихада, способны проводить именно бывшие радикалы. Благодаря своему прошлому опыту они воспринимаются заключёнными как «братья» и обладают высоким уровнем доверия. В процесс ресоциализации, наряду с религиозными деятелями, психологами, психиатрами и социальными работниками, активно привлекаются лица, ранее отбывшие наказание за участие в террористической деятельности. Их основная задача заключается в убеждении радикально настроенных заключённых в том, что ислам не оправдывает насилие в отношении мирного населения, а любые формы терроризма противоречат подлинным ценностям ислама (Нурадинов 2018: 70).

Второй ключевой принцип программы состоит в том, что государство должно восстанавливать доверие со стороны бывших боевиков и террористов, укрепляя свою легитимность посредством различных стимулов и поддерживающих мер. Это способствует их готовности к сотрудничеству с официальными структурами. В соответствии с данным подходом, реабилитационная программа предусматривает широкий спектр мер социальной поддержки, включая обеспечение медицинского обслуживания и предоставление (Schulze 2008).

В пенитенциарных учреждениях Иордании успешно реализуются программы реабилитации, основанные на достижении как краткосрочных, так и долгосрочных целей. Для их реализации сформированы три специализированные команды, включающие психологов, религиозных деятелей и сотрудников службы безопасности. Психологи занимаются решением психологических проблем осуждённых, коррективкой их поведения, восстановлением семейных связей и содействием в процессе социализации. Религиозные лидеры проводят занятия по изучению Корана, направленные на пересмотр убеждений заключённых в соответствии с нормами шариата и основными положениями исламской доктрины. Программа «Аль-Ханнун» в Иордании ориентирована на дерадикализацию, включает семинары и консультации с религиозными деятелями, чтобы изменить взгляды осужденных – участников программы. Сотрудники, отвечающие за вопросы безопасности, выполняют функции по предотвращению противоправных действий со стороны участников реабилитационной программы как в пределах исправительных учреждений, так и за их пределами. Они также осуществляют сбор оперативной информации, мониторинг поведения осуждённых и активно взаимодействуют с представителями других правоохранительных органов в целях обеспечения комплексного контроля и координации усилий.

Эффективность программы ресоциализации в пенитенциарных учреждениях Египта, по мнению ряда исследователей, во многом объясняется применением репрессивных методов со стороны государства, включая случаи гибели заключённых, тюремные заключения и применения пыток. Несмотря на то, что часть осуждённых отказывается от насильственной салафитской идеологии после освобождения, опасаясь повторного переживания жестоких условий заключения (Speckhard, 2007), подобные меры не обеспечивают устойчивого долгосрочного результата. Скептическое отношение к данной практике обусловлено тем, что, вопреки ожидаемому эффекту, некоторые заключённые, подвергающиеся пыткам, после освобождения проявляли ещё более радикальные установки, вплоть до участия в актах самоубийственного джихада (Speckhard 2005).

Применение пыток, физического насилия и унижающего обращения в отношении заключён-

ных, а в отдельных случаях – и их близких или знакомых, способствует формированию у осуждённых чувства ненависти и стремления мести. Такие действия укрепляют их в образе «мучеников» после освобождения, повышают их статус среди радикально настроенных групп и нередко становятся фактором, провоцирующих рецидив террористической деятельности, зачастую в ещё более ожесточённой форме. В противоположность этому, проявление уважения и оказание гуманной помощи со стороны правоохранительных органов способствует отказу от радикальной идеологии и отречению от насильственных форм «джихада меча» (Speckhard, 2006).

Социальную интеграцию и поддержку осуждённых включает программа «Принятие» в Объединённых Арабских Эмиратах.

В Соединённом Королевстве заключённые, осуждённые за преступления террористической направленности, проходят «интенсивный курс» трансформации идентичности, реализуемый при участии квалифицированных психологов и имамов. Программа предусматривает как индивидуальную работу имамов с заключёнными, так и групповые занятия, беседы и дискуссии с позиций критического анализа и оценки учений воинствующего джихада, правильного толкования суры Корана и хадисов и понимания идеи джихада.

Программа «Терроризм и общество» Великобритании предусматривает исследования и образовательные инициативы для осуждённых.

Программа в Норвегии ориентирована на реабилитацию осуждённых за терроризм через образование, трудоустройство и поддержку в социальной адаптации.

Программа «Путь к миру» в Германии направлена на молодежь, вовлечённую в экстремизм, включает в себя психологическую помощь, обучение и социализацию.

В Канаде программа «Реабилитация террористов» предусматривает индивидуальные консультации и программы по обучению.

Программа «Справедливость через реабилитацию» Австралия заключается в поддержке в социальной адаптации и трудоустройстве.

Работу с семьями осуждённых для предотвращения рецидивов предусматривает программа «Семейная поддержка» во Франции.

В Италии работает программа «Дерадикализация», в которой упор делается на различные образовательные программы и работу с местными сообществами.

Образование и психотерапия для осуждённых лежит в основе Программы «Переосмысленный путь» в Швеции.

Образование и профессиональная подготовка с акцентом на моральные ценности – в основе программы «Новая жизнь» в Бельгии.

Программа «Восстановление» в Нидерландах предусматривает психологическую поддержку и образовательные курсы.

В так называемых «переходных» тюрьмах США, где содержатся заключённые за три месяца до освобождения, осуждённым предоставляется возможность временного выхода в город под официальным и скрытым наблюдением. Этот этап позволяет оценить искренность отказа от радикальных убеждений и выявить, не является ли демонстрируемое изменение поведения и религиозных взглядов лишь попыткой введения в заблуждение.

Наличие в мировой практике многочисленных программ реабилитации и ресоциализации осуждённых за экстремистские и террористические преступления, поиск эффективных путей их дерадикализации, свидетельствует об актуальности и значимости этой проблемы. Анализ представленных программ дерадикализации осуждённых террористов позволил выделить некоторые особенности, значимые для их эффективности и успешности.

Прежде всего, недопустимо нарушение прав человека и принуждение осуждённых к участию в таких программах. Участие в программах реабилитации и ресоциализации должно быть добровольным, осознанным, что, в свою очередь, является залогом успешного установления доверительного контакта между осуждённым и имамом или психологом, участвующим в программе. Работа высококвалифицированных имамов и психологов имеет важное значение в эффективной реализации программ дерадикализации, поскольку им отводится значительная роль в перетрансформации сознания осуждённых, пораженных идеологией экстремизма и терроризма, их интеграции в социальную среду.

Эффективными субъектами программы дерадикализации и реабилитации таких осуждённых могут стать авторитетные и значимые для них лица, которые вовлекаются в работу с учетом этнокультурных и религиозных (направлений ислама) особенностей осуждённых – родители, мотивирующие члены семьи, духовные наставники, известные священнослужители, бывшие радикалы, изменившие свои взгляды.

На успешность программы оказывает влияние деятельность администрации исправительных учреждений. Нарушение прав осуждённых, проявление неуважения к ним, а также оскорбление их религиозных чувств оказывают деструктивное влияние на реализацию позитивных мероприятий, предусмотренных программой реабилитации и ресоциализации. Более того, участники таких программ должны быть надёжно защищены от возможных актов расправы или давления со стороны других заключённых, придерживающихся радикальных взглядов.

Для дальнейшего закрепления успешных результатов программы немаловажное значение имеет поддержка (социальная, духовная) и наставничество после освобождения.

Успешность и эффективность программы должна оцениваться с учетом различных критериев. Сам по себе охват программой большого количества осужденных не показатель ее успешности и эффективности в процессе их дерадикализации. Как отмечается в исследованиях, участие в программе реабилитации носит добровольный характер. Однако для некоторых осуждённых ключевым стимулом становится возможность получения амнистии или досрочного освобождения, обещанных тем, кто официально отказывается от радикальной идеологии. При этом участие в программе не всегда приводит к изменению глубоко укоренившихся деструктивных установок и не гарантирует подлинной трансформации сознания и поведения. Это вызывает у ряда экспертов сомнения относительно эффективности программ и поднимает вопрос: проводится ли в них достаточное разграничение между полной политической дерадикализацией осуждённых и их отказом лишь от активного участия в джихадистской деятельности – цели, значительно менее амбициозной (Combes 2019).

Низкий уровень рецидива также не основной показатель успешности программы, поскольку освободившиеся осужденные – участники программы во избежание повторного ареста проявляют высокую степень осторожности либо переносят свою деятельность в другую страну.

Таким образом, ключевыми факторами, определяющими эффективность программ дерадикализации осуждённых, выступают:

- трансформация восприятия радикальной идеологии джихадизма посредством религиозного просвещения, осуществляемого имамами, а также влияния харизматичных бывших террористов или уважаемых авторитетов;

- содействие социальной адаптации через психологическую поддержку и коррекцию поведенческих установок;

- обеспечение достойных условий для жизни после освобождения путём помощи в трудоустройстве и развитии профессиональных компетенций.

По мнению экспертов, не может быть одного подхода в реабилитации для всех. Необходим анализ и адаптация существующих программ. Работа по реабилитации и реинтеграции таких осужденных, должна проводиться индивидуально, программа корректироваться штатными специалистами на местах с учетом этнокультурных, религиозных особенностей личности осужденного. Важное значение имеет социально-демографический и криминологический портрет современного осужденного за преступления экстремистской и террористической направленности, зараженного идеологией радикализма.

Заключение

На основе анализа программ дерадикализации можно прийти к следующим выводам:

Добровольное участие: участие осужденных в программах дерадикализации должно быть добровольным и осознанным, что способствует установлению доверительных отношений с имамами и психологами.

Роль квалифицированных специалистов: высококвалифицированные имамы и психологи играют ключевую роль в изменении сознания осужденных и их интеграции в общество.

Значение авторитетных лиц: участие значимых для осужденных людей, таких как родители, духовные наставники и бывшие радикалы, может повысить эффективность программ.

Администрация учреждений: деятельность администрации исправительных учреждений оказывает значительное влияние на успех программ; важно уважительное отношение и защита участников от угроз со стороны других заключенных.

Поддержка после освобождения: социальная и духовная поддержка, а также наставничество после освобождения имеют важное значение для закрепления успешных результатов реабилитации.

Критерии оценки эффективности: успех программы не определяется только охватом участников; важны реальные изменения в сознании и поведении осужденных, а также различие между

полной дерадикализацией и прекращением активной деятельности.

Индивидуальный подход: не существует универсального подхода к реабилитации; программы должны адаптироваться к этнокультурным и религиозным особенностям каждого осужденного.

Анализ социально-демографических характеристик: успешная реабилитация требует учета социально-демографического и криминологического портрета осужденных, что позволяет лучше понимать их мотивацию и потребности.

Другое направление дерадикализации осужденных террористов по специальным программам предусматривает работу по предупреждению восприятия радикальной идеологии и радикализацию сознания осужденных за другие преступления.

В международном пенитенциарном сообществе дискуссионным является вопрос о месте содержания осужденных за экстремистскую деятельность: следует ли их всех содержать в одном месте (концентрация); следует ли их отделить от общего тюремного населения (разделение); и следует ли их изолировать друг от друга (изоляция).

Существует мнение о необходимости безотлагательного рассмотрения вопроса о создании в Казахстане либо специализированных колоний, либо отдельных зон внутри исправительных учреждений для осужденных за экстремистскую и террористическую деятельность. Такой подход позволит изолировать носителей радикальных идей и предотвратить их распространение, особенно среди молодых заключенных (<https://www.kt.kz/>).

Вопрос содержания осужденных за преступления экстремистской и террористической направленности, оказывающих негативное влияние на других заключенных, является ключевым аспектом данной проблемы. Существует два подхода к его решению. Первый – сконцентрировать таких осужденных в одном месте, что позволит сосредоточить административные ресурсы и усилить контроль за их поведением. Второй – избежать высокой концентрации радикалов в одном учреждении, распределяя их по разным исправительным колониям, при этом обеспечивая строгий надзор за их действиями и коммуникациями даже в условиях пенитенциарной системы.

Международная практика противодействия распространению экстремистской идеологии и

радикализации осужденных в пенитенциарных учреждениях развивается по двум основным направлениям. Первое из них предполагает расщепление лиц, осужденных за экстремистские преступления, по различным учреждениям исполнения наказаний с целью минимизации их влияния на других заключенных. Второй подход, напротив, предусматривает их концентрацию в отдельных учреждениях, что позволяет усилить контроль и применять целенаправленные меры по их реабилитации и дерадикализации.

Второй вариант считается более рациональным с точки зрения использования ресурсов, поскольку позволяет сократить финансовые затраты на обеспечение повышенных мер безопасности и реализацию профилактических мероприятий. Вместе с тем чрезмерная концентрация осужденных за экстремистскую деятельность в одном пенитенциарном учреждении может нести потенциальные риски, создавая благоприятные условия для формирования организованного сопротивления со стороны радикально настроенных заключенных в отношении администрации.

В большинстве пенитенциарных систем мира применяется практика полной и частичной изоляции лиц, осужденных за террористическую деятельность, от основного тюремного контингента. Во многих государствах функционируют специализированные исправительные учреждения закрытого типа, предназначенные исключительно для заключения террористов. Одним из наиболее известных примеров является тюрьма Гуантанамо, расположенная на территории Кубы, где по инициативе США содержатся заключенные, в отношении которых действуют ограничения основных прав и свобод, а срок содержания может быть неопределенным. В федеральной тюремной системе США почти все осужденные за терроризм содержатся в трёх учреждениях, что отражает стратегию американского правительства, ориентированную на комбинированный подход. Он сочетает элементы как рассредоточения, так и концентрации, позволяя формировать кластеры заключенных-террористов в ограниченном числе тюрем, преимущественно с максимально строгими условиями содержания.

В ряде государств Европейского союза среди мер противодействия радикализации осужденных и распространению экстремистской идеологии в пенитенциарных учреждениях применяется практика изоляции радикально настроенных

исламистов в специально выделенные отделения. По мнению властей, такой подход способствует снижению их влияния на других заключенных. Так, во французской тюрьме «Фресен» в рамках пилотного проекта был организован специализированный блок, где в каждом отделении размещаются до 20 человек в одиночных камерах, что исключает их взаимодействие с заключенными из других секций. Впоследствии аналогичные изолированные блоки были созданы в тюрьмах «Осни» и «Лилль-Анне». Процедура изоляции применяется к осужденным за терроризм с момента выявления признаков радикализации. Для них предусмотрен особый режим содержания, включающий пребывание в одиночных камерах, регулярные обыски и систематическую ротацию между камерами, что препятствует формированию устойчивых межличностных связей с другими заключенными.

В пенитенциарной системе Бельгии действует два специализированных изолированных участка, рассчитанных на размещение до 20 осужденных, причастных к экстремистской деятельности. Кроме того, в одной из тюрем, расположенной в провинции Валлонский Брабант, был открыт специализированный корпус, предназначенный для содержания осужденных исламистов.

В Нидерландах реализован принцип концентрации в полной мере скорее всего, из-за небольшого числа осужденных: все находятся в «террористическом крыле» тюрьмы строгого режима в Вюгте. Политика рассредоточения и (частичная) концентрации еще более выражена в Великобритании и Испании, которые практикуют политику рассредоточения: большинство террористов классифицируются как «особо охраняемые» после осуждения, а затем рассредоточиваются по тюрьмам строгого режима своих стран. Это позволяет тюремным службам избегать явных очагов протестов и, одновременно, позволяет правительствам поддерживать идею о том, что с террористами обращаются так же, как с любыми другими заключенными.

Ни одна из стран не внедрила режимы, которые предполагают постоянную изоляцию заключенных-террористов, что было бы незаконным в соответствии с различными международными и европейскими конвенциями о правах человека. Это означает, что в случае Нидерландов заключенные-террористы могут общаться и взаимодействовать с другими террористами, и во всех других странах, что они также подвергаются

воздействию (хотя и в ограниченной степени) общей массы заключенных. Однако степень, в которой это возможно, различается. В то время как испанские практики различаются в разных тюрьмах и зависят от характера заключенных-террористов, французские и американские режимы строгого режима в тюрьмах могут быть очень суровыми. Французская практика перевода наиболее закоренелых террористов из одной тюрьмы в другую вместе с ее печально известным режимом DPS (DPS, 2010) подверглась резкой критике со стороны правозащитных организаций. Практика Великобритании кажется менее «изоляционистской», хотя, как и французский режим DPS, она также предусматривает особый режим в виде так называемых специализированных подразделений, которые сотрудники правоохранительных органов описывают как «тюрьмы внутри тюрьмы» (Conversation with British police officer, 2010).

Еще одним аспектом, заслуживающим внимания, является совместное содержание экстремистов и террористов разного толка. При их раздельном содержании от других осужденных, не существует какого-либо дополнительного разделения их между собой. В группу входят и могут содержаться вместе лица, осужденные как за насильственные формы экстремизма, так и за экстремистскую деятельность, не связанную с насилием. С одной стороны, это провоцирует споры между заключенными, а с другой – может радикализировать тех, кто ранее не был готов применять насилие. Кроме того, насильственные экстремисты могут научиться у членов ненасильственных группировок, принципам построения сетевых структур. Угроза взаимного обучения и радикализации возрастает.

Таким образом, международная практика противодействия распространению идеологии экстремизма и радикализации осужденных в пенитенциарных учреждениях основывается на двух основных подходах: распределении осужденных за экстремистские преступления по разным учреждениям и концентрации таких осужденных в одном месте. Второй подход считается более эффективным с точки зрения использования ресурсов, поскольку позволяет снизить затраты на безопасность и профилактические меры. Однако, концентрация радикалов в одной тюрьме может привести к их организованному сопротивлению администрации.

Во многих странах практикуется частичная или полная изоляция террористов от других

заклученных. Например, в США террористы содержатся в нескольких специализированных тюрьмах, таких как Гуантанамо, а в Европе внедряются эксперименты по созданию изолированных отделений для радикальных исламистов.

Некоторые страны, такие как Бельгия и Нидерланды, также применяют подходы концентрации, создавая специальные корпуса или «технологические крыла» для экстремистов. В Великобритании и Испании наблюдается политика рассредоточения, где террористы классифицируются как «особо охраняемые» и распределяются по строгим тюрьмам, что помогает избежать массовых протестов.

Ни одна страна не внедрила постоянную изоляцию террористов, так как это противоречит международным правам человека. Тем не менее, заключенные-террористы в разных странах могут взаимодействовать с другими осужденными, что создает риск взаимной радикализации.

Как видим, подходы к содержанию террористов варьируются от полной изоляции до частичной концентрации, и каждая страна выбирает свою стратегию в зависимости от особенностей правовой системы и целей реабилитации. Одна-

ко, проблема совместного содержания радикалов разных направлений остается актуальной и требует дальнейшего внимания, чтобы избежать нежелательных последствий.

На основе анализа содержания осужденных террористов можно сделать следующие выводы:

Подходы к содержанию: существуют два основных подхода – распределение осужденных за экстремизм по разным учреждениям и их концентрация в специализированных тюрьмах. Каждая стратегия имеет свои преимущества и недостатки.

Изоляция и концентрация: многие страны применяют частичную или полную изоляцию террористов, создавая специальные отделения, чтобы минимизировать влияние радикалов на других заключенных.

Риск радикализации: совместное содержание радикалов разных направлений может привести к взаимной радикализации и обучению насильственным методам.

Международные нормы: постоянная изоляция террористов противоречит международным правам человека, что делает необходимым баланс между безопасностью и соблюдением прав заключенных.

Литература

Ami Angell, Rohan Gunaratna, there are over 100,000 convicted and suspected terrorists in detention in Europe, Asia and the Middle East, *Terrorist Rehabilitation: The US Experience in Iraq*, CRC Press, 2011.

Статистические данные КПСиСУ ГП ПК <https://ranking.kz/reviews/regions/kogo-v-rk-privlekali-k-otvetstvennosti-za-ekstremizm-i-terrorizm.html>

Аюбаев М. А., Сметлаев Б. М., Мадиев К. С. Работа с осужденными за преступления экстремистской и террористической направленности: фундаментальные вопросы совместных реабилитационных мероприятий // Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. – No2(147)/ 2024. – Құқық сериясы. – С. 115

Степанов, С. В., Кириллов, М. А. Противодействие распространению экстремистской идеологии в учреждениях уголовно-исполнительной системы // Современное состояние и тенденции развития законодательства Российской Федерации в сфере государственной службы, в правосудии и бизнесе. 2018. С. 326.

Boucek Ch. Saudi Arabia's "Soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and After-care // Carnegie Endowment [Электронный ресурс] // URL: <https://carnegieendowment.org/2008/09/22/saudi-arabia-s-soft-counterterrorism-strategy-prevention-rehabilitation-and-aftercare-pub-22155> (дата обращения: 10.05.2019).

Brzuszkiewicz S. Saudi Arabia: the de-radicalization program seen from within // Italian Institute for International Political Studies [Электронный ресурс] // URL: <https://www.ispionline.it/en/pubbliazione/saudi-arabia-de-radicalization-program-seen-within-16484> (дата обращения: 12.05.2019).

Ansary A. F. Combating Extremism: A Brief Overview of Saudi Arabia's Approach // Middle East Policy Council. 2008. Vol. 15. No 2. P. 111.

Chopra A. Jihadists go to rehab at '5-star' Saudi center // The Times of Israel [Электронный ресурс] // URL: <https://www.timesofisrael.com/jihadists-go-to-rehab-at-5-star-saudi-center/> (дата обращения: 10.05.2019).

Boucek, C. (2008). Saudi Arabia's – Soft|| Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare. Carnegie Papers. Retrieved from <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=22155&prog=zgp&proj=zme>

А. С. Нурадинов, М. Н. Абдыкаликова. Опыт организации антитеррористической, антиэкстремистской деятельности (по материалам зарубежных стран). – С. 70

Schulze, K. E. (2008). Indonesia's Approach to Jihadist Deradicalization. CTC Sentinel, 1(8).

Speckhard, A. (2007b). Unpublished Interview with a formerly imprisoned Egyptian Salafi. In: Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism. Edited by Anne Speckhard, Ph.D. 2011

Speckhard, A. (2005a). Understanding Suicide Terrorism: Countering Human Bombs and Their Senders. In J. S. Purcell & J. D. Weintraub (Eds.), *Topics in Terrorism: Toward a Transatlantic Consensus on the Nature of the Threat*. Washington, D.C.: Atlantic Council

Speckhard, A. (2006). Unpublished militant interviews with Iraqi prisoners held by US forces in Iraq. In *Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism*. Edited by Anne Speckhard, Ph.D. 2011.

Combes W. S. Assessing Two Countering Violent Extremism Programs: Saudi Arabia's PRAC and the United Kingdom's Prevent Strategy // *Small Wars Journal* [Электронный ресурс] // URL: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/assessing-two-countering-violent-extremism-programs-saudi-arabia%E2%80%99s-prac-and-the-united-king> (дата обращения: 11.05.2019).

https://www.kt.kz/rus/state/mazhilismeni_predlozhili_sozdatj_otdeljnie_kolonii_dlja_osuzhdennih_za_terrorizm_i_ekstremizm_1153628692.html

DPS stands for Détenu Particulièrement Signalé, which translates as Specially Designated Detainees Conversation with British police officer, 20 January 2010.

References

Angell, A., & Gunaratna, R. (2011). *Terrorist Rehabilitation: The US Experience in Iraq*. CRC Press (in English).

Statistical data of the Committee of Penal System and Supervision of the Prosecutor General's Office of Kazakhstan (in Russian). Retrieved from <https://ranking.kz/reviews/regions/kogo-v-rk-privlekali-k-otvetstvennosti-za-ekstremizm-i-terrorizm.html>

Ayubaev, M. A., Smatlaev, B. M., & Madiev, K. S. (2024). Work with convicts for extremist and terrorist crimes: fundamental issues of joint rehabilitation measures. *Bulletin of L.N. Gumilev Eurasian National University. Law Series*, 2(147), 115 (in Russian).

Stepanov, S. V., & Kirillov, M. A. (2018). Countering the spread of extremist ideology in penal institutions. In *Current state and trends in the development of Russian Federation legislation in public service, justice and business*, 326 (in Russian).

Boucek, C. (2008). Saudi Arabia's "Soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare. *Carnegie Endowment* (in English). Retrieved May 10, 2019, from <https://carnegieendowment.org/2008/09/22/saudi-arabia-s-soft-counterterrorism-strategy-prevention-rehabilitation-and-aftercare-pub-22155>

Brzuszkiewicz, S. (2019). Saudi Arabia: the de-radicalization program seen from within. *Italian Institute for International Political Studies* (in English). Retrieved May 12, 2019, from <https://www.ispionline.it/en/publicazione/saudi-arabia-de-radicalization-program-seen-within-16484>

Ansary, A. F. (2008). Combating extremism: A brief overview of Saudi Arabia's approach. *Middle East Policy Council*, 15(2), 111 (in English).

Chopra, A. (2019). Jihadists go to rehab at '5-star' Saudi center. *The Times of Israel* (in English). Retrieved May 10, 2019, from <https://www.timesofisrael.com/jihadists-go-to-rehab-at-5-star-saudi-center/>

Boucek, C. (2008). Saudi Arabia's "Soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare. *Carnegie Papers* (in English). Retrieved from <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=22155&prog=zgp&proj=zme>

Nuradinov, A. S., & Abdykalikova, M. N. (2018). Experience of organizing anti-terrorist and anti-extremist activities (based on foreign countries), p. 70 (in Russian).

Schulze, K. E. (2008). Indonesia's approach to jihadist deradicalization. *CTC Sentinel*, 1(8) (in English).

Speckhard, A. (2007b). Unpublished interview with a formerly imprisoned Egyptian Salafi. In A. Speckhard (Ed.), *Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism* (in English). 2011.

Speckhard, A. (2005a). Understanding suicide terrorism: Countering human bombs and their senders. In J. S. Purcell & J. D. Weintraub (Eds.), *Topics in Terrorism: Toward a Transatlantic Consensus on the Nature of the Threat*. Washington, D.C.: Atlantic Council (in English).

Speckhard, A. (2006). Unpublished militant interviews with Iraqi prisoners held by US forces in Iraq. In A. Speckhard (Ed.), *Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism* (in English). 2011.

Combes, W. S. (2019). Assessing two countering violent extremism programs: Saudi Arabia's PRAC and the United Kingdom's Prevent strategy. *Small Wars Journal* (in English). Retrieved May 11, 2019, from <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/assessing-two-countering-violent-extremism-programs-saudi-arabia%E2%80%99s-prac-and-the-united-king>

Mazhilis proposed creating separate colonies for convicts of terrorism and extremism (in Russian). Retrieved from https://www.kt.kz/rus/state/mazhilismeni_predlozhili_sozdatj_otdeljnie_kolonii_dlja_osuzhdennih_za_terrorizm_i_ekstremizm_1153628692.html

DPS (Détenu Particulièrement Signalé) – Specially Designated Detainees (in English).

Conversation with British police officer, 20 January 2010 (in English).

Сведения об авторах:

Джансараяева Рима Еренатовна (автор-корреспондент) – доктор юридических наук, профессор, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: jansarayeva@mail.ru);

Дүзбаева Салтанат Бекболатқызы – доктор PhD, ассоциированный профессор, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: salta.duzbayeva@gmail.com);

Жақыш Ақерке Жеңісқызы – магистр юридических наук, старший преподаватель, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: zhakysh.akerke@mail.ru);

Тургумбаев Марлен Ерланович – доктор PhD, старший преподаватель, Университет Кунаева (Алматы, Казахстан, e-mail: marlen.t@mail.ru);

Еренат Елнұр – младший советник юстиции, старший прокурор Управления прокуратуры города Алматы (Алматы, Казахстан, e-mail: rubios99@inbox.ru).

Information about authors:

Dzhansarayeva Rima – Doctor of Law, Professor, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, E-mail: jansarayeva@mail.ru);

Duzbayeva Saltanat – PhD, Associate Professor, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, E-mail: salta.duzbayeva@gmail.com);

Zhakysh Akerke – Master of Law Degree, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, E-mail: zhakysh.akerke@mail.ru);

Turgumbayev Marlen – PhD, Senior Lecturer, Kunaev University (Almaty, Kazakhstan, E-mail: marlen.t@mail.ru);

Yerenat Yelnur – Junior Justice Adviser, Senior Prosecutor of the Almaty City Prosecutor's Office (Almaty, Kazakhstan, E-mail: rubios99@inbox.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Джансараева Рима Еренатовна – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасы (Қазақстан, Алматы, e-mail: jansarayeva@mail.ru);

Дүзбаева Салтанат Бекболатқызы – қауымдастырылған профессор, PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасы (Қазақстан, Алматы, e-mail: salta.duzbayeva@gmail.com);

Жақыш Ақерке Жеңісқызы – заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасы (Қазақстан, Алматы, e-mail: zhakysh.akerke@mail.ru);

Тургумбаев Марлен Ерланович – PhD докторы, аға оқытушы, Қонаев университеті (Қазақстан, Алматы, e-mail: marlen.t@mail.ru);

Еренат Елнұр – кіші әділет кеңесшісі, Алматы қаласы Прокуратурасы басқармасының аға прокуроры (Қазақстан, Алматы, e-mail: rubios99@inbox.ru).

Поступило: 5 марта 2025г.

Принято: 20 декабря 2025г.

FTAMP 10.77.51: 81.93.29

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025116413>

А.Ж. Ордаева^{1*}, **М.С. Шекербекова¹**, **К.Р. Сарыкулов²**,
Б.Б. Тайтелиева¹, **С.Б. Абутаева²**

¹Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

²М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: aygul.ordaeva@inbox.ru

ЖЕКЕ ӨМІРГЕ ҚОЛСҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ КҮРЕСУДІҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Бұл мақалада жеке өмірге қолсұғылмаушылықтың алдын алу және қылмыстық-құқықтық күресудің проблемалары қарастырылған. Жеке және отбасы құпиясын құрайтын ақпараттарды таратуға байланысты құқықтық аспектілер, оның салдары және алдын алу шаралары зерттеліп, адамның қызметтік немесе қоғамдық міндеттерін орындауына кедергі жасау мақсатында жасалатын ақпараттық шабуылдардың құқықтық негіздері, олардың салдары мен күресу жолдары талқыланған. Дербес деректерді қорғау саласындағы құқықтық механизмдердің тиімділігі қоғамда ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі шартына айналды. Жеке өмірге қолсұғылмаушылық және дербес деректерді қорғау саласындағы құқықтық реттеу мәселелері мен өңдеудің құқықтық аспектілері, оның салдары және оны болдырмауға бағытталған шаралар талқыланады. Жеке және отбасы құпиясын құрайтын деректерді заңсыз тарату мәселесі тек құқықтық ғана емес, әлеуметтік және этикалық сипатқа да ие. Бұл мәселені шешу үшін құқықтық тетіктерді жетілдірумен қатар, қоғамда ақпараттық мәдениетті арттыру маңыздылығын зерттеген. Әрбір азамат өзінің жеке мәліметтерін қорғау және оны үшінші тұлғалардың заңсыз әрекеттерінен сақтандыру үшін тиісті шараларды қолдануы қажеттігін талқылаған. Қазақстанда жеке өмірге қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету тек мемлекеттік органдардың ғана емес, сондай-ақ әрбір азаматтың да ортақ міндетін зерттеген.

Түйін сөздер: жеке өмір, дербес дерек, ақпараттық қоғам, сталкинг, қылмыстық-құқықтық, мораль, азаматтық құқықтық

A. Ordaeva ^{1*}, M. Shekerbekova ¹, K. Sarykulov²,
B. Tayteliyeva¹, S. Abutaeva²

¹University of Friendship of Peoples named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan

²South Kazakhstan University M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: aygul.ordaeva@inbox.ru

Problems of prevention and legal counteraction to violations of privacy

This article examines the problems of preventing privacy and criminal law. The legal aspects related to the dissemination of information constituting a personal and family secret, its consequences and preventive measures are examined, the legal basis for information attacks, their consequences and ways to combat them are discussed. The effectiveness of legal mechanisms in the field of personal data protection has become the main condition for ensuring information security in society. The issues of legal regulation and legal aspects of processing in the field of confidentiality and protection of personal data, its consequences and measures aimed at preventing it are discussed. The problem of illegal dissemination of personal and family secret data is not only legal, but also social and ethical in nature. In addition to improving the legal mechanisms for solving this problem, he studied the importance of raising the information culture in society. Each citizen discussed the need to take appropriate measures to protect their personal information and insure it against illegal actions of third parties. Ensuring confidentiality in Kazakhstan is a common responsibility not only of government agencies, but also of every citizen.

Keywords: privacy, personal data, information society, stalking, criminal law, morality, civil law

А.Ж. Ордаева^{1*}, М.С. Шекербекова¹, К.Р. Сарыкулов²,
Б.Б. Тайтелиева¹, С.Б. Абутаева²

¹Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*e-mail: aygul.ordaeva@inbox.ru

Проблемы предупреждения и правового противодействия неприкосновенности частной жизни

В данной статье рассматриваются проблемы предотвращения неприкосновенности частной жизни и уголовно-правовой борьбы. Исследуются правовые аспекты, связанные с распространением сведений, составляющих личную и семейную тайну, его последствия и меры профилактики, обсуждаются правовые основы информационных атак, их последствия и способы борьбы с ними. Эффективность правовых механизмов в сфере защиты персональных данных стала главным условием обеспечения информационной безопасности в обществе. Обсуждаются вопросы правового регулирования и правовые аспекты обработки в сфере конфиденциальности и защиты персональных данных, ее последствия и меры, направленные на ее предотвращение. Проблема незаконного распространения данных личной и семейной тайны носит не только правовой, но и социально-этический характер. Помимо совершенствования правовых механизмов решения этой проблемы, он изучал важность повышения информационной культуры в обществе. Каждый гражданин обсудил необходимость принять соответствующие меры для защиты своей личной информации и застраховать ее от неправомерных действий третьих лиц. Обеспечение конфиденциальности в Казахстане – общая обязанность не только государственных органов, но и каждого гражданина.

Ключевые слова: личная жизнь, персональные данные, информационное общество, сталкинг, уголовное право, мораль, гражданское право.

Кіріспе

Жеке өмірге қолсұғылмаушылық – азаматтардың құқықтарын қорғаудағы маңызды аспектілердің бірі. Заманауи қоғамда ақпараттық технологиялардың дамуы мен интернеттің кеңінен пайдаланылуы жеке өмірге қолсұғушылықты арттырып, дербес деректердің қорғау мәселелерін өткірлей түсуде. Қазақстан Республикасында дербес деректер мен оларды қорғау туралы заңнаманың қалыптасуы мен дамуы құқық қорғау шараларының тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазіргі ақпараттық қоғамда адамның жеке және отбасы құпиясын құрайтын деректерді қорғау өзекті мәселеге айналды. Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы адамның негізгі құқықтарының бірі ретінде көптеген ұлттық және халықаралық заңнамалық актілермен қорғалады. Соған қарамастан, цифрлық технологиялардың дамуы жеке және отбасы құпиясын құрайтын мәліметтерді заңсыз жинау және өңдеу қаупін арттырды. Бұл әрекеттердің нәтижесінде адамның құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіру жағдайлары жиілеп келеді. Қазақстан Республикасының Конституциясының 18-бабында “Әркімнің жеке өміріне, өзінің және отбасының құпиясына қол сұғылмауына құқығы бар” деп бекітілген. Алайда, заманауи

технологиялардың дамуымен дербес деректердің заңсыз таралуы адамның құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіру қаупін арттырып отыр. Адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқықтық мемлекеттің негізін құрайтын принциптердің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың жеке өміріне, отбасы құпиясына және дербес деректерін қорғауға кепілдік береді (<https://adilet.zan.kz/>).

Қазіргі цифрлық дәуірде медиа, телекоммуникация желілері және онлайн-платформалар адамның жеке өмірі мен кәсіби қызметіне айтарлықтай ықпал етеді. Жеке деректердің таралуы немесе көпшілікке көрсетілуі адамның қызметтік міндеттерін орындауына кедергі жасау, кәсіби беделіне нұқсан келтіру немесе қоғамдық міндеттерін атқару жолында кек алу мақсатында жасалатын жағдайлар жиілеп барады. Бұл құбылыс тек моральдық-этикалық тұрғыдан ғана емес, құқықтық салдарымен де қауіпті. Жеке өмірге қолсұғылмаушылықтың құқықтық негіздері халықаралық және ұлттық заңнамалармен реттеледі. Халықаралық құқықта жеке өмірдің құқығы адам құқықтарының негізі ретінде танылады. Қазақстан Республикасында бұл мәселе Конституциямен, сондай-ақ дербес деректерді қорғау туралы арнайы заңдармен реттеледі.

Материал мен әдістер

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының теориялық негіздері туралы айтатын болсақ, ең алдымен осы құқықты, оның мазмұны мен шекарасын реттейтін принциптерді анықтап, оның табиғатын (моральдық, саяси немесе әлеуметтік) көрсету қажет. Қолданыстағы отандық заңнамада «жеке өмір», «жеке өмірге қол сұқпаушылық» ұғымдарының анықтамалары жоқ, бұл құқық қолдану тәжірибесіне теріс әсер етеді және заңды бұзу құбылысының күрделілігіне, яғни «қол сұғылмаушылыққа» да, белгісіздікке де байланысты.

Жеке және отбасы құпиясы ұғымы адамның дербес деректерін, оның жеке өмірі, отбасы қарым-қатынастары, денсаулығы, материалдық жағдайы туралы мәліметтерді қамтиды. Бұл құпияларды қорғау мәселесі халықаралық және ұлттық деңгейде бекітілген бірқатар құқықтық актілермен реттеледі:

1. Халықаралық құжаттар:

- Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясының 12-бабы.
- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 17-бабы.

2. Қазақстан Республикасының заңнамасы:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (18-бап).
- “Дербес деректер және оларды қорғау туралы” Заң.
- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 147-бабы (жеке өмірге қол сұғу).

Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі комитетінің жалпы түсіндірмесінде көрсетілгендей, заңсыз және ерікті араласудан қорғауға кепілдік береді. Сонымен қатар, жеке өмірді құқықтық қорғау саласындағы қазақстандық заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажет, бұл үшін арнайы заңнамалар қабылдау қажет. Бірқатар халықаралық актілерде азаматтардың жеке өмірі туралы ақпаратқа қол жеткізе алатын субъектілердің толық тізбесі, сондай-ақ мұндай қол жеткізу тәртібі қарастырылмаған (Helen 2010).

Компьютерлік және ақпараттық технологиялардың дамуымен жеке өмірге қол сұғудың жаңа түрлері пайда болып, осы құқықтар мен бостандықтардың бұзылуы жиілеп, кең таралуда. Сонымен қатар, Қазақстандағы ең өткір пікірталас әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде өз пікірін білдірудің шекарасы мен жеке өмірдің шекарасы туралы болып отыр. Оқиға ор-

нынан түсірілген фотосуреттер, сондай-ақ барлық деректемелері мен сотталушылардың жеке деректері көрсетілген процессуалдық құжаттар әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде таралуда. Қылмыстық істер бойынша жәбірленуші деп танылған адамдардың өтініштерінде беру туралы талаптар қойылады. Қылмыстық қудалау органдарының қызметкерлері татуласуға келісім алу үшін олардың телефон нөмірлерін, мекен-жайларын және басқа да байланыс деректерін қорғауға және т.б. Осылайша, қылмыстық құқықтағы жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың тетіктері мен кепілдіктерін жетілдіру өзекті болып табылады және зерттеуді қажет етеді.

Жеке адамның құқығы қоғам дамыған сайын адамға өзін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін негізгі жеке тұлғаның тұтастығы және жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы сияқты конституциялық құқықты ерекше атап өту қажеттілігі, бірқатар сарапшылардың пікірінше, жеке тұлғаның мәртебесі үшін маңызды құқықтар жүйесінің ішінде құқыққа ерекше рөл беріледі (Нерсесянц 1999: 11).

Осыған байланысты халықаралық-құқықтық құжаттар мен қазіргі шетел заңнамасының нормаларын олардағы жеке өмірді қылмыстық-құқықтық қорғауды салыстыра отырып, жан-жақты талдауды жүргізу орынды сияқты. Осылайша, шетелдік заңнаманы талдау, атақты француз заңгері Марк Анселдің әділ пікіріне сәйкес, «заңгерге жаңа көкжиектер ашады, оған өз елінің құқығын жақсы білуге мүмкіндік береді, өйткені бұл заңның ерекше белгілері әсіресе басқа жүйелермен салыстырғанда анық ашылды. Салыстыру заңгерді өз заңын өте жақсы білгеннің өзінде алуға болмайтын идеялармен және дәлелдермен қаруландыруы мүмкін» (<http://www.wipo.int/>).

Халықаралық құжатқа қол қойған барлық қатысушы мемлекеттер өз аумақтарында нәсіліне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе басқа да ұлттық көзқарастарына байланысты Пактіде танылған құқықтарын құрметтеуге және қамтамасыз етуге міндеттенеді немесе әлеуметтік шығу тегі, мүліктік жағдайы. Бұған дейін осындай қағидаттар аймақтық сипаттағы халықаралық-құқықтық құжатта, 1950 жылғы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияда жарияланған болатын, оның 8-бабында «әркім өзінің жеке және отбасылық өмірін құрметтеуге құқылы» делінген. Осылайша, Еуропа Кеңесінің конвенциялық органдарының шешімдеріне сәйкес,

мемлекет жеке және отбасылық өмір саласына араласудан бас тартып қана қоймай, оны кедергісіз жүзеге асыруға жағдай жасайтын құқықтық кепілдіктерді белгілеу және жеке өмір саласына заңсыз араласу арқылы осы құқықты бұзған мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың жауапкершілігін белгілеу. Сонымен бірге осы құқықты заңнамалық қорғау мақсаты болып табылатын оң әрекеттерді де қабылдауы керек. Осыған байланысты Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот өз ұстанымын білдіріп, заңның мақсатын білдірді. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 8-бабы «жеке тұлғаларды мемлекеттік органдардың ерікті араласуынан қорғау. Ол мемлекетті мұндай араласудан аулақ болуға міндеттеп қана қоймайды, сонымен қатар міндеттемелер жеке немесе отбасылық өмірге деген шынайы құрметтің оң болуы мүмкін екенін болжайды. Жеке өмірге деген құрметті қамтамасыз ету үшін танылған шараларды қабылдауды қамтуы мүмкін, тіпті жеке адамдардың өздері арасында» (<http://www.wipo.int/>).

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы 1969 жылғы Адам құқықтары туралы Америка конвенциясында нақтырақ бекітілген, онда 11-бапта былай делінген: «Әркім өз ар-намысын құрметтеуге және оның қадір-қасиетін тануға құқылы. Ешкім де оның жеке өміріне, отбасы өміріне озбырлықпен және қорлайтын түрде араласуға, тұрғын үйіне немесе хат-хабарына қол сұғуға, оның ар-намысы мен беделіне заңсыз қол сұғуға болмайды». В.П.Жеребкиннің айтуынша, Америка конвенциясы оған қол қойған мемлекеттердің азаматтарына өз құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауға мүмкіндік береді. Сонымен, Конвенцияның 33-бабына сәйкес, егер азамат өз құқығы бұзылды деп есептесе, ол адам құқықтары жөніндегі Америкааралық сотқа жүгіне алады. Сот шағымды қарап, оны негізді деп тауып, жәбірленушінің бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру туралы шешім қабылдайды. Бұл жағдайда жәбірленушіге әділ өтемақы төлеу туралы шешім шығарылуы мүмкін» (Жеребкин 2003: 15).

Германия Федеративтік Республикасының Қылмыстық кодексінде арнайы бөлім бар: «Бұзушылық қол сұғылмаушылық пен құпиялылық». Сарапшылардың дұрыс атап көрсеткеніндей, Германия заңнамасының айрықша ерекшелігі – жеке өмірге қол сұғушылықтың ерекше затына үлкен көңіл бөлетіндігі. Осылайша, §203 қылмыс субъектілерінің толық тізімінде кәсіби

міндеттерін орындау кезінде жеке өмірге, өндірістік немесе коммерциялық қызметке (мысалы, адвокат, қорғаушы, нотариус, салық инспекторы, дәрігер, психолог, неке және отбасы жөніндегі кеңесші, нашақорлық жөніндегі кеңесші және т.б.). Германияның Қылмыстық кодексінің 202 және 206-баптары хат-хабарлардың, пошта және телекоммуникациялардың құпиялылығын бұзғаны үшін жауапкершілікті қарастырады.

Неміс заң шығарушысы қылмыстың субъектісіне байланысты жауапкершілік дифференциация идеясын ұсынады. 202-бабына заңдық негіздерсіз кез келген түрдегі мөрленген, өзімен танысуға арналмаған хат-хабарларды ашатын, сондай-ақ осы хат-хабарлармен танысу үшін әртүрлі техникалық құралдарды пайдаланатын кез келген адам қылмыстың субъектісі болып табылады. 206-бап бойынша қылмыс субъектісі-пошта немесе телекоммуникациялық сипаттағы қызметті жүзеге асыруға уәкілетті адам болып табылады.

Талқылау мен нәтижелер

«Заңсыздық» белгісі, егер кінәліге бұл ақпаратты жария етуге заңмен уәкілеттік болмаса, бұл әрекеттердің оларға қатысты тұлғаның келісімінсіз жасалатынын білдіреді.

Ақпарат жинау – белгілі бір адамның жеке өмірі туралы ақпаратты кез келген тәсілмен іздеуді білдіреді. Адамның жеке өмірі туралы ақпаратты заңсыз жинау кез келген тәсілмен (мысалы, бақылау, алдау, қорқыту, бопсалау және т.б.) жүзеге асырылуы мүмкін.

Заңсыз қадағалауды жүзеге асыра отырып, субъект өзінің жәбірленушінің еркіне қарсы әрекет ететінін, оның жеке өміріне араласатынын түсінеді және соны қалайды. Бұл ретте деректер жәбірленуші туралы оның келісімінсіз ақпарат жинау түріндегі құпиялылықты бұзумен әрекеттер (мысалы, оның үйіне бақылау орнату кезінде, оның жеке істеріне, демалысына, жұмыс процесіне араласуға әрекеттену кезінде) біріктіріледі. Оның үстіне, бұл әрекет барлау сипатына ие және қадағалау (қудалау) алдында болуы мүмкін.

Англосаксондық заңды отбасы елдерінде сталкинг(ізге түсу) «психологиялық зорлық-зомбылықтың» бір түрі болып саналады, бірақ бұл жеке өмірге өрескел қол сұғу фактісіне де қажетті екіпін беріледі. Бұдан мынадай қорытынды жасауға болады: ізге түсу және адамның жеке өміріне араласу өзара байланысты. Олар

көбінесе «жыныстық» коннотацияға ие, өйткені оларды жәбірленушінің қабылданбаған жанкүйері жасайды немесе оны жақын қарым-қатынасқа мәжбүрлеуге бағытталған. Сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеуге қылмыстық заңмен тыйым салу еліміздің заңнамасында белгілі (McFarlan 1999).

Жеке өмір – бұл жеке адамның өмір сүру саласы, ол оған ғана қымбат, сондықтан адамның келісімінсіз қоғам мен мемлекеттің араласуына жол берілмейді. Жеке құпия жеке өмірдің бір бөлігі бола отырып, адамның тіпті жақын адамдарынан да құпия сақтайтын ақпараттың болуын болжайды (бұл денсаулыққа қатысты ақпарат, отбасылық өмір туралы мәліметтер және т.б. болуы мүмкін). Ұлттық заңнаманың негізгі екіпі мынада жеке өмірдің элементтерін құрайтын мәліметтерді (отбасылық, медициналық құпиялар, бала асырап алу, мойындау, хат алмасу және келіссөздер құпиясы) алудың негіздері мен шарттарын белгілеу, сондай-ақ мұндай ақпарат туралы хабардар болған адамдарға оны жария етуге тыйым салу.

Халықаралық тәжірибеде жеке өмір мәселелеріне жеке өмірге қол сұғылмаушылық, жеке фактілердің құпиялылығы, жеке өмір немесе мінез-құлық т.б. оларды жариялауға тыйым салу (мысалы, табыс салығы туралы мәліметтер, жыныстық қатынас, отбасылық жанжал, адамның үйіндегі фотосуреттері, емделу және т.б.), адам жасырған және оның денсаулығына байланысты ақпаратты жариялауға тыйым салынады.

«Жеке өмір» термині кең түсіндірмеге ие және адам өмірінің әртүрлі салаларын қамтиды және конституциялық, азаматтық, еңбек, отбасылық, әкімшілік, қылмыстық құқық нормаларын қамтиды. Ал оның мазмұны айтылған барлық аспектілерді көрсететін бірдей жан-жақты болуы керек (Иванов 2022: 59).

Жаһандану және технологиялық прогресс кезеңінде адамның жеке өміріне рұқсатсыз қол жеткізу әдістері өзгере бастады және қазірдің өзінде ЕКПА-ның № 1165 (1998) «Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы туралы» қарарында «жеке ақпаратты бақылау құқығы» деп бекітілген. Осылайша, заң шығарушы жеке ақпаратты сақтауға және көбейтуге мүмкіндік беретін жаңа коммуникациялық технологиялардың дамуын ескерді. Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы ЕКПА Декларациясында «адамның өз таңдауы бойынша, ең аз сыртқы араласумен өмір сүру құқығы» ретінде бекітілген (<http://online.zakon.kz/>).

Бұл ереже тек мемлекеттік органдардан ғана емес, сонымен қатар БАҚ пен жеке ұйымдардың кез келген шабуылдарынан қорғауды қамтамасыз етеді. Бұл анықтама Еуропалық адам құқықтары туралы конвенцияның жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының табиғатын түсіндіретін 8-бабына негізделген (<http://www.echr.eu/>).

Жеке және отбасы құпиясын құрайтын ақпараттардың заңсыз таратылуының адам құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін. Бұл салдар келесідей болуы ықтимал:

- Материалдық зиян: Қаржылық деректердің таралуы алаяқтыққа, шоттардың бұғатталуына, материалдық шығындарға әкелуі мүмкін.
- Моральдық зиян: Жеке мәліметтердің ашылуы адамның беделіне нұқсан келтіріп, эмоционалдық күйзеліске ұшыратады.
- Әлеуметтік зардаптар: Отбасы құпиясының жария болуы жанұялық қарым-қатынастардың бұзылуына немесе әлеуметтік стигмаға себеп болуы мүмкін. Қоғамдағы теріс пікір қалыптасуы немесе отбасылық қарым-қатынастар бұзылады. Мысалы, жеке өмірге қатысты фотосуреттердің немесе хат-хабарлардың рұқсатсыз жариялануы адамның абыройына және беделіне үлкен зиян тигізуі мүмкін.

Жеке өмірге қолсұғылмаушылық салдары:

- Кәсіби қызметке кері әсері: Жалған ақпарат немесе қысым кәсіби беделдің төмендеуіне, жұмыстан шығарылуға немесе қызметтік міндеттерін орындауға кедергі жасауға әкелуі мүмкін;
- Психологиялық зиян: Кибербуллинг пен қудалау адамның психикалық денсаулығына теріс әсер етуі;
- Әлеуметтік әсері: Қазақстан заңнамасында адамның жеке өміріне, беделіне және кәсіби қызметіне нұқсан келтіретін әрекеттер үшін түрлі жауапкершілік қарастырылған;
- Қылмыстық жауапкершілік: Жалған ақпарат тарату немесе қудалау әрекеттері үшін Қылмыстық кодекстің тиісті баптары бойынша айыппұл салу, түзету жұмыстары немесе бас бостандығынан айыру жазасы қолданылады.
- Азаматтық-құқықтық жауапкершілік: Жәбірленуші материалдық және моральдық зиянды өтеу үшін сотқа жүгіну құқығына ие.

Адамның кәсіби немесе қоғамдық міндеттерін орындауына кедергі жасау мақсатында ақпаратты тарату әртүрлі формада жүзеге асырылуы мүмкін:

- Жалған ақпарат тарату: Масс-медиа немесе онлайн-платформалар арқылы адамның беде-

ліне нұқсан келтіретін жалған мәліметтерді жариялау.

- Кибербуллинг және сталкинг (ізге түсу): Әлеуметтік желілерде жеке тұлғаны немесе оның жақындарын қудалау.

- Кәсіби беделіне зиян келтіру: Жұмыс орнында немесе қоғамдық ортада адамның қызметтік міндеттерін орындауына кедергі келтіру.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық – бұл адам құпия сақтағысы келетін кез келген жеке деректер және ақпарат, оның жеке немесе отбасылық құпиялары, сондай-ақ қорғауға жататын жеке деректер т.б., Айтпа кету керек, бұрын жарияланған немесе басқа жолмен жарияланған ақпарат жеке немесе отбасылық құпияны құра алмайды. Мұндай мәліметтер оның жеке деректері болып табылатын жеке немесе отбасылық құпияны құрайтын мәліметтерді қамтитын құжаттар, күнделіктер, заттар болуы мүмкін. Бұл олардың басқаларға берілуге немесе басқаша белгілі болуы мүмкін еместігін білдіреді (Красиков 2000).

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жеке және отбасы құпиясын құрайтын ақпараттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық, әкімшілік және азаматтық жауапкершілік қарастырылған:

- Қылмыстық кодекстің 147-бабы бойынша мұндай әрекеттер үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жаза қолданылады.

- Азаматтық кодекс бойынша зардап шеккен тарап моральдық немесе материалдық зиянды өтеті үшін сотқа талап арыз бере алады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 147-бабы 2-бөлігінде объективті жағы, егер бұл әрекет жеке тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтірсе, мұндай шараларды қабылдау міндеті жүктелген тұлғаның дербес деректерді қорғау шараларын сақтамауымен сипатталады делінген.

Квалификациялық белгі (3-бөлігі) сипатталады:

- 1) өзінің қызмет бабын пайдаланып немесе;
- 2) ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдар немесе;

- 3) электрондық ақпараттық ресурстарға, ақпараттық жүйеге заңсыз қол жеткізу арқылы немесе;

- 4) ақпараттық-коммуникациялық желі арқылы берілетін ақпаратты заңсыз ұстау;

- 5) өзі үшін немесе басқа тұлғалар немесе ұйымдар үшін жеңілдіктер мен артықшылықтар алу мақсатында, сондай-ақ;

1. осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген мәліметтерді көпшілік алдында сөз сөйлеуде, жұртшылыққа көрсетілетін шығармада, бұқаралық ақпарат құралдарында немесе ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалана отырып тарату (<https://adilet.zan.kz/>).

2. Бұны мұндай құралдарды қолдану сталкерге нақтырақ және толық ақпарат алуға қосымша мүмкіндіктер беретінімен түсіндіруге болады. Арнайы техникалық құралдар – бұл келіссөздер, почта-телеграф жөнелтілімдері және басқа да хабарламалар туралы ақпарат алуға арналған және оларды қолдануға заңда белгіленген жекелеген жағдайларда ғана, мысалы, қылмыстық істерді тергеу кезінде рұқсат етілетін кез келген техникалық құралдар мен құрылғылар. Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдарды қолдану сияқты қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудың бұл әдісі әрекеттің қоғамдық қауіптілігін айтарлықтай арттырады (Серебренникова).

Адамның жеке өмірі туралы жеке немесе отбасылық құпияны құрайтын мәліметтерді тарату деп осы ақпаратты басқа адамға немесе тұлғаларға жеткізу түсініледі. Бұл ақпарат ауызша немесе жазбаша түрде берілуі мүмкін. Көпшілік алдында сөз сөйлеуде (мысалы, жиналыста, митингіде және т.б.), көпшілікке көрсетілетін шығармада, бұқаралық ақпарат құралдарында немесе ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалана отырып тарату деп жеке немесе отбасылық құпияны құрайтын ақпаратты белгілі бір адамға жеткізу деп түсіну керек. Бұл ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында тарату оны радиода хабарлау, баспа басылымдарында, теледидарда және басқа да адамдар жиналған орталарда көрсету құралдармен жариялау сипатталады.

Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты және Қазақстан Республикасының дербес деректер және оларды қорғау туралы заңнамасын бұзу жоғарыда аталған әрекеттер аяқталған сәттен бастап аяқталды деп есептеледі.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы кінәнің қасақана түрімен сипатталады, ал ниет тек тікелей болуы мүмкін. Қылмыстық кодекстің 147-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъектісі – адам қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде өзінің қызметтік жағдайын пайдаланатын жағдайларды қоспағанда, жалпы субъект – он алты жасқа толған адам.

Алайда, ҚР Қылмыстық кодексінің жеке адамның жыныстық еркіндігіне бағытталғанды-

ғымен шектеледі және адамның өзіне тиесілі материалдық емес игіліктерді жүзеге асыруының басқа салаларын қамтымайды (мысалы, қылмыстық қудалау жағдайлары). қызғаныш, жек көру, кек алу). Сонымен бірге қауіптердің қарқындылығын зерттеушілер айтарлықтай төмен деп санайды (Куманяева 2012: 242-247).

Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты бұзу контекстінде сталкинг (ізге түсу) қорқыту немесе қорлау немесе күш қолданумен байланысты адамды қудалау қылмыстық жауапкершілікке тарту перспективаларын қарастыру өте қызықты. Бұл құбылыс жеке өмірге қол сұғылмаушылықты бұзумен бірдей ниетке негізделген – жеке дұшпандық, қызғаныш, кек, төзбеушілік негізінде пайда болған дұшпандық қатынастар (Мясникова 2016: 53-56).

Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты бұзу сияқты адам мен азаматтың негізгі құқығын қылмыстық-құқықтық қорғау мәселелерін талдай отырып, оның негізі Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948 ж.), Адам құқықтары туралы жалпы Еуропалық конвенция сияқты халықаралық құқықтық құжаттар болып табылады деген қорытынды жасауға болады. (1950 ж.) және Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы.

Қорытынды

Жеке өмір туралы мәліметтер мен дербес деректерді заңсыз жинау және өңдеу адам құқықтарына тікелей қол сұғу болып табылады. Қазақстан Республикасында бұл мәселені шешу үшін заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру, мемлекеттік бақылауды күшейту және

азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру қажет.

Ақпараттық қауіпсіздікке қойылатын талаптардың артуы жеке тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауға мүмкіндік береді. Бұл бағытта кешенді құқықтық және техникалық шараларды енгізу жеке деректердің құпиялылығын сақтаудың басты шарты болып табылады.

Адамның қызметтік немесе қоғамдық міндеттерін орындауына байланысты жеке өміріне, беделіне және кәсіби қызметіне зиян келтіру мақсатында жасалатын әрекеттер қоғамның моральдық-этикалық құндылықтарына және құқықтық тәртібіне қайшы. Бұл мәселені шешу үшін құқықтық жауапкершілікті күшейту, ақпараттық сауаттылықты арттыру және техникалық құралдарды қолдану маңызды.

Қазақстанда адамның жеке өмірін және кәсіби қызметін қорғау бойынша құқықтық және әлеуметтік механизмдерді одан әрі жетілдіру қоғамның тұрақты дамуының маңызды факторы болып табылады.

Жеке өмірге қолсұғылмаушылық және дербес деректерді қорғау – Қазақстан қоғамында құқықтық реттеуді қажет ететін өзекті мәселелердің бірі. Қазіргі заманғы қауіп-қатерлерге қарсы тиімді тетіктерді қамтамасыз ету үшін заңнаманы халықаралық стандарттарға бейімдеу, ақпараттық қауіпсіздік инфрақұрылымын нығайту және халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру маңызды.

Қазақстан тәжірибесі көрсеткендей, дербес деректерді қорғаудың кешенді тәсілі ғана азаматтардың құқықтарын қорғаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ете алады.

Әдебиеттер

Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. Принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН // URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=171> (дата обращения: 17.02.2026).

Жеребкин В.П. Уголовно-правовая охрана частной жизни: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2003. 190 с.

Иванов А.А. Хранение персональных данных за рубежом с точки зрения российского права [Электронный ресурс] // URL: http://zakon.ru/Blogs/xranenie_personalnyx_dannyx_za_rubezhom_s_tochki_zreniya_rossijskogo_prava/16124

Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.) (с изм. от 21 сент. 1970 г., 20 дек. 1971 г., 1 янв., 6 июня, 1 нояб. 1990 г., 11 мая 1994 г.); ETS № 005 [Электронный ресурс] // URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800-002.htm>

Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. Саратов, 2000.

Куманяева Е.А. Понуждение к действиям сексуального характера // Актуальные проблемы российского права. 2012. № 1. С. 242–247.

Международный Пакт о гражданских и политических правах, ратифицирован Законом РК от 28 ноября 2005 г. № 91-III, вступил в силу для РК 24 апреля 2006 г. [Электронный ресурс] // URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=171>

Мясникова А.М., Цуканова Е.Г. Криминализация сталкинга // Виктимология. 2016. № 3. С. 53–56.

- Нерсесянц В.С. Философия права. М., 1999.
- Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданды [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі № 226-V от 3 июля 2014 г. [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- Резолюция Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 1165 (1998) «О праве на неприкосновенность личной жизни» [Электронный ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30515547
- Серебренникова А.В., Лебедев М.В. Общая характеристика уголовных правонарушений против конституционных прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Colloquium-journal. [Б. м.], [Б. г.]. Т. 16, № 40.
- McFarlane J.M., Campbell J.C., Wilt S., Sachs C.J., Ulrich Y., Xu X. Stalking and Intimate Partner Femicide // Homicide Studies. 1999. Vol. 3, № 4. P. 300–316.
- Nissenbaum H. Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life. Stanford : Stanford University Press, 2010. 304 p.

References

- Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995, August 30). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, November 4, 1950) (as amended September 21, 1970; December 20, 1971; January 1, June 6, November 1990; May 11, 1994), ETS No. 005. <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800-002.htm>
- Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V dated July 3, 2014. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- General Assembly of the United Nations. (1948, December 10). Universal Declaration of Human Rights, Resolution 217 A (III). <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=171> (Accessed: February 16, 2025).
- International Covenant on Civil and Political Rights. (1966). Ratified by Law of the Republic of Kazakhstan No. 91-III dated November 28, 2005 (entered into force April 24, 2006). <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=171>
- Ivanov, A. A. (n.d.). Khranenie personal'nykh dannykh za rubezhom s tochki zreniia rossiiskogo prava [Storage of personal data abroad from the point of view of Russian law]. Retrieved February 16, 2026, from http://zakon.ru/Blogs/xranenie_personalnyx_dannyx_za_rubezhom_s_tochki_zreniya_rossijskogo_prava/16124
- Krasikov, A. N. (2000). Ugolovno-pravovaia okhrana politicheskikh, grazhdanskikh i inykh konstitutsionnykh prav i svobod cheloveka i grazhdanina v Rossii [Criminal law protection of political, civil and other constitutional rights and freedoms in Russia]. Saratov, Russia.
- Kumanaeva, E. A. (2012). Ponuzhdenie k deistviyam seksual'nogo kharaktera [Coercion to sexual acts]. Aktual'nye problemy rossiiskogo prava, 1, 242–247.
- McFarlane, J. M., Campbell, J. C., Wilt, S., Sachs, C. J., Ulrich, Y., & Xu, X. (1999). Stalking and intimate partner femicide. Homicide Studies, 3(4), 300–316.
- Myasnikova, A. M., & Tsukanova, E. G. (2016). Kriminalizatsiia stalinga [Criminalization of stalking]. Viktimologiya, 3, 53–56.
- Nerseysants, V. S. (1999). Filosofii prava [Philosophy of law]. Moscow, Russia.
- Nissenbaum, H. (2010). Privacy in context: Technology, policy, and the integrity of social life. Stanford University Press.
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (1998). Resolution No. 1165 “On the right to privacy”. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30515547
- Serebrennikova, A. V., & Lebedev, M. V. (n.d.). Obshchaia kharakteristika ugolovnykh pravonarushenii protiv konstitutsionnykh prav i svobod cheloveka i grazhdanina v Respublike Kazakhstan [General characteristics of criminal offenses against constitutional rights and freedoms]. Colloquium-journal, 16(40). Warsaw, Poland.
- Zherekbin, V. P. (2003). Ugolovno-pravovaia okhrana chastnoi zhizni [Criminal law protection of privacy] (Doctoral dissertation). Saratov, Russia.

Авторлар туралы мәлімет:

- Ордаева Айгуль Жумабердиева (корреспондент автор) – Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университетінің «Тарих және құқық» кафедрасының аға оқытушысы (Шымкент, Қазақстан, e-mail: aygul.ordaeva@inbox.ru);
- Шекербекова Майра Саткынбековна – Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университетінің «Тарих және құқық» кафедрасының аға оқытушысы (Шымкент, Қазақстан, e-mail: maika_789@mail.ru);
- Сарыкулов Курмангали Рахымбердиевич – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің Бірінші проректоры, з.ғ.к., доцент (Шымкент, Қазақстан, e-mail: kurman_sr@mail.ru);
- Тайтелиева Бибижамал Бортаевна – Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университетінің «Тарих және құқық» кафедрасының аға оқытушысы (Шымкент, Қазақстан, e-mail: bibiko_77@mail.ru);
- Абутаева Сапаркул Базарбаевна – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Заң» факультетінің декан орынбасары (Шымкент, Қазақстан, e-mail: asb_8008@mail.ru).

Information about authors:

Ordaeva Aigul Zhumaberdieva (corresponding author) – Senior Lecturer of the Department of History and Law of the A. Kuatbekov Peoples' Friendship University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: aygul.ordaeva@inbox.ru);

Shekerbekova Maira Satkynbekovna – Senior Lecturer of the Department of History and Law of the A. Kuatbekov Peoples' Friendship University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: maka_789@mail.ru);

Sarykulov Kurmangali Rakhymberdievich – First Vice-Rector of the M. Auezov South Kazakhstan University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: kurman_sr@mail.ru);

Tayteliyeva Bibizhamal Bortaevna – Senior Lecturer of the Department of History and Law of the A. Kuatbekov Peoples' Friendship University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: bibiko_77@mail.ru);

Abutaeva Saparkul Bazarbayevna – Deputy Dean of the Faculty of Law of the M. Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: asb_8008@mail.ru).

Сведения об авторах:

Ордаева Айгуль Жумабердиева (корреспондент-автор) – старший преподаватель кафедры истории и права Университета дружбы народов им. А. Куатбекова (Шымкент, Казахстан, e-mail: aygul.ordaeva@inbox.ru);

Шекербекова Майра Саткинбековна – старший преподаватель кафедры истории и права Университета дружбы народов им. А. Куатбекова (Шымкент, Казахстан, e-mail: maka_789@mail.ru);

Сарыкулов Курмангали Рахымбердиевич – первый проректор Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, кандидат юридических наук, доцент (Шымкент, Казахстан, e-mail: kurman_sr@mail.ru);

Тайтелиева Бибижамал Бортаевна – старший преподаватель кафедры истории и права Университета дружбы народов им. А. Куатбекова (Шымкент, Казахстан, e-mail: bibiko_77@mail.ru);

Абутаева Сапаркул Базарбаевна – заместитель декана юридического факультета Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова (Шымкент, Казахстан, e-mail: asb_8008@mail.ru).

Тіркелді: 26 қараша 2024 жыл.
Қабылданды: 20 желтоқсан 2025 жыл.

МРНТИ 10.77.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025116414>

А.А. Кумисбек¹ , А.Ш. Медетов^{1*} , Д.Р. Кожамбеков¹ ,
С.У. Ахмет² , М.П. Байбосынов²

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Туркестан, Казахстан

²Центрально-Азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан
*e-mail: alimardin.medetov@ayu.edu.kz

О ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН И БЕЗОПАСНОСТИ ЭЛЕКТРОННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ: БОРЬБА С ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВОМ В КАЗАХСТАНЕ

Каким образом право может соответствовать темпам развития технологий, фундаментально преобразующих финансовые транзакции? Настоящая статья обращается к данному вопросу посредством исследования роли блокчейна в обеспечении безопасности электронных платежей и противодействии кибермошенничеству в правовом поле Казахстана. Анализ прослеживает технологию распределенного реестра от её криптографических основ до регуляторного регулирования в трёх юрисдикциях – Европейском союзе, Объединенных Арабских Эмиратах и собственно Казахстане. Опираясь на статистику киберпреступлений за 2024–2025 годы и формирующуюся судебную практику, исследование выявляет центральное противоречие: децентрализованный вопрос блокчейна вступает в конфликт с правовыми рамками, выстроенными вокруг идентифицируемых посредников.

Полученные результаты указывают на то, что можно обозначить как «презумпцию подлинности транзакции» – новаторскую доказательственную концепцию, обеспечиваемую криптографической верификацией. Вместе с тем сохраняются существенные препятствия. Суды лишены чётких ориентиров относительно допустимости блокчейн-доказательств. Нормы об ответственности не учитывают распределённые системы, где ни одна сторона не контролирует реестр единолично. Требования противодействия отмыванию денег плохо сочетаются с псевдонимными транзакциями.

Статья завершается предложением конкретных поправок к платёжному законодательству Казахстана, обосновывая, что пилотный проект цифрового тенге и регуляторная песочница МФЦА позиционируют страну как регионального лидера в сфере блокчейн-регулирования – при условии решительных действий законодателя по устранению выявленных пробелов.

Ключевые слова: блокчейн, электронные платежи, смарт-контракты, киберпреступность, цифровая юрисдикция, МФЦА, регуляторная песочница, цифровой тенге, KYC/AML, MiCA.

A.A. Kumisbek¹, A.Sh. Medetov^{1*}, D.R. Kozhambekov¹,
S.U. Akhmet², M.P. Baybossynov²

¹Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

²Central Asian Innovative University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: alimardin.medetov@ayu.edu.kz

About blockchain technology and the security of electronic payments: combating internet fraud in Kazakhstan

How can the law keep pace with the rapid development of technologies that are fundamentally transforming financial transactions? This article addresses this question by examining the role of blockchain in securing electronic payments and combating cyber fraud within the legal framework of Kazakhstan. The analysis traces distributed ledger technology from its cryptographic foundations to regulatory approaches across three jurisdictions – the European Union, the United Arab Emirates, and Kazakhstan itself.

Drawing on cybercrime statistics from 2024–2025 and emerging case law, the study identifies a central contradiction: the decentralised nature of blockchain conflicts with legal frameworks built around identifiable intermediaries.

The findings point to what may be termed a «presumption of transaction authenticity» – an innovative evidentiary concept underpinned by cryptographic verification. However, significant obstacles remain. Courts lack clear guidelines regarding the admissibility of blockchain-based evidence. Liability

norms do not accommodate distributed systems where no single party exercises unilateral control over the ledger. Anti-money laundering requirements clash with pseudonymous transactions.

The article concludes by proposing specific amendments to Kazakhstan's payment legislation, arguing that the digital tenge pilot project and the AIFC regulatory sandbox position the country as a regional leader in blockchain regulation – provided the legislature takes decisive action to address the identified gaps.

Keywords: blockchain, electronic payments, smart contracts, cybercrime, digital jurisdiction, AIFC, regulatory sandbox, Digital Tenge, KYC/AML, MiCA.

А.А. Күмісбек¹, А.Ш. Медетов^{1*}, Д.Р. Қожамбеков¹,
С.У. Ахмет², М.П. Байбосынов²

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²Орталық Азия Инновациялық Университеті, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: alimardin.medetov@ayu.edu.kz

Блокчейн технологиясы және электрондық төлемдердің қауіпсіздігі туралы: Қазақстандағы интернет-алаяқтыққа қарсы күрес

Құқық жүйесі технологиялардың даму ырғағына қалай бейімделе алады, егер бұл технологиялар қаржылық операциялардың табиғатын түбегейлі өзгертсе? Осы зерттеу осы сауалға жауап іздеуді мақсат етіп, электрондық төлемдердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі және киберқылмыстың алдын алудағы блокчейннің рөлін Қазақстанның құқықтық кеңістігі аясында талдайды.

Талдау барысында таратылған тізілім технологиясының криптографиялық негіздерінен бастап, оны үш түрлі юрисдикциядағы – Еуропалық Одақта, Біріккен Араб Әмірліктерінде және Қазақстанда – құқықтық реттеу жүйесіне дейінгі бағыты қарастырылады. 2024–2025 жылдардағы киберқылмыстарға қатысты статистикалық деректер мен қалыптасып келе жатқан сот практикасынан сүйене отырып, зерттеу бір маңызды қайшылықты алға тартады: блокчейннің орталықтан-дырылмаған мәселелері нақты делдалдарға негізделген құқықтық шеңбермен үйлесе бермейді.

Зерттеу нәтижелері «транзакцияның шынайылығы презумпциясы» деп сипатталатын жаңа дәлелдемелік ұғымға назар аударады. Бұл – криптографиялық тексеру арқылы қамтамасыз етілетін тың тәсіл. Алайда, бірқатар елеулі кедергілер әлі де сақталып отыр. Соттар блокчейн негізінде алынған дәлелдемелердің жарамдылығы жайында нақты ұстанымға ие емес. Жауапкершілік туралы ережелерде таратылған жүйелердің ерекшеліктері ескерілмеген, ал бұл жүйелерде ешбір тарап тізілімді жеке бақыламайды. Ақшаны жылыстатуға қарсы талаптар да бүркемеленген транзакциялармен оңай үйлесе қоймайды.

Түйін сөздер: блокчейн, электрондық төлемдер, смарт-келісімшарттар, киберқылмыс, цифрлық юрисдикция, АХҚО, реттеуші құмсалғыш, цифрлық теңге, KYC/AML, MiCA.

Введение

В период с 2018 по 2023 год в Казахстане произошло нечто выдающееся. Доля безналичных платежей возросла с менее чем 30 процентов до более чем 86 процентов – преобразование, на которое многим развитым экономикам потребовались десятилетия (Национальный банк Казахстана, 2024). Мобильные банковские приложения стали частью повседневной жизни. QR-коды появились на рынках рядом с привычными кассовыми аппаратами. Пандемия лишь ускорила уже начавшийся процесс, за считанные месяцы вовлекая миллионы ранее неохваченных финансовыми услугами граждан в цифровую экосистему.

Однако столь стремительная цифровизация имела и другую сторону. Киберпреступность быстро отреагировала на расширение уязвимых точек в цифровом пространстве Казахстана. Фи-

шинговые атаки стали более изощренными. Методы социальной манипуляции были направлены, в частности, на людей старшего поколения, не обладающих необходимыми знаниями в области кибербезопасности.

Кража платёжных данных приобрела системный, почти промышленный характер. К 2024 году регуляторы закрыли 36 незарегистрированных криптовалютных платформ, через которые прошло не менее 60 миллиардов тенге – и это лишь тот объём транзакций, который удалось идентифицировать (Национальный банк Казахстана, 2025). Подлинные масштабы противоправной деятельности, по всей вероятности, значительно выше.

Эта динамика находит отражение в глобальных тенденциях. Согласно последним исследованиям, девять из десяти компаний по всему миру столкнулись с попытками кибермошенничества в 2024 году, причём число атак с ис-

пользованием генеративного искусственного интеллекта – дипфейков, технологии имитации голоса – возросло на 118 процентов по сравнению с предыдущим годом (Trustpair, 2025; Recorded Future, 2024). Традиционные механизмы банковской безопасности, сформированные в эпоху личных визитов в отделения и бумажных подписей, оказываются уязвимыми перед лицом противников, способных достоверно воспроизводить образы сотрудников финансовых учреждений с помощью видео, сгенерированного ИИ.

На этом фоне на первый план выходит блокчейн. Технология, изначально привлекавшая внимание благодаря анонимным транзакциям в сети Биткойн, сегодня предстает в новом свете – как потенциально ключевой элемент инфраструктуры массовых финансов. Речь идёт о способе фиксации данных, при котором вмешательство в уже совершённую транзакцию становится вычислительно практически невозможным. В случае корректно реализованного распределённого реестра изменение одной записи потребовало бы одновременного переписывания тысяч копий, которые поддерживаются независимыми участниками по всему миру. Криптографические принципы, лежащие в основе этой неизменяемости, уже получили научное признание. Открытым остаётся другой вопрос – каким образом правовые системы различных стран должны трактовать подобную технологическую надёжность.

Казахстан занимает особое положение в осмыслении этих вопросов. Международный финансовый центр «Астана» одним из первых в мире запустил всеобъемлющую нормативную базу для цифровых активов ещё в 2018 году, применяя английское общее право в рамках специальной экономической зоны. В 2023 году был принят Закон о цифровых активах, распространивший регулирование на более широкий сегмент экономики. Самым амбициозным шагом стало начало пилотного внедрения цифрового тенге Национальным банком в конце 2023 года – Казахстан стал первой страной в Евразии, приступившей к испытаниям цифровой валюты центрального банка, интегрированной с платёжными сетями Mastercard и Visa (МВФ, 2024). К началу 2025 года объём операций в рамках пилота достиг 238 миллиардов тенге, что эквивалентно приблизительно 480 миллионам долларов США.

Тем не менее, по мере перехода от экспериментов к полноценной реализации остаются

нерешёнными значимые правовые вопросы. Действующее законодательство, по сути, ограничивает деятельность с криптовалютами рамками юрисдикции МФЦА, что приводит к фрагментации нормативного поля. Суды не располагают чёткими ориентирами в отношении признания блокчейн-записей в качестве доказательств. При ошибочном исполнении смарт-контракта определить, кто несёт ответственность, оказывается затруднительным в рамках текущей доктрины гражданского права. Механизмы противодействия отмыванию доходов предполагают наличие идентифицируемых посредников – именно тех, которых децентрализованные системы принципиально исключают.

Цель данной статьи – системно осветить существующие пробелы в правовом и технологическом понимании цифровых финансовых инфраструктур. Анализ разворачивается в четыре логически взаимосвязанных части. Сначала представляется обзор научной литературы, посвящённой вопросам безопасности блокчейна, юридической исполнимости смарт-контрактов, сравнительному регулированию и доказательной силе распределённых реестров. Далее подробно объясняется методология исследования. Затем излагаются ключевые результаты, сгруппированные по технологическим основаниям, международным подходам к регулированию и актуальным юридическим вызовам, стоящим перед Казахстаном. Завершается работа конкретными предложениями по обновлению законодательства.

Основной тезис предельно ясен: блокчейн предлагает не просто техническое усиление платёжной безопасности, а качественно новую правовую модель установления достоверности транзакций. Для реализации этого потенциала необходимо отказаться от восприятия распределённых реестров как технологической экзотики и интегрировать их в основное русло финансового регулирования. Казахстан, занимая лидирующую позицию в этом процессе, одновременно получает и возможность, и обязанность сыграть определяющую роль в формировании будущих стандартов.

Обзор литературы

С момента публикации белой книги Накамото в 2008 году, представившей концепцию одноранговых электронных денег, академический интерес к технологии блокчейн вырос в геоме-

трической прогрессии. Первоначальные исследования концентрировались преимущественно на денежной природе биткойна: может ли криптовалюта признаваться «деньгами» с точки зрения различных правовых систем, каким образом налоговые органы должны учитывать доходы от майнинга, представляют ли децентрализованные активы угрозу для центральных банков.

Со временем фокус сместился на архитектурные особенности блокчейна и его использование за пределами платёжных систем. Исследование Абрара и Шейха (2024) представляет ценный обзор современных технических трендов: от анализа протоколов консенсуса до оценки их надёжности в таких отраслях, как здравоохранение и энергетика. Ключевой тезис авторов заключается в том, что децентрализация, неизменяемость записей и криптографическая проверка составляют основу ценности блокчейна как технологии – именно эта триада формирует его применимость к вопросам платёжной безопасности.

Развивая данную линию, Ву (2024) фокусируется непосредственно на финансовом секторе, анализируя цифровые валюты центральных банков, расчёты по ценным бумагам и трансграничные переводы. Его наблюдение о том, что 86 процентов центральных банков уже приступили к исследованию CBDC, ярко иллюстрирует, насколько глубоко эти технологии укоренились в текущем финансовом дискурсе.

Особый интерес для развития правовой мысли в Казахстане представляет работа Го и Полака (2024), в которой исследуется влияние блокчейна на структуру доверия в финансовых отношениях. На примере платформы Quorum от JP Morgan авторы демонстрируют конкретные преимущества: сокращение времени расчётов на 70 процентов, почти полная автоматизация сверки данных, снижение рисков по отношению к контрагентам благодаря выполнению обязательств через смарт-контракты. Это не теоретические допущения, а эмпирически зафиксированные результаты, полученные в ходе реальных институциональных внедрений.

Научные исследования в области кибербезопасности подтверждают эти выводы. Смит и Дхиллон (2020) анализируют потенциал блокчейна в контексте повышения защищённости транзакций, а Тарик с коллегами (2024) устанавливают статистическую взаимосвязь между внедрением технологии и уровнем доверия клиентов к коммерческим банкам Иордании. По данным Financial Crime Academy, прозрачность

блокчейна обеспечивает возможность аудита финансовых потоков в режиме реального времени – функциональность, которую традиционные базы данных неспособны обеспечить в полном объёме.

Термин «смарт-контракт» был введён Ником Сзабо ещё в 1997 году, однако его широкомасштабное применение стало возможным лишь после запуска Ethereum почти два десятилетия спустя. Идея сама по себе изящна в своей простоте: зафиксировать договорные обязательства в виде исполняемого кода и позволить блокчейну автоматически обеспечивать их выполнение. Наиболее наглядным примером служат эскроу-механизмы. В традиционном исполнении эскроу требует участия доверенного третьего лица, которое удерживает средства до наступления оговорённых условий; в смарт-контрактной модели оплата производится автоматически при выполнении криптографически проверяемых условий – тем самым исключается необходимость в посреднике и сопряжённые с этим риски.

Юридическая литература, посвящённая исполнимости смарт-контрактов, в последние годы достигла значительной степени зрелости. Систематический обзор Мохда Нура (2023) выделяет три направления исследований: анализ архитектурных рамок и технических платформ, эмпирические кейсы конкретных реализаций и более широкие теоретико-правовые трактовки.

Исследование, опубликованное *Chicago Journal of International Law*, рассматривает применимость смарт-контрактов в рамках Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров (CISG) и приходит к выводу, что гибкий подход Конвенции к формированию оферты и акцепта, а также либеральное отношение к допустимым формам доказательств, вполне допускают заключение и исполнение таких договоров.

В то же время, корпоративный форум Гарвардской школы права предлагает использовать гибридную модель – сочетание традиционного юридического языка и программного кода – до тех пор, пока правовая доктрина не догонит уровень технических возможностей.

Современная судебная практика начала напрямую реагировать на вызовы, порождаемые распространением смарт-контрактов. Решение Пятого окружного апелляционного суда США по делу *Van Loon v. Department of Treasury* (2024) затронуло ключевой вопрос: могут ли смарт-контракты, обладающие свойством неизменя-

емости и недоступные для модификации после размещения в сети, подпадать под действие федеральных санкций. Анализ суда выявил глубокие противоречия между традиционными юридическими категориями собственности и контроля и фактической автономией программного кода в условиях децентрализованной архитектуры.

Статистика распространения смарт-контрактов впечатляет. На сегодняшний день 32 американских штата официально признают их юридическую силу, ещё в 18 рассматриваются соответствующие законопроекты. Регламент ЕС по рынкам криптоактивов (MiCA), вступающий в силу в январе 2025 года, вводит обязательные требования к совместимости и юридической исполнимости подобных соглашений. В Сингапуре в 2024 году были внесены поправки в Закон о платёжных услугах, охватывающие также платформы, функционирующие на основе смарт-контрактов. Всё это указывает на формирование международного консенсуса относительно правового статуса таких инструментов – направления, к которому Казахстану было бы разумно присоединиться.

Регламент Европейского союза о рынках криптоактивов (MiCA) представляет собой самую масштабную на сегодняшний день попытку создания комплексной системы управления цифровыми активами. Документ вступил в силу в июне 2023 года; положения, касающиеся стейблкоинов, начали действовать годом позже, а полная имплементация запланирована на декабрь 2024 года. Регламент вводит классификацию криптоактивов на утилитарные токены, токены, обеспеченные активами, и электронные денежные токены, при этом требования к соответствию варьируются в зависимости от уровня системного риска. Особое значение имеет механизм «паспортирования», позволяющий лицензированным в одной стране-участнице поставщикам услуг оказывать деятельность на всей территории ЕС. Эта модель устраняет регуляторный арбитраж, ранее позволявший недобросовестным операторам использовать юрисдикционные разрывы в правовом поле.

Предварительные данные о реализации MiCA указывают на его эффективность. Более 70 процентов криптовалютных транзакций в ЕС теперь совершаются на платформах, соответствующих новым требованиям. Число пользователей несоответствующих платформ снизилось на 40 процентов, поскольку трейдеры перешли

на регулируемые площадки. Объём институциональных депозитов в кастодиальных хранилищах, находящихся под регулированием ЕС, увеличился на 55 процентов (ESMA, 2025). Как отмечают Конлон, Корбет и Оксли (2024), успех MiCA может послужить моделью для построения аналогичных нормативных систем в других юрисдикциях.

Объединённые Арабские Эмираты выбрали иную модель регулирования, выстраивая многослойную систему надзора, отражающую как федеративное устройство страны, так и специфику свободных экономических зон. Созданное в 2022 году Управление по регулированию виртуальных активов Дубая стало первым в мире специализированным органом, занимающимся исключительно вопросами цифровых активов. Параллельно действует Управление по финансовым услугам Международного финансового центра Абу-Даби (ADGM), предлагающее альтернативный режим регулирования на основе принципов общего права, что делает его особенно привлекательным для институциональных участников.

Результаты говорят сами за себя: с 2023 по 2024 год приток криптовалют в страну превысил 30 миллиардов долларов США, при этом объём крупных институциональных переводов вырос на 55 процентов в годовом выражении. Согласно опросным данным, приблизительно каждый четвёртый взрослый житель ОАЭ владеет криптовалютой – показатель, подтверждающий высокий уровень принятия цифровых активов в обществе.

Соглашение о сотрудничестве, подписанное в сентябре 2024 года между регулирующими органами ОАЭ в сфере ценных бумаг и Управлением по регулированию виртуальных активов Дубая (VARA), представляет собой особенно показательный пример институциональной координации. Вместо дублирования требований стороны чётко разграничили юрисдикции: VARA отвечает за регулирование в пределах эмирата Дубай, тогда как Управление по ценным бумагам и товарам (SCA) охватывает остальные эмираты. Операторы, получившие лицензию в одной из этих юрисдикций, автоматически признаются другой.

Такой механизм взаимодействия позволяет одновременно снизить регуляторную нагрузку на участников рынка и сохранить узкопрофильную компетентность каждого органа. Именно подобный формат координации может быть по-

лезен для Казахстана в условиях возможного расширения нормативных актов МФЦА на всю территорию страны.

Судебные инстанции по всему миру сталкиваются с вопросом, как квалифицировать блокчейн-записи в качестве доказательств. Проблема носит беспрецедентный характер: в отличие от традиционных документов, требующих внешней верификации, записи в блокчейне обладают внутренне присущим математическим подтверждением целостности. Более того, в отличие от централизованных баз данных, где администраторы могут вносить изменения незаметно, распределённые реестры фиксируют любое вмешательство в режиме реального времени, делая его видимым для тысяч узлов по всему миру.

Суды Китая продвинулись дальше других в формировании доктрины доказательственного использования блокчейна. Сравнительный анализ Полидора (2020) документирует деятельность Интернет-суда в Ханчжоу, где была создана специализированная судебная блокчейн-система: суды выступают в роли узлов-валидаторов в разрешённой (permissioned) сети. В деле *Huatai Yimei Ltd. v. nptomus Daotong Ltd.* суд признал, что электронные данные, зафиксированные в блокчейне, удовлетворяют требованиям подлинности и целостности. Этот прецедент впоследствии был принят судами и в других юрисдикциях Китая.

Американские суды рассматривали доказательства, связанные с блокчейном, преимущественно в рамках уголовных дел, касающихся использования криптовалют. Особое значение приобрело дело *Bitcoin Fog*. Судья Мосс постановил, что аналитическое программное обеспечение Chainalysis соответствует критериям надёжности, установленным стандартом Дауберта, несмотря на возражения стороны защиты. В своём решении он указал, что методы атрибуции могут служить основой для представления существенных доказательств, если представлены доказательства проведения тестирования, рецензирования, известных уровней погрешности и научного признания.

Этот прецедент не только укрепляет позиции обвинения, предоставляя инструменты, признанные пригодными для отслеживания движения криптовалют, но и формирует методологическую основу, которую могут заимствовать юрисдикции за пределами США.

Инновационный подход штата Вермонт заслуживает отдельного внимания. Принятый

здесь *Blockchain Enabling Act* допускает презумпцию достоверности записей, заверенных квалифицированными специалистами, без необходимости дополнительной внешней верификации. Это делает Вермонт первым регионом, официально закрепившим нормы самосертификации в отношении блокчейн-доказательств.

Остаётся предметом дискуссий, обеспечивают ли столь упрощённые процедуры достаточную защиту от потенциальных фальсификаций. Тем не менее, данный нормативный эксперимент предоставляет ценные эмпирические данные для других юрисдикций, рассматривающих возможность аналогичных реформ.

Материалы и методы

Настоящее исследование опирается на сочетание сравнительно-правового анализа, доктринального осмысления и синтеза эмпирических данных. Каждый из этих компонентов охватывает различные аспекты общей исследовательской задачи, обеспечивая многомерное и методологически устойчивое рассмотрение заявленной темы.

Сравнительный анализ охватывает три юрисдикции, отобранные с учётом их практической значимости для Казахстана: Европейский союз (регламент MiCA), Объединённые Арабские Эмираты (режимы VARA, ADGM и DFSA) и сам Казахстан (нормативная база МФЦА и Закон о цифровых активах).

В качестве первичных источников используются Регламент (ЕС) 2023/1114, Закон ОАЭ №4 от 2022 года, Конституционный закон Республики Казахстан о Международном финансовом центре «Астана», а также Закон № 193-VII «О цифровых активах». Дополнительную основу составляют вторичные источники: разъяснительные материалы регулирующих органов, доклады о ходе реализации, консультационные документы, опубликованные ESMA, AFSA, VARA и Национальным банком Республики Казахстан.

Доктринальный компонент исследования основывается на применении формально-логических методов с целью оценки внутренней согласованности законодательства Республики Казахстан в сфере цифровых активов. Особое внимание уделяется взаимодействию между Законом «О цифровых активах», Законом «О платежах и платёжных системах», положениями Гражданского кодекса, регулируемыми заключением договоров, а также нормами Уго-

ловно-процессуального кодекса, касающимся электронных доказательств.

В случаях, когда законодательные акты содержат противоречия или пробелы, используется телеологическое толкование, позволяющее соотнести правовые конструкции с провозглашёнными целями законодательства – развитием финансовых инноваций, защитой прав потребителей и обеспечением системной стабильности.

Эмпирическая часть исследования основана на синтезе количественных данных, полученных из различных источников. В их числе – статистика Национального банка Республики Казахстан по объёмам платёжных операций и инцидентам киберпреступности за 2024–2025 годы, сведения о транзакциях и клиентской активности в рамках МФЦА, оценки Международного валютного фонда, касающиеся пилотного проекта по внедрению цифрового тенге, а также глобальная аналитика по мошенничеству от Recorded Future и Trustpair.

Дополнительно в анализ включены материалы Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF), оценивающие эффективность национальной системы противодействия легализации преступных доходов. Практическое понимание существующих доказательственных механизмов дополняется обзором доступных судебных решений казахстанских судов, вынесенных в 2024–2025 годах по делам о хищении электронных денежных средств.

Исследование сталкивается с рядом ограничений, обусловленных как характером предмета, так и рамками исследовательского периода. Технология блокчейн и соответствующие регуляторные подходы развиваются с высокой скоростью, и новые события, произошедшие после завершения сбора данных, могли остаться вне охвата. Судебная статистика по спорам, связанным с блокчейном, по-прежнему ограничена в силу новизны затрагиваемых правовых вопросов. Сравнительный анализ, в свою очередь, предполагает определённую степень упрощения, неизбежную при рассмотрении сложных и многослойных нормативных систем различных юрисдикций.

Количественные утверждения о снижении уровня мошенничества благодаря внедрению блокчейна в значительной степени остаются прогнозными, поскольку реализация таких решений ещё находится на ранних стадиях. Для минимизации воздействия указанных ограниче-

ний в работе применена стратегия триангуляции источников и подчёркнутое указание пределов аналитических выводов.

Результаты и обсуждение

Понимание правовых последствий внедрения технологии блокчейн невозможно без осмысления трёх взаимосвязанных технологических компонентов: криптографического хеширования, механизмов консенсуса и смарт-контрактов. Каждый из них устраняет определённые уязвимости, присущие традиционным платёжным системам, одновременно порождая уникальные юридические вопросы и вызовы.

Каждый блок в цепочке блокчейна содержит криптографический хеш предыдущего блока. Стоит изменить хотя бы один символ в любой из предыдущих транзакций – и результирующий хеш изменяется полностью, тем самым явно разрывая последовательность блоков, начиная с этой точки. Именно эта структурная особенность, известная под названием *неизменяемость* (*immutability*), кардинально отличает блокчейн-записи от традиционных баз данных, в которых администраторы, обладающие достаточными правами, могут вносить изменения, не оставляя очевидных следов вмешательства.

Правовое значение данной особенности можно обозначить как *презумпцию подлинности транзакции*. Бумажные документы и традиционные электронные файлы требуют внешней аутентификации: свидетельских показаний о порядке хранения, экспертной криминалистической оценки отсутствия подделок или вмешательства. В случае с блокчейном, напротив, записи содержат внутренне присущее математическое доказательство целостности.

Как отмечают исследователи судебной практики США, блокчейн «сохраняет подлинность во времени» – характеристика, которая традиционно рассматривается судами как необходимое условие допустимости доказательств.

Тем не менее, утверждения о неизменяемости требуют определённой конкретизации. Сети, использующие консенсус на основе доказательства работы (*proof-of-work*), теоретически остаются уязвимыми перед атаками большинства: если отдельные участники сконцентрируют достаточные вычислительные ресурсы, они смогут реорганизовать недавние блоки в свою пользу. Более того, явление *хардфорков* – протокольных изменений, в результате которых возникают не-

совместимые версии блокчейна, – свидетельствует о том, что сами сообщества способны модифицировать структуру реестра коллективным решением.

Анализ, опубликованный в *Fordham Law Review*, подчёркивает, что судам следует внимательно оценивать конкретные параметры безопасности каждой сети, прежде чем придавать доказательственное значение соответствующим блокчейн-записям. В контексте платёжных решений данные соображения склоняют в пользу разрешённых (*permissioned*) архитектур, в которых криптографическая защита дополняется идентифицируемостью и правовой подотчётностью участников.

До появления технологии блокчейн предотвращение одновременной передачи одного и того же цифрового актива нескольким получателям – так называемой *проблемы двойной траты* – требовало участия доверенных посредников: банков, платёжных систем, других централизованных операторов, ведущих авторитетный учёт транзакций. Механизмы консенсуса устраняют необходимость в таком централизованном доверии, предлагая решение через распределённое согласование между участниками сети.

Техническая литература выработала обширную типологию протоколов консенсуса, отличающихся по характеристикам безопасности, масштабируемости и энергоэффективности. Современные исследования выдвигают гибридные подходы, сочетающие алгоритмы доказательства доли владения с механизмами византийской отказоустойчивости, включая адаптивную приоритизацию и распознавание аномалий для выявления мошеннических действий. В контексте платёжной инфраструктуры Казахстана, где надзор со стороны регулирующих органов является необходимым условием, модели разрешённого консенсуса с участием доверенных валидационных узлов, представляющих официальные органы, открывают перспективные возможности.

Правовые аспекты затрагивают вопросы распределения ответственности. В централизованных системах при возникновении ошибок бремя ответственности однозначно ложится на контролирующее учреждение. В блокчейн-сетях, где ведение реестра распределено между независимыми узлами, механизм установления ответственности усложняется в случае сбоев консенсусных алгоритмов – будь то из-за про-

граммных ошибок, задержек в сети или внешнего вмешательства. Требования Казахстана по лицензированию майнинговых пулов и криптовалютных бирж частично решают эту проблему, определяя регулируемые субъекты. Однако ответственность за сбои, происходящие в рамках децентрализованных протоколов, по-прежнему остаётся нормативно неурегулированной.

Смарт-контракты устраняют необходимость во вмешательстве человека, чьё субъективное суждение или недобросовестные действия могут стать источником мошенничества. Например, в классической модели эскроу-финансирования средства хранятся у третьей стороны до выполнения условий контракта, что сопряжено с рисками присвоения или сговора. Смарт-контракт, выступающий в роли эскроу, обеспечивает автоматический перевод средств после криптографического подтверждения исполнения обязательств, исключая уязвимости, связанные с действиями посредников.

Исследования демонстрируют впечатляющие результаты. В сфере финансирования цепочек поставок применение смарт-контрактов привело к снижению числа мошеннических операций на 92 процента. Опросы в электронной коммерции показывают, что 92 процента респондентов выражают большее доверие к платёжным механизмам на основе блокчейн-технологий по сравнению с традиционными решениями. Эти эмпирические данные подтверждают теоретические предпосылки о том, что автоматизация снижает количество потенциальных точек входа для манипуляций со стороны злоумышленников.

Однако использование смарт-контрактов влечёт за собой особые вызовы. Неизменяемость кода означает, что программные ошибки становятся постоянными, если лишь изначально не предусмотрены механизмы обновления. Это вступает в противоречие с положениями договорного права, допускающими изменение условий по обоюдному согласию сторон.

Решение по делу Van Loon, проводящее границу между изменяемыми и неизменяемыми смарт-контрактами, подчёркивает, насколько этот технический аспект может иметь значимые правовые последствия. В контексте Казахстана внедрение смарт-контрактов требует осмысленного подхода к архитектуре обновляемости, механизмам устранения ошибок, а также к обеспечению защиты интересов пользователей в случаях, когда автоматическое исполнение приводит к непредвиденным результатам.

Значимость регламента MiCA заключается не только в его охвате, но и в первых признаках его действенности. Документ распространяется на криптоактивы, выходящие за рамки существующих механизмов регулирования финансовых услуг, и вводит трёхуровневую классификацию с дифференцированными требованиями к соблюдению, соразмерными уровню риска. Обязательность публикации белой книги обеспечивает прозрачность; положения об авторизации формируют порог для выхода на рынок; нормы, направленные на обеспечение добросовестности торговли, запрещают манипулятивные практики. Механизм «паспортирования», предоставляющий возможность лицензирования в одной юрисдикции с последующей деятельностью по всей территории ЕС, устраняет стимулы к выбору наиболее благоприятной регуляторной среды.

Статистика, связанная с реализацией положений, заслуживает особого внимания. К середине 2025 года было выдано более 40 лицензий поставщикам услуг в сфере криптоактивов (CASP). Более 70% транзакций в ЕС переместились на платформы, соответствующие требованиям. Объём институциональных депозитов в регулируемых кастодиальных структурах вырос на 55%. Эти данные опровергают утверждения о том, что всестороннее регулирование стимулирует перенос деятельности за пределы юрисдикции. Наблюдаемая практика свидетельствует об обратном: добросовестные участники отдают предпочтение правовой определённости.

Для Казахстана ряд выводов, проистекающих из опыта MiCA, может быть непосредственно применен. Поэтапное внедрение – сначала регулирование стейблкоинов, затем общие требования к CASP – обеспечило адаптацию без дестабилизации рынка. Переходные положения позволили действующим операторам продолжить работу в рамках национальных режимов на время адаптации. Центральные реестры Европейского органа по ценным бумагам и рынкам (ESMA), содержащие сведения об авторизованных и не соответствующих требованиям участниках, стали инструментами повышения прозрачности. В то же время исключение полностью децентрализованных протоколов из сферы регулирования в рамках MiCA образует пробелы в обеспечении соблюдения норм, которые Казахстан мог бы учесть, внедряя более технологически нейтральные определения.

Дубай и Абу-Даби конкурируют за привлечение криптовалютного бизнеса, предлагая раз-

личные модели регулирования. Управление по виртуальным активам (VARA) осуществляет самостоятельный надзор за данной сферой, опираясь на комплексные регламенты. Финансовое управление свободной зоны Абу-Даби (FSRA при ADGM) действует в рамках общего права, что делает его привлекательным для институциональных инвесторов. Управление по финансовым услугам (DFSA) регулирует деятельность в международном финансовом центре Дубая (DIFC), опираясь на собственную обновлённую нормативную базу. Несмотря на внешнюю фрагментированность, соглашение о сотрудничестве между SCA и VARA, заключённое в сентябре 2024 года, демонстрирует, как может быть достигнута координация: чёткое разграничение юрисдикций, автоматическое взаимное признание полномочий и снижение нагрузки на участников рынка.

Цифры подтверждают динамику: объём криптовалютных поступлений достиг \$30 миллиардов, институциональные переводы выросли на 55%, примерно каждый четвёртый взрослый житель владеет криптовалютой. Удаление ОАЭ из «серого списка» ФАТФ в феврале 2024 года свидетельствует о соответствии национального надзора международным стандартам в сфере противодействия отмыванию доходов. Для Казахстана, продолжающего формирование своей системы контроля в отношении цифровых активов, данный опыт может стать источником ценных ориентиров.

Правовая база по цифровым активам, разработанная в Международном финансовом центре «Астана» (AIFC), была одной из первых в мире, и в тематическом обзоре IOSCO за октябрь 2025 года признана одной из ведущих юрисдикций по надзору в данной сфере. Эмпирические данные подтверждают это: объём транзакций за первые три квартала 2025 года составил \$6,8 миллиарда, число зарегистрированных клиентов достигло 192 400, что отражает рост на 36% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Закон «О цифровых активах» проводит различие между обеспеченными и необеспеченными цифровыми активами, ограничивая оборот последних за пределами AIFC. Деятельность по цифровому майнингу подлежит лицензированию, причём ранее майнерам было предписано реализовывать определённую долю добытых активов через биржи AIFC в целях налоговой прозрачности. Однако поправки, принятые в ноябре 2025 года, существенно изменили эту

конфигурацию: были отменены обязательства по реализации криптовалют через AIFC и прекращена исключительная юрисдикция центра в отношении криптоактивов. Это позволило лицензированным операторам действовать на всей территории страны при сохранении требований к получению разрешений.

Цифровой тенге представляет собой наиболее масштабную инициативу Казахстана в сфере финансовых технологий. Запущенный в ноябре 2023 года, он основан на гибридно-децентрализованной архитектуре и функционирует через коммерческие банки, предоставляющие услуги конечным пользователям. Пилотные сценарии охватывают широкий спектр применений: платёжные карты, интегрированные с системами Mastercard и Visa; цифровые ваучеры на школьное питание; трансграничные переводы с использованием CBDC Connector от SWIFT; а также выпуск стейблкоинов, обеспеченных цифровым тенге. По данным на начало 2025 года объём операций в рамках пилотного проекта достиг 238 миллиардов тенге. Полномасштабное внедрение ожидается к концу года.

Традиционные рамки по противодействию отмыванию доходов (AML) опираются на наличие идентифицируемых посредников, осуществляющих проверку личности клиентов и передачу сведений о подозрительных транзакциях. Однако децентрализация сознательно устраняет таких посредников, создавая потенциальные «слепые зоны» для правоприменения.

Формирующиеся технологические решения предлагают альтернативные подходы. Системы самоуправляемой цифровой идентичности, такие как SelfKey и Sovrin, позволяют пользователям контролировать собственные персональные данные, предоставляя возможность выборочной передачи верифицированных данных платформам, соответствующим требованиям. KYC-процедуры, реализованные на блокчейне, создают повторно используемые цифровые удостоверения, размещённые в разрешительных сетях, что позволяет сократить сроки и издержки при подключении клиентов при сохранении нормативного соответствия. Применение доказательств с нулевым разглашением (zero-knowledge proofs) открывает возможность проверки информации без раскрытия исходных данных, объединяя требования конфиденциальности с соблюдением регуляторных норм.

Поправки, внесённые в 2024 году Администрацией финансовых услуг AIFC (AFSA),

отражают указанные технологические сдвиги, устанавливая обязанность для поставщиков услуг с цифровыми активами осуществлять надлежащую проверку клиентов с учётом особенностей блокчейн-технологий. Закон «О цифровых активах» возлагает на лицензированных операторов обязанности по мониторингу транзакций и сообщению о подозрительной активности. Тем не менее, одноранговые (peer-to-peer) операции вне рамок регулируемых платформ по-прежнему представляют сложность для надзора. Возникает вопрос о целесообразности использования ончейн-аналитики в дополнение к традиционным инструментам мониторинга.

Процессуальные кодексы Казахстана, регулирующие использование электронных доказательств, были приняты до появления технологии блокчейн и не содержат специальных положений, касающихся записей в распределённых реестрах. В этой связи требуется прояснение ряда аспектов.

Особое внимание следует уделить требованиям к аутентификации. В традиционной практике подлинность электронных доказательств устанавливается посредством свидетельских показаний о создании, передаче и хранении документа, что позволяет проследить цепочку его хранения (chain of custody). Однако блокчейн-записи одновременно существуют на множестве независимых узлов, что усложняет применение привычной модели анализа хранения. Вместе с тем, они потенциально обеспечивают более высокий уровень достоверности за счёт криптографической верификации. Международные прецеденты указывают на необходимость разработки судами специализированных процедур, учитывающих встроенные механизмы обеспечения целостности блокчейн-записей.

Правила о недопустимости слухов (hearsay) потенциально применимы и в отношении блокчейн-записей. Такие данные могут рассматриваться как заявления, сделанные пользователями вне судебного разбирательства, что теоретически подпадает под исключения, предусмотренные для слухов. Вместе с тем, возможны исключения, например, в виде деловой документации или компьютерно-сгенерированных доказательств, однако их применение зависит от соответствия конкретных блокчейн-протоколов установленным в законодательстве критериям. В этой связи реформирование законодательства о доказательствах должно предусматривать чёт-

кое регулирование обращения с такого рода информацией.

Также требует развития нормативная база, касающаяся экспертных заключений. Решение по делу *Bitcoin Fog* демонстрирует, что методы атрибуции в блокчейне могут отвечать критериям надёжности, если сторона, представляющая такие доказательства, способна подтвердить прохождение методики тестирования, наличие рецензирования, известный уровень погрешности и признание в научном сообществе. Казахстанским судам надлежит выработать аналогичные процедуры допустимости, обеспечивающие, чтобы судебные выводы опирались на верифицированные методологические основания.

В случае сбоя в блокчейн-платежах потенциальный круг ответчиков может включать отправляющие банки, принимающие банки, операторов платформ, разработчиков смарт-контрактов, участников консенсусных механизмов, а в отдельных случаях – и саму децентрализованную сеть. Однако существующие гражданско-правовые конструкции ответственности исходят из наличия идентифицируемых и виновных субъектов, что затрудняет их применение в условиях распределённой архитектуры. Децентрализация бросает вызов традиционным предпосылкам о личности ответчика, вызывая необходимость переосмысления подходов к правовой ответственности в цифровой среде.

Закон «О платежах и платёжных системах» закрепляет распределение ответственности на основе договорных обязательств и деликтного принципа вины. Банки несут ответственность за несанкционированные транзакции с правом регрессного требования к недобросовестным сотрудникам или внешним злоумышленникам. Однако такая модель предполагает централизованный контроль, тогда как блокчейн-системы, напротив, устраняют централизацию управления как основу своей архитектуры.

Для преодоления возникающих пробелов в правовом регулировании могут рассматриваться следующие подходы: введение режима строгой ответственности для лицензированных операторов платформ вне зависимости от наличия вины; обязательное страхование или размещение гарантийных сумм; распределение ответственности в зависимости от уровня контроля над элементом транзакции, вызвавшим сбой; создание отраслевых гарантийных механизмов по аналогии с системой страхования вкладов. Приме-

ром для сравнительного анализа могут служить пруденциальные требования, предусмотренные MiCA, а также нормы по достаточности капитала, применяемые в ОАЭ.

Помимо базовой безопасности, технология блокчейн открывает возможности для реализации специализированных механизмов предотвращения мошенничества, заслуживающих отдельного анализа.

На уровне протокола возможна реализация чёрных списков (*blacklisting*), формирующих защищённый от подделки реестр кошельков, связанных с подтверждёнными случаями мошенничества. При маркировке конкретного адреса соответствующая запись распространяется по всей сети, автоматически блокируя операции с его участием. Это позволяет устранить проблемы координации, возникающие при асимметрии информации между различными учреждениями, которую активно используют злоумышленники.

Системы отслеживания происхождения учётных данных (*credential provenance*) позволяют формировать верифицируемую историю легитимности платёжных инструментов. Поддельные карты и синтетические личности эксплуатируют сложности отслеживания жизненного цикла данных в традиционных системах. Блокчейн-регистры фиксируют полный путь учётной единицы – от момента выпуска до последующих изменений, что обеспечивает мгновенную проверку с актуальными авторитетными источниками.

Интеграция функций обнаружения в смарт-контракты предполагает внедрение логики мониторинга непосредственно в платёжные протоколы. В отличие от постфактум-анализа, такие контракты оценивают показатели риска до авторизации перевода: могут приостанавливать подозрительные операции, ограничивать суммы для новых пользователей, либо требовать многостороннего согласования крупных переводов. Эти меры формируют инфраструктурный уровень предотвращения мошенничества, значительно снижая возможности его обхода.

Заключение

Технология блокчейн представляет собой не просто постепенное усовершенствование платёжной безопасности, а качественно иной подход к подтверждению подлинности транзакций. В отличие от традиционных моделей, основанных на институциональном доверии и центра-

лизованной регистрации, блокчейн полагается на криптографическую верификацию и распределённый консенсус. Правовые последствия такого сдвига весьма существенны, однако в существующем нормативном регулировании Казахстана они остаются в значительной степени неурегулированными.

Сравнительный анализ показывает, что всестороннее регулирование не отпугивает, а напротив – привлекает добросовестных участников рынка. Реализация MiCA в Европейском союзе и многорегуляторная модель Объединённых Арабских Эмиратов свидетельствуют о том, что эффективный надзор может сочетаться с инновационным развитием. Правовая инфраструктура AIFC в Казахстане получила международное признание, а пилотный проект по цифровому тенге закрепил за страной статус одного из мировых лидеров в области внедрения цифровых валют центральных банков (CBDC).

Тем не менее, выявленные пробелы в части допустимости доказательств, распределения ответственности и соблюдения требований по противодействию отмыванию доходов требуют законодательного урегулирования до того, как безопасность платёжных операций на базе блокчейн сможет в полной мере реализовать свой потенциал.

Предлагаемые поправки к Закону «О платежах и платёжных системах»:

1. Следует внести положения, закрепляющие правовую значимость технологии распределённых реестров (DLT) как среды для осуществления расчётов. Определения «распределённый реестр», «блокчейн» и «смарт-контракт» должны быть сформулированы в технологически нейтральной форме, обеспечивая гибкость в условиях будущего развития. Транзакции, зафиксированные в реестрах, управляемых лицензированными провайдерами, должны приравниваться по юридической силе к традиционным платёжным записям, при условии соблюдения технических стандартов, утверждаемых Национальным банком.

2. Необходимо установить процессуальные нормы, регулирующие допустимость и оценку блокчейн-записей в рамках судебных споров. Записи, прошедшие криптографическую аутентификацию и зафиксированные в реестрах лицензированных провайдеров, должны презюмироваться как подлинные при отсутствии опровергающих доказательств. Экспертные за-

ключения по аналитике блокчейна должны соответствовать критериям надёжности, аналогичным международному стандарту *Daubert*. Судам следует предоставить полномочия назначать технических экспертов для интерпретации блокчейн-доказательств.

3. Лицензированные операторы платформ должны нести строгую (безвиновную) ответственность за технические сбои, находящиеся в пределах их контроля. Такая ответственность должна быть обеспечена обязательным страхованием или нормативными требованиями к капиталу. Разработчики смарт-контрактов должны подпадать под профессиональную ответственность за ошибки программного кода, с учётом отраслевых стандартов и требований к внешнему аудиту. Децентрализованные протоколы, не имеющие идентифицируемых операторов, должны быть выведены за пределы лицензируемого периметра с обязательным информированием потребителей о рисках отсутствия защитных механизмов.

4. Лицензированные операторы должны получить возможность принимать подтверждённые цифровые удостоверения, выданные признанными системами самоуправляемой идентификации (self-sovereign identity). Ончейн-аналитика должна быть признана вспомогательным инструментом мониторинга, при этом методики цифровой криминалистики, прошедшие валидацию, должны быть допустимы в рамках контрольных и судебных процедур. Следует предусмотреть механизмы трансграничного обмена информацией для отслеживания международных криптоопераций.

Интеграция цифрового тенге с трансграничными блокчейн-платформами представляет собой наиболее значимую возможность в краткосрочной перспективе. Проведение Национальным банком Казахстана тестирования CBDC Connector от SWIFT и потенциал выпуска стейблкоинов, обеспеченных цифровым тенге, открывают путь к участию в формирующихся многосторонних системах взаимной совместимости. Успешная реализация таких инициатив может закрепить за Казахстаном статус регионального лидера в области финансовых технологий и продемонстрировать жизнеспособность блокчейн-инфраструктуры в контексте массовых платёжных систем.

В более отдалённой перспективе сближение технологий блокчейн и искусственного интел-

лекта открывает преобразующие возможности. Смарт-контракты, использующие машинное обучение, смогут динамически адаптировать алгоритмы выявления мошенничества, реагируя на угрозы быстрее, чем это допускают традиционные системы, основанные на фиксированных правилах. Методы федеративного обучения позволят обмениваться данными об угрозах между организациями без нарушения конфиденциальности клиентов. Эти технологические достижения потребуют постоянной адаптации нормативной базы по мере зрелости соответствующих решений.

Эта статья закладывает основу для законодательной разработки, но требует дальнейшего внимания. Необходимо проводить эмпирические исследования для отслеживания результатов внедрения. Сравнительные исследования должны мониторить эволюцию регулирования в других странах. Междисциплинарное сотрудничество между юристами, технологами и финансовыми специалистами окажется ключевым для создания эффективных правовых рамок, способных использовать потенциал безопасности блокчейна и одновременно управлять сопутствующими рисками.

Литература

- Abrar, I., & Sheikh, J. A. (2024). Current trends of blockchain technology: Architecture, applications, challenges, and opportunities. *Discover Internet of Things*, 4, 7. <https://doi.org/10.1007/s43926-024-00058-5>
- Association for Financial Professionals. (2025). *2025 AFP payments fraud and control survey report*. AFP. [Электронный ресурс]. <https://www.financialprofessionals.org/training-resources/resources/survey-research-economic-data/details/payments-fraud> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Astana Financial Services Authority. (2024). *Rulebook on digital asset activities*. AIFC. [Электронный ресурс]. <https://afsa.aifc.kz/> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Bank for International Settlements. (2021). *BIS annual economic report 2021*. BIS. [Электронный ресурс]. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2021e.htm> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Chainalysis. (2024, April 8). Bitcoin Fog case confirms Chainalysis analytics is reliable and admissible in court. *Chainalysis Blog*. [Электронный ресурс]. <https://www.chainalysis.com/blog/bitcoin-fog-daubert-hearing-chainalysis/> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Coinbase, Inc. v. Suski, 602 U.S. 143 (2024). [Электронный ресурс]. https://www.supremecourt.gov/opinions/23pdf/23-3_879d.pdf (Дата обращения: 05.02.2026).
- Conlon, T., Corbet, S., & Oxley, L. (2024). The impact of MiCA on the European cryptocurrency market. *Journal of Financial Regulation*, 10(2), 145-178.
- European Parliament and Council. (2023). Regulation (EU) 2023/1114 on markets in crypto-assets (MiCA). *Official Journal of the European Union*, L 150, 52-205.
- European Securities and Markets Authority. (2025). *MiCA implementation status report*. ESMA. [Электронный ресурс]. <https://www.esma.europa.eu/> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Financial Action Task Force. (2021). *Updated guidance for a risk-based approach to virtual assets and virtual asset service providers*. FATF. [Электронный ресурс]. <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Greshnikov, K. (2025, July 4). New in the regulation of digital assets in Kazakhstan. *Chambers and Partners*. [Электронный ресурс]. <https://chambers.com/articles/new-in-the-regulation-of-digital-assets-in-kazakhstan> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Guo, H., Liu, X. Exploring trust dynamics in finance: the impact of blockchain technology and smart contracts. *Humanit Soc Sci Commun* 12, 1235 (2025). <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05473-9>
- Harris, M. (2023). Blockchain-Based Evidence in Courts: Standards, Reliability, and Admissibility Challenges. *Legal Studies in Digital Age*, 2(3), 49-63. <https://jlsda.com/index.php/lstda/article/view/321>
- International Monetary Fund. (2024). The Kazakhstan Digital Tenge project. *IMF Staff Country Reports*, 2024(047). <https://doi.org/10.5089/9798400267642.002>
- International Organization of Securities Commissions. (2025). *Thematic review: Digital asset oversight*. IOSCO. [Электронный ресурс]. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD801.pdf> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Library of Congress. (2023, April 30). Kazakhstan: New law establishes legal framework for digital assets and cryptomining. *Global Legal Monitor*. [Электронный ресурс]. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2023-04-30/kazakhstan-new-law-establishes-legal-framework-for-digital-assets-and-cryptomining/> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Al Mashhour, O. F., Abd Aziz, A. S., & Noor, N. A. M. (2023). Legal and Regulatory Aspects of Smart Contracts: A Systematic Review. *Eurasian Journal of Management & Social Sciences – Open Access*, 4(2), 156-172. <https://doi.org/10.23918/ejmss.V4i2p156>
- О цифровых активах в Республике Казахстан. Закон Республики Казахстан от 6 февраля 2023 года № 193-VII ЗРК. [Электронный ресурс]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Национальный банк Республики Казахстан (2024). Реестр платежных систем. [Электронный ресурс]. <https://nationalbank.kz/ru/news/reestr-platezhnyh-sistem> (Дата обращения: 05.02.2026).

- National Payments Corporation of Kazakhstan. (2025). *Digital Tenge annual development report*. NPCK. [Электронный ресурс]. <https://npck.kz/wp-content/uploads/2025/02/annual-report-on-the-development-of-ndfi.pdf> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Polydor, S. (2020). Blockchain evidence in court proceedings in China—A comparative study of admissible evidence in the digital age. *Stanford Journal of Blockchain Law & Policy*, 3, 96-120.
- Recorded Future. (2024). *2024 payment fraud intelligence report*. Recorded Future. [Электронный ресурс]. <https://www.recordedfuture.com/research/annual-payment-fraud-intelligence-report-2024> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Samuels v. Lido DAO, No. 23-cv-06492-VC (N.D. Cal. Nov. 18, 2024). [Электронный ресурс]. <https://www.courtlistener.com/docket/68095676/samuels-v-lido-dao/> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Smith, K. J., & Dhillon, G. (2020). Assessing blockchain potential for improving the cybersecurity of financial transactions. *Management Finance*, 46(6), 833-848. <https://doi.org/10.1108/MF-06-2019-0314>
- Szabo, N. (1997). Formalizing and Securing Relationships on Public Networks. *First Monday*, 2(9). <https://doi.org/10.5210/fm.v2i9.548>
- Tariq, E., Akour, I., Al-Shanableh, N., Alquqa, E., Alzboun, N., Al-Hawary, S., & Mohammad, A. (2024). How cybersecurity influences fraud prevention: An empirical study on Jordanian commercial banks. *International Journal of Data and Network Science*, 8(1), 69-76. <https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2023.10.016>
- Trustpair. (2025). *Fraud in the cyber era: 2025 fraud trends and insights*. Trustpair. [Электронный ресурс]. <https://trustpair.com/white-papers/> (Дата обращения: 05.02.2026).
- UAE Federal Decree Law No. 4. (2022). Regulating virtual assets in the Emirate of Dubai. [Электронный ресурс]. [https://dlp.dubai.gov.ae/Legislation%20Reference/2022/Law%20No.%20\(4\)%20of%202022%20Regulating%20Virtual%20Assets.html](https://dlp.dubai.gov.ae/Legislation%20Reference/2022/Law%20No.%20(4)%20of%202022%20Regulating%20Virtual%20Assets.html) (Дата обращения: 05.02.2026).
- Van Loon v. Department of the Treasury, 122 F.4th 549 (5th Cir. 2024). [Электронный ресурс]. <https://www.ca5.uscourts.gov/opinions/pub/23/23-50669-CV0.pdf> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Vermont General Assembly. (2016). Blockchain enabling act. 12 V.S.A. § 1913. [Электронный ресурс]. <https://legislature.vermont.gov/statutes/section/12/081/01913> (Дата обращения: 05.02.2026).
- Wu, Y. (2024). Blockchain for finance: A survey. *IET Blockchain*, 4(1), 1-23. <https://doi.org/10.1049/blc2.12067>
- Zhang, Y., & Wen, J. (2020). Electronic evidence in the blockchain era: New rules on authenticity and integrity. *Computer Law & Security Review*, 36, 105389. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2020.105401>

References

- Abrar, I., & Sheikh, J. A. (2024). Current trends of blockchain technology: Architecture, applications, challenges, and opportunities. *Discover Internet of Things*, 4, 7. <https://doi.org/10.1007/s43926-024-00058-5>
- Association for Financial Professionals. (2025). 2025 AFP payments fraud and control survey report. AFP. [Elektronnyj resurs]. <https://www.financialprofessionals.org/training-resources/resources/survey-research-economic-data/details/payments-fraud> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Astana Financial Services Authority. (2024). Rulebook on digital asset activities. AIFC. [Elektronnyj resurs]. <https://afsa.aifc.kz/> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Bank for International Settlements. (2021). BIS annual economic report 2021. BIS. [Elektronnyj resurs]. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2021e.htm> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Chainalysis. (2024, April 8). Bitcoin Fog case confirms Chainalysis analytics is reliable and admissible in court. Chainalysis Blog. [Elektronnyj resurs]. <https://www.chainalysis.com/blog/bitcoin-fog-daubert-hearing-chainalysis/> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Coinbase, Inc. v. Suski, 602 U.S. 143 (2024). [Elektronnyj resurs]. https://www.supremecourt.gov/opinions/23pdf/23-3_879d.pdf (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Conlon, T., Corbet, S., & Oxley, L. (2024). The impact of MiCA on the European cryptocurrency market. *Journal of Financial Regulation*, 10(2), 145-178.
- European Parliament and Council. (2023). Regulation (EU) 2023/1114 on markets in crypto-assets (MiCA). *Official Journal of the European Union*, L 150, 52-205.
- European Securities and Markets Authority. (2025). MiCA implementation status report. ESMA. [Elektronnyj resurs]. <https://www.esma.europa.eu/> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Financial Action Task Force. (2021). Updated guidance for a risk-based approach to virtual assets and virtual asset service providers. FATF. [Elektronnyj resurs]. <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Greshnikov, K. (2025, July 4). New in the regulation of digital assets in Kazakhstan. Chambers and Partners. [Elektronnyj resurs]. <https://chambers.com/articles/new-in-the-regulation-of-digital-assets-in-kazakhstan> (Data obrasheniya: 05.02.2026).
- Guo, H., Liu, X. Exploring trust dynamics in finance: the impact of blockchain technology and smart contracts. *Humanit Soc Sci Commun* 12, 1235 (2025). <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05473-9>
- Harris, M. (2023). Blockchain-Based Evidence in Courts: Standards, Reliability, and Admissibility Challenges. *Legal Studies in Digital Age*, 2(3), 49-63. <https://jlsda.com/index.php/ljsda/article/view/321>
- International Monetary Fund. (2024). The Kazakhstan Digital Tenge project. *IMF Staff Country Reports*, 2024(047). <https://doi.org/10.5089/9798400267642.002>

International Organization of Securities Commissions. (2025). Thematic review: Digital asset oversight. IOSCO. [Elektronnyj resurs]. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD801.pdf> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Library of Congress. (2023, April 30). Kazakhstan: New law establishes legal framework for digital assets and cryptomining. Global Legal Monitor. [Elektronnyj resurs]. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2023-04-30/kazakhstan-new-law-establishes-legal-framework-for-digital-assets-and-cryptomining/> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Al Mashhour, O. F., Abd Aziz, A. S., & Noor, N. A. M. (2023). Legal and Regulatory Aspects of Smart Contracts: A Systematic Review. Eurasian Journal of Management & Social Sciences – Open Access, 4(2), 156-172. <https://doi.org/10.23918/ejmss.V4i2p156>
О цифровых активах в Республике Казахстан. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 fevralya 2023 goda № 193-VII ZRK. [Elektronnyj resurs]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Natsionalnyj bank Respubliki Kazakhstan (2024). Reestr platezhnyh sistem. [Elektronnyj resurs]. <https://nationalbank.kz/ru/news/reestr-platezhnyh-sistem> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

National Payments Corporation of Kazakhstan. (2025). Digital Tenge annual development report. NPCK. [Elektronnyj resurs]. <https://npck.kz/wp-content/uploads/2025/02/annual-report-on-the-development-of-ndfi.pdf> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Polydor, S. (2020). Blockchain evidence in court proceedings in China—A comparative study of admissible evidence in the digital age. Stanford Journal of Blockchain Law & Policy, 3, 96-120.

Recorded Future. (2024). 2024 payment fraud intelligence report. Recorded Future. [Elektronnyj resurs]. <https://www.recordedfuture.com/research/annual-payment-fraud-intelligence-report-2024> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Samuels v. Lido DAO, No. 23-cv-06492-VC (N.D. Cal. Nov. 18, 2024). [Elektronnyj resurs]. <https://www.courtlistener.com/docket/68095676/samuels-v-lido-dao/> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Smith, K. J., & Dhillon, G. (2020). Assessing blockchain potential for improving the cybersecurity of financial transactions. Management Finance, 46(6), 833-848. <https://doi.org/10.1108/MF-06-2019-0314>

Szabo, N. (1997). Formalizing and Securing Relationships on Public Networks. First Monday, 2(9). <https://doi.org/10.5210/fm.v2i9.548>

Tariq, E., Akour, I., Al-Shanableh, N., Alquqa, E., Alzboun, N., Al-Hawary, S., & Mohammad, A. (2024). How cybersecurity influences fraud prevention: An empirical study on Jordanian commercial banks. International Journal of Data and Network Science, 8(1), 69-76. <https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2023.10.016>

Trustpair. (2025). Fraud in the cyber era: 2025 fraud trends and insights. Trustpair. [Elektronnyj resurs]. <https://trustpair.com/white-papers/> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

UAE Federal Decree Law No. 4. (2022). Regulating virtual assets in the Emirate of Dubai. [Elektronnyj resurs]. [https://dlp.dubai.gov.ae/Legislation%20Reference/2022/Law%20No.%20\(4\)%20of%202022%20Regulating%20Virtual%20Assets.html](https://dlp.dubai.gov.ae/Legislation%20Reference/2022/Law%20No.%20(4)%20of%202022%20Regulating%20Virtual%20Assets.html) (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Van Loon v. Department of the Treasury, 122 F.4th 549 (5th Cir. 2024). [Elektronnyj resurs]. <https://www.ca5.uscourts.gov/opinions/pub/23/23-50669-CV0.pdf> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Vermont General Assembly. (2016). Blockchain enabling act. 12 V.S.A. § 1913. [Elektronnyj resurs]. <https://legislature.vermont.gov/statutes/section/12/081/01913> (Data obrasheniya: 05.02.2026).

Wu, Y. (2024). Blockchain for finance: A survey. IET Blockchain, 4(1), 1-23. <https://doi.org/10.1049/blc2.12067>

Zhang, Y., & Wen, J. (2020). Electronic evidence in the blockchain era: New rules on authenticity and integrity. Computer Law & Security Review, 36, 105389. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2020.105401>

Сведения об авторах:

Күмісбек Айбар Аманкулұлы – докторант *Международного казахского-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави* (Туркестан, Казахстан, e-mail: aibar0n@yandex.ru);

Медетов Алимардин Шахмардинович (автор для корреспонденции) – профессор *Международного казахского-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави* (Туркестан, Казахстан, e-mail: alimardin.medetov@ayu.edu.kz);

Кожамбеков Даулет Рысбекович – старший преподаватель *Международного казахского-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави* (Туркестан, Казахстан, e-mail: kozhambekov@ayu.edu.kz)

Ахмет Сайрамбай Умбетұлы – старший преподаватель *Центрально-Азиатского инновационного университета* (Шымкент, Казахстан, e-mail: sairambai.akhmet@g.mail.com)

Байбосынов Мухтар Пердебаевич – старший преподаватель *Центрально-Азиатского инновационного университета* (Шымкент, Казахстан, e-mail: mukhtar.baybosynov@inbox.ru).

Information about authors:

Kumisbek Aybar Amankululy – Doctoral student at *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University* (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: aibar0n@yandex.ru);

Medetov Alimardin Shakhmardinovich (corresponding author) – Professor at *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University* (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: alimardin.medetov@ayu.edu.kz);

Kozhambekov Daulet Rysbekovich – Senior lecturer at *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University* (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: kozhambekov@ayu.edu.kz);

Akhmet Sairambay Umbetuly – Senior lecturer at *Central Asian Innovative University* (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: sairambai.akhmet@gmail.com);

Baibosynov Mukhtar Perdebaevich – Senior lecturer at *Central Asian Innovative University* (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: mukhtar.baybosynov@inbox.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Күмісбек Айбар Аманқұлұлы – Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің докторанты (Түркістан, Қазақстан, e-mail: aibarop@yandex.ru);

Медетов Әлімәрден Шахмарденұлы (хат-хабарларға арналған автор) – Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің профессоры (Түркістан, Қазақстан, e-mail: alimardin.medetov@ayu.edu.kz);

Қожамбеков Дәулет Рысбекұлы – Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: kozhambekov@ayu.edu.kz);

Ахмет Сайрамбай Үмбетұлы – Орталық Азия Инновациялық университетінің аға оқытушысы (Шымкент, Қазақстан, e-mail: sairambai.akhmet@gmail.com);

Байбосынов Мұхтар Пердебайұлы – Орталық Азия Инновациялық университетінің аға оқытушысы (Шымкент, Қазақстан, e-mail: mukhtar.baybosunov@inbox.ru).

Поступило: 16 июля 2025г.

Принято: 20 декабря 2025г.

6-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

FTAMP 10.87.27; 81.93.29

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025116415>**А.А. Утенова** , **В.Т. Ауешова*** , **Е.Т. Нұрмағанбет** Ш. Есенов атындағы Каспий технология және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан
*e-mail: baueshova@mail.ru**АҚШ, АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ
(МЫСАЛЫ, ЖАПОНИЯ, СИНГАПУР)
ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ҚОРҒАУ ТӘЖІРИБЕСІ**

Бұл мақалада АҚШ пен Азия елдеріндегі, соның ішінде Жапония мен Сингапурдағы дербес деректерді қорғау саласындағы құқықтық реттеу тетіктері мен олардың ерекшеліктері салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан қарастырылады. Автор дербес деректердің қазіргі цифрлық қоғамдағы рөлі мен жеке өмірге қол сұқпау құқығын қамтамасыз етудің маңыздылығын атап өтеді. АҚШ тәжірибесі бірыңғай кешенді деректерді қорғау заңының болмауымен ерекшеленіп, жеке сектор мен мемлекеттік институттар арасындағы жауапкершілік бөлінісінің әлсіздігі тұрғысынан егжей-тегжейлі талданады. Онда деректерді қорғау негізінен салалық заңдармен (денсаулық, қаржы, білім және т.б.) реттелетіні, ал федералдық деңгейде бірыңғай құқықтық режимнің әлі қалыптаспағаны көрсетіледі.

Сонымен қатар ғылыми мақалада Азия елдерінде, соның ішінде Жапония мен Сингапурда, деректерді қорғау жүйесі халықаралық стандарттарға сәйкестендіріле отырып, ұлттық мәдени және құқықтық дәстүрлермен үйлестірілгендігі айқындалады. Зерттеу барысында деректерді қорғаудың институционалдық құрылымы, реттеуші органдардың рөлі мен корпоративтік жауапкершілік мәселелері талданады. Мақалада сонымен қатар аймақтық ерекшеліктер мен жаһандық интеграциялық үрдістердің өзара ықпалы, халықаралық құқықтық үйлесімділік пен дербес деректердің қауіпсіз айналымын қамтамасыз ету қажеттілігі қарастырылған. Автор жаһандану жағдайында ұлттық заңнамаларды халықаралық стандарттарға үйлестіру қажеттігін және деректерді қорғауда құқықтық, технологиялық әрі мәдени факторлардың өзара байланысын айқындайды.

Түйін сөздер: дербес деректерді қорғау; жекешелік құқығы; АҚШ; Жапония; Сингапур; құқықтық реттеу; цифрлық қоғам; халықаралық стандарттар; деректерді басқару; салыстырмалы талдау.

A.A. Utenova, B.T. Aueshova*, E.T. Nurmaganbet

Sh. Yesenov Caspian University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan

*e-mail: baueshova@mail.ru

**Experience of personal data protection in the USA and Asian countries
(e.g. Japan, Singapore)**

This article provides a comparative legal analysis of the mechanisms and specific features of legal regulation in the field of personal data protection in the United States and a number of Asian countries, including Japan and Singapore. The author highlights the role of personal data in the modern digital society and emphasizes the importance of safeguarding the right to privacy. The US experience is examined in detail from the perspective of the absence of a single comprehensive data protection act and the weak allocation of responsibilities between the private sector and public institutions. It is shown that data protection in the United States is mainly governed by sectoral legislation (healthcare, finance, education, etc.), while a unified legal regime at the federal level has not yet been formed.

Furthermore, the article demonstrates that in Asian countries, including Japan and Singapore, data protection systems have been aligned with international standards while being adapted to national cultural and legal traditions. The study analyses the institutional framework of data protection, the role of regulatory authorities, and issues of corporate responsibility. The article also considers the interaction between regional specificities and global integration trends, the need for international legal harmonization, and ensuring the secure cross-border flow of personal data. The author argues that, under conditions of globalization, it is necessary to align national legislation with international standards and to account for the interconnection of legal, technological and cultural factors in the field of data protection.

Keywords: personal data protection; privacy; USA; Japan; Singapore; legal regulation; digital society; international standards; data governance; comparative analysis.

А.А. Утенова, В.Т. Ауешова*, Е.Т. Нұрмағанбет

Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан

*e-mail: baueshova@mail.ru

Опыт защиты персональных данных в США и странах Азии (на примере Японии и Сингапура)

В данной статье в сравнительно-правовом аспекте рассматриваются механизмы и особенности правового регулирования в сфере защиты персональных данных в США и ряде стран Азии, в том числе в Японии и Сингапуре. Автор подчеркивает роль персональных данных в современном цифровом обществе и важность обеспечения права на неприкосновенность частной жизни. Опыт США подробно анализируется с точки зрения отсутствия единого комплексного закона о защите данных и слабой разграниченности ответственности между частным сектором и государственными институтами. Показано, что защита данных в США в основном осуществляется на основе отраслевого законодательства (в области здравоохранения, финансов, образования и др.), при этом единый правовой режим на федеральном уровне до сих пор не сформирован.

Одновременно в статье отмечается, что в странах Азии, в том числе Японии и Сингапуре, системы защиты данных выстраиваются в соответствии с международными стандартами с учетом национальных культурных и правовых традиций. В ходе исследования анализируются институциональная структура защиты данных, роль регуляторных органов и вопросы корпоративной ответственности. Кроме того, рассматривается взаимовлияние региональных особенностей и глобальных интеграционных процессов, необходимость международно-правовой гармонизации и обеспечения безопасного трансграничного обращения персональных данных. Автор обосновывает необходимость приведения национального законодательства в соответствие с международными стандартами и учета взаимосвязи правовых, технологических и культурных факторов в сфере защиты данных в условиях глобализации.

Ключевые слова: защита персональных данных, частная жизнь, США, Япония, Сингапур, правовое регулирование, цифровое общество, международные стандарты, управление данными, сравнительный анализ.

Кіріспе

XXI ғасырда ақпарат мемлекеттердің саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығын айқындайтын негізгі құндылықтардың біріне айналды. Жеке тұлғаға тән ерекшеліктерді бейнелейтін дербес деректер ерекше маңызға ие стратегиялық ресурс ретінде қарастырылып, олардың қорғалу деңгейі азаматтардың цифрлық технологияларға деген сенімін және құқықтық институттардың заңдылығын қамтамасыз ететін басты факторлардың бірі болып отыр. Алайда цифрлық ортаның қарқынды дамуы, жиналатын деректер көлемінің үздіксіз өсуі мен ақпараттық ағындардың трансшекаралық сипаты әлемдік қауымдастық алдына ұлттық юрисдикциялар дербес деректер қозғалысын бақылау мүмкіндігін жоғалтқан жағдайда жеке өмірдің құпиялығын тиімді қорғау тетіктерін қалыптастыру міндетін қойды (<https://www.un.org/en>).

Материалдар мен әдістер

Дербес деректерді қорғау жөніндегі халықаралық тәжірибе адам құқықтары, экономикалық бәсекелестік және технологиялық прогресс то-

ғысында қалыптасуда. Бір жағынан, жеке өмірді қорғау құқықтары Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (<https://rm.coe.int/>) мен Еуропа кеңесінің №108 конвенциясы (<https://eur-lex.europa.eu/>) сияқты әмбебап және өңірлік халықаралық актілерде бекітілген, бұл құпия ақпараттың қорғалуы адамның негізгі құқықтарының бірі ретінде танылғанын білдіреді. Екінші жағынан, деректерге негізделген жаһандық экономика бұзушылықтардың алдын алып қана қоймай, инновацияларды, электрондық коммерцияны және трансшекаралық ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік беретін икемді құқықтық реттеуді талап етеді. Сол себепті қазіргі халықаралық құқықтық жүйе ақпараттың еркін айналымы мен дербес деректерді қорғау құқығын қамтамасыз ету арасындағы тепе-теңдікті табу қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр.

Соңғы жылдары цифрлық реттеу саласында жаңа ықпал орталықтарының қалыптасу үрдісі байқалады. Бұрын бұл салада еуропалық стандарттар үстемдік етіп келсе, бүгінде дербес деректерді қорғау үлгілерін әзірлеу мен іске асыру ісіне АҚШ пен Азия елдері белсенді түрде араласа бастады. Бұл өңірлерде цифрлық нарық еркіндігі мен тұлғаның құқықтық қауіпсіздігі

арасындағы өзара байланысқа қатысты дербес көзқарастар жүйесі қалыптасуда. Олардың тәжірибесін зерделеу қазіргі кезеңдегі жаһандық цифрлық трансформация дәуірінде құқықтық реттеу қағидаттарының қалайша қалыптасып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді.

Америка Құрама Штаттары жеке деректерді қорғауда салалық тәсілді қолданады. Елде жеке деректердің құпиялылығы мен қорғалуын қамтамасыз ететін бірыңғай, кешенді федералдық заң жоқ. Оның орнына, федералдық деңгейдегі заңнама деректерді негізінен нақты салалар шеңберінде қорғайды. Еуропалық Одақтың дербес деректерді қорғау туралы кешенді директивасынан айырмашылығы (<https://eur-lex.europa.eu/>), АҚШ-та федералдық және штаттық деңгейдегі заңдар, әкімшілік реттеу актілері, сондай-ақ салаішілік өзін-өзі реттеу қағидаларының үйлесімі қолданылады. Деректерді қорғау кепілдіктері салаға бағытталған сипатқа ие және олар көптеген заңнамалық актілер мен сот тәжірибесінде қамтылған. Бұл нормалар тек белгілі бір салаларға ғана қатысты, мысалы: денсаулық сақтау, білім беру, байланыс, қаржы қызметтері, сондай-ақ онлайн деректерді жинау жағдайында – балаларға. Алғашқы көзқараста салыстырмалы құқық саласының мамандары АҚШ-тың дербес деректерді қорғау жүйесін Еуропаға қарағанда әлсіздеу деп қабылдауы мүмкін, дегенмен кейбір аспектілер бойынша америкалық үлгі еуропалықтан жоғары деңгейде қорғаныс ұсынады.

АҚШ-тағы алғашқы дербес деректерді қорғау туралы заң – «Тұтынушылардың несиелік есептері туралы әділ заң» (Fair Credit Reporting Act, FCRA) – 1970 жылы қабылданды (<https://www.consumer.ftc.gov/>). Бұл заңның мақсаты тұтынушылардың несиелік есеп беру саласында деректермен алмасуға шектеу қою және, ең бастысы, азаматтарға есептегі қателерді түзетуге мүмкіндік беру болды.

«Тұтынушылардың несиелік есептері туралы әділ заң» кейінгі деректерді қорғау туралы заңнамалар үшін үш құрамдас үлгі орнатты:

- тұтынушыларға олардың нақты деректер жазбалары туралы хабарлау міндетін енгізу;
- мемлекеттік орган басқаратын әкімшілік шағымдану рәсімін орнату;
- құқық қорғау органдарының деректерге қол жеткізу шарттарын әртүрлі дәлелдеу стандарттары негізінде анықтау.

1973 жылы АҚШ-тың Денсаулық сақтау, білім беру және әл-ауқат министрлігі «Компьютерлер және азаматтардың құқықтары» атты есеп

жариялады. Онда үкіметке Әділ ақпараттық тәжірибелер кодексін (Fair Information Practices, FIPs) қабылдау ұсынылды. Бұл кодекс барлық ұйымдарды жеке сәйкестендірілетін ақпаратты қорғау ережелерін сақтауға міндеттеуі тиіс еді. Кодекс талаптарына сай келмейтін тәжірибелерге мемлекеттік санкциялар қолданылуы көзделді.

1974 жылы, Уотергейт жанжалынан кейін, Конгресс Құпиялылық туралы заңды (Privacy Act) қабылдады (<https://www.justice.gov/>). Денсаулық сақтау, білім беру және әл-ауқат министрлігі есебінде бұл заң «барлық автоматтандырылған жеке деректер жүйелеріне» қолданылуы тиіс делінгенімен, соңғы нұсқасы тек федералдық агенттіктердің деректер базаларына қатысты болды. Заңда «құпиялылық құқығы – АҚШ Конституциясымен қорғалатын жеке және іргелі құқық» деп жарияланды. «Құпиялылық туралы заң» АҚШ Бас қызметтер басқармасы жүргізетін жазбалар жүйелерінде сақталатын жеке ақпаратты қорғайды.

Дегенмен, Конгресс 1974 жылы дербес деректердің құпиялылығын қорғауға өз міндеттемесін мәлімдегеніне қарамастан, АҚШ әлі күнге дейін кешенді деректерді қорғау жүйесін қалыптастырған жоқ. Елдегі федералдық және штаттық деңгейдегі тар шеңберлі заңдар мен ережелердің мозаикалық жүйесі үкіметтік органдарға және кей жағдайларда жеке тұлғаларға заңды бұзған ұйымдарға қарсы шағым түсіруге мүмкіндік береді. Алайда, жеке деректерді қорғаудағы Еуропалық Одақтың тәсілімен салыстырғанда – ол көптеген жағынан құпиялылықты қорғаудың «алтын стандарты» болып саналса – АҚШ-тағы басым модель көбіне тұтынушылардың құқықтарын қорғауға бағытталған реттеу шараларына негізделген (Boone, 2018).

Талқылау

АҚШ пен Азия елдеріндегі, соның ішінде Жапония мен Сингапурдағы дербес деректерді қорғау саласындағы құқықтық реттеу тетіктері мен олардың ерекшеліктері салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан қарастырылатындықтан. Дербес деректердің қазіргі цифрлық қоғамдағы ролі мен жеке өмірге қол сұқпау құқығын қамтамасыз етудің маңыздылығын атап өтеді. Деректер ауқымының экспоненциалды өсуі, жасанды интеллект, бұлттық технологиялар мен Big Data шешімдерінің кең таралуы тұлғаның автономиясы мен құпия өміріне жаңа қауіп-қатерлер туындататыны көрсетіледі.

АҚШ тәжірибесі бірыңғай кешенді деректерді қорғау заңының болмауымен ерекшеленіп, жеке сектор мен мемлекеттік институттар арасындағы жауапкершілік бөлінісінің әлсіздігі тұрғысынан егжей-тегжейлі талданады. Онда деректерді қорғау негізінен салалық заңдармен (денсаулық, қаржы, білім және т.б.) реттелетіні, ал федералдық деңгейде бірыңғай құқықтық режимнің әлі қалыптаспағаны көрсетіледі. АҚШ моделінің артықшылықтары ретінде реттеудің икемділігін, инновацияларды тежемеу қағидатын және нарықтық өзін-өзі реттеуге сенімділікті атап өтеді. Сонымен қатар, тұтынушылардың құқықтары мен дербес деректеріне қатысты түсінікті әрі бірізді емес режим азаматтар үшін құқықтық айқындықтың жеткіліксіз болуына әкелетіні, ал әр штат деңгейіндегі түрлі актілер құқық қолдану тәжірибесін күрделендіретіні көрсетіледі.

Азия елдерінде, соның ішінде Жапония мен Сингапурда, деректерді қорғау жүйесі халықаралық стандарттарға сәйкестендіріле отырып, ұлттық мәдени және құқықтық дәстүрлермен үйлестірілгендігі айқындалады. Бұл ретте Жапониядағы Дербес ақпаратты қорғау туралы заң (APPI) мен Сингапурдың Дербес деректерді қорғау туралы заңы (PDPA) үлгілік құқықтық тетіктер ретінде қарастырылады. Зерттеуде аталған заңдарда ашықтық, жауапкершілік, пропорционалдық және мақсатпен шектелу қағидаттары бекітілгені, дербес деректер субъектілерінің құқықтары (қол жеткізу, түзету, жою және өңдеуге шектеу қою) нақты регламенттелгені талданады.

Зерттеу барысында деректерді қорғаудың институционалдық құрылымы, реттеуші органдардың рөлі мен корпоративтік жауапкершілік мәселелері талданады. Жапониядағы Дербес ақпаратты қорғау жөніндегі комиссия мен Сингапурдың Дербес деректерді қорғау жөніндегі комиссиясы сияқты уәкілетті органдардың тәуелсіздігі, қадағалау функциялары және құқық бұзушылықтар үшін санкциялар қолдану өкілеттіктері қарастырылады. Корпоративтік ортада деректерді қорғау әсерін бағалау (DPIA), ішкі комплаенс-жүйелерді енгізу, киберқауіпсіздік стандарттарын сақтау және қызметкерлерді оқыту сияқты практикаға бағытталған құралдардың маңызы айқындалады.

Сонымен қатар аймақтық ерекшеліктер мен жаһандық интеграциялық үрдістердің өзара ықпалы, халықаралық құқықтық үйлесімділік пен дербес деректердің қауіпсіз айналымын қамтамасыз ету қажеттілігі қарастырылған. Азия-Ты-

нық мұхиты өңіріндегі АРЕС, сондай-ақ Еуропалық Одақтың GDPR нормаларына жақындасу үрдістері трансшекаралық деректер алмасуда ортақ қағидаттар қалыптастыруға ықпал ететіні атап өтіледі. Автор жаһандану жағдайында ұлттық заңнамаларды халықаралық стандарттарға үйлестіру қажеттігін және деректерді қорғауда құқықтық, технологиялық әрі мәдени факторлардың өзара байланысын айқындайды. Бұл тұрғыдан алғанда, дербес деректерді қорғау тек тар салалық құқықтық институт қана емес, сонымен бірге цифрлық егемендік, адам құқықтары және тұрақты даму дискурстарымен тығыз байланыста қарастырылатын кешенді феномен ретінде сипатталады.

Сондықтан, АҚШ-та дербес деректердің құпиялылығын қорғаудағы негізгі орган – Федералдық сауда комиссиясы. Бұл тәуелсіз құқық қорғау агенттігі тұтынушылардың құқықтарын қорғау міндетін атқарады. Алайда, Федералдық сауда комиссиясының негізгі өкілеттігі Федералдық сауда комиссиясы туралы актінің 5-бөлімінен туындайды, сондықтан оның құзыреті тек ақпараттық тәжірибелері «алдаушы» немесе «әділетсіз» деп танылған ұйымдарға ғана таралады.

Осы тұрғыдан алғанда, «Құпиялылық туралы заң» дербес деректер туралы арнайы заң емес, керісінше жеке ақпаратты жария ету мен оны қорғауға қатысты әділетсіз немесе алдаушы әрекеттерді тыйым салу үшін қолданылатын кең ауқымды тұтынушыларды қорғау жүйесі болып табылады. Сонымен қатар, «Жеке тұлғаның жеке басын ұрлау және алдын алу туралы заң» (Identity Theft Assumption and Deterrence Act) (<https://www.govinfo.gov/>) Федералдық сауда комиссиясына жеке басын ұрлауға байланысты шағымдарды қабылдайтын және азаматтарды хабардар ететін бірыңғай орталық қызметін құруды, сондай-ақ жеке тұлғаның деректерін ұрлауға қатысты қылмыстық заңнаманы күшейтуді міндеттейді.

2021-2022 жылдардағы АҚШ Конгресінің сессиясында жеке тұлғалардың дербес деректерін қорғау мен құпиялылығын қамтамасыз етуге қатысты бірнеше заң жобасы қарастырылды. Олардың қатарында 2019-2020 жылдардағы алдыңғы сессияда ұсынылған, бірақ сол кезде қабылданбай, кейінгі сессияда қайта енгізілген бастамалар да болды. Аталған бастамалар деректерді қорғауға түрлі тәсілдер ұсынды: кейбірі ауқымды әрі кешенді сипатта болса, басқалары штат деңгейіндегі дербес деректерді қорғау заңдарының күшін жоятын (preemption) норма-

лар енгізуді көздеді. Кейбір заң жобалары жаңа мемлекеттік агенттіктер құруды ұсынса, енді біреулері тергеу мен қадағалау функцияларын атқаруда қолданыстағы мемлекеттік инфрақұрылымға сүйенді. Ең кең ауқымды жобаларда ғылыми зерттеулермен байланысты қызмет түрлеріне белгілі бір жеңілдіктер қарастырылған. Барлық нұсқаларда қолданыстағы федералдық деректердің құпиялылығы мен қорғалуына қатысты заңдардың күші сақталды. Нәтижесінде, сарапшылардың басым бөлігі Конгресс пен Атқарушы билік тарапынан айқын саяси ерік-жігер байқалмағандықтан, бұл заң жобалары қабылданбады деп есептейді (DiPersio, 2022: 9-16).

Сонымен, АҚШ-та дербес деректерді қорғаудың кешенді жүйесін қабылдау мәселесі Конгрессте екі партия тарапынан да белгілі бір дәрежеде қолдауға ие әрі қоғамда кеңінен қолдау табуға алады. Алайда бүгінгі күнге дейін бұл бағытта айтарлықтай ілгерілеу байқалмай отыр. Дегенмен, жағдай барған сайын өзекті сипат алуға, себебі азаматтар өздерінің жеке деректерінің цифрлық кеңістікте қалай пайдаланылып (және кейде теріс пайдаланылып) жатқанын барған сайын тереңірек түсінуде.

Компаниялар өзін-өзі реттеу шараларын қабылдап жатқанын мәлімдегенімен, бұл әрекеттер көп жағдайда жеткіліксіз болып қалады. Бірқатар штаттар дербес деректерді қорғауға арналған жеке заңдарын қабылдаған, алайда олардың стандарттары мен ережелері арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Деректердің жария болып кетуі немесе әділетсіз не адастыратын деректермен жұмыс істеу тәжірибелерінен зардап шеккен тұлғалар әртүрлі құқықтық теориялар мен заңдарға сүйене отырып, соттарға және жекелеген мемлекеттік органдарға жүгінуге құқылы. Алайда бұл ретте шешімдердің біркелкі болмау қаупі де сақталады.

Азия елдеріне келетін болсақ, АҚШ-қа қарағанда бұл аймақта дербес деректерді қорғау саласында едәуір жетістіктерге жеткен мемлекеттер баршылық. Сөйтсе де, Азия мемлекеттеріндегі дербес деректерді қорғау тәжірибесі алуантүрлілікпен ерекшелінеді. Себебі Азия бірыңғай құқықтық кеңістік болып табылмайды, керісінше, бұл құрлық жоғары деңгейдегі құқықтық, саяси және мәдени әртектілікпен сипатталады, ал бұл өз кезегінде жеке деректерді қорғау тәсілдеріне тікелей әсер етеді.

Жалпы алғанда, Азия елдеріндегі құпиялылықты түсіну деңгейі көбіне мәдени нормалармен және әлеуметтік құндылықтармен тығыз

байланысты. Кейбір қоғамдарда ұжымшылдық көзқарастар мен қоғамдық мүдде үшін деректермен бөлісуге жоғары дайындық байқалады, бұл өз кезегінде жеке деректерге қатысты сақтықты төмендетеді. Ал басқа қоғамдарда, керісінше, тарихи травмалар мен билікке деген сенімсіздік деректерді қорғауға қойылатын талаптардың күшеюіне әкеледі. Спектрдің бір шетінде либералдық дәстүрі бай, жеке құқықтар мен ашықтыққа басымдық беретін юрисдикциялар орналасқан (Шығыс Азияның кейбір елдері мен шағын қаржылық хаб-мемлекеттер). Ал екінші шетінде – қауіпсіздік, экономикалық жаңғырту және ақпараттық бақылау басым рөл атқаратын жоғары орталықтандырылған мемлекеттер түр. Мұндай ішкі біркелкі еместік «азиялық модельдің» бірыңғай еместігін білдіреді, іс жүзінде бірнеше бағыт қатар өмір сүреді:

- еуропалық үлгідегі жүйелер (GDPR-ден шабыт алған);
- іскерлік болжамдылыққа негізделген прагматикалық азиялық тәсілдер;
- мемлекеттік бақылауға сүйенетін директивалық режимдер (Paulger, 2022).

Азия елдерінің заңнамаларында деректерді қорғауға қатысты әртүрлі басымдықтар мен модельдер қалыптасқан: бір жағында келісім негізгі және егжей-тегжейлі реттелетін құрал болып саналатын консервативті модель, ал екінші жағында басқа заңды негіздерді (мысалы, шарттық міндеттемелерді орындау, заңды мүдделерді қорғау, қоғамдық мақсаттарды жүзеге асыру) мойындайтын икемдірек жүйелер бар (Schwartz & Peifer 2017). Мұндай айырмашылықтың практикалық салдары айқын:

- қатаң келісімге негізделген тәсіл дербес субъектінің өз деректерін бақылау құқығын арттырады, бірақ сонымен бірге деректер операторына жаппай өңдеу кезінде реттеу және әкімшілік жүктемені ұлғайтады;
- ал икемді құқықтық негіздерге сүйенген жүйелер бизнестің операциялық процестерін жеңілдетеді, бірақ жеке бақылау мен ашықтық деңгейін төмендетуі мүмкін.

Қазіргі таңда көптеген мемлекеттер осы екі тәсілдің арасынан тепе-теңдік табуға ұмтылуда, атап айтқанда: «сезімтал» деректер санаттары үшін қатаң келісім талаптарын енгізіп, ал күнделікті, техникалық немесе операциялық өңдеу процестері үшін анағұрлым икемді ережелерді қолдануда.

«Ерекше санаттағы деректердің» (денсаулық жағдайы, биометриялық және генетикалық

ақпарат, саяси көзқарастар және т.б.) анықтама-сы әр елде әртүрлі түсіндіріледі. Кейбір мемлекеттерде мұндай деректер қатаң шектеулермен қорғалатын ерекше құқықтық режимге жатады, ал басқа елдерде реттеу деңгейі төменірек және салалық ережелер мен стандарттарға делегирленген (<https://www.prc.go.jp/>). Жалпы алғанда, соңғы жылдары технологиялық инновацияларға жауап ретінде сезімтал деректер тізбесінің кеңею үрдісі байқалады – мысалы, биометриялық көрсеткіштер мен геодеректердің қосылуы. Бұл өз кезегінде реттеуші органдар мен деректер операторларынан арнайы техникалық және ұйымдастырушылық шараларды (мысалы, шифрлау, псевдонимизация, қатаң қолжетімділік хаттамалары) әзірлеуді және енгізуді талап етеді.

Азия өңірінде дербес деректерді қорғау саласында ерекше жетістіктерге жеткен мемлекеттің бірі әрі бірегейі ретінде Жапонияны атап өтуге болады. Себебі ол – заңнамасын еуропалық үлгімен (GDPR) үйлестірген Азиядағы ең алғашқы мемлекет. 2003 жылы қабылданған Act on the Protection of Personal Information (APPI) заңы (<https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/>) 2015 және 2020 жылдары түбегейлі жаңартылып, заманауи цифрлық орта талаптарына бейімделді. Осы реформалардың нәтижесінде, 2019 жылы Еуропалық комиссия Жапонияны деректерді қорғау деңгейі бойынша «тиісті ел» деп таныды (<https://eur-lex.europa.eu/>). Бұл шешім Жапонияның құқықтық жүйесінің Еуропалық стандарттарға сәйкес келетінін және жеке тұлғалардың дербес деректерін қорғауда сенімді деңгейге жеткенін көрсетті. Нәтижесінде Жапония Азия елдері ішінде бірінші болып Еуропамен деректердің еркін және заңды айналымын қамтамасыз еткен мемлекет атанды.

Жапониядағы дербес деректерді қорғау жүйесі біртіндеп, екі басты императивтің тоғысында қалыптасты: бір жағынан – цифрлық экономиканы және ақпарат алмасуды ынталандыру қажеттілігі, екінші жағынан – жеке ақпаратқа қатысты дәстүрлі «конфиденциалдық-әкімшілік» ұстаным мен сақтық мәдениеті. Алғашқы құқықтық негіздер GDPR-ға дейін-ақ пайда болған. Негізгі белес – «Act on the Protection of Personal Information» (APPI) заңы (<https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/>), ол соңғы жиырма жыл ішінде дамытылып, цифрлық сервистердің жедел дамуы мен халықаралық трансшекаралық деректер алмасуына қойылған жаңа талаптарға сай елеулі түзетулерден өтті.

2017–2020 жылдары заң жүйелі түрде қайта қаралып, негізгі өзгерістер 2022 жылдың сәуірінде күшіне енді. Бұл реформа көбіне Еуропалық Одақ тарапынан «адекваттық деңгей» мәртебесін алу және халықаралық деректер айналымын жеңілдету ниетімен ынталандырылды. Қазіргі таңда құқықтық режимнің негізін жаңартылған APPI заңы құрайды. Оның орындалуына тәуелсіз ұлттық реттеуші – Жеке деректерді қорғау жөніндегі комиссия (Personal Information Protection Commission) жауапты. Заң деректер субъектілерінің құқықтарын қорғау қағидаттарын (ақпараттандырылған келісім, өңдеу мақсаттарының шектеулігі, сақтау мерзімін шектеу), деректерді бақылаушылардың процесуалдық міндеттерін (қауіпсіздікті қамтамасыз ету, үшінші тұлғаларға беру туралы хабарлау, есеп жүргізу) және трансшекаралық беру талаптарын айқындайды.

Жапон заңнамасында «дербес ақпарат» (personal information) ұғымы адамның жеке тұлғасын тікелей немесе жанама түрде айқындауға мүмкіндік беретін кез келген деректерді қамтиды (аты-жөні, туған күні, клиент нөмірі, бейнесі және т.б.). Сонымен қатар, заңда бірнеше дербес категориялар қарастырылған:

- «Арнайы қорғауды қажет ететін ақпарат (special care-required personal information)» – денсаулық жағдайы, нәсілі, діні және басқа да сезімтал деректер; оларды өңдеу үшін алдын ала келісім талап етіледі.

- «Анонимді өңделген ақпарат (anonymously processed information)» -жеке тұлғаны анықтауға болмайтындай етіп өңделген деректер; оларды тек статистикалық немесе ғылыми зерттеу мақсатында пайдалануға рұқсат етіледі (<https://eur-lex.europa.eu/>).

APPI шеңберінде деректер операторлары жеке тұлғаны хабардар ету және келісім алу, өңдеу мақсатын шектеу, сондай-ақ ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттерін орындайды. Үшінші тұлғаларға немесе шетелге деректерді беру тек белгілі шарттар орындалған жағдайда ғана мүмкін, мысалы, егер дерек қаблдаушы ел тиісті қорғау деңгейін қамтамасыз етсе немесе дербес келісім алынған болса.

Жапон құқығы шетелге деректер беруді бақылау механизмдерін көздейді және реттеушіге – Жеке деректерді қорғау жөніндегі комиссияға – деректерді алушы тараптың «эквивалентті қорғауды» қамтамасыз етуін талап етуге немесе балама қорғану шараларын қолдануға өкілеттік береді. Сонымен қатар, APPI үшінші

тұлғаларға берілген деректердің есебін жүргізуді және заң бұзушылықтар үшін санкция қолдануды міндеттейді. Жапония үшін қазіргі басты сын-қатер – трансшекаралық деректер ағынының қолайлылығын сақтай отырып, деректерге заңсыз қол жеткізуге қарсы кепілдіктерді күшейту. Сондай-ақ анонимизация стандарттарын жетілдіру, шағын және орта кәсіпорындар үшін түсінікті комплаенс жүйесін қалыптастыру маңызды. APPI мен PPS нұсқаулықтарын жасанды интеллект пен автоматтандырылған шешім қабылдау салаларына бейімдеу, яғни алгоритмдердің ашықтығы мен түсіндірмелілігіне қатысты нақты талаптарды әзірлеу – негізгі даму бағыты болып табылады.

Жапония деректерді қорғау саласында экономикалық даму мен жеке өмір құқығын қорғау арасындағы теңгерімді сақтауға ұмтылады. Елдің стратегиялық мақсаты – цифрлық экономиканың жаһандық жүйесіне тиімді интеграциялану және халықаралық деректер алмасу процесін жеңілдету. Сонымен қатар, Жапонияның саясаты тек экономикалық прагматизммен ғана емес, сонымен қатар этикалық және құқықтық қағидаттармен сипатталады. Бұл тұрғыда дербес деректердің қорғалуы жапондық қоғамдағы үйлесім мен жауапкершілік құндылықтарымен тығыз байланыста. Мемлекет азаматтардың жеке өміріне қол сұқпау мәдениетін заңнамалық деңгейде бекітіп, деректерді пайдалану кезінде ашықтық пен әділдік қағидаттарын басшылыққа алады. Нәтижесінде Жапонияның тәжірибесі басқа Азия елдеріне үлгі бола алатын құқықтық және моральдық модельге айналды.

Жапониядан бөлек, Азия кеңістігінде дербес деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен цифрлық басқару мәдениетін дамыту тұрғысынан Сингапурдың үлгісі ерекше маңызға ие. Жапония дербес деректерді қорғау саласында еуропалық стандарттарға үйлесім орнатып, құқықтық жүйенің транспаренттілігі мен халықаралық сенімділігін арттырса, Азия өңірінде Сингапур бұл салада өз прагматикалық және инновациялық тәсілімен ерекшеленеді. Көптеген азиялық елдер деректердің қозғалысын шектеу немесе мемлекеттік бақылауды күшейтуге бейім болған жағдайда, Сингапур керісінше, жеке өмірдің құпиялылығын қорғау мен экономикалық тиімділікті тең ұстауға ұмтылады. Елдің деректер саясаты ақпараттық технологиялар мен бизнес-инновацияларды ынталандыруды басты мақсаттардың бірі ретінде қарастырады. Осы себепті Сингапурдың тәжірибесі жеке дерек-

терді қорғау мен цифрлық экономиканы дамыту арасындағы теңгерімді үлгі ретінде қарастырылады. Бұл бағытта қабылданған Дербес деректерді қорғау туралы заң (Personal Data Protection Act – PDPA) (<https://sso.agc.gov.sg/>) өңірлік деңгейде ең дамыған және жүйелі құқықтық тетік болып саналады.

Сингапур дербес деректерді қорғау жүйесін құруды экономикалық сенім мен цифрлық қызметтерге қоғамның сенімін арттырудан бастады. Нәтижесінде 2012 жылы «Дербес деректерді қорғау туралы заң» қабылданып, кейін кезең-кезеңмен толықтырылып отырды. Ел билігі «икемді, бірақ жауапты» реттеу тәсілін таңдады: бизнеске еркіндік бере отырып, жеке деректердің негізгі кепілдіктерін сақтау. «Дербес деректерді қорғау туралы заң» мен оны іске асыратын орган – Дербес деректерді қорғау комиссиясы – технологиялық өзгерістерге жедел бейімделетін, прагматикалық және пропорционалды реттеу қағидатына негізделген (<https://www.pdpc.gov.sg/>).

Қорытынды

«Дербес деректерді қорғау туралы заң» субъектілерді хабардар ету, келісім алу, деректердің дұрыстығын қамтамасыз ету, қауіпсіздік шараларын енгізу және маңызды бұзушылықтар туралы реттеушіге хабарлау міндеттерін белгілейді. Заңның ерекшелігі – дербес деректерді қорғау комиссиясы тарапынан шығарылатын егжей-тегжейлі нұсқаулық ұсынымдар, бақылау тізімдері мен бағалау құралдарының кең қолданылуы. GDPR-дан айырмашылығы, Сингапурдың заңы ерекше деректер санаттарын соншалықты егжей-тегжейлі бөлмейді және айналымнан пайыздық айыппұлдар салу тәртібі жоқ. Алайда комиссия елеулі бұзушылықтар үшін миллиондаған сингапур долларына дейін жететін әкімшілік айыппұлдар салуы мүмкін.

Дербес деректерді қорғау комиссиясы өз шешімдерін ашық жариялап, оларды салалық бағдар ретінде пайдаланады. Ең белгілі мысал 2018 жылғы – SingHealth деректерінің ірі көлемде жария болып кетуі (<https://www.pdpc.gov.sg/>). Бұл оқиға медициналық деректердің қауіпсіздігін күшейту қажеттілігін көрсетті және комиссия 1 млн SGD көлемінде айыппұл салып, реттеуші ұстанымының қаталдығын көрсетті. PDPC сонымен қатар алдын ала келісім алу және шекарааралық беру жөнінде кеңес беру тетіктерін ұсынады, бизнес қауымдастығымен диалог орнатуға басымдық береді.

Жапония мен Сингапурдың тәжірибесі прагматикалық және тепе-тең тәсілді көрсетеді: мемлекеттер цифрлық сенімді сақтау мен инновацияны тежеуден сақтану арасында баланс табуға ұмтылады. Екі елде де тәуелсіз мәртебесі бар реттеуші органдар қызмет атқарады. Екеуі де трансшекаралық аспектіні ерекше назарда ұстайды. Басты айырмашылық – формализация деңгейі мен «жеке тұлға құқықтарына» бағытталу дәрежесі. Жапония соңғы реформалар нәтижесінде Еуропалық стандарттарға барынша жақындаса, Сингапур моделі «азиялық прагматизмге» негізделген:

бизнес үшін ыңғайлылық пен құқықтық икемділік басты орында.

Қорытындылай келе, Азиядағы жеке деректерді қорғау ерекшеліктері аймақтың саяси-құқықтық икемділігі, технологиялық амбициялары және экономикалық басымдықтарының өзара тоғысуынан туындайды. Кейбір елдерде халықаралық үйлесімділік пен жеке құқықтарды қорғауға ұмтылыс басым болса, басқаларында цифрлық экономиканы дамытуға бағытталған прагматикалық көзқарас басымдыққа ие; ал жекелеген мемлекеттерде жоғары деңгейдегі мемлекеттік бақылау тән.

Әдебиеттер

United Nations. Universal Declaration of Human Rights. – 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

Council of Europe. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108). – Strasbourg, 28 Jan. 1981. URL: <https://rm.coe.int/1680078b37>

European Parliament & Council. Regulation (EU) 2016/679 – General Data Protection Regulation (GDPR). – Official Journal of the European Union, 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

Court of Justice of the European Union. Case C-311/18 – Data Protection Commissioner v Facebook Ireland & Schrems II. Judgment, 16 July 2020. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-311/18>

U.S. Congress. Fair Credit Reporting Act (FCRA), Pub. L. No. 91-508; 15 U.S.C. § 1681 et seq., 1970. URL: <https://www.consumer.ftc.gov/sites/default/files/articles/pdf/pdf-0111-fair-credit-reporting-act.pdf>

U.S. Congress. Privacy Act of 1974, Public Law 93-579; 5 U.S.C. § 552a. URL: <https://www.justice.gov/opcl/privacy-act-1974>

Boyne S. Data Protection in the United States // The American Journal of Comparative Law. – 2018. – 66. – p. 299-343.

U.S. Congress. Identity Theft and Assumption Deterrence Act of 1998, Pub. L. No. 105-318. URL: <https://www.govinfo.gov/link/plaw/105/public/318>

DiPersio D. Data Protection, Privacy and US Regulation. – In: Proceedings of the Workshop on Ethical and Legal Issues in Human Language Technologies and Multilingual De-Identification of Sensitive Data in Language Resources within the 13th Language Resources and Evaluation Conference, 9-16 June 2022, Marseille, France. – Marseille: European Language Resources Association, 2022. – p. 9-16.

Paulger D. Balancing Organizational Accountability and Privacy Self-Management in Asia-Pacific: Comparative review. Future of Privacy Forum (APAC), 2022. – 34 p.

Schwartz P.M., Peifer K.N. Transatlantic Data Privacy Law // Yale Law Journal. – 2017. – Vol. 126(4). – p.102-145.

Personal Information Protection Commission (Japan). Amended Act on the Protection of Personal Information (APPI) – English translation, June 2020. URL: https://www.ppc.go.jp/files/pdf/APPI_english.pdf

Japan Act on the Protection of Personal Information (official Japanese-law-translation). URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4241/en>

European Commission. Commission Implementing Decision (EU) 2019/419 of 23 January 2019 – Adequacy decision for Japan. – OJ L 76, 19.3.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2019/419/oj

Personal Data Protection Act (PDPA) 2012 (as amended). – Singapore Statutes Online. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/PDPA2012>

Personal Data Protection Commission (PDPC) Singapore – Advisory Guidelines and decisions (including SingHealth decision Jan 15, 2019). URL: <https://www.pdpc.gov.sg/all-commissions-decisions/2019/01/breach-of-the-protection-obligation-by-singhealth-and-ihis>

SingHealth / IHiS PDPC decision materials and enforcement summary (2019). URL: <https://www.pdpc.gov.sg/>

Авторлар туралы мәлімет:

Утенова Айгуль Айдарбаевна – заң ғылымдарының магистрі, Ш. Есенов атындағы Каспий технология және инжиниринг университеті (Ақтау, Қазақстан, e-mail: aigul.utenova@mail.ru);

Ауешова Бағдат Тлектесовна (корреспондент авторы) – заң ғылымдарының кандидаты, Ш. Есенов атындағы Каспий технология және инжиниринг университетінің қауымдастырылған профессоры (Ақтау, Қазақстан, e-mail: baueshova@mail.ru);

Нұрмағанбет Ермек Талантұлы – заң ғылымдарының кандидаты, PhD докторы, EMBA, қауымдастырылған профессор, Ш. Есенов атындағы Каспий технология және инжиниринг университетінің атқарушы вице-президенті (Ақтау, Қазақстан, e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz).

Information about authors:

Utenova Aigul Aidarbayevna – Master of Law, Sh. Yesenov Caspian University of Technology and Engineering (Aktau, Kazakhstan, e-mail: aigul.utenova@mail.ru);

Aueshova Bagdat Tlektesovna (corresponding author) – Candidate of Law, Associate Professor, Sh. Yesenov Caspian University of Technology and Engineering (Aktau, Kazakhstan, e-mail: baueshova@mail.ru);

Nurmaganbet Yermek Talantuly – Candidate of Law, PhD, EMBA, Associate Professor, Executive Vice-President of Sh. Yesenov Caspian University of Technology and Engineering (Aktau, Kazakhstan, e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz).

Сведения об авторах:

Утенова Айгуль Айдарбаевна – магистр юридических наук, Каспийский технологический и инженерный университет им. Ш. Есенова (Актау, Казахстан, e-mail: aigul.utenova@mail.ru);

Ауэшова Багдат Тлектесовна (автор для корреспонденции) – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Каспийского технологического и инженерного университета им. Ш. Есенова (Актау, Казахстан, e-mail: baueshova@mail.ru);

Нурмаганбет Ермек Талантулы – кандидат юридических наук, EMBA, доцент, исполнительный вице-президент Каспийского технологического и инженерного университета им. Ш. Есенова (Актау, Казахстан, e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz).

*Тіркелді: 26 қыркүйек 2024 жыл.
Қабылданды: 20 желтоқсан 2025 жыл.*

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу және жүйеге кіру материалдарды жіберу бөлімінде қол жетімді.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат ұсынуға міндетті.

Журналдың тақырыптық бағыттары

Журнал материалдары заң ғылымының, мемлекет және құқық теориясының, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық юриспруденцияның барлық салаларының өзекті мәселелерін қамтиды.

Мақалалар заң ғылымының келесі бөлімдерінде жарияланады

- Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы.
- Конституциялық және әкімшілік құқық.
- Азаматтық құқық және еңбек құқығы.
- Табиғи ресурстар және экологиялық құқық.
- Қылмыстық құқық және процесс, сот сараптамасы.
- Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық.

Мақалаға қойылатын талаптар:

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы FАNА (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

- Шрифт кеглі – 12 (аңдатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстінгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1-сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, аңдатпа, кілт сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/колжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/колжазда басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System немесе Editorial Manager жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін ҮЛГІ-ні қолданыңыз):

Бірінші бет:

- Бірінші жол –FTAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.
- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, e-mail – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

- Аңдатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- Аңдатпа құрылымында келесі ақпарат МІНДЕТТІ түрде болуы керек:

- Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз.

- Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.

- Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат.

- Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат.

- Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама.

- Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі)

- Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

- Кілт сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:
- Тандалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Тандалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.). бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

- Материал мен әдістер – материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

Зерттеу материалының сипаттамасы оның сапалық және сандық көрінісін қамтиды. Материалдың сипаттамасы – тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің сенімділігін анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған рәсімдеулерді қайталамай егжей-тегжейлер ақпарат беріледі; материалдар мен әдістерді қолдану кезінде міндетті түрде енгізілген жаңалықтар арқылы жабдықты сәйкестендіруді (бағдарламалық жасақтама) және материалдардың сипаттамасы қолданылады.

Ғылыми әдістеме келесілерден тұруы қажет:

- зерттеу сұрақтар(ы);
- алға қойылуға гипотеза (тезис);
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері;
- зерттеу нәтижелері.

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде – зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс) тізімі, олардың ғылыми мақалаға үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда қолданылған деректер беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға БОЛМАЙДЫ.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Қорытындының құрылымында келесі сұрақтар болуы керек: Зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай? Нәтижелері қандай? Қандай тұжырымдар бар? Зерттемені енгізу, қолдану перспективалары мен мүмкіндіктері қандай?

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50%-дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитте (транслитерация – <http://www.translit.ru>).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар) (транслитерация) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала тақырыбы [мақала тақырыбының ағылшын тіліндегі аудармасы төрт бұрышты жақшада], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе бар болған жағдайда ағылшын тілінде), шығыс деректер ағылшын тілінде белгілеулер арқылы жазылады.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіпте және тек мәтінге сілтеме жасалған жұмыстар ҒАНА жазылады.

- Орыс және қазақ тілдеріндегі әдебиеттер тізімінің стилі ГОСТ 1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» сәйкес жасалады (БҒСБ тізіміне енген басылымдарға қойылатын талап).

- Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- Берілген бөлімде төмендегілерді ескеру қажет:

- Ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген ғылыми басылымдар, алдыңғы қатарлы зерттеу әдістерінен дәйексөздер келтіріледі.

- Өзіңіздің жұмысыңыздан дәйексөздерді келтіруді шамадан тыс қолданудан аулақ болыңыз.

- Сілтемелерді ТМД / КСРО авторларының басылымдарына шамадан тыс келтіруден аулақ болыңыз, әлемдік тәжірибені қолданыңыз.

- Библиографиялық тізімде мақала тақырыбы бойынша белгілі шетелдік авторлар мен зерттеушілер шығарған іргелі және ең маңызды жұмыстар болуы керек.

Әлеуметтік және гуманитарлы бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Жаратылыстану бағытындағы мақалаларда сілтемелер сілтеме жасалған жұмыстардың мақала мәтінінде кездесетін кезеңіне байланысты нөмірленіп тік жақшада беріледі.

Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу үшін Mendeley Reference Manager құралын пайдалана аласыз.

Төлем мақаланы жариялауға және редакцияның хабарламасына қабылдағаннан кейін ғана жүргізіледі.

Жарияланым құны – 60 000 теңге/WORD форматындағы бет (қаріп 12, Times New Roman).

Реквизиттер:

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

Индекс 050040

Мекенжай: Алматы қ., Әль-Фараби даңғылы 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998СТВ0000567141 – тенге

ИИК KZ40998СТВ0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов в «Вестнике КазНУ. Серия юридическая» осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и вход в систему доступны в разделе Отправка материалов.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо на публикацию в журнале.

Тематические направления журнала

Материалы журнала освещают широкий круг актуальных проблем юридической науки, теории государства и права, а также всех отраслей казахстанской и международной юриспруденции.

Статьи публикуются по следующим разделам юридической науки:

- Теория и история государства и права;
- Конституционное и административное право;
- Гражданское право и трудовое право;
- Природо-ресурсовое и экологическое право;
- Уголовное право и процесс, криминалистика;
- Международное отношение и международное право.

Требования для оформления статьи:

- Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).

- Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10, текст таблиц – 9–11), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.

- Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рисунок 1 – Название рисунка). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

- Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов для социогуманитарных направлений.

- Авторы в ОБЯЗАТЕЛЬНОМ порядке должны указать в сопроводительном письме в системе Open Journal System или Editorial Manager о том, что направляемая статья/рукопись нигде ранее не публиковалась, и что в статье отсутствуют заимствованные фрагменты текста из других работ без ссылок на них.

Структура статьи (для оформления статьи используйте ШАБЛОН):

Первая страница:

- Первая строка – номер МРНТИ (в исключительных случаях УДК), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

- Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5–7 слов (в некоторых случаях 10–12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, места работы (аффилиация), город, страна, e-mail – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Аннотация объемом не менее 150 слов на русском, казахском и английском языках.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.

- Цель, основные направления и идеи научного исследования.

- Краткое описание научной и практической значимости работы.

- Краткое описание методологии исследования.

- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.

- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).

- Практическое значение итогов работы.

- Ключевые слова/словосочетания – количеством 3–5 на русском, казахском и английском языках.

Последующая страница (новая):

Введение состоит из следующих основных элементов:

- Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового объекта и т. д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.
- Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном автором аспекте.
- Материал и Методы – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис);
- этапы исследования;
- методы исследования;
- результаты исследования.
- В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке (не менее 15 трудов), анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.
- НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.
- В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

• Заключение, выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предположений или возможностей дальнейшей работы.

Структура заключения должна содержать следующие вопросы: Каковы цели и методы исследования? Какие результаты получены? Каковы выводы? Каковы перспективы и возможности внедрения, применения разработки?

• Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из 15 наименований для социогуманитарных направлений, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация – <http://www.translit.ru>).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Например: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

- Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).
- Стиль оформления Романизированного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).
- В данном разделе необходимо учесть:
- Цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки и на которых основана работа автора.
- Избегайте чрезмерных самоцитирований.
- Избегайте чрезмерных ссылок на публикации авторов СНГ/СССР, используйте мировой опыт.
- Библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные известными зарубежными авторами и исследователями по теме статьи.

Ссылки на цитируемые работы в тексте социогуманитарного направления даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залесский 1991: 25). В случае наличия в списке литературы несколь-

ких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т. д. Например, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Для естественнонаучных статей ссылки оформляются в квадратных скобках с указанием нумерации по мере появления цитируемых работ в тексте.

Для оформления библиографических ссылок также можете использовать инструмент – Mendeley Reference Manager

Оплата производится только после принятия статьи к публикации и сообщения редакции.

Стоимость публикации – 60 000 тенге/страница в формате WORD (шрифт 12, Times New Roman).

Реквизиты:

Некоммерческое акционерное общество «Казахский национальный университет имени аль-Фараби»

Индекс 050040

Адрес: г. Алматы, пр. Аль-Фараби 71

БИН 990140001154

КБЕ 16 АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998СТВ0000567141 – тенге

ИИК KZ40998СТВ0000567151 – USD

БИК TSESZKZK

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the Journal of actual problems of jurisprudence are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at Submissions

The author for correspondence is obliged to provide a cover letter for publication in the journal.

Manuscript requirements:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references – 10, table text – 9-11), font -Times New Roman, alignment – text width, spacing – single, paragraph indentation – 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System or Editorial Manager that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article (You can use the TEMPLATE for preparing your manuscript):

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English

The structure of the abstract includes the following MANDATORY items:

- Introduction to the research topic.
- Purpose, main directions and ideas of research.
- A brief description of the scientific and practical significance of the paper.
- A brief description of the research methodology.
- Main results and analysis, conclusions of the research.
- Research value (contribution of this work to the relevant field of knowledge).
- The practical significance of research results.
- Keywords are words/collocations – 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of topic is due to general interest to the research object with lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of study is related to proof of thesis, that is presentation of research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of description of materials and progress of work, as well as full description of methods used.

Characteristics or description of research materials includes its presentation in qualitative and quantitative terms. Characteristic of material is one of the factors determining the reliability of research conclusions and methods.

This section describes how the problem was investigated: detailed information without repeating previously published established procedures; identification of hardware (software) and description of materials used, with mandatory introduction of novelty when using materials and methods.

Research methodology should include:

- research question(s);
- proposed hypothesis (thesis);
- research stages;
- research methods;

- research results.

- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.

- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links which are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.

- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.

- Conclusions section covers generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with description of proposals or opportunities for further work.

The structure of conclusions should contain the following questions: What are objectives and methods of research? What results were obtained? What are conclusions? What are prospects and opportunities for implementation and application of developments or research results?

- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. Total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first – in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration -<http://www.translit.ru>).

- The Romanized list of references should look like this: author (s) (transliteration) → (year in parentheses) → title of article in transliterated form [translation of article title into English in square brackets], name of Russian language source (transliteration, or English title – if any), output data with notation in English.

Example: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, vol. 5, no 4, pp. 8–30. The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those papers which are cited in the text.

- In this section authors should take into account:

- Style of reference list in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 “Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation” (requirement for publications included in the CCSES list).

- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- In this section authors should take into account:

- Main scientific publications, advanced research methods are cited, which are used in this field of research and on which the author's work is based.

- Avoid excessive self-citations.

- Avoid excessive references to publications of authors from CIS/USSR period, use world research experience.

- References should contain fundamental and most relevant research papers published by well-known foreign authors and researchers on the topic of the article.

References to cited works in the text of socio-humanitarian areas are given in parentheses, indicating the first author of work, year of publication: page number (s). For Example, (Zaleski, 1991: 25). If there are several works of the same author published in the same year in the list of references, then letters «a», «b», etc. are added in addition to the year of publication. For example, (Saduova, 2001a: 15), (Saduova, 2001b, 22). For natural science articles, references should be placed in square brackets, indicating the number as the cited works appear in the text.

For bibliographic references, you can also use the Mendeley Reference Manager.

Payment is made only after the acceptance of the article for publication and the message of the editorial board.

The cost of publication is 2000 tenge/page in WORD format (font 12, Times New Roman). Bank details:

Non-commercial Joint-Stock Company «Al-Farabi Kazakh National University»

Index 050040

Address: 71 al-Farabi Ave., Almaty

BIN 990140001154

KBE 16

JSC «First Heartland Jýsan Bank»

IIC KZ19998CTB0000567141-tenge

IIC KZ40998CTB0000567151-USD

BIC TSESKZKA

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
С.А. Сартаев, А.Т. Берекенов, А.Қ. Мереке, М.Ж. Калшабаева Искусственный интеллект и блокчейн в системе права: к вопросу о совершенствовании правовых норм 4		
Д.Ж. Белхожаева, А. Жомартқызы, С.Ш. Даубасов, А.Р. Бижанова Құқықтық пәндерді оқытуда цифрлық платформалар мен онлайн-курстарды қолдану..... 12		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
А.К. Жаншабай, Б.А. Сериев, Б.А. Тайторина, Ж.А. Хамзина, М.Р. Конысбекова Мемлекеттік қызметшінің кәсіби қызметін ұйымдастыру тиімділігі: құқықтық қағидаттар мен механизмдер22		
А.Ж. Тусупова, Д.М. Баймаханова, А.Ж. Жарболова, Р.С. Ахметов Граждане как субъекты права на обращение в органы конституционного контроля: опыт Республики Казахстан и стран Центральной Азии.....31		
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
G. Atalykova, K. Jumabayeva, K. Adilova, A. Zhunispaeva Adoption proceedings a child in the civil proceedings of Uzbekistan and Kazakhstan50		
P. Yessenbekova Civil proceedings conciliations in Uzbekistan and Kazakhstan67		
4-бөлім Табиғи ресурс және экологиялық құқық	Section 4 Natural resource and environmental law	Раздел 4 Природоресурсовое и экологическое право
Р. Ережепқызы Экологическая миграция: международно-правовые основы, цифровые инструменты управления и практика Казахстана78		
5-бөлім Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс	Section 5 Criminal law and criminal procedure	Раздел 5 Уголовное право и уголовный процесс
А.В. Tursunov, E.N. Begaliev, D.B. Malikov Criminological aspects of violence and abuse of children.....96		
А. Muratova, R. Khamidullina, B. Smatlayev, R. Kemeshov, E. Beisov Means and methods of convict correction: from classical approaches to digital technologies105		
А.С. Молдағалиева, А.Б. Сманова, М.Т. Досумбекова, Г.К. Шуланбеков Қазақстан Республикасында зорлық-зомбылық құрбаны болған балалардың құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері.....114		
А. Tolybayeva, A. Issayeva, Sh. Zhumagulova, E. Ashimova, D.U. Baitukayeva Problems of electronic criminal procedure in Kazakhstan and comparative analysis of foreign digital investigation models125		

Р.Е. Жансараева, С.Б. Дүзбаева, А.Ж.Жақыш, М.Е. Тургумбаев, Е. Еренат
Анализ мирового опыта (best practices) по содержанию осужденных за преступления экстремистского
и террористического характера и соответствующих программ реабилитации и ресоциализации..... 141

А.Ж.Ордаева, М.С.Шекербекова, К.Р.Сарыкулов, Б.Б.Тайтелиева, С.Б.Абутаева
Жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың алдын алу және құқықтық күресудің проблемалары..... 154

А.А. Күмісбек, А.Ш. Медетов, Д.Р. Қожамбеков, С.У. Ахмет, М.П. Байбосынов
О технологии блокчейн и безопасности электронных платежей: борьба с интернет-мошенничеством в Казахстане..... 163

6-бөлім
Халықаралық қатынастар
және халықаралық құқық

Section 6
International relationships
and international law

Раздел 6
Международные отношения
и международное право

А.А. Утенова, В.Т. Ауешова, Е.Т. Нұрмағанбет
АҚШ, Азия елдерінің (мысалы, Жапония, Сингапур) дербес деректерді қорғау тәжірибесі..... 180

Авторларға арналған ақпарат..... 189